

IRODALOMTÖRTÉNET

SZABÓ MAGDA
NYOLCVANADIK SZÜLETÉSNAJÁRA

Balogh István, Belohorszky Pál,
Göndör András–Györke Ildikó,
Kabdebó Lóránt, Kiss Tamás,
Kosáry Domokos, Lengyel Balázs,
Németh G. Béla, Várhelyi Ilona írásai
Szabó Magda-bibliográfia

1997/3.

IRODALOMTÖRTÉNET

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság
és a tudományegyetemek irodalomtörténeti intézeteinek folyóirata
Megjelenik a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával

1997. LXXVIII. évf., 3. sz.

Új folyam XXVIII. évf., 3. sz.

Főszerkesztő: KABDEBÓ LÓRÁNT
Felelős szerkesztő: KOVÁCS SÁNDOR IVÁN
Technikai szerkesztő: RUTTKAY HELGA

Szerkesztőség:
Miskolci Egyetem
Bölcsészettudományi Intézet
3515 Miskolc–Egyetemváros
Telefon: 46/365-111/22-25
Adminisztráció: Pávelné Balázs Beáta

Szerkesztőbizottság:
BÉCSY TAMÁS, FERENCZI LÁSZLÓ, FRIED ISTVÁN, GÖRÖMBEI ANDRÁS,
IMRE LÁSZLÓ, JELENITS ISTVÁN, KENYERES ZOLTÁN, KOVÁCS SÁNDOR IVÁN,
KULCSÁR PÉTER, KULCSÁR SZABÓ ERNŐ, LENGYEL BALÁZS,
MADOCSAI LÁSZLÓ, NÉMETH G. BÉLA, POSZLER GYÖRGY,
PRAZNOVSZKY MIHÁLY, SZIGETI LAJOS SÁNDOR, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ,
TARJÁN TAMÁS, WÉBER ANTAL

Felelős kiadó: PRAZNOVSZKY MIHÁLY

Kiadóhivatal:
Magyar Irodalomtörténeti Társaság
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar
1052 Budapest, Piarista köz 1., I. em. 59.
Telefon: 137-7819
Honorárium-ügyintézés: Káldos Márta

A *Szemle*-rovat szerkesztője: Tarján Tamás
Recenziós példányok és kritikák a kiadóhivatalba küldendők.
Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Tartalom

1997/3. szám

SZABÓ MAGDA NYOLCVANADIK SZÜLETÉSNAPIJÁRA

SZABÓ MAGDA	
Az Isten homlokán	325
SZABÓ MAGDA	
A lepke logikája	331
KABDEBÓ LÓRÁNT	
Szabó Magda, az író és irodalomtörténész	335
KOSÁRY DOMOKOS	
A búcsúzások éve	344
NÉMETH G. BÉLA	
Az ötvenes évekről, 56-ról, a „konszolidációról” – 69-ben	353
BELOHORSZKY PÁL	
A magyar romlás virágai	
<i>Szabó Magda: Régimódi történet</i>	359
GÖNDÖR ANDRÁS–GYÖRKE ILDIKÓ	
Az emberi tisztesség balladája	
<i>(Szabó Magda: Az ajtó)</i>	373
LENGYEL BALÁZS	
Mégis költő!	387
KISS TAMÁS	
Szabó Magdát köszöntő	390
BALOGH ISTVÁN	
Debrecen 1604-ben	
<i>A Kiálts, város! háttere, színpada, szereplői</i>	391
VÁRHELYI ILONA	
„Ahogy a fákhöz beszélek”	395
Legenda Szobotka Tiborról	
(ALBERT ZSUZSA beszélgetései)	401
<i>Szabó Magda</i> – Válogatott bibliográfia	
(Összeállította BUDA ATTILA)	415
Magda Szabó	507

Az Isten homlokán

Várt gyerek voltam, megrendelt, remélt, sokat foglalkoztak velem otthon, tulajdonképpen állandóan tanítottak, és úgy csinálták, hogy nem vettem észre. A művészetek valamilyen formában folyton jelen voltak az életünkben, nálunk valaki mindig muzsikált vagy szobrocskát faragott, előadott, verset írt, élménybeszámolót tartott – a lakásban szerteszét a legváratlanabb helyeken gramofonlemezek és könyvek hevertek. Ki mit talált magának aznapi élménynek, nemcsak házastársával közölte, de velem, a gyerekekkel is, előfordult, hogy apám, ha nem bírta kivárni az estét, mikor mindenki békén körbeülte rézcipős asztalunkat, a konyhába is utánament anyámnak felolvasni valamit, az én kezemből meg kivette a leckét: ne tanuljak, azonnali, fontos közlendője van. Úgy kaptunk egymástól versidézetet, regényből kiragadott sorokat, egy dallam töredékét vagy egy képmellékletet, mint más helyen a bonbont, s úgy is fogadtuk, az átélt szépség tudatával. Apám egyszer egy téli estén a fürdőszobából kiabált elő azzal, hogy siessek, mert új ajándékot kapok, gyönyörűt. Onnan tudom bizonyosan, hogy tél volt, mert a mozdulatát is rögzítette a memóriám: a kályhához húzta a nagylámpát, ott olvasott kedves vén karosszékében, amelyet azért becsültünk olyan különös kegyelettel, mert generációk óta adott helyet ölében a mindig olvasó familia valamelyik tagjának, s akkora volt, hogy ketten is kényelmesen ülhettek benne. Apám kezében könyv volt, arany díszítésű, piros. Régesrég megismertem már a kötéséről Petőfit.

– Gyere csak – húzódott félre apám –, hallgasd meg, mit írt Petőfi a mi vidékünkéről. – Látszott rajta, büszke és boldog. – Figyelj.

Hortobágy dicső pusztaság, te vagy az Isten homloka.

Büszke magyarnak neveltek, következetesen, tudatosan magyarnak, pontosan kijelölték örök helyemet a nagyvilágban, még Magyarországon belül is a Hajdúság szívében, mintha sejtették volna, sokat járok majd valamikor külföldön, és későbbi munkám is gyakran szembesít idegenekkel. Apám – most már bizonyosan tudom – fel akart vértetni minden rosszul érzékelt eufória vagy lámpaláz ellen, magyarnak éppolyan engedményt nem tevő határozottsággal formált, mint helvét hitvallású protestánsnak. A mondat, amelyet akkor este ajándékkul adott, beláthatatlan távlatot nyitott előttem. Bár az Örökké jelenvalónak az én vallásom szerint nem volt számunkra ábrázolható képe, én mindig tudtam, hogy magyar és hogy itt lakik; Krisztus hajdúsági születését végképp valószí-

nűsítette az üdvtörténet néhány eleme, a jászol, a barmok, a pásztorok, nem láttam én életemben zsidó felekezetűben csak orvost, ügyvédet meg műkereskedőt, miért járkáltak volna apám barátainak ősei odakinn a pusztán botosan, pörge kalapban, karjukon bárány. Hogy Isten nemzetünkbeli, abban sose kételkedtem, így a Petőfi-idézet nemcsak megnyugtató, de elbűvölt. Úgy is szomorított, hogy nem ismerhetem az arcát, hogy sose láthatom, így legalább egy vonása bizonyos volt, meglett a homloka. Valóságos megkönnyebbülés volt, hogy a Mindenható, aki nekünk, magyaroknak alakította ki magát a mindenségből, itt a szomszédban tartja a homlokát. Milyen jó lett volna, ha azt is megüzeni Petőfivel, egyéb része merre látható, mert ami gyér személyes adatom az Úrról van, az mind a költő közlése, így derült ki, révén, hogy Istennek kalapja van, a nagyvilág, és azon a mi hazánkat viseli bokrétafént. Jártam én már a Hortobágyon, de nem figyeltem, csak a hídra meg az állatokra, fogalmam se volt, mi más nézivaló akadt volna. Azonnal azt kértem, menjünk ki újra, apám kimutatott az ablakon, melynek táblái meg-megrezzentek az északi szélben: püstolt a hó. Most nem, majd nyáron, egyelőre még csupa hó a homloka. Tűnődtem, hogyan intézi el, hogy nem fúj el minket, bokrétát a kalapja mellől, később rájöttem, ahhoz a világot is el kellene mozdítania, az meg akkora golyó, hogy azzal csak nem bírhat meg még mennybéli szélfúvás sem. Még rejtette az Idő Hiroshima árnyát, később már magamtól is tudtam, minden elfújható, bokréta is, kalap is, világ is.

Elfészkelődtem a nagyszékben. Honnan sejthettem volna, nem szépirodalmi jellegű élményt kapok azon az estén, hanem orvosit; az idézet profilaxis, védekező felkészítés az életre. Mintha akkor gyerekkoromban megmutatták volna nekem hovatarozásom vérbankját, ahová mindig fordulhatok segítségért, ha nem tudnék tájékozódni a világban. Meghitt, titokkal teljes, felejthetetlen volt az a családi együttlét akkor az estén a költővel, s nem hiszem, hogy sok mindenre vágytam volna olyan hevesen életem folyamán, mint valóban ott lenni egyszer az Isten homlokán.

Végül is nem a szüleim teljesítették a vágyamat, hanem az iskolánk révén kerültem ki a Hortobágyra. Egész iskolás korunkban az volt a május legizgalmasabb eseménye, az osztálykirándulás a várost akkor még sűrűn körülvevő erdők vagy puszták valamelyikére. Második elemista koromban, vézna, koromnál kisebb mutató gyerek, két nagy szem, csupa csont kurta test, pár kiló sóvárgás és kíváncsiság. Jól mondtam verset, a kultúrműsor akkor se volt ismeretlen fogalom, a néni – így szólítottuk a tanító néni – úgy rendelkezett, legyen a kiránduláson tánc, kis jelenet, ének, én meg szavaljak. Kiválasztott számomra egy nehezen tanulható, hosszú és bonyolult Tompa-allegóriát, amelyet otthon hosszasan magyaráztak, míg végre felfogtam, mit közvetít. A *Terepélyes nagy fa* nemzeti ünnepre, leginkább október hatodikára illő vers volt, mindjárt a címe megzavart, mert nem ismertem a *terebélyes* szót, *terepély* formá-

jában pláne nem, s időbe telt, mire a szüleim megértették velem, a szabadságharc után mindenkitől elhagyott, testvértelen magyar nép áll fa formájában a történelem erdejében egyedül. Az izolálódott magyarság feloldhatatlan magárahagyatottságát olyan súlyos mondatszerkezetek közvetítették, hogy nem kis aggodalom nélkül foglalkoztam vele, míg tanultam, aztán azzal erősítettem magam, ez akkora feladat, hogy ennél szebb ajándékot nem is vihetnék Istennek, akinek homloka nyilván felfogja majd, neki, kizárólag neki és az ő örömeire vertem a fejembe ezt a nem kellemes költeményt. Ha Mátára megyünk vagy Halápra, nemigen köszönöm meg a megtiszteltetést, hogy szerepelhetek, de így persze más volt. Ilyen titokzatos szót elkiáltani az osztály előtt, hogy *terepély*, s ilyen súlyos mondanivalóval tisztelegni Isten előtt a haza nevében mégis valami.

Mondtam az osztályban, amit apámtól tudtam, hogy ahová kirándulunk, az az Isten homloka, nem érdekelte őket, Csóka Juli azt mondta, Petőfi megint hazudott, mert óriás nincs, meg élet tava, majdnem összevesztünk, mert én azonnal elhittem a költő szavát és mert mindig mindent képben láttam, úgy éreztem Istent már előre, mint Gullivert a törpék országában, ott fekszik hanyatt a pusztán, minden egyéb része csupa köd, de a homloka jól látható, síkban, és nem zavarja, hogy lovak és más állatok futnak rajta, és mi ott gázolunk majd fű benőtte homlokbőrén. Felhőtlen volt a képzelet játéka és a látomás dupla fénytörésű.

Mikor a mágikus nap végre eljött, keskenyvágányú vasúton utaztunk egy darabig, aztán mentünk egy keveset gyalog. Odafelé énekeltünk, bolondoztunk, a tréfa, a fegyelmezett játék ezúttal szabad volt, pedig rendes körülmények között a mi iskolánk szigorúbb volt egy kaszárnyánál. Mire kiértünk, mindenki boldogan fáradt és éhes volt, eszébe se jutott körbenézni senkinek, pedig akkor már ki-ki láthatta volna a pusztát, sőt ott futhatott a szent homlokon. Ismételtetlen életem nagyobbik részét odaadtam volna a lehetőségért, ha nemcsak azt tudom, Isten bőrén hágok e percben, de belenézhetek a szemébe is, mert hiszen ha homloka van, szemének is kell lennie, de senki se árulta el, azt hol tartja és kinek mutatja, ha ugyan megmutatja. A gyerek napjait több tépelődés, komoly aggodalom és fejtörés jellemzi, mint mindezek felhőtlen ellentéte.

Fogócskázunk, ickáztunk, daloltunk, volt versenyfutás, aztán az osztály enni vágyott és inni vágyott, mire feleszméltünk, annyi idő eltelt, hogy látszott, alighanem megrövidül vagy talán el is marad a kis műsor. Akiknek szólót kellett volna énekelniök, belemerültek a maguk külön szórakozásába, a táncospár elnehezült, annyit evett, a nénike is olvasásba mélyedt, elengedte magát. Főleg az evészet járta és az azonnal behörpölt innivalók pótlása. Én vártam egy darabig türelemmel, aztán mégis rászántam magam a cselekvésre és odamentem a nénikéhez. Olyan nehéz volt azt a Tompa-költeményt fejben tartani, szerettem volna már túlesni a szavaláson, amellet úgy éreztem magam, mint a vendég,

aki a szalonban ül, kezében a papír fedte rózsacsokor, és már régen meg kellett volna szabadulnia tőle, de valahogy sosem nyílik rá alkalom, hogy átadja a háziasszonynak. Pedig nekem tervem volt a verssel, amelyet úgy fogtam fel, mint saját magam külön hálaüzenetét, amire azt reméltem, válasz érkezik, igazolás, Isten részint valami sajátos, isteni formában rábólint, ezzel megerősíti Petőfi közlésének igazságát, részint jelzi valahogy, hogy méltányolja, amiért hibátlanul tudom már azt a terepélyes allegóriát. Ám a nénike nem segített, fel se nézett az olvasmányából, csak a kisasszony reagált. Gyakorló iskolában nevelődtem, a nénike mellett utolsó esztendő tanítóképzős lány tartotta rajtunk fél szemét, a másik féllal a kötését nézte. Megpacskolta az arcom, azt mondta, hagyjam a költeményt, egészségesebb, ha hazatérésig jó levegőn vagyunk, ugrálunk, egyébként is illetlenség tolakodni, örülök, ha nem kíváncsi a produkcióra senki, menjek csak a többivel játszani, nincs műsor.

Elkeseredtem. Elvette a valutámat, a kis kincset, az egyetlen, amiről azt reméltem, épp teljesítményének nem mindennapian súlyos voltával kivívja számomra Isten igazoló bólintását. Miért nyilatkoznék meg ennek a társaságnak csak úgy, ingyen, mint Petőfinek tette, itt valami költői dolognak kellene történnie, hogy nekünk is jelezzen, de az osztály csak futkos, a nénike olvas, a kisasszony köt, engem meg nem akar meghallgatni senki.

Hát akkor nem kell közönség, elintézem magam. Nekiindultam a pusztának, nem figyelt rám senki. Nekem a megvilágosodás pillanataiban egész életem folyamán, felnőttként is mindig egyedül kellett lennem. Lépegettem az akkor már hanyatlani kezdő nap irányában, és az égbolt lassan váltani kezdte a színét, hosszú szürke és vérpíros csíkjai elkeveredtek bágyadt lilával és mint a barokk képeken, kivillant mögülük a citromsárga meg a máriakék. Alacsony volt az ég, mintha saját szépségének súlya alávonná, szépsége színből és fényből me-revült bordázata tartotta önmaga kupoláját. Nem volt már messze az alkony, a rézsútos sugárzás már ígérte az árnyakat is. Én csak lépegettem egyre távolabb a csárdától, a híd irányában, aztán azon is túl, mindig előre, semmit se törődve azzal, mi marad mögöttem. Meg-megpittyent egy madár, ismeretlen kis neszek közt haladtam előre, míg meg nem állított a nevenincs érzés, amely azt mondta, itt van, itt az Isten, már szólnom se kell neki, mert mindent tud, mindent érzékel, és arra vár, hogy én, akinek e percben még semmi sem igazolja a földön a létjogosultságát, előadjam neki azt a költeményt. Álltam szemben a hanyatló nappal a millió színt magára keverő égbolt védelmében, köröttem senki, semmi, csak a pusztaság, és teli torokkal, jó hangosan, hogy megértse, hiszen nem láttam, merre van szentséges füle, elkezdtem mondani neki és dicsőségére.

Az alkony rojtjai üvegéből voltak a fejem felett, és néha összecsengette őket valami szél, az ég gömbölyű lett, lámpaernyő, peremén libegtek az üvegrojtok. Vártam az első grrszaknál, szól-e az Isten, de még hallgatott. Kezdtam a másodikat, még hangosabban, hátha nem értette jól az elsőt. A színek akkor vá-

ratlan sebességgel fakulni kezdtek, a szél megerősödött, valami por is kanyargott, pedig azon a májuson nem volt eső. Soha olyan gyorsan feltámadni és elülni vihart nem láttam másutt, mint a Hajdúságon.

A harmadik versszakba kezdtem a porkavaró szélben, mikor éreztem, valaki közelít. A kisasszony állt mögöttem, kezében, mint a döglött róka, lógott a kötése, valami végeláthatatlanul piros sál.*

– Csavargunk, kis Szabó? – kérdezte és nem volt kedves. – Mindenki fedél alá húzódik, te meg itt kószálsz, hogy az embert a hideg kiveri, hová lettél, mit csinálsz? Elindulsz sétálni, szavalgatni? Hát mit képzelsz, ki vagy te, mi vagy te?

Nem képzeltem magamról semmit. Nem értettem, miért kiabál.

– Otthagyni az osztályt, mindent? Nem szólni senkinek? A nénike haragszik.

Minket még vertek, a tenyerünkbe csattantottak a tolltartónkkal, és akivel komolyabb számolnivaló volt, azt óráig térdepeltették. Megpróbáltam kivédeni a várhatót, áttörni a felnőttek sajtóságos értetlenségén, ami annyira idegen volt otthoni világomtól. Az én szüleim rég elkeverték egymással a valóságot meg a látomást.

– Ez itt az Isten homloka – kezdtem magyarázni. – A Hortobágy.

– Ne bosszants. Megyünk.

– De mondom, hogy itt a homloka – emeltem meg a hangom. – El kell mondanom az Istennek a verset, különben nem érvényes.

– Te nem vagy érvényes, te szerencsétlen – mondta a kisasszony. – De utálatos gyerek vagy te, Szabó. Még jó, hogy nem mentél még messzebb, most futhatnék utánad.

Nagyokat lökött rajtam, hogy siessek. A csárdaeresz védelmében a nénike ekkor tette le a könyvet, olyan kék szeme volt, mint az árokparti nefelejcsnek. Hétévesen is éreztem, unalmánál csak az ellenszenve nagyobb.

– Hol járt ez? – érdeklődött. – Kereshettük volna, ha elvész.

– Szavalt – felelt a kisasszony. – A Tompa-verset kiabálta a pusztán a hortobágyi hídnak.

– A szereplési vágy – sóhajtott a nénike. – Mindig külön kolbász, mindig a magamutogatás. Pojája.

Az osztály kuncogott. A gyerek öntudatlanul kaján meg kegyetlen. Nekem akkor már mindegy volt.

– Nem a hídnak szavaltam, az a hátam mögött volt – szóltam a nénikének.

– Én Istennek mondtam a verset. Csak neki.

– Hogyan? – kérdezte a nénike. Egy oktávval magasabb lett a hangja.

– Hiszen mondom. Istennek szavaltam, mert most itt vagyunk a homlokán.

Megírta Petőfi.

A kisasszony felvihogott, mert sosem olvasta az *Útleveléket*.

– Kinek szavaltál? – nézett a nénike. – A békáknak?

– Istennek – modtam akkor már csaknem felnőtt, hideg dühvel. – Hányszor tetszik akarni hallani? Ez itt az Isten homloka.

– Az – felelt a nénike szárazon. – Szakasztott az. És a világ teremtése óta azt lesi, hogy elmondd neki a *Terepélyes nagy fát*. Egész évben nem hagyalak szerepelni, Szabó, ezentúl majd mindig más szaval. A vizsgán sem engedlek, leszoktatlak én a szabadtéri előadásokról, ne félj. Hogy jutott eszedbe, hogy a pusztát boldogítsd?

– Nem a pusztát! – kiáltottam a szemébe. – Isten homlokát!

– Na elég. Holnap küldd be anyádat. Osztály indul, összeszedi a holmit. Segítsen, kisasszony. Szabó büntetésből külön jön.

Szabó büntetésből külön ment, Szabó nem bánta, sem akkor, se később, mikor felnőttként meg az irodalomból terelték el. Volt min gondolkoznom, mert az alapélményt nem súrolta meg a durvaság. Én tudtam, merre jártam, mondta nekem a csend és az ég, mely burájának gerezdjei már eltűntek, és mondta a szívem és a visszhangtalan róna, a mélység, a magasság és talpamnak az édes anyaföld. Csak az szomorított, miért tagadták le, ami igaz és ha letagadták, miért nem szólt maga az Isten. Felnéztem az égre, ahol teste többi részét tarthatta és tűnődtem, miért nem kelt a védelmemre, mikor megaláztak és kicsúfoltak a homloka miatt. Hát hol van szent szája, nyelve? Miért nem mozdítja meg, hogy igazoljon?

Megmozdította.

A tölcser, melyhez hasonló csak a Szaharában tud kerekedni, benyelte az osztályt, benyelt engem is. A gyerekek sikoltoztak, a nénike riadt vezényszavakkal süvöltött, én megfeszült testtel figyeltem. Ömlött az eső, lila lett minden, föld, híd, ég, hasogatták a levegőt a villámok. Nem hosszanti cikázás volt, keresztben villámlott, mint amikor egy töprengő homlokon előbuknak és megmoccannak a ráncok, és ezüst valamennyi.

– Fedél alá! – sírt a kisasszony.

Rohantunk mind be a csárdába. Mindenki mindent elfelejtett, szó se hangzott, se vádló, se dicsérő, se vigasztaló, a lányok egymásról itatták a vizet. Az ablak kicsi volt, de annyira azért mégse, hogy ne lássam rajta keresztül az ezüst ráncokat, a rettenetes zivatarban Isten felhúzott homlokát, amelyet Petőfi után most megmutatott kis szolgálójának is, aki az ő tiszteletére és dicséretére a pusztába kiáltotta neki Tompa Mihály végenincs költeményét, amely ökívüle nem kellett senkinek.

A lepke logikája

Ez a könyv úgy keletkezett, hogy az egykori irodalomtörténésznek nevelt, s főfoglalkozású íróvá öregedett hajdani magyartanár, aki minden napját versolvasással fejezi be, egy este újra elolvasta Vörösmarty könyv nélkül is tudott versét, a *Szép Ilonkát*, s rémülten érzekelte: a költeményben egyedül a pillangó viselkedése logikus. Az író ezt a költeményt iskolában is, egyetemen is tanulta, tizennégy évig tartó tanárkodása idején évenként oktatta is, s csaknem negyven évvel iskolában való működése befejezése után értette meg először. Megrendítő este volt, s azzal a következménnyel járt, hogy az író le se tette a találmra kezébe vett Vörösmarty-kötetet, hanem betűről betűre újra elolvasott minden verset, aztán szégyenkezve és alázattal megírta színekpelemzéseit.

*

A felfedezések általában kísérletezések eredményeképpen születnek, de létrehozhatja őket naiv szándéktalanság is: a tudat elbotlik valamin, térdre hull, s mire felemelkedik, körülnézve azt tapasztalja, az addig ismert színpadot átrendezték körötte; megváltozott. Így kerültem az imént vázolt előzmény után ismét kapcsolatba Vörösmartyval, akinek hivatalos értékelését diplomaszerezésig különféle szinteken megtanultam, s a Nemzeties Költészet Fénykora címen számon tartott módszeres egységből úgy rögzült bennem, hogy a nagy nemzeti triász méltánylandó tagja volt, a *Szózat* szerzője, már élete idején is klasszikus. Tiszteltem, de nem szerettem. A triász többi tagja hozzám tartozott, Arany apám volt, Petőfi életkorom alakulása szerint hol bátyám, hol fivérem, évtizedek óta már fiam is, de Vörösmartyt nem éreztem rokonnak, csak népem kincsének, míg a véletlen meg nem értette velem, nem vele van problémám, csak a róla hagyományozott értékítélettel, s a képpel, amely annak nyomán a költőről kirajzolódhatott. Az első nagy monográfia szerzője, Gyulai generációk óta nem Vörösmartyt értékelte valóban, hanem személyes ízlését, bizonyos dallamra érzéketlen fülét, bizonyos színektől ingerülten káprázdó szemét. Gyulai rosszul kategorizálta hol nem értett, hol rosszul értett vizsgálati tárgyát, s tekintélye hatására a költő a nem neki megfelelő csoportba került, a tizenkilencedik század alkotói közé sorolták, holott a ma figyelmesen olvasó már magyarázat nélkül is riadtan észleli, a mester a huszadik, sőt a huszonegyedik század vátesze volt,

akit látomásai ködfátyolán át kényelmesebb volt élete végső szakaszában elaggott bolondnak, zavaros divatjamúlnak minősíteni, hisz a harmincas években keletkezett *Szózat* írása idején tudva-tudatlan már azt is megérezte, sem negyvennyolcban, sem százvalahány évvel később, ötvenhatban sem ad többet nekünk a könnyét törölő nagyvilág szíves részvételnél, s páholyból jelzik vissza, méltányolják hősi lelkünket, szent indulatainkat, de az esetleges sírt csak védjük ki az ő asszisztenciájuk nélkül magunknak. Meddő volna tagadni: Vörösmarty úgy volt tagja a nagy lírikus triásznak, hogy a legnagyobb hivatalos elismerés mellett is észrevehette, aki figyelt, értékelése tévedéseken alapuló szabvány, az iskolás megérezte, Aranyt, Petőfit igazabb indulattal közelítik hozzá, mint ezt a szépre, jóra figyelmeztető harmadikat, aki kétségtelen, hogy visszaidézte párducos Árpádot, felvázolt egy idő előtt sírba hervadt időszerűtlen női liliomszálat, és emlékül hagyta a fiataloknak egy az életét már csaknem végigélt higgadt férfi keserű tankölteményét, hogyan lehet zabolázni a nyughatatlan szívet, amelynek tachykardiáját nem helyeselné sem ízlés, sem ész, sem orvostudomány.

*

A tévedés nem szégyen, pontosabban csak akkor az, ha el nem ismerjük: mi Vörösmartynál kritika nélkül elfogadtuk, amit iskola, egyetem tanított, az esetleg mást észlelő augurok jelzéseinek összegyűjtésére sem a kikezdzhetetlen tekintélyek óvása érdekében, sem időhiány miatt nem kerülhetett sor. Egyszerűbb és kényelmesebb volt elfogadni a lírikus triász egyetemi oktatás szentesítése szerinti minősítését, így váltunk Vörösmarty árulóivá: vállaltuk róla a banalitást. Nem első és egyetlen tévedésünk, Jókainak a korabeli világsiker sem édesíthette meg keserű szájját, hogy holtáig nem tudta elhítenni Gyulai vezette irodalmi ellenségeivel, hogy nem fantaszta hazug, csak a mégis mozgó föld fordult el munkássága alatt, s Kárpáthy Zoltánék friss, fiatal fogsora helyett a kiegyezés kora protézisvállaló nemzedéke saját termete átlagmérete miatt nem akarja tudomásul venni, hogy voltak magyar félistenek, nemcsak csaták, de hétköznapiak hőroszai is: a polgárosodó Magyarország manírnak érezte a pátosztalan pátoszt, bizonyos természetes, menthetetlen hősi életet, a nagy múlt ismertető jegyét. Jókai esetében még csak az sem igaz, hogy kései művei hanyatlása már semmi újra nem figyel fel; hogyne tette volna, hisz éppúgy megörökíti a nőemancipációt utolsó írásaiban, ahogy a Józsefváros árnyait, szemetét, mocskát, vasúti töltését, amely elemeket aztán Molnár *Liliomában* majd viszontlátunk. Jókai éppúgy revízióra szorul, mint Vörösmarty, minden tekintetben, nemcsak azért, mert mindkettőjük legbelső magánügye, házasságuk nemzeti lelkesedés, illetve gáncs tárgyává torzult, de mert az egyik, a költő, látomásrendszerével előre felfogta és jelezte az atomkort, Chagall és Picasso tanúságtételét, s míg a fülébe Boka és Reményi zenéje muzsikált, Bartókot hallotta, Mahlert, és valahol, cserepeiben

látta a *Guernicát*, atombombát rajzolt lelke érzékeny falára a rettenetes erejű képzelet, a másik meg az összes korabeli prózairók közül egyedül értette meg, mi a regényalkotó kötelessége.

A regény a hajdani eposz ükunokájának ükunokája, nem földrajzkönyv, nem hit- és erkölcsstan, nem is filozófia, a regény: regény. Ha nagyon jól elmondják főközlendőjét, a mesét, még gyógyszer is, vigasz is lehet, egy megalázott, emberben, anyagban szinte pótolhatatlan veszteséget szenvedett nép vigasztalója. Isten adja, hogy szülessék még köztünk valaki, aki annyit tud adni Magyarországnak, mint Jókai alkotókészségben, szépségben, nyelve tündérvilág gazdagságában, tisztességben, hisz ott vagyunk már, azon a bús úton, ahol az alkotás okos, hideg, érzelmenélküli vázlatkép, nem a hal, csak kifilézett csontváza, grafikai ábra, mész. Ha Jókai ma élne, talán ezt is megmenthetné, vadonatúj módszerrel életre keltené a korszerű világprózát, az ő atomfényben felvillanó halaszálkái mögött ott sírna a nyomorult emberiség. Jókait ma azért nem értjük, mert nyomasztóan műveletlennek hagyott bennünket a közoktatás millió ostoba reformja, nem ő, a művész, mi koptunk ki a reális realitásból. Fantasztá volt, lelkendező, túlzó? Olvassuk el csak újra az *Egy az istent*, s figyeljünk, mit mond Zenóbia, vagy kövessük *A jövő század regényének* útjelző póznáit, Habsburg Ottót, akivel együtt ülhetett bárki szép egyetértésben a debreceni(!) egyetemen, aki kíváncsi volt a trónfosztás színhelyére is. Jókai Lajka kutyát is kitalálta, a műanyagot is, amit ichornak nevezett. Mikor hazudott, miben hazudott? Honnan tudja Gyulai, milyen volt a szabadságharc mámore, mikor messziről se látott csatateret? Hogy az alkotó tévedett, azt belátom. Azt hitte rólunk, bátrabbak vagyunk, nemesebbek. Ugyanazt hitte, mint Vörösmarty a *Szózatban*. Vagy mégsem?

*

Mert persze Vörösmartynak nem voltak illúziói, igazán nem. Nála valahol nemzetközi zenekar kísérte a vén cigány foszlófélben lévő vonóját, s a magánélet ihletésére mézsárszékké változott Két Szomszédvár mögött láthatatlanul két világháború dúlt, szállt az atombomba fellege, és Metternich a politika konyhájában pecsenyeforgató kisinas volt a Vörösmarty előre megsejtette Hitler és Sztálin mellett. Vörösmarty látta, mit rejt a jövő jövője, a megőszült univerzumot, a sarkányfogvetemény embert, a páholy védett falai közül részvétkönnyet törülgető Európai Uniót, és fogvacogva, visszamutatva a múlt legnemesebb árnyai közé mégis azt hagyta ránk örökségül, hogy bármilyen erő vagy erőtlenségi viszonyok között, de maradjunk a bölcsőt és koporsót egyaránt kínáló magyar föld polgárai, illúziók, akár remény nélkül is, de rendületlenül. A kollégák, akik ezt a világméretű alkotót tanítják, a Lepke Logikájából elsősorban a bevezető életrajz figyelmeztető jelzéseire ügyeljenek és a szinképelemzés módszertanát hasznosítsák; az értelmes fiatalok szívesen keresnek titkokat. Értessék meg nő-

vendégeikkel, olyan zsenit tanulmányoznak, aki nemzeti büszkeségünk, de meg kell tanulniok együtt szállni vele, olykor nem is kedélyes magaslatok fölé. Szorítsák sose málló köntösét, ne Gyulainak és a gyulaiknak higgyenek, hanem saját értelmüknek. Vörösmarty életműve legalább úgy a Vágy Villamosa, ahogy a görög igazságistennő, Diké szárnylengetése, mögöttük verik antik ütemben magyar vérük ziháló álmait és reményeit a *Zalán* hexameterei. A múlt Vörösmartynál már korábban azt tette, hát még most, mikor mindenkinek hozzáidomulhatott a füle: úgy szól arról, ami volt, hogy azt jelzi, ami van, és azt sikoltja, ami eljő.

*

A biedermeier bájossá és progresszívvé manikűrözte, fantáziája dupla törét bekenete mézzel, oroszántorkát megpróbálta cicadorombolásra hangszerelni, nemzetföltő, magyarságvédő rettegésére ráfogta, ok nélkül aggodalmaskodik, lehetne szeme, hisz áll még Buda vára. Nemcsak legnagyobb nemzeti költőink egyike, de legmodernebb, világszínvonalat képviselő alkotó, nemzeti-nemzetközi kincs, mint Bartók, mint a németeknél Goethe. A marxisták csinálták belőle polgárjogi harcost, az Internacionálé előfutárát, de úgy rettegtek tőle, hogy ha teheték, örökre eltüntették volna a *Szózatát*, és idő előtti elöregedéssel próbálták kivédeni azt a rettenetes koncertet, amely a *Délsziget* kakofon előrejelzése annak, ami eljövendő, ami a döntő pillanatban bennünket mindig cserben hagyó világ közönyét előre elsivítja. Hazudtak Vörösmartyról szándékosan és szándéktalanul, legyen már elég érett az irodalomoktatás arra, hogy ne írja át a költő üzeneteit. Iszonyú felelősséget hagyott ránk, a *rendületlenül* módhatározójával egy alig vállalható élet terhét és kényszerét, de hát ránk hagyta, fel kell vállalnunk. Pántlikátlan magyarsága akkor sem a múlton mereng, mikor látszólag azt teszi, a jelenben érvel, a jövőt építi. Akkora költő volt, hogy nem látni felleggel takart, üdvözült homlokát. Legalább mi ne hazudjunk már róla többé, aki azonos népünk leglelkesebb lelkével.

•

Szabó Magda, az író és irodalomtörténész

Nyolcvanadik születésnapján az Irodalomtörténet című folyóirat is köszönti a magyar irodalom egyik kiemelkedő klasszikus nagyságát, aki a szépirodalom és az irodalomtörténet-írás minden műfajában maradandót alkotott. Nemzetközi mértékkel mérve is.

Költőnek indult, az utóbbi évtizedek egyik sikeres hazai színpadi szerzője; esszéi új horizontokat nyitnak a magyar irodalmi hagyomány vizsgálatában, úti emlékezései a személyes élmény és a kultúrtörténeti érdeklődés szerencsés összefonódásai, ráadásul pedig Shakespeare vagy Galsworthy értő és jó stílusú fordítója – bárha itthon és külföldön is par excellence prózáírónak számít. Legtöbb regénye megjelent angol, német, orosz, francia, holland, olasz, dán, lengyel, spanyol, finn kiadásban, némelyik többféle fordításban is egyazon nyelven (mint például *Az ajtó* németül); a hazai olvasói felmérések szerint a legolvasottabb magyar írók közé tartozik. Annak a hagyománynak a folytatója, amely az író létét morális meghatározottságúnak tartja: az általa megfigyelt, észlelt jelenségek erkölcsi kihívást jelentenek számára, felháborodását formálja történetekké. Pályája elején (a Rákosi-diktatúra éveiben még titokban) írott regényeiben (*Freskó*, megjelenhetett 1958-ban, *Az őz*, 1959-ben) a morális indulat válik esztétikai eredménnyé. Pályaképe: a hagyományos realizisztikus ábrázolásmód az évtizedek során átalakul horizontokat váltogató belső önvizsgálattá (*Az ajtó*, 1987) illetőleg a posztmodern eszköztárát is használó leszámolássá a történelemmel (*A pillanat*, 1990).

A második világháború idején induló, és a béke első napjaira egymásra találó írócsoport tagja, amely példájának a Bloomsbury kört választotta, a kétszeres (német, majd orosz) megszállás és erőszak ellenében Európát és a világirodalmat vallotta szellemi hazájának. Csoportjuk egy – a negyvenes évek végén – alig pár számot megért folyóirat nevével (Újhold) kapta elnevezését: ez lett a sztálinista diktatúra éveiben belső emigrációjuk titkos összetartozásának jelzése, de az ellenük fellépő támadások célpontja is. Indulásuk pillanatában, első kötetük megjelenésekor a háború előtti irodalmi élet még egy ideig egzisztáló legmagasabb kitüntetéseit sorra elnyerik, idősebb író társaik, értékelésükkel máig mértékadó kritikusok méltatják teljesítményüket – aztán jött a politikai fordulat, amely kitüntetöket és kitüntetetteket egyként elsöpört. Mára legtöbbjük ismét rangos kitüntetések birtokosa, közöttük Szabó Magda is a legmagasabb hazai állami művészeti elismerés, a Kossuth-díj kitüntetettje, akadémikus, legutóbb

pedig az amerikai Getz Corporation magyar írói életműdíjának 1992. évi méltatottja. De a történelmi fordulat következtében ennek az írócsoportnak pályaképe nem a nyugati világban szokásos karriertörténet: nekik nem, vagy nem csak tehetségük kibontakoztatásáért kellett megküzdeniük, egy ellenkező követelményrendszert alkalmazó politika körülményei között kellett elfogadtatni másságukat.

Szabó Magda máig tudatosan kapcsolódik eredetéhez: családjá és szülővárosa morális magatartását is meghatározó képletéhez. Debrecen: parasztváros a magyar alföld kellős közepén, mocsarak, hegyek, városfalak védelme nélkül, amely a másfél évszázados török megszállás idején inkább háromfelé adózik (erdélyi fejedelemnek, Habsburg királynak, török szultánnak), csak hogy ne kényszerüljön a politikai akklimatizálódásra, mai terminológiával a „balkanizálódásra”. Kálvinista konzervatív polgárság védte itt Európára figyelő kultúráját és a kötelességteljesítő lakosság szabadságát. „Nagy dolog volt debreceni polgárnak lenni. Esküt kellett tenni, törvények írták elő, s akit polgárává fogadott a város, az a koporsójára is ráirathatta: debreceni polgár. Jogot kapott, de követeltek is tőle.” Ebben a városban áll a királyi, Habsburg-katolikus hatalom által a tizenhetedik században gályarabságra ítélt magyar kálvinista prédikátorok emlékoszlopa, melyet 1991-ben a Magyarországon látogatást tevő II. János Pál pápa történelmi kiengesztelésül megkoszorúzott. Szabó Magda őse is az elhurcoltak között volt, ő maga szülővárosa protestáns egyházkerületének világi főgondnoka, hetvenötödik születésnapján pedig a kálvinista teológiai főiskola díszdoktorrá avatta.

Ebben a városban történt meg századunk első felében, hogy a városi kultúratanácsnok leánygyermekével latinul társalgott étkezés közben, és ha jószülei nem engedték el a gyermeket moziba, joggal-jogtalanul féltve a túlérzékeny idegzetű leányt, akkor az dacból – néhány reklámkép ismeretében – megírta a maga módján a film történetét. Ebben a gyerekkorban tanulja meg Szabó Magda azt a módot, amellyel a vasfüggöny elzártsága idején férjével felosztják a hetet, egyik nap németül, másnap angolul, aztán franciául társalognak: gyakorlásul és szellemi függetlenségük erősítéseként.

„A maradandóság városa” – ezzel az epiteton ornansszal dicsérik is, csúfolják is ezt a várost. De ez a maradandóság mekkora erőt adhatott a lánynak, amikor külföldi ösztöndíjas diákként szemtanúja lett Hitler bécsi bevonulásának, majd fiatal tanárnőként végigszenvedte előbb a német, utána a szovjet megszállást.

*

Költőnek indult, regényeket csak a hallgatás éveiben kezdett írni az asztalfióknak. A költő tanította írni a prózaírókat. Lényeges tapasztalatot adott át: az alanyi részvételt minden témában, de annak tudatosítását is, hogy minden egyéni sor-

sot egyben viszonyítani is kell. Mindenkinek a története egyben ismétlődés is. „Azt hiszem, általános tévedés, hogy akármelyikünk is eredeti, soha nem látott, egyedi jelenség, legfeljebb nem ismerjük elődeinket, és nem találtuk meg még a kapcsolat dokumentációját. [...] Valamennyien megjelentünk részleteinkben vagy kifejezési formánkban, avagy tematikánkban korábbi századok megfelelő alkotói között, csak nem ismerjük az öregapáinkat.” Amit látott, leírta és összevetette azzal, amit – mondjuk – Horatius látott és mondott hasonló látványokról:

Én láttam, amit az antik látomásban,
szilfán halat, s a Barna utca táját
egy dörrenésre széttágulni sebbé,
melynek mélyén bábész testek rohadtak,
s fátyolt lengettek hízott, zöld legyekből.

Ahogy a költő feldolgozta pályája elején két kötetében (*Bárány*, 1947; *Vissza az emberig*, 1949) a háború élményeit, azt folytatja majd a prózaíró az élet számtalan, másképp pokoli helyzetének átgondolásakor.

A regényíró egyfajta hagyomány folytatójának tűnik fel, talán Thomas Hardyt, Mauriacot, a magyar Németh Lászlót avagy a görög Kazantzakiszt érzem közvetlen elődjének vagy inkább társának. Nem stílusban, inkább az írói személyiség és műve viszonyulásában. A történelemből kilépve úgy vizsgálja történeteit, hogy bennük mindig érzi és érezteti a már egyszer megtörténtet. Regényei első olvasásra rögtönzésnek hatnak, nem kidolgozásukkal – az mindig pontos és klasszikusan zárt – de azzal az izgalommal, amivel írója érdeklődik témája iránt. Mintha épp akkor botlana bele, és még melegében papírra akarná vetni, megragadni és megfejtetni. Mégis, ha életművét folyamatosan olvasom: mintha mindegyik regény előre kiszámítottan kerülne a maga helyére, akárha Szabó Magda születése pillanatában ez az írói pálya már végérvényesen készen lett volna. Módszerére egyszerre jellemző mindkét véglet: a szinte véletlenszerű témaválasztás és a regény helyzeteinek archetipikus meghatározottsága; személyes – majdhogynem azt írtam: szeszélyes – telitalálat és sorsszerű megvalósultság. Monográfusa, Kónya Judit utal a Szabó Magda-regény ösképletére: mint az Oidipusz szerzője, egyre mélyebb és bonyolultabb rejtelmek felé hatol, egyre ijesztőbb csapdákra figyel fel. Regényei óraműpontossággal épülnek: minden valaha kimondott szó, megtett gesztus szükséges része az egésznek.

Szabó Magda kemény, bosszút váró írói alkat, regényeiben a bűn bekeríti elkövetőjét és kiváltja önmaga bevállásának kényszerét. Nem külvilági igazságszolgáltatásra vár, de a lélek belső számon kérő erejében bízik. Kálvinista alkat? Regényeiben nem a katolikus gyónás felszabadult örömét érzem, a református írónő nem a gyónás rítusát követi, hanem az eklézsiamegkövetés, a nyilvános bűnbevállás, magavádolás komor katarziszát idézi elő.

Regényei a mássá torzult ember számvetései: körülötte a különböző jellegű diktatúrák idején nemzedékek kényszerültek arra, hogy ne hallgassanak szívük és alkatuk szavára. Nagy sértettség és önpusztító szenvedély munkál benne ezért: egyre kevésbé a maga nevében, egyre inkább a kollektív tudattalan motívumaiból táplálkozóan.

Szabó Magda regényei: az egymás iránti kíméletlenség állapotrajzai. Regényeiben egymástól félve élnek az emberek, alamuszin lesve a másikat, a többit, gyűjtve magukba a sérüléseket és készülve sértésekre (*Freskó*), majd egy kivételes pillanatban megnyílnak: lávaként ömlik a vallomás, jóvátenni a már jóvá nem tehető, feloldani néma éveket (*Az őz; a Pilátus zárása*, 1963), vagy véres bosszút állni az átélt sok évtizedes megaláztatásért (*Disznótor*, 1960). Az évek során, a felnőtté válásban elvész a gyermekkori sziget, az összetartozás boldogságával együtt (*Katalin utca*, 1969), de minden újabb nemzedék vágyik erre a szigetre, ahol félelem nélkül, egymást becsülve lehetne egymás mellett élni (*Mózes egy, huszonkettő*, 1967). Nem lehet racionálisan megtervezni a kapcsolatokat, sem „beprogramozni” az egymással törődést (*A Danaida*, 1964; *Pilátus*). Pedig benne van regényeiben a bensőséges kapcsolattartás igénye is. Ugyanis épp ennek hiánya vezet a tragédiákhoz. És ez táplálja az idillt is: új életre kelteni a múltat. Csakhogy egyben a múltbeliség tudatosításával: az újrajátszott múlttal (*Katalin utca*), illetőleg a műfajként vállalt memoárral (*Ókút*, 1970; *Régimódi történet*, 1977; *Megmaradt Szobotkának*, 1983), sőt a tudatosan vállalt ifjúsági regénnyel (*Abigél*, 1970). A rokonszenv, sőt a szexuális összekapcsoltság is kevés, ezért válik el egymástól a nyugati diplomata és a művelt humanista közép-európai leány (*A szemlélők*, 1973). A csoda: amikor két ember áttöri a falat, bejáratos egymás világába (*Régimódi történet, Megmaradt Szobotkának, Az ajtó*, 1987). A tragikus mozzanat: még ez esetben sem képesek lényegileg segíteni egymáson. Külső okok vagy belső különbözőség, de megkötik a segítő kezet. Végül mégis magára marad az ember. Kérdés: ez is sorsszerű?

Szabó Magda bárha egyszeri történeteket, életrajzi eseményekből, emlékekből összeálló mozaikokat, sőt dokumentálható eseteket (édesanyja történetét: *Régimódi történet, férje életét: Megmaradt Szobotkának*) alakít regénnyé: a nyomozás izgalma mögött mindig ott munkál az őskép is – mint törvénykönyv –: az archetipikus példa. Ami történik: már megtörtént. A regények címei is ilyen utalások: *Pilátus, A Danaida, Mózes egy, huszonkettő, Abigél*; az *Ókút* a maga konkrét tárgyi jelentésén túl közvetlen utalás is a Thomas Mann-i „mélységes mély” kútra, az önmagát ismételve mozgó történetre. De ha a többi regénycímet nézzük, abban is megtalálhatjuk az ismétlődés – és ebből következően – a viszonyítás lehetőségét.

*

Magam részéről a regényíró Szabó Magda pályájának első két regényét, a menekülő másság apoteózisát, a *Freskót* és *Az őzet*, középső pillérét, a teljes

családi és kultúrtörténeti meghatározottságában élő embert visszakereső *Régimódi történetet*, és az ez idáig utolsó két művet, *Az ajtót* és *A pillanatot* tartom kiemelkedő értékűnek, az irodalomtörténeti maradandóság szempontjából is számba vehetőnek.

Az első két regény a személyes bosszú perzselő műve: két hősnő, egyszerre kétféle történelmi meghatározottság kiközösítettje (a polgárvilágban a család múltja és a szegénység valósága közötti színlelés miatt, a „szocializmusban” pedig úri múltja okán) családjával szakítva egy különleges terepen, művészként (Corinna a *Freskóban* festő, Encsy Eszter *Az őzben* színész) diadalmaskodik. Corinna diadala: erkölcsi diadal, mert művészete csak önmaga szemében érték, a diktatúra kultúrpolitikája által az is kitagadott. Diadala széthulló, alamuszi, alkalmazkodó családjával szemben valóban érvényes. Encsy Eszter már külsőleg is érvényesül művészetével is, a rendszer receptje szerint hazudott-átírt önéletrajzával is. Csakhogy diadalával éppen belső világát teszi tönkre, szerelmét is elpusztítja. A rossz, a pusztítás démona költözik belé, akaratlanul is mindent szétold, amit megkötni szeretne. A *Régimódi történet* annak a múltnak a visszakeresése, amelyet Corinna és Eszter eldobott magától – az ember ugyanis nem élhet családjá és közössége múltja nélkül. A politika által megtagadott és erőszakkal szétvert magyar értelmiségi középosztály feltámasztása ez a regény (és a belőle írt színdarab éppúgy, mint a készülő tévéjáték-sorozat). Nem kritikátlan heroizálás, hanem egyszerűen egy elvesztett társadalmi környezet dokumentált feltárása. Talán amikor Galsworthy regényfolyamát fordította férje társaságában, döbönt rá: hiányos a polgári család- és kultúrtörténet a magyar irodalomban. És ugyanezt teszi ifjúsági regényében, az *Abigélben* is: a regény a kálvinista középiskola értékeinek felemlegetése a második világháborús, német megszállásos történelmi viharban. Tévéorozatként ismétlődően tud nemzedékeket példázatával nevelni.

Egy évszázad története elevenedik meg – időben visszafelé – a *Régimódi történet* című regényben. Pedig éppen fordítva is történhetett volna. A tagadással. Amerre kezdetben a *Freskóval* és *Az őzzel* tájékozódik. Efelé terelné ugyanis az írónt szüleinek szóbeli intése is: vágjon el minden visszavezető szálat, tüntessen el a környezetéből minden tárgyi emlékeztetőt; élje a saját életét, tekintsen csakis előre. Kezdetben meg is fogadja az intelmet. Mégis az idő múlásával, jóval édesanyja halála után furcsa belső változást észlel: visszagyűjti a tárgyakat, keresni kezdi az emlékeket, rég nem látott rokonok után kutat; hozzákezd múltjának visszakereséséhez.

Két világ ütközik családjá százados történetében: a városi polgárság és a dzsentri nemesség életformája. A kereskedő polgár tisztességes, munkás életet élve nemzedékről nemzedékre hagyományozza erkölcsét és vagyonát, vállalja városa közterheit és részt vesz társasági életében. A dzsentri, vérében néhány cseppel az ősi magyar királyok véréből is, kulturált, de korlátokat nem ismerő,

szertelen, költekező, mulatozó életvitelével óriási gazdagságot, virágzó földbirtokot prédál el rövid idő leforgása alatt.

Az író nő családjában nem érdek, hanem ritka szenvedélyesség, szerelem kapcsolja egybe a kezdetben egyként gazdag polgárlányt és dzsentri fiút. A dédszüllők (a polgár Rickl családbeli Mária és a nemes Jablonczayak díszpéldánya, az 1848-as szabadsághős katonatiszt, az idősebbik Kálmán) abban a korban szokatlan, szexuálisan túlfűtött szerelme indítja el a tragédiák sorozatát a családban. Képtelenek vegyülni: a szexualitást legyőzi a különböző hagyomány. A polgárlány-dédanya – az elkártyázott vagyont búcsúztatva, szenvedélye szakadván – nemzedékekre előre vissza akarná kényszeríteni utódait a szorgos polgárlétbe. De fia, az elkényeztetett ifjabb Kálmán – házasságával együtt – állandó dzsentrilázadás. Leánygyermekük (Jablonczay Lenke, Rickl Mária unokája, a regény tulajdonképpen főszereplője) nagyanyai nevelésre szorul. Mi lesz belőle? Hogyan születik második házasságából a világháború idején maga az író nő? Hogyan fojtja el művész-álmait Jablonczay Lenke, hogy családanyaként adja tovább a polgárerényeket leányának, a majdani író nőnek? Egyesülhet-e kétféle hagyomány úgy, hogy az ne robbantsa szét a személyiséget, hanem éppen hogy gazdagítsa? Száz év kultúrtörténeti miliője elevenedik meg az író nő kutatómunkája során. Számítatlan szereplő gazdag társadalmi panorámával van jelen a regényben.

Amikor íródott ez a regény, úgy látszott, hogy mindez valóban már csak „régimódi történet”, emlékidézés. Egy elpusztított világ daccal teli felmutatása. De a megújuló Magyarország ismét ezekkel az életmódbeli kérdésekkel néz szembe: hogyan tudja a történelmi kultúrhagyományokat egymás gazdagítására értékesíteni.

Mint minden jó regény esetében, pár mondatba sűrítve *Az ajtó* története is semmitmondónak tűnne fel. A korábbi regények heroinái helyett egy cseléd a főszereplő: mintha Hamletről nála is Rosenkrantzra vagy Guildensternre esne fénycsóva. A regény az író nő – azaz egy sikeres író nő – és bejárónője, Emerenc bizalmas kapcsolatának története. Emerenc mohón reméli: az író nő emberileg méltó arra, hogy mind többet felfedjen előtte régebbi és mai életéből. Az író nő pedig védekezik, mindinkább elzárkózna a befogadástól – bárha a kíváncsiság is felülkerekedik benne. Emerenc titka: lakásába senki sem mehet be. Mert ott gyűjti a hozzá csapódott, szánalomból megmentett macskákat. Nagy-nagy tisztaságban. Ezzel a jelenettel kezdődik tulajdonképpen a regény.

De mi történik, ha megbetegszik – netalán halálosan, magatehetetlenné válva? Ő magában akar meghalni, agyontisztított odújában. Akár élve elrothadni. Mert titkát – jelképesen: a titkon, szánalomból felnevelt macskákat – meg nem láthatja életében senki. A bizalom magaspontja, titkának megosztása: az író nő láthatta a szentélyt.

Emerenc okulásul még egy példát is mutatott az író nőnek. Nyomorult, céltalan vénlány védencét hagyta meghalni, ő maga készítette fel az öngyilkosságra. Ővele

is így kell majd bánni: amíg értelme van az életének, csak addig akar ő is élni. Megalázottan, nyomorékon, kiszolgáltatottan már nem. Igazi titka: amíg méltósággal viselheti életét, addig akar csak mások szeme előtt lenni. Őt ne kínozzák félhalálban. Amíg minden – ritkán kimondott – szava, mozdulata, gesztusa célba találó ténykedés, amíg léte minden megnyilvánulása értelmes és hasznos jelenlét környezete életében, addig tartja csak a kapcsolatot a külvilággal. Utána az igazi törődés: ha magára hagyják. Mert ő így akarja. Ezt bízta rá az írónőre.

És mi történik, amikor valóban rosszul lesz, bezárkózik, mozdulni is képtelen? Szenny, bűz gyűlik tiszta lakásában. A környék lakói meg akarják menteni. És végül az írónő is velük tart. Az ő szavára nyitja ki Emerenc az ajtót: és ekkor erőszakkal behatolnak, elviszik fertőtlenítőbe, majd kórházba. Az írónőnek ideje sincs megvárni a fejleményeket: tévészereplés, díjátadás, utóbb kultúrdiplomáciai út Görögországban. A lakást is fertőtleníteni kell, a berendezést elégetik, a macskák szanaszét szaladnak. Minden bekövetkezik, amitől félt: Emerencet ezzel meggyalázták. Az írónő eljátszik még egy kínos komédiát: a kórházban megbékíti, azt mondja, semmi sem történt, otthona sértetlenül várja. De Emerenc meggyógyul és készül haza. Meg kell mondani neki az igazat. Az írónő nem meri, ezt már egy segítőkész ismerősre bízta. De ezt a csalódást már nem élheti túl Emerenc.

Hiába vizsgázott jól minden jelenetben az írónő, ha a valódi próbatételkor elbukik. Minden diadala semmivé válik, mert félt attól, hogy hagyja a másik embert saját törvénye szerint élni és meghalni. A megnyíló ajtó lesz visszatérő álma: büntetése és nem szűnhető bűnhődése. Az áruló sorsa.

A regény kétféle alkat összekötése: az egyik az írónő, a könnyen robbanó, szenvedélyes, de megértést kereső, a másik a cseléd, a magában mérlegelő, döntéseihez ingathatatlanul ragaszkodó. És kétféle intelligencia összemérése: a kiművelt humanizmus és az ősi-archaikus emberség szembeállítás.

Emerenc az erkölcs zsenije. Kanti értelemben. Aki tulajdonképpen a priori benne él minden emberben: a poklokat megjárt, barbár sorstragédiákra emlékező, csak lényeges mozdulatokra képes, segítőkész, önmaga méltóságát minden kapcsolatában óvó és építő ember. Mintha ott visszhangzana mögötte a lutheri mondat: „itt állok, nem tehettem másképp”.

Végül is a regény több, mint két embertípus harca egymás megértéséért. A cselekményben rejtlő párharc valójában *belső* küzdelem. Emerenc és az írónő: egyazon ember színe és visszája; a szerepekre szakadt ember keresi vissza általa önmagát, a mindenkiben benne élő Emerencet. Hányszor töri be önmagában is minden ember saját Emerenc-léte ajtaját. Pedig meglenne a méltó módon hozzá vezető varázsszó is: az emberi méltóság. Egyszerre a magunké és a másoké. Mert a kettő egyet jelent. Szétválaszthatatlanul. Emerenc egyszerre a *másik* – magát reánk bízó – ember, és mi magunk. Egyformán felelősek vagyunk mindkettőért.

*

Az *ajtó* történetével Szabó Magda eljutott a történelemmel viaskodó heroináktól a történelmen kívül élő erkölcsi fenomén megformálásához. Eddig minden története mögött ott munkált az őskép. Emerenc egyben maga az őskép is, az archaikus erkölcs. Mindezt csak patetikusan lehetett elmondani. De Szabó Magdának elege volt a történelemből: megtiporta nemesgyszer. És nem hozott semmilyen vigasztalást. Felmondja hát a kapcsolatot. Ha pedig nincs történelem, akkor minden történet annyiféleképpen mondható el, ahány szereplője van. Történelmi színművei ilyen újraolvasások: a magyar államalapítás és a kereszténység felvétele volt már patetikus és volt már tragikus ábrázolású a hazai irodalomban. Szabó Magda egyszerűen csak egy frivol történetet kreál: van egy helyzet, amit el kell fogadni – egyszerűen azért, mert mást nem lehet tenni (*Az a szép, fényes nap*, 1975). A múlt században keletkezett magyar nemzeti dráma (Katona József *Bánk bánja*) idegen, áruló királynéjából az ő drámatrilógiájában egy új nemzetet alapító királyfi megalázott és meggyalázott anyja lesz (*A meráni fiú*, 1980; *A csata*, 1981; *Béla király*, 1984).

De *A pillanat* című regényében mindezen túlmegy. Szabó Magda kifordított története: szembenézés minden stilizált történelemmel. Az *Aeneis* történetét Szabó Magda a visszájára fordítva kegyetlen bosszút áll minden hatalmon: hahotára fakaszt. Egy hazug világra ezzel a játékos formával, de ugyanúgy kemény gyűlölettel tekint vissza Szabó Magda is.

Kérdés: egy hazug világra, vagy inkább a hazug világra. Szabó Magda etikai és poétikai pozícióját ismerve: minden hazugságra, az emberi méltóságot megalázó külső és belső kényszerre érvényes megfogalmazást teremtett. A mű poétikai öröme, a megformálásban éledő *gyönyörűsége* mind erre vall.

Szabó Magda Creusája – a legendával ellentétben – nem pusztul el Trójában, hanem ő öli meg férjét, Aeneast, és ő éli végig férje nevében férje kalandjait. Egy nő – a nőcsábító hérosz történetét. Kegyetlen, racionális kalandor lesz, céltudatosan cselekvő, diadalmas csaló – és boldogtalan asszony. A pillanat – a melyet a regénycím is aposztrófál –: amikor egy embernek felkínálja a sors a másságot, azt, hogy szabályosan kimért, vesztesre álló életét sikeresre változtassa. Csakhogy olyanok a körülmények, hogy ez a pillanat nem a teljességet, a személyes kiteljesedést adja, hanem csak egyfajta diadalmas „egérutat”. Cserébe érte a boldogtalanságot kell hurcolnia. Mert sikeres csak úgy lehet, ha a többi embert eszköznek tekinti, lenézi, kihasználja, és ő maga is mást tesz, mint szeretné, a szerelemre vágyó asszonynak ezentúl egy életet át szerelmet nem adható férfit kell játszania. És végül mindezért megveti eszközeit is és saját magát szintúgy. A pokol nem az alvilág, ahol a mondabeli Aeneas kereste, hanem benne él a megszabadult Creusában. A sikerekben, melyek csak látszatok: minden újabb siker egy-egy újabb kudarc is egyben.

Felszabadulás ez a regény minden alól, ami nyomasztotta Szabó Magdát pályája során. Megszűnik benne a történelem, nem kell hősnek lenni, ebből kö-

vetkezően a patetikus hangnem eltűnik. Marad a keserű kiábrándulás, amely már-már olyan elemi erejű, hogy *derűvel* tölti el: a játék szabadságának, a történelem dekonstrukciójának és a történet megszüntetésének örömeivel. Aki bosszúból nemzeti klasszikusként kényszerült élni és írni, most levét minden kényszerű megkötöttséget. Ha korábban a személyiség szabadságharcát a mitikus hátterű heroinák realiztikus álarcában vívta, most elkeseredését a posztmodern játékoság derűjével leplezi.

*

És mindezek után hosszasan készül egy nyomasztó adósság törlesztésére, évek óta készül a *Für Elise* című szintézis, amely úgy költözik vissza a történelembe, hogy mégis kilép belőle. Alapélménye: a fiatal tanárnő szemtanúja volt az Anschlussnak, az egyik legnagyobb történelmi erőszaktételnek. A század történelmének ismeretében ennek az erőszaknak a jellegét gondolja végig. Mint Yeats híres *Leda* szonettjében, az erőszak archetípusát keresi: egyetlen történetben a történelem sokféle horizontjainak szembesítésére – összeroppantására – vállalkozik. Az első megjelent részletére, amelyet a miskolci Új Holnap közölt, országos sajtóvisszhang választott.

*

Másik kései felszíkrazása pedig éppen ebből a folyóiratból, az Irodalomtörténetből indult, hogy másfél százados irodalomtörténeti beidegzettséget, koncepciós félremagyarázásokat robbantson fel. *A lepke logikája* címmel foglalta kötetbe azt a tanulmány sorozatot, amely kiszabadítja Vörösmarty költői világát mind a nép-nemzeti konzervatív, mind a marxista szociológizáló értelmezésből. Babits és Szerb Antal Vörösmarty poétikáját és filozófiáját a modernség horizontján magyarázta, de egyfajta lélektani, pszicholingvisztikai felszabadítása ennek a költészetnek mindmáig váratott magára. Szabó Magda nem a nemzeti költőt és nem a társadalmi igazság bajnokát kérdőjelezi meg – mást tesz: a költőt kiszabadítja abból a szerepből, amelyet kortársai rákényszerítettek, utókora pedig így-úgy szentesített. *A lepke logikája* testvérműve *A pillanatnak* – vagyis a Creusaisnak. A regény az ismert történet posztmodern átszerkesztése, az irodalomtörténeti szövegértelmezések a Vörösmarty-szövegek tudatbéli átszerkesztései. Áttétel a most-pontokra szakított történelmi időből az autentikus időbe. A szöveg ugyanaz, csak hogy kilép mulandó maszkjából, és szabadon kezd lebegni az irodalomértés legújabb horizontjain.

*

Szabó Magda nyolcvanéves? Impozáns életműve hitelesítheti ezt a számot. Legújabb írásai, közelmúltban megjelent könyvei az állandó megújulás diadalai. Az a klasszikus nagyságrendű író, akitől a jövőben is várhatunk nem egy meglepetést: nemcsak önmaga, de irodalmi folytonosságunk egészének megújítását.

A búcsúzások éve

Azt az időszakot, amelynek néhány emlékét szeretném itt felidézni, máig a „fordulat évének” szokták nevezni. E kissé semlegesnek tűnő formula, ha így, utólag, magában véve nem jelzi is azt, hogy merre történt, mit hozott ez a fordulat, nem is tudja annak gyötrelmes és szánalmas jellegét eltakarni. Ma már ugyanis mindenki számára nyilvánvaló lehet, hogy a valóságban mi történt. Az, hogy a háborús pusztulásból felocsúdó, újjáépülő ország, egy rövid, demokratikus szakasz után, amelyre persze már Sztálin árnyéka is sokban rávetült, külső hatalmi nyomásra, elszánt meg naiv belső végrehajtók közreműködésével, ekkor „fordult” teljesen abba az irányba, amelynek, miközben egy új rendszer „építésének” jelszavát hirdette meg, alapjában véve újabb romboláson és értékvesztésen át elkerülhetetlenül történelmi zsákutcába kellett torkollnia.

Mint történésznek, külföldi tanulmányok, a politikai perekről, erőszakról szóló információk után, nem voltak, nem is lehettek illúzióim a sztálini hatalmi struktúra valódi jellegét illetően. S úgy láttam, hogy az új helyzetben a szovjet hatalom, természeténél fogva, másokat is saját képére készül átalakítani, befolyási övezetében, nyugati határain túl, ha a nemzetközi erőviszonyok ezt lehetővé teszik. Nos, sokasodó jelek után, a „fordulat” éve világosan megmutatta, hogy a mérleg, legalábbis egyelőre, e megoldás felé billen át, s a volt kis szövetségesek ugyanazt kapják jutalmul, amit büntetésül a volt kis ellenfelek.

Számomra ez akkoriban főleg a búcsúzások éve volt. Nemcsak annyiban, hogy 1949 vége felé el kellett búcsúznom addigi pályámtól, szakmai munkahelyeimtől, a tanítástól, amit nagyon szerettem és ami sokáig hiányzott, az Eötvös Collegiumtól, az egyetem újkori magyar történelmi tanszékétől és a Történettudományi Intézettől. Mert ez utóbbi sem 1949-ben alakult meg, mint egy időben hivatalos buzgalommal, de a valóságnak meg nem felelően szerették állítani. Hiszen a Teleki Pál Tudományos Intézet (majd Keleteurópai Tudományos Intézet) keretében már 1941 végétől működött, és 1949 őszén magam adtam át, felmentett igazgatóként, hiánytalanul, épülettel, könyvtárral és a nemzetközi kapcsolatok szempontjából különösen fontos, teljes irattárral együtt, mely utóbbinak azóta, sajátos módon, nyoma veszett. E személyes záróakkordot, a távozást viszont megelőzte, hosszú hónapok során át, barátok és ismerősök búcsúvétele, végső látogatása, mert ez az időszak, nemcsak számomra, hanem, valami formában, mások, többek, sokak számára is a búcsúzások éve lett. Többféle

változatban. Voltak, akik úgy látták, hogy a hazai politikai viszonyok alakulása megbénítja igényes alkotó munkájukat, vagy éppen életüket veszélyezteti. Ezért, rendszerint nehéz szívvel, sok belső vívódás után, előbb vagy utóbb arra az elhatározásra jutottak, hogy elhagyják az országot, amíg lehet, illetve nem térnek haza, ha valamiért éppen külföldön járnak. Ezt: a szabad, kreatív cselekvés igényét, a fullasztó szorongást sokban meg tudtam náluk érteni, de döntésüket soha eszembe nem jutott követni, és sajnáltam, hogy tehetségük, amelyre nagy szükség lenne itthon, szétszóródik a nagyvilágban. Egy alkalommal a Puskin (korábban Esterházy) utcán szembejött velem Alexits György, neves matematikus, az Akadémia tagja, régi baloldali. „Mi az, Te még itt vagy?” – kérdezte meglepődve, talán egy kis jóindulatú sajnálkozással. „Hát hol kéne lennem?” – kérdeztem vissza ártatlan arccal. „Nyilván Angliában vagy Amerikában” – hangzott a válasz. „Tudod – feleltem –, az a helyzet, hogy én Magyarországon itthon vagyok, és ezért talán inkább másoknak kellene eltávoznia, ha nem tudnak velem itt együtt élni.” Kevesebben jöttek el a második, jóval népesebb csoportból, amelynek tagjai taktikai megfontolásból, opportunizmusból, érvényesülési vágyból, vagy egyszerűen csak féltükben, meg rezignáltan, mert kikerülhetetlen, ami következik, korábbi önmaguknak, már kialakult elképzeléseiknek, eszményeiknek készültek búcsút mondani – a búcsúzkodásnak ez is egyik formája volt. Látszólag ez volt a legegyszerűbb: esetleg „csak” készségesen engedni kellett a fenyegetéssel vegyített biztatásnak, az akkoriban alkalmazott recept szerint. S rövid távon ez rendszerint bevált, ha valaki a további főhajtásokhoz is hozzászólt. De végül is ez volt a legmérgezőbb, legveszélyesebb, leginkább önpusztító alternatíva. Ez okozhatta adott esetben a rejtett, de maradandó és mérgeződő, olykor jóvátehetetlen, bénító sérülést. Ha már ugyanis sajnálatos módon választanunk kell, hogy jó viszonyban másokkal, vagy önmagunkkal legyünk, akkor nyilván az utóbbit jobb választanunk, mert állandóan együtt önmagunkkal vagyunk. Meg kell itt jegyezni, hogy nem számíthatók e csoport tagjai közé azok, akik – nem sokan – eleve a szélsőbaltól várták a jobb jövőt, akik a régi Magyarország elavult, ósdi, tarthatatlan társadalmi-politikai berendezése, saját szociális érzékenységük és – nem utolsósorban – a reális információk hiánya következtében eleinte őszintén a szovjet rendszerben vélték a követendő példát felfedezni. Különösen áll ez az olyan fiatalokra, akiknek igazságtalanságot, üldöztetést kellett elszenvedniök. Az ő válságukra valamivel később, akkor került aztán a sor, amikor az új rendszer torz, riasztó valóságával találták szemben magukat, és kiábrándultak, most nekik kellett, nemegyszer súlyos áron, saját reményeiktől, eszményeiktől elbúcsúzniök. Az ismertebb nevek helyett hadd idézzem fel itt, tragikus példaként is, egy szinte ismeretlenét: a fiatal Balázs Béláét (1918–1959), aki nincstelen proletárfiú és autodidakta történész volt, menedéket és némi munkát jó ideig intézetünkben talált, a náci fogságból is hazatért, és szívvel-lélekkel az új társadalom és a román-magyar

kibékülés ügyéért dolgozott. Majd, amikor nem átütő tehetségű, sokban naiv, de teljesen tisztességes emberként végre rájött, hogy becsapták, reményeit eltaposták, önszántából búcsúzott el életétől.

Több ismert eset mutatta, hogy a veszélyeket a buzgó csatlakozó sem mindig kerülte el. Ha pályája szembetűnően felívelt, vagy ha egy vagy más okból esetleg beleillett egy éppen kialakuló politikai per koncepciójába, akkor egyenesen vonzhatta azokat. Az élet persze sokféle változatot tudott produkálni, egyéni alkattól, a munkahelyek, funkciók szelárményekos vagy huzatosabb, exponált voltától, meg véletlen tényezőktől függően is. De az itt felsorolt főbb, nehéz és kockázatos alternatívák közül talán kevésbé rossznak még mindig a harmadikat találtam. Azt, amelyhez nem kellett hazát vagy arcot, meg netán szívet cserélni. Ehhez elég volt azonosnak maradni önmagunkkal. Persze a kellemetlen következmények rendszerint nem soká várattak magukra. Az illetőt hamar lelökték az induló vonatról (bár ez jobb volt, mint utóbb, amikor az már nagyobb sebességgel futott rossz irányban). Karrierje, ha volt ilyen, megszakadhatott. Rövid távon ez a félresöprés nem tartozott a vigasztaló élmények közé. De azután, ha valaki, a társadalomban szinte alámerülve, valahogy úrrá lett közvetlen megélhetési gondjain és háborgó önérzetének hajlamán arra, hogy megsértődjék a történelemre, amivel csak rongálta volna saját idegrendszerét, meg provokálhatta a hatalmasabbakat, ha elég elszánt és szívós volt ahhoz, hogy megőrizze belső tartását, szuverenitását, ha továbbá élt benne elég alkotóerő ahhoz, hogy ne hagyja magát saját területéről kiszorítani, akkor egy idő múlva esetleg újra kiemelkedhetett, produkálhatott. Tulajdonképpen most sem ő változott, legfeljebb új ösvényt, műfajt talált magának. A politikai rendszeren kezdtek ugyanis repedések nyíltni, egy olyan világraszóló válság nyomán, amelynek következményei sem véres erőszakkal, sem más módon nem voltak többé kiküszöbölhetőek.

Ezt a diagramot, ezzel a történelmi háttérrel találjuk meg Szabó Magda írói életútjában, akinek közelgő születési évfordulója adott impulzust e reflexiók megfogalmazásához is. Debreceni egyetemi tanulmányok, a latin–magyar tanári diploma megszerzése, majd némi vidéki szolgálat után, 1945-ben, még huszonevesen, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban kapott beosztást. S bemutatkozása, ifjú költőként, két verskötetettel (1947, 1949) oly sikeresnek bizonyult, hogy 1949-ben már majdnem Baumgarten-díjat kapott. Pontosabban: a már neki ítelt díjat, a fordulat évéhez illő módon, átadás előtt visszavonták, őt pedig a minisztériumból is kitétek. Az alámerülés és hallgatás éveit, megőrizve a családi, értelmiségi, nemzeti hagyományok, e „régimódi történet” mindig megújulni képes értékeit, épségben, sőt erőt gyűjtve élte át. Annyira, hogy azután szinte ontotta magából az immár prózai műveket, amelyek, sokféle fordításban, külföldi olvasókhöz is eljutottak. S arról, hogy most, a nyolcvanhoz közel is még minő tartalékkal rendelkezik, legújabb, megrázóan, szinte kegyetlenül remek novellája tanúskodik az „özvegyek ebédjéről” a Holmi hasábjain.

Akkoriban még nem ismertem őt személyesen. Az Újhold köréből viszont, amelyhez közeli szálak fűzték, már többeket. S az ifjú írónemzedék e sokban Babits hagyományait, európai nyitottságát folytató, 1946-ban alapított és 1948-ban betiltott orgánumának sorsa ugyancsak félreérthetetlenül a gyors fellendülés, majd letaszítatás fent vázolt diagramját követte. Alapítója, Lengyel Balázs (1918), akivel együtt tapasztaltuk meg előzőleg a szovjet hadifogolytábor élményeit, a nehéz éveket történelmi tárgyú ifjúsági regények írásával vészelte át. Felesége, Nemes Nagy Ágnes (1922–1991), e különleges tehetség, akit, mint a Köznevelés munkatársát, egy riport során ismertem meg 1946-ban, abban az évben, amikor első verskötete megjelent és mindjárt Baumgarten-díjat kapott, a betiltás után egy időre szinte kivonult az irodalomból, hogy azután, utóbb annál több sikerrel visszatérjen. Még megérte az Újhold újjászületését 1986-ban, évkönyv formájában, egy valamivel fiatalabb, de már 1956-os múlttal bíró költő, Lakatos István (1927) közreműködésével, egy olyan élő folytonosságnak jeleként, amelyet erőszak és börtön sem tudott megszakítani. S ha az irodalmat próbálnám elemezni, nálam illetékesebbek helyett, idézhetnék még más példákat is. Olyan, az irodalmi életből egy időben szinte kiszorított, végül azonban, alkotásaik által, mégis legyőzhetetlenné vált tehetségeket, mint a regényíró Otlík Géza (1912–1990) vagy a költő Pilinszky János (1921–1981).

De nem, illetve nemcsak az irodalmi jelenségekre, hanem egy olyan, szélesebb történelmi folyamatra szeretném felhívni a figyelmet, amelynek az irodalom csak egy része volt. Arra, hogy Magyarországon, főleg a nagyobb egyetemi városokban, a két háború között, a szerencsétlen belső és külső viszonyok közt is felnőtt egy új fiatal értelmiségi elit. Ez képzettsége, tapasztalatai folytán alkalmas lehetett arra, hogy nemzetközileg is elfogadható szinten betöltse azokat a funkciókat, amelyekre egy modern európai polgári demokráciának szüksége van, a szaktudományok vagy az oktatás területétől kezdve, a jogrendszeren, a közigazgatáson, közgazdaságon át a művészetekig. S tisztában lévén azzal, hogy nem egy ilyen modern, demokratikus rendszerben él, készült is arra, hogy ezt a fennálló, avított, rossz és veszélyes struktúrát, a nemzeti és európai igényeknek megfelelően, alapvetően módosítsa, az országot modernizálja. Ha a részletekben nem is, e nagy, közös célkitűzésben ez az elit, többszínűsége ellenére, politikai szerveződés nélkül is egyetértett. Sokban elősegítette ezt a húszas évektől Klebelsberg Kunó kultúrpolitikája, aki felismerte, hogy a szétroncsolt, nyomorúságba zuhant ország felemelkedésének eszközét főleg az oktatás, műveltség fejlesztésében lehet fölfedezni. Ezzel járt a külföldi ösztöndíjak és intézetek, kollégiumok rendszere, sőt az is, az eredeti célokon túlmenően, hogy a hazatérő fiatalok éppen a fejlettebb, nyugati országok példája nyomán, felismerték a hazai rendszer visszasságait. Bibó Istvánt (1911–1979) nem azért küldték 1934-ben ösztöndíjjal jogi tanulmányokra, Genfbe, hogy utána hazatérve a magyar demokráciáért kezdjen küzdeni. De így alakult a helyzet. S mindez csak azok

számára érthetetlen, akik még ma is elhiszik a szovjet receptre készült, torz formulát, hogy Magyarországon a két háború között „fasiszta” diktatúra volt, netán hitleri (vagy sztálini) módszerekkel. A valóságban Magyarországon akkoriban nem voltak diktátorok. Gömbös Gyulának, aki ilyen szereppel teljesen hiába próbálkozott, panaszára, hogy egy beszédben miért támadta őt Moór Gyula jogász professzor a kultuszminiszter útján – mint első kézből tudom – azt üzenté vissza, hogy téved: ő a diktátorokat támadta, nem a bohócokat. Horthy sem diktátor, hanem a hatalomnak inkább csak jelképe volt, akit bizonyos tiszti erők emeltek maguk fölé a dolgok kezdetén, és buktattak meg, külső segítséggel, a végén, amikor szembeszállni próbált velük. Ez persze még korántsem kelt nosztalgiát e régi, sok rendi-nemesi előítéletet őrző, konzervatívnak sem modern „osztályuralmi” rendszer iránt, amely akkor sem volt képes arra, hogy kezelni próbálja földreformmal, demokratikus intézkedésekkel a társadalmi feszültségeket, amikor pedig éppen ebből nyerhetett volna több erőt a kiemelkedéshez elszigetelt, nemzetileg megalázott helyzetéből, a Trianon okozta rettentő sokkhatásból. Így a külső, nagyhatalmi befolyás, bal- vagy jobbfelől – nem csak földrajzi értelemben – könnyebben található táptalajra. Teleki Pál, mint kultuszminiszter, 1938-ban fiatal ismerősei, volt tanítványai, cserkészisztek segítségét kérte a terjedő nyilas veszéllyel szemben, de kénytelen volt betiltani azt a kiállításukat, amely érezhetően a földreformot propagálta. S amikor ez idő tájt, az első bécsi döntéskor, megkérdeztem tőle, hogy nem lesz-e ebből baj, ha Hitler majd alulmarad, azt felelte, hogy ez lehetséges, bár talán kikerülhető, viszont ha e lehetőséget most visszautasítja, akkor a jobboldal felülkerekedik és őt a kormányával együtt elsöpri a közvélemény. A történelmi sokkhatás ugyanis sokban az irracionális indulatok szintjére nyomta le a közgondolkodást, ami elősegítette a náci típusú nacionalizmus – és antiszemitizmus – behatolását. Annyival is inkább, mivel a gyakran ügyetlenül prezentált magyar sérelmeket a nemzetközi politikában nemegyszer úgy kezelték, mintha csendháborításért kellene megbüntetni azt, aki ordít, mert a lábát fűrészelik. A régi rendszer üreges szervezetében viszont, éppen, mert nem volt hatékony, tovább élhettek régi, és keletkezettek új értékek is.

Miután ezt az egész régi építményt a háború vihara elsodorta, a fiatal értelmiség előtt, bár sok fájó veszteség érte, megnyílt az út, hogy a maga területén megvalósítsa elképzeléseit. De olyan erőviszonyok között, amelyekben alapvetően egy külső, de fegyveresen is jelen lévő hatalom, illetve az általa irányított párt képviselte az egyre döntőbb tényezőt. Ma is szívesen emlékszem arra, hogy amíg csak lehetett, munkánk fontosságáról meggyőződve, mily buzgalommal végeztük a kelet-közép-európai népek történetének összehasonlító vizsgálatát, örülve a nemzetközi elismerésnek. Kitűnő szakemberek segítettek ebben. Így egykori Eötvös kollegista diáktársaim közül Benda Kálmán (1913–1994), a bizantinológus Gyóni Mátyás (1913–1955), a délszláv specialista Hadrovics László

(1910–1997), a román dolgokban pedig Makkai László (1914–1989) és I. Tóth Zoltán (1911–1956) Erdélyből, hogy csak néhányat említsek a már örökre eltávozottak közül. Széles baráti körünk volt, amely azonban csökkenni kezdett, ahogy rövidült a még rendelkezésünkre álló idő és szaporodtak a megszorító intézkedések. A politikai búcsúzóik, pontosabban azok közül, akik meg is mondták nekem, hogy miért indultak másfelé, elsőnek Ortutay Gyulát (1910–1978) említeném, aki – többek véleményétől eltérően – valóban tehetséges, képzett etnográfus, kezdeményező személyiség volt, kedves humorral, a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának egyik létrehozója, Baumgarten-díjas (1937, 1942), sőt: a nyilas uralom és az ostrom idején kifejezetten bátor ember is, amit személyesen tanúsíthatok, mert e veszélyes időket velem töltötte az intézetben és a Nemzeti Múzeumban. A politikai, közéleti szereplés vágya, a „hatalom” oltahatatlan szomjúhozása volt az, ami arra vitte, hogy titkos párttag, majd, éppen kritikus időkben, miniszter legyen, amikor pedig félretették, olyan álságos pozíciót is elvállaljon, mint a Hazafias Népfront főtitkársága 1957-től, ami csak arra volt jó, hogy sokak szemében még jobban kompromittálja őt. Közben egyetemi tanár, rektor, akadémikus lett, de mégis elégedetlen volt önmagával, mindig bizonyítani akart, mert kétség gyötörte, hiszen okos volt, érezte mások kétségeit és azt, hogy valahol mégis tévedhetett, amit ha nem tesz, talán nem távozik el oly hamar. A másik, akire, ha nem is éppen így, szintén inkább sajnálattal gondolok, Mátrai László (1909–1983) filozófus, ugyancsak kitűnő tehetségnek indult, első műveiért kétszer is Baumgarten-díjat kapott (1938, 1940). Igazi barátság ugyan, azt hiszem, nem fűzte senkihez, de velem mindvégig szinte cinikusan őszinte volt. Akkor is, amikor annak idején közölte, hogy a politikai nyomásnak nem tud, de nem is kíván többé ellenállni, hiszen a folyamat kikerülhetetlen, és a biztonságot ő, a párt tagjaként, az Egyetemi Könyvtár élén kívánja megtalálni, mert az a várható jövőben is jobban fog egy könyvtárhoz hasonlítani, mint az egyetem egy igazi egyetemhez. A marxizmus filozófiája persze mélyebben nem érdekelte, nem is hitt benne jobban, mint bármi másban, de elég okos és vitaképes meg gonosz nyelvű volt ahhoz, hogy megvédje pozícióját. Biztonsága tehát megvolt, akadémiai tagsága is, csak éppen nemigen tudott vele mit kezdeni, mert alkotó ereje megbénult, ami fejlett hiúságát emésztően gyötörte. A várt új, nagy művek elmaradtak, néhány, részben érdekes és szellemes, részben azonban vitatható, inkább kultúrtörténeti tanulmány kivételével. Ezeket, ha erre alkalom nyílt, külön kérésére, lehetőleg idéztem is. Úgy éreztem, hogy talán segíteni, biztatni kellene. Például olyankor, amikor egy-egy előadása után súgva megkérdezte tőlem, hogy ez jó volt-e így. S utóbb hozzájárult, hogy 1956-os anyaggyűjtésemet, amelyet nem volt jó otthon tartanom, zárt letétként a könyvtárban helyezzem el. Nem haragudtam meg rá, amikor az ötvenes évek elején egy, az Egyetemi Könyvtárban megürült hely betöltésénél köztem (az állástalan) és Bibó István közt kellett választania, és az utóbbi mellett

döntött, azzal a cinikusan hangzó indokolással, hogy nem bolond az intézményében dinamitot elhelyezni. Azt ugyan utóbb is felelgettem neki, hogy minő emberismerőnek bizonyult, holott indulásakor éppen az emberi jellem, alkat tanulmányozásával foglalkozott. Alapjában véve azonban megkönnyebbülés volt, hogy szabadon dolgozhattam tovább történeti bibliográfiámon, amelyben e nehéz évek során valami szakmai kapaszkodót találtam. A könyvtár tanári kutatójában, amelyet e célból sűrűn látogattam, Bibó és mások szobáján át vezetett az út. S ő ott ült, szerényen, türelemmel és – ennyiben igazolva Mátraít – szorgalmasan végezte a könyvek besorolását az egyetemes tizedes osztályozás előírt rendszerébe, melyet egyébként a történészek a maguk területén inkább zavarónak, mint használhatónak tartanak. Bibó, aki jelentős belügyminisztériumi beosztás, majd szegedi egyetemi tanárság és Teleki intézeti szerep után itt töltötte a – számára első – alámerülés éveit, utóbb úgy nyilatkozott, hogy ő tulajdonképpen „élt 1945 és 1949 között”. Persze „élt” 1956-ban is, de kétségtelen, hogy mint politikai gondolkodó, a legkitűnőbbek egyike történetünkben, elemzéseit, nézeteit a nyilvánosság előtt, nagy visszhangot keltő tanulmányokban, csak abban a pár évben fejthette ki, amikor az a demokratikus értelmiségi elit próbálta reményeit valóra váltani, amelynek ő is, a maga területén, oly kiemelkedő képviselője volt. Gyakran beszélgettünk, ha munka közben némi szünetet engedünk meg magunknak, főleg 1956-ban, a várható fejleményekről, majd a forradalom ügyéről. Korábban, a Teleki Intézetben, ahol egy-egy külön tagintézetet vezettünk, de, helyettesként, a közös elnöki teendőket ő látta el, folytak köztünk részben történeti jellegű viták, amelyekről egy késői interjúban, már fáradt emberként, messziről ő is megemlékezik. Ezekre azonban aligha kell itt kitérnem. Részben azért, mert ezeket most nem folytattuk, és ezeknél az eltéréseknél fontosabbnak tartom azt, ami a fiatal értelmiséget a demokratikus célok tekintetében egybefűzte. Részben pedig azért, mert olyan, evidensen szakmai kérdésekben, mint Szeffű Gyula történetírói működése (amelyet Bibó szinte mitikusán kártékonynak vélt), vagy Németh László történetiszemlélete (amellyel egyetértett), illetve az 1867-i kiegyezés (amely szerinte a bajok fő forrása volt) talán szükségtelen ily vitába bocsátkozni. A Szeffű elleni haragot valami családi kálvinista elfogultság sem magyarázhatta, hiszen Bibó felesége, Ravasz Boriska, mint diáktársam, Szeffű egyik kedvelt tanítványa volt, és apósa, a jeles református püspök is jó viszonyban volt vele. Néha az volt a benyomásom, mintha tulajdonképpen Erdei Ferenc nézeteivel vitatkoznék, aki Bibónak – akkor még – igen közeli barátja volt, de akinek politikai szerepét én, különleges képességeit elismerve is, rendkívül ellentmondásosnak tartottam, s tartom ma is. Az ő történész kapcsolatait és azok hátterét nem itt kell részleteznünk.

Bibó Mátraiban, a kisiklott tehetség helyett, csak azt a kicsinyesen komisz hivatali főnököt látta meg, amilyenek kifelé mutatkozott. Hiszen róla született az a mondás, hogy míg az Országos Széchényi Könyvtárban (amely akkoriban

sok belső feszültséggel küszködött) sok hülye okoskodik, addig az Egyetemi Könyvtárban egy okos ember hülyéskedik. Bennem azonban iránta még mindig több volt az empátia, mint a harmadik politikai búcsúzó: Elekes Lajos (1914–1982) iránt. Ez utóbbi, ugyancsak képzett szakember, tehetséges is, őszintétlenül ható, mesterkélt finomkodó modora ellenére, a középkori román–magyar viszonyról foglalkozott, eleinte a német kultúrlejtő-elmélet szellemében kissé lekezelve délkeleti szomszédainkat. A háború alatt Amerikában, a Harvard Egyetemen, Sam Cross történészprofesszor azzal mutatta meg nekem egy angol nyelven, hivatalosan szétküldött szövegét, hogy ilyen az a „nemzeti” propaganda, amelyet nem szerencsés csinálnunk. Az ostrom alatt, egy közös barátunk óhajára, intézeti menedékünkön kapott helyet, de ott meg Guoth Kálmán (1912–1949) volt kollégista diáktársunk, kitűnő medievista, egy szegény család fia, haragját azzal a nem éppen időszerű kijelentéssel keltette fel, hogy hiba volt a jobbágyságot felszabadítani, és hogy a jövőben Magyarországon politikával csak azok foglalkozzanak, akik régi nemességüket igazolni tudják. Utóbb azután, 1948 körül, azzal keresett fel, hogy belátta: helyesebb a párt felszólításának engednie, annyival is inkább, mivel így nekünk is tud majd segíteni. Ezzel engem is sikerült méregbe hoznia. Felálltam és azt mondtam neki: a „Te dolgozol, hogy mit teszel. De ne azzal a valótlansággal nyugtasd meg magad, hogy azt a mi kedvünkért teszed.” A történetet betetőzte, hogy amikor az említett Guoth Kálmán 1949-ben, tönkrement testi-lelki állapotban a szovjet hadifogságból (mint polgári személy!) végre hazatért, Bendának és nekem elpanaszolta, hogy egyesek, köztük Elekes, arra próbálják rábeszélni, hogy mint „jó káder” forduljon ellenünk, akkor jó dolga lesz, a mi sorsunk pedig amúgy is elvégeztetett. Igyekeztünk benne a lelket tartani, de szegény fiú, teljes idegösszeomlásban, Érdnél a vonat elé vetette magát, azt az írott üzenetet hagyva maga után, hogy neki elég a vörös paradicsomból. Ezután Elekessel lehetőleg kerültem az érintkezést, kivéve, ha támadni kellett. Mint Kossuth-díjas akadémikus, ő tanította középkori történelemre, fő marxistaként, éveken át a budapesti egyetem jobb sorsra érdemes hallgatóit. Munkáiban marxista szövegek és erőltetett elméleti konstrukciókon túl nem sok használhatót találunk. Mint súlyos alkoholista végezte életét.

A nevek listája persze nem teljes. Mint ahogy a következő sem az, amelyben, másféle szomorúsággal, azok búcsúzásáról idézem fel személyes emlékeimet, akik külföldre vették útjukat. Elsőnek talán Deér József (1905–1972) jeles középkori történész, elődöm, a Történettudományi Intézet első igazgatója jelentette be távozását. Svájcban, a berni egyetemen kapott katedrát. Mindjárt ezután Kárársz Artur (1907–1993), neves pénzügyi szakember, 1947-ben a Magyar Nemzeti Bank elnöke vette útját Franciaország felé, ahol valaha, ifjan, a Sorbonne hallgatója volt. Vele azután Párizsban mint a Világbank képviselőjével találkoztam. Amikor Veress Sándor (1907–1992), nagy zeneszerzőnk, Bartók tanítványa, aki már a harmincas évek végén jelentős nemzetközi hírnevet szerzett magának,

1948-ban azzal keresett fel, hogy Itáliába készül, nem mondta és talán még nem is határozta el, hogy nem jön többé haza. De azért emlékül egy könyvet hozott, Szinnyi Repertóriumának egyik kötetét, amelybe egykor édesapja, a történész Veress Endre jegyezte be, hogy 1892-ben vette Kolozsvárott 2 forint 80 krajcárért. Végül Svájcban talált otthont magának, miközben a magyar zenéről, Bartókról, Kodályról, Lajtháról írt tanulmányokat. Itt közbevetném, hogy utóbbinak két fia: Lajtha László és Ábel, egykori vízicserkészeim, Angliában, illetve Amerikában futott be tudós karriert és Akadémiánk külső tagja lett. Cs. Szabó László (1905–1984), akit talán nem kell bemutatnom a hazai olvasónak, Itáliába, majd Londonba ment. Vajon eszébe jutott-e néha, hogy 1944 nyarán, amikor neki és Illyés Gyulának Balatonfüreden megmutattam a Svédországból kapott angol lapot, a nagy partraszállás első képeivel, mint javasolta tréfásan, hogy a szegedi gondolat helyett kezdeményezzük a demokratikus füredi gondolatot? Kertész István (1904–1986) jogász, diplomata, volt Rockefeller-ösztöndíjas, a magyar békeelőkészítés vezetője, kitűnő barátom, akivel főleg 1944-ben töltöttünk együtt sok napot, a kalandos október 15-ét beleértve, Itáliából Amerikába, a Notre Dame Egyetemre távozott, ahonnan máig kapok néha üdvözetet Gábrriel Asztriktól (1907), aki jeles egyetemtörténész, egykor meg a gödöllői premontrei francia gimnázium igazgatója volt. Nékám Sándor (1905–1982), ugyancsak jogász, aki a miniszterelnökség Szent-Iványi Domokos által vezetett IV. ügyosztályának munkatársa volt, nemcsak búcsúzni jött, hanem – már bevallhatom – tanácsot is kérni, hogy merre menjen. Legközelebb, évtizedek múlva, a chicagói egyetem jogász professzoraként láttam viszont. Zajtay Imre (1912–1983), aki velem egy időben volt magyar állami ösztöndíjas Párizsban, ahol jogi tanulmányokat folytatott, a „fordulat” első jelére sietett oda visszatérni. Párizsban búcsúztunk, amikor hiába próbált engem is az ottmaradásra rábeszélni. Ugyanakkor, ugyancsak Párizsban köszöntem el Szabó Zoltántól (1912–1984), aki diákkori ismerősöm, falukutató, író, a hitleri időkben a Szellemi Honvédelem kezdeményezője, írója volt a Magyar Nemzet hasábjain. Utolsó búcsúzóként, Budapesten, 1949-ben, talán Buday Györgyöt (1907–1990), a kitűnő grafikus, a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma alapítóját említhetem, aki 1938-tól Londonban élt, ahol szívesen marasztott volna engem is, de akkor éppen itthon járt, mint a felállítandó londoni Magyar Intézet kijelölt igazgatója. Ebédnél ültünk, amikor telefoncsenésre sietve, sápadtan távozott. Szerencsére még sikerült elutaznia.

Mennyi tehetség, igyekezet! Mennyi megszakadt erő és mégis mennyi folytonosság! Mennyi dráma! És mennyi még, ami e lapokon már nem kaphatott helyet! De legalább ennyit, emlékezetből, emlékezésül, mint a túlélők egyike, szerettem volna e nemzedék sorsáról elmondani.

Az ötvenes évekről, 56-ról, a „konszolidációról” – 69-ben

1. Minden irodalmi mű közrebocsátása többszörös alkalmazkodás. Kivált, ha a szerzője további könyveket is óhajt kiadni, kiadatni. Alkalmazkodás a könyves cég érdekéhez, közönségéhez, s nem utolsósorban a kritikához. Lehet ez, persze, író és kiadó részéről egyaránt „negatív” alkalmazkodás is: az ellenkező ízlésűek, fölfogásúak elvárása számára kihívás, kesztyűvetés, botránkoztatás. Csak beszéljenek róla, csak óhajtsák, akár kedvtelve, akár háborogva olvasni.

Ez a hivatalos közbeszólást nem ismerő, ellenőrzést nem szenvedő, nem tűrő társadalmak természetszerű alkalmazkodási gyakorlata. Az olyan társadalmakban azonban, amelyeket egy teleologikus, egyedül üdvözítőnek, egyedül igazoltnak hitt ideológiájú állampárt tart fogságában, az ő kívánságához, az ő egyedül helyesnek kijelölt szemléletéhez való alkalmazkodás mindezt az előbb felsorolt, illeszkedésre kényszerítő tényezőt megelőzi.

A hazai irodalom az elmúlt ötven esztendőből harmincat-negyvenet ennek az utóbbi állapotnak hullámszó, majd erősödő, majd valamelyest gyengülő légkörében végezte a maga küzdelmes tevékenységét, feladatát. Így rendkívül érdekes karakterizáló társadalomlélektani, művelődéstörténeti, szemlélet-alakulási következtetéshez vezethet egy jelentősnek vagy éppen kiválónak tartott népszerű írónak ez idő felén, valamelyest enyhülésének, kisszerű engedékenységének lassú bontakozása idején ugyan e korról írt könyve, regénye a tekintetben, milyen is volt valójában a gondolati, az írói szabadság és bátorság mozgásteret akkor. Különösen jellemző lehet az eredmény, ha oly íróról van szó, aki nem tartozott sem a rendszert ideologikusan támogató kedvezményezetttekhez, de a rendszert ideologikusan támadók úgy-ahogy megtűrtjeihez sem. Hanem azokhoz, akiket a rendszer igyekezett megnyerni, s őket úgy fölmutatni, mint akik igazában egyetértenek vele. A rendszer címszereplőjének nevezetes mondata jegyében: „aki nincs ellenünk, az velünk van”.

2. Szabó Magda *Katalin utca* című 1969-ben a kor központi kiadójánál, a Szépirodalminál kibocsátott kétszázötven középkisalakúra terjedő regényéről van szó. A könyv aligha tartozik a bő termésű szerző legjava művei sorába, de a kevésbé sikerültekébe sem. Középtájt helyezkedik el. A regény tematikája alapján szerelmi-lélektani regénynek éppúgy nevezhetnénk, mint társadalmi-társadalomtörténetinek, sőt, ezen belül az elmúlt félszázad értelmisége, kisközéposztálya napi viselkedés- s erkölcsi magatartásrajzának is. Valójában a műfaj ily

vegyülése nem egyedi. A közkedvelt regények e félszázadban különféle arányban rendszerint ily összetételűek, s ily karakterűek. Az egyedi inkább a típus összetevőinek sajátos, s igen céltudatosnak tetsző, s nagyjából sikerült arányában található. Sikerült nemcsak esztétikai tekintetben, hanem abban is, hogy a hatalom, illetőleg a szolgálatában álló kritikák, s a vele így vagy úgy kényeszerűen megbékélt közönség is elfogadja. Ez a szerző helyzetismeretét dicséri.

3. A regény – tartalomjegyzéke szerint – nyolc, valójában kilenc fejezetből áll. Mert az elején másfél lapnyi biopsziológikus bölcseleties eszmélkedés áll, amely – meglehet – el is maradhatott volna. Afféle útkönyv-prefáció, amely a szerző beavatottságát ismerteti, hitelét és érdekét hivatott jelezni.

Az első fejezet – *Helyszínek* – ötlete kitűnő. Mentésíti a továbbiakban a külső-belső ábrázolást, leírást, elemzést, eseményelbeszélést, egyszerűen, mint ma mondani illik, a narrációt, a helyszínek folytonos újra említésétől, rajzától. Van azonban egy belső, fontosabb feladata is. A „*Katalin utca*” jelképesen is értendő: egy együtt élő, egymást értő, egymást becsülő, egymáshoz csiszolódott emberek együttese ez. „Középosztály”, őrnagyi rangú katona, orvostant végzett tisztjelölt fiával, nyugdíjas tisztviselő házaspár, tanárnő s irodai alkalmazott lányaikkal, jómódú, de nem gazdag, szolid zsidó házaspár törekenyen szép fiatal lányukkal, s csupa józanság, tapasztalatias házvezetőszzerű özvegy. A nevek is jól válogatva. Az orvosnövendék katonafiú *Bálint*, az egyik lány csak *Irén*, a másik azonban *Blanka*, a nyugdíjasoknál az unoka meg már *Kinga*; a Held család finom, érzékeny lánya, persze, *Henriett*. Az őrnagy nem valami ipszilonos nevet hord, egyszerűen csak „*Bíró*”, az *Elekes* családban, a Bálint helyett, pótlékként került férj meg csupán csak *Pali*, akinek még a családneve sem derül ki. S persze csinált, magyarosított név sem hiányzik: *Temesné*, a házvezetőnőszzerűség.

A *Katalin utca* a nem gazdag, bár különböző pénzü, középosztályt játszó kispolgárvilág keresztmetszete. Ahogy a hetvenes évek elején ezt a réteget már nem illett sem „reakcióként”, sem „szűkagyú kispolgárként”, „megcsontosodott irodabútorként” emlegetni, úgy itt is tisztos konzervatív az *Elekes* család. A kevés szavú nyugdíjas öregúr olvas, s ha szól, bölcsen, határozottan teszi, az érzelmeskedés idegen tőle. A feleség, az anya – s ez a szokványhoz képest eltérés – viszont öregségére is, vagy öregségére még inkább csupa meggondolatlan, kiszámíthatatlan ötletszerűség, jó, de jóságával is rendszerint bonyodalmat hozó, igazi, mindenre kíváncsi, mindenbe beléavatkozó, gyerekeknek maradt asszonyosság. A két lány közül a tanárnő, Irén egyszerű beszédű, gazdag, szinte szenvedélyes, de rejtőzködő érzelmű, a körülményekkel számoló, belátást, lemondást kísérő egyéniség. Blanka az ellenkezője. Indulatos, pillanattól, ötlettől vezérelt, kiszámíthatatlan jellem. Heldék udvariasak, szolidak, segítőkészek. Henriett a maga kifinomultságával, tartózkodásával, kibontakozó nőiességével csupa vonzás. A holocaustról ekkor már lehetett, sőt, illett is részvétellel, haraggal

és büntudattal szólni. Temesné a gyakorlatiasság, a józan találékonyság és alkalmazkodókészség kevésbé tanult, de annál belátóbb és eszesebb ember példája.

Ez az első fő fejezet, a *Helyszínek* címűnek jól arányosított tárgya, summája.

4. A második főcíme *Időpontok és epizódok*. Az alcímeket hat évszám adja: ezerkilencszázharmincnégy, negyvennégy, ötvenkettő, ötvenhat, hatvanegy, hatvannyolc. E fejezetek egyes részeit az író, másokat a szereplők részint kimondott szóval, részint belső beszéddel szövegezik meg.

Az évszámok a történeti gócosítás jegyében választottak. Sohasem csak önmagukat, hanem előzményeiket és következéseiket is magukba foglalják. Az első: *kilencszázharmincnégy*, a Bethlen-korszak, illetőleg a gazdasági válság utáni időszak, amelyben az események még erre is, arra is fordulhatnak. A gyerekvilág rajza, a jellemalakulások, a majdani vonzások és választások, kényszerpályák és vállalt életutak előéreztetése áll a középpontban. Heldék ekkor kerülnek, s illeszkednek az utcába.

A második: *ezerkilencszáznegyvennégy*, szükségszerűen sokkal „politikussabb”, de itt sem zsurnálás, jelszavas, pártokban mozgó módon. Az egyes emberi sorok egymáshoz kapcsolódása, egymásra hatása. Heldék, mindenekelőtt Henriett beilleszkedése, rokonszenvszerzése, női vonzáserejének megsejtetése a tárgy. S annak a tragikus egyedi bonyodalomnak az előrevetítése is, amely majd ötvenkettőtől egyrészt Irén és Bálint, másrészt Blanka sorsában jellegzetessé, föloldhatatlan pszichológiai ütközéssé válik.

Kétségtelenül ez a leggazdagabb, bensőséges tragikus lírával áthatott, s mégis objektív lélektani hitelű, s nyelvi tekintetben is legtöbbrétű része a könyvnek. Finom, mondhatnánk diszkrét, színpadiasságtól ment drámaiság, egymásra vonatkoztatottan is, önmagukkal szembenézve is. Fölépítése egyszerre magától értetődő benyomású, holott mesterien épített. Indul Bálint és Irén eljegyzésével. Henriett és Blanka számára egyaránt (rejtett) keserűség: ők is reménykedtek. Az ünnep igazi döbbenetté válása azonban a Held szülők elhurcolása. Hiába próbál az órnagy meg mindent, hiába mutatja föl Held első háborús katonai kitüntetését.

Henriett egyenlőre Irénéknél marad. Bújtatni szándékoznak. Éjjel azonban átszökik házukba, amelyet közben immár katonák őriznek. Mintegy öntudatlanul búcsúzkodni kíván ifjúságától. Mikor vissza akar térni, a kerítés zörren. Az őrég lő a sötétben és talál.

Túl kiszámított? Nem, egy fiatal gyógyíthatatlan élet szomorújátékának lezárása. Véletlen ez? A kerítés deszkáit meglazították korábban, hogy Henriett menekülni tudjon; ám valaki, aki erről nem tudott, visszaerősítette őket.

Az élet tele van véletlennel. Szabad-e azonban a regénynek élnie velük? Ha nehezen hihető, nem. Ám ez a helyzet bőven elbírja ezt a mozzanatot. A fejezet, mindenestre, hű tükre a politikától távol álló, magába húzódo értelmiségi réteg

döbönt és bénult zavarának, amely érteni, főleg hinni nem tudja, hogy ama korszak eseményei megtörténhetnek.

A következő fejezet *ezerkilencszázötvenkettő*. A néma félelem, a tétova hallgatás korszaka ez, ennek a rétegnek különösen. Irén, immár kész pedagógus, a tanításba menekül, apja az olvasásba, anyja napi apró-cseprő háztartási meg rokonsági ügyekbe, Blanka kórházi irodai munkába. Nem értik, ami körülöttük történik, csak azt érzékelik, hogy ki vannak szolgáltatva, s így alapérzésük az aggodalom, alapmagatartásuk a bezárkózás.

Ami érdemes maradt számukra, munkájuk úgy-ahogy megbecsülése. De ez sem jut mindenkinek. Bálint, aki közben hazatért a hadifogságból, Irénéknél húzódik meg, s mint kész orvos, apja volt kórházában jut helyhez, folyvást változó feladatkörökbe, mert bizalmatlanság veszi körül. A közeletről, a politikáról alig esik szó itt, e fejezetben. A szorongás, a kiismerhetetlentől való félelem magánvilágukat is eltölti. Magánéletük ennek jegyében távlattalan, határozásképtelen, tengődés. Irént, mint mondtuk, még a fogság előtt eljegyezte Bálint; most Irénéknél lakik, de végül is nemet mond, mikor Irén döntésre akarja vinni ügyüket.

Itt lép be a korszak „közéleti” jelleme. A mindig meggondolatlan Blanka, testvére sérelmét megbosszulandó, Bálintot a kórház pártszervezeténél megvesztegethetőséggel vádolja meg. A politikailag amúgy is kényelmetlen Bálintot isten háta mögötti faluba száműzik. A fegyelmi tárgyalás az egyetlen igazán „közéleti” esemény a fejezetben. S itt két jellegzetes típust ad a regény: a bornírt, indoktrinált vezetőt, aki besulykolt szövegekben gondolkodik, beszél, ítél, s a gyáva, kétfelé meghunyászkodót, Timárt, aki játssza a vezetővel való teljes egyetértést, ám sugdosva tudatja a kárvallottal, hogy ő egy hangot sem hisz el a vádból.

Itt is, e viszonylag kemény ütközés után az egyedi, a magánéletet rajzolja, ellensúly gyanánt, tovább a regény. Bálint igazában fölszabadultnak, s valódi emberi közösségben lévőnek érzi magát falun. Irén férjhez megy Pistához. Sejti, érzi, hogy Henriett emléke állhatott közte és Bálint között. Blankát viszont kiveti a család mint becstelent. Csak anyja tart vele titokban kapcsolatot.

5. Megbékélés a rendszerrel? Következik *ötvenhat*. A regény, nyilván a hősi forradalom kliséit esztétikai okból is kerülni igyekszik, de meg sem jelenhetett volna, ha akárcsak rokonszenvező részvétet vagy politikai szimpátiát és pátoszt kölcsönözne a fölkelőknek.

Az akkor (1969) már általánosan bevett kitérő szóhasználattal „az eseményekről” szól, s azt is csak melleleg teszi. Semlegesen a zűrzavarra, a félelemre és bizonytalanságra utal a lakosság részéről. S átvált a Timár-félék gyalázatos törtetésére: ő, hangoztatja, most majd igazságot szolgáltat Bálintnak, s Blanka pedig megkapja, amit, mint áruló, megérdemel.

Ezzel át is billen a történet újra a magánsorsra: Bálint és Irén mindenáron meg akarja s meg is találja, s meg akarja menteni s meg is menti Blankát. Bálint

egy kalandos hajlamú ismerőse teherautóján (megfelelő fizetségért, mint tették oly sokan) őt is a határon túlra, nyugatra viszi.

6. *Ezerkilencszázhatvanegy* a következő fejezet. Ez nagy erőfeszítéssel megírt rész, ám ennek ellenére, kevésbé sikerült hitelt kölcsönözni neki, mint elődeinek. Henriett szelleme itt a központi alak. „Tudta mennyire nem problémátlan találkozni az élőkkel, világuk mégis visszahúzta egyre.” (216.) Itt emlékezés, álom, látomás, lélekben földidéző vízió, s még egy sor lelki jelenség van mozgósítva, ám minden írói készség ellenére, az a fejezet jellemzője, amit Henriett „gondolatába” ad: „nem fogalmazta meg számukra magát az általuk is érzékelhető testi formában, mert így nem fájt neki, hogy nem veszik komolyan, nem köszöntik, és nem szólítják meg.” (219.)

A látomásos megoldás, vélhetőleg, két célt kívánt szolgálni: az addigiak kétséges lelki földolgozását, illetőleg földolgozhatatlan voltát. Hogy aztán ezzel az állapottal, ezzel a lelki, s tudattartalommal, úgy-ahogy, tovább menjen vagy elakadjon az élet.

Mindenekelőtt Bálintnak, szinte csak neki kell a látomással, a vizionáló, a hallucináló emlékezéssel megküzdenie.

A fejezet két alfejezetre oszlik: Bálint küzdelme Henriett lelki jelenlétével az egyik, s az Irénnel való házasságának vágya és reménytelensége a másik. Mert Irén végül mégis a férjénél, a Palinál való maradást választja. Az ő egyszerű, a „Katalin utca” bonyolult világát nem értő, s iránta érzékkel sem rendelkező egyénisége mellett, mint tisztas férj mellett, el lehet viselni, élni lehet mindazzal a lelki teherrel, ami Irének, Bálinték világát nyomasztja. Keserű kiegyezés ez a sorssal, a korral, ha tetszik, a rendszerrel. Élni, ahogy lehet, sugallja, bár nem mondja ki ily nyíltan a szöveg.

7. Az utolsó fejezetben, *ezerkilencszázhatvannyolcban*, megint Henriett áll a középpontban. Ez is révület, képzelet, vízió s a valóság vegyülménye. Az emlék elhalványulásának, a történeti emlékezet kiüresedésének elégiája. Henriett érzi, s rajta keresztül az író érezteti: a felnövő, egyelőre még gyermek nemzedék érdektelenségét a tragikus múlt iránt. Nagyon is mindennapos, nyers (gyerek-) realitást szembesít az emlékvilág sajátos önelvű tragikus realitásával, a lélektan félig misztikus, hallucinációs-látomásos elemeivel. Henriett szeretné látni a maga egykori világát, de hiába keresi. Így, gyöngéden, a gyerekek által elszórt morzsákkal a halakat eteti; legyen valami köze az élőkhez. A gyerekekhez hiába szól, azok féleszűnek nézik. „Henriett – mondja ekkor az író –, most szólalt meg először azóta, hogy megölték.”

Önmagában szép ez a finom lírát, s groteszk elégiát vegyítő, majdnem elégikus záró fejezet. Van persze egy epikai, regényesztétikai alapkérdés: ki ennek a látomásnak, ennek a hallucináló tragikus látomásnak az alanya, ki vizionálja ezt? Lehet, persze, erre az a felelet, az elbeszélés itt lírába vált át, a külső valóság a belső érzelmi világ révületébe megy át. Ez már egy állapot, reális epikai

elemeket is fölvevő lírai megjelenítése, a mű lírai lezárása. Majdnem záró fejezet, mondtuk, s mégsem az.

Külön lapon s egymástól elkülönítve ez a két talányos mondat áll. Előbb ez: „Mindenkinek csak egy valaki jut, akinek nevét elkiálthatja a halál pillanatában.” Aztán meg ettől is elkülönítve ez: „Hozzátok haza Blankát!” Az egyik a lélektani-lírai elem végső kihangzása? A másik a mindennapi realitásoké? Lehet. Vagy kiegyenlítés a kettő között? Ez is lehet.

8. Nem a regény esztétikai mérlegelése, regényalkotási módszerének elemzése, nem az elbeszélésmód leírása, történeti elhelyezése és értékelése volt a cél (vagy ahogy azt ma mondani illik, a narratíva s a narráció). Azt kívántuk érzékeltetni, s ezért követtük az elbeszélte történetet részletesen, fejezetről fejezetre, mit engedett, milyen tárgyias történeti szemléletet, politikai, társadalomtörténeti értelmezést és ábrázolást a marxisztikus kommunista diktatúra 1969-ben az ötvenes évekről, a forradalomról s az utána következő úgynevezett konszolidációról egy olyan népszerű írónak, aki továbbra is, s egyre inkább részese volt az irodalmi életnek, s alakítója a köztudatnak.

(Ha mégis szólnánk a regény esztétikai értékéről, történeti helyéről, nyers egyszerűsítéssel azt mondanánk, a magánélet ez idő szerinti világát jól, kellő arányítással s megjelenítő erővel mutatja be. Nyelve is, előadásmódja is a kor javához tartozik.)

A magyar romlás virágai

Szabó Magda: Régimódi történet

Régi ismerősökhöz megyünk vendégségbe. Esik az eső, monoton és egyhangú minden, gyakran elakad a meg sem kezdett beszélgetés – rejtelmes csöndütemben. De akkor a házigazdák közül valakinek váratlan mentőötlete támad – nézzünk fényképeket! Három családi album is előkerül, s ahogy előtámolyog a molyos múlt idő, lassan mindenki kapcsolatban lát valakivel egy másikat, s a hasonlítatások érveivel egy-egy epizód is előbukkan a homályból, amit más színez majd tovább, míg egyszer csak ott is vagyunk a mítosz közepében, s mint valami agyonfacsart, „főnevesült” létigét, ki-ki a maga módján ragozza tovább a bűvös szót: CSALÁD.

A föl-fölrobajló nevetés földrengésként hat, sírjaikból fényképpalccal kilökődnek a halottak. És amikor a fiatalabbakat is elkapja a fölszabadító roham, s egy-egy sikamlósabb vagy rejtettebb motívumot, tényecskét is belekottyantanak a szerintük erre is zöldet jelző derűbe, akkor utoléri őket a fenytő matrónapilantás vagy az inkvizitor atyai tekintet. S elhangzik a családi elhárító osztály két legősibb jelmondata: „Halottról jót vagy semmit!”; „Az ember nem piszkít a saját fészkébe!” Talán ezért is történhetett, hogy a több milliós ősi csapat egyik szerény tagjaként, tízévesen, újdonsült voltaire-ianusságomban magam ilyenkor nem az egyházra, hanem a családra alkalmaztam megtiport méltóságom gyilkos dühében a híres mondatot: „TAPOSSÁTOK EL A GYALÁZATOST!”

És most megérkezett kései szövetségesként millió önmagunkhoz Szabó Magda, s kezében a gyönyörű vádirat. Vagy inkább tervrajz a családmítosz templomához, melyet együtt építünk föl, hogy aztán láthassuk romba dőlni. S a bejárat fölött is ott az elmaradhatatlan felirat: „ERŐS VÁRUNK A KÉPMUTATÁS!”

„Ez a könyv azért íródott, mert pár esztendővel ezelőtt egy régiségkereskedésben megvettem egy arasznyi, széles szájú, kék porcelánkannát, amelyen ló-tuszok között kék hattyú tollászkodott.” A giccses kép legfeljebb úgy jellemezhető, íme, a múlt habcsókja – kinek kell ez? Csakhamar kiderül, legkevésbé az írónak, ő is megfogalmazhatatlan belső kényszerűségből cselekszik. Már-már *action gratuite*-szerű, ahogy a kasszához megy és fizet. Az előbbi fölélmelyedés nyomán most tompa döbbenet. Az agy hányingere már gondolati ajzottságot jelent. S megint beletaszítódunk a tudat mögött zajló folyamatok közepébe. Mert valamennyien úgy érezzük, amikor a századvégre gondolunk, amikor ez az

annyiban legközelebbi, hogy leginkább megrögzült múltkorszak – hiszen már a filmszalag is őrzi! – valamilyen archív anyagával reánk tekint, hogy benne nem is emberszerű emberek éltek, hiszen annyira átfest, fölhígít lényegéből mindent a hártavékony érzelgősség, a szirupos negédesség, a tejszínhabhavas kulisszatömeg, az édeskés dallamocskák idillzsongása vagy a kackiás idétlenség panoptikuma! Hegyes bajszerű hontaták, snájdig tisztí patkányok, illemmosolyú szüzeccskék, bonvivánléptű, pökhendi lakkcipők, nyikorgó nevetésű tántik, tolókcscis grószik és stüszivadász hetykeségű onklik rémítő operettlibrettóját látjuk – arcokba, mozdulatokba, alakokba irtan, tüntető feleslegességükbe festve. Pedig ez a világ valamikor – és nagyon-nagyon is nem régen! – volt, s idült freskója épp azért ilyen dermesztő hülyén komikus, mert göggel és a legönhittebb öntudattal látta és láthatta magát másnak, mint ami. De az olcsóbb megoldást választja, aki beéri az így hiteles első impresszióval, aki beéri az öncsalás hibátlan fátyoltáncával, s nem tekint a kulisszák mögé. Akit valamilyen értelemben mégiscsak becsap és megbűvöl ez a látvány, mert elbénítja a ma már nyilvánvaló feleslegességével: igen, valahogy mégiscsak győz azon ez a hazug, hattyútavas idill, akit kivisz a düh az elképzelt teremből, mert soha nem ismeri meg a romlás egyenletét – a végeredmény az övé csak, viheti magával, s csak később döbben rá, a pusztá számmal annyit sem kezdhet, mint egy bután puszkázó diák. Mert mindenben, ami történelem, csak a folyamatszerűség, a *tendencia* megfejtése jelenthet eredményt és sikert, s a társadalom nyelvére fordítva ez úgy szól, hogy csak az azonosulás mélysége szerint lehetséges különbözni is valamitől, hogy bele kell hasonulni előbb abba, amiből kiválni akarunk, hogy a múltat nem lehet megkerülni, csak belőle kibontakozni. S ha így, a teljesebb megértés igényével, s az önadaptálás viviszekciós bátorságával lépünk a kulisszák fojtó terébe, egyszer csak megfejtődik a rejtély is: igen, nagyon is emberszerű, nagyon is emberformájú emberek éltek akkor, vágyaikban, jobbat sóvárgó belső ösztönükben ugyanolyanok, mint magunk is vagyunk, csak éppen másokká váltak, mert csak mások lehettek, hiszen másféle determináció erőterében kellett létezniük. És a jelenségről lassan a lényeg felé mozdul a tekintet, a pusztá látványillúziótól végre a gyökerek közelébe ér, immár nem a felszínes egyéni megrögzöttségek alakítják az ítéletet, hanem a hirtelen kibomló történelmi távlat – előttünk a századfordulós Magyarország infernója, aminek valamilyen cipollai rontás bűvereje alatt az volt a magyar polgárság és „úri kiválóság” tudatában a neve: Paradicsom.

Arcok, arcok, arcok, arcok. Képek televénye. Megsárgult, kicserepesedett szélű fényképmúltidő. Az első émelyroham balgasága után tompa csönd. Vétőző tekintetek, s egy-egy fagyott mozdulattal ágáló szelíd vagy dühödte kísértet. Csontvázak párbeszéde emlékfalakon át. A lélek exhumálása. Virrasztás a múltban, néma ajkú halottfaggatás. A köröttünk és bennünk tenyésző, nyitott temető. Sírhalomok. Csöndhalomok. S mint teleírt szemfedők: levelek rengetege. A tömeg-

ből kiválik sorsa, önnön drámája narrátoraként három alak. Apa, anya és legzordabb sorsú, mert *elajándékozott* gyermekük. Jablonczay Kálmán, Gacsáry Emma, Jablonczay Lenke. „Dramatis personae.” Megkezdődik az előadás. Melo-drámának indul, fanyar reáliákba torkoll, hogy ami közben történt, csak annak ítéldhessék, ami volt: tragédiának.

Kalandtól kalandig suhan egy hintó, utasa szép, vonzó tekintetű, szőke fiatalúr, aki Mikszáthnak úgy mutatkozna be, mint Feri, az öreg Noszty selyma fia, Szabó Magda már más néven, Jablonczay Kálmán Iuniorként ismeri, de azért ő is selyma fia valakinek – J. K. Seniornak. Igaz, némi eltérés van azért ezenkívül is közöttük, Kálmán mindenestre műveltebb Noszty Ferinél, ő már *verselgető* kisvidéki Don Juan; ha lehet így mondani, még „szívdöglesztőbb” lélekvadász, mint alakmása – egyszerűbb szóval s kevésbé körmönfontan persze ő is csak közönséges Csábító, semmi több. Élete végső konklúzióját keresve viszont már két szóra is szükség van a jellemzéshez – áldozat is, gazember is. Ha csak saját maga felől ítéljük meg, inkább az első, ha onnan, hogy mi történt általa másokkal, kizárólag a második fogalom hiteles.

Aligha kell folytatnunk a jellemzést ahhoz; hogy hamarost kiderüljön: ez a hígan élő, foszlatag jellemű fiatalember nemsokára olyan szituációba kerül, amelyik döntő hatással van egész életútjára, s hogy ez a helyzet megint csak a széptevéssel és a seregével imádott hölgyek egyikével lesz kapcsolatos. Mert valamilyen sorsdetermináció mindenkire érvényes; a forrás a jellem: Kálmánról pedig tudjuk, hogy ő úgy szerelmes, „ahogy valaki fehér bőrűnek vagy szőkének született, természetes hajlammal, állandóan...” És most ne várjon senki valamilyen véres drámát, semmi kreált bonyodalmat, a tényregényben az életmenet szokványos formái irányíthatják csak a történetet, éppen ezért a beigért helyzeti tetőpont is végtelenül banális eseményhez kötődik – a millió imádott múzsa közül az egyik teherbe esik. Hősünk még föl sem ocsúdhat az első bajból, máris egy másik követi, ha lehet, mélyebb, mert mítoszibb, babonásabb. Ugyanis az egyébként minden tekintetben végtelenül vonzó Sorscsapása Hajadon régi kalvinista családból származik, szemben a tősgyökeres katolikus Jablonczayakkal. S e ponttól kezdve az iménti mégiscsak kedélyeskedő századvégies, a kalandon itt-ott humorral is elmerengő hangulat végérvényesen kifoszlik a történetből, amit most már ördögi démónia kormányoz tovább: a délibábos milleniumi díszletezés mögött ott ég a középkor pokla. Jablonczay Kálmán anyjának, Rickl Máriának alakja pedig váratlanul központivá emelkedik. Valami megfogalmazhatatlan jellegű és irányú *hübrisz* hajszolja ezt az asszonyt, amit pontosan látunk, az csak ennek a gögbe szorult erőnek a mértéke. S mennyi kiéletlenség, mennyi belső téveszme, mennyi lélekúrhatnomság lobog máglyázó düheiben! Alakmása pedig máris ágaskodik felénk – az *Özvegy és leánya* Tarnóczynéjának alkati utóképe ő: az élő, valóságos személy! És Szabó Magda regénye megint új küldetés és jelentés sugallatával gazdagodik, mert a megidézett tényszerű múlt idő most

sugárzóan bizonyítja nekünk egy régi tétel érvényességét: azt, hogy az igazán klasszikus értékű, a balzaci mértékkel realista alkotások jellem- és alakarzenálja a valóságos, létező élet pontos mása; hogy lényegében az sem merő romantizmus vagy a túlfűtődő fantázia öncsaló játéka, ha Balzac az utcán saját hőseit véli köszönhetni, mert hiszen megteheti, sokszoros hitellel teheti meg ezt – különbség, ha van illúzió és valóság között, akkor ott és az ő esetében legfeljebb csak a nevekben! A már-már mellőzhetően fölöslegesben. A legesendőbb esetlegesben. Igen, Szabó Magda regényének kettős és kétféle hitele abból fakad, hogy nem pusztán saját történetére szorítókozó érvénye keletkezik okfaggyató szemléjének a megélni próbált múlt darab fölött, hanem kisugárzik társadalomtörténeti tudatunk egészére, mindenekelelt az adott kort kortársi szinten ábrázoló művekre.

Így egyszerre lehet mérlege és igazolása ebben a hangsúlyosan történeti értelembe a „fiction”-nek a „non fiction”. De hát miért is az ütközet, mi az, ami a gyűlölet ösztönét állandóan újraedzi a személyes elvakultságban, kik az ellenfelek, s célja valamelyikük diadalának vajon mi lehetne? A válasz megint csak az összjelentés felől ragadható meg, mert a részletekben – a tényregény műfaji természetéből következően – menthetetlenül elsikkad, rejtve marad kutató akaratumk előtt. Ez az összjelentés pedig a bomló, végnapjait vergődő félfudális ország szerkezetrajzában mutatható meg; csak történelmünk megannyi, jól ismert különbségéből hámozható ki. Nálunk nem egyszerűen az történt, hogy az éppen hibrid voltában, nemesi, polgári kétéltségében, kétszeresen is halálra ítélt „úri osztály” képtelenné vált az autentikus polgári modell megalkotására a társadalmi formációban, hanem még az is, hogy a tudathasadásos állapotot fémjelző hiátus idült mítoszok prédaterepévé vált a gondolatban. Önkéntelenül és megválthatatlanul. A mítoszteremtés pedig minden mozgósítható lelki és tudati tartományt igénybe vett elvakult önnemző akarata továbbvadásítására: így mitizálódott a „faj”, a felekezet, maga az ország, aztán a szűkebb földrajzi környezet, s persze az összeacsarkodott vagy megörökölt saját birtok is; hasonlóan a ki tudja hányadíziglieni család, majd a konkrét élő család s annak feje: egy matróna-nagyasszony vagy valami atya-oligarcha személyében. És ami a képletet igazán tragikussá (enyhébb nézőpontból groteszkül tragikomikussá) alakította: – hogy ez az eleve téveseszmés, magjában hazug hierarchia még egyszer a feje tetejére állítódott, s innen, a vége felől kezdett el funkcionálni. A kiindulásában, ha hamisan is, de azért még valami társadalmi vetületet is hordozni akaró, eredeti hierarchia a legelképesztőbb énmítoszkká fajzott, s most már az én holdudvaraként létezhetett csak vagy mint az uraskodó gőg hátországa. Egy réteg végérvényesen elvesztette bázisát, de megőrizte, sőt, tébolyig fokozta magát akaró akarátát. S mint valami fojtó bura majd egy évszázadig az országra zárult ez a felhőkakukkvar-lelkűség, ez a tengelytörő tébolyultság. Mert az időt másképp megállítani nem tudták már, csak ha hitték, hogy tengelyét törhetik.

S ha akaratokon múlik, beletörök történelmünk egészét is, mindent, ami volt, van vagy lehetne még, hogy lehessenek csak ők maguk: akart jövőtlenségben. De az idő tengelytörésében két részre szakadt maga az úri világ is. A kikben csak a sivár, magaőrző ösztön munkált, földek és lelkek hűbéruraivá váltak, akikben erősebb volt vagy egyáltalán megvolt még az életre tekintő nosztalgia, akik valamilyen értelemben mégiscsak emberek maradtak, ha másban nem, hát legalább csonkolt vágyaikban, azok pedig fokozatosan elzüllöttek, lealjasodtak. Elyelte őket az országos mocsár. Az így kialakult helyzetben mégis az volt a legabszurdabb, hogy végül még erkölcsi értelemben is valahogy azok kerekedtek fölül, akikben az egyetlen tartalmat már csak a szikár indulat jelentette, akikből az érdes józanság rég kifoszlatta csíráját is annak, aminek az érzelmekhez s a lélekhez még köze lehet. A Bányay Rákhelek, Rickl Máriák. Mert ők mégiscsak lassabban süllyedtek, épp a könyörtelenség, a minden irányú érzéketlenség révén, hogy végül az akaratok igája alatt összeroppanóknak szemébe vágthassák – lám, hova vezetett a szakadárságuk! Ördögi kör ez, s nincs belőle kilépés – Jablonczay Kálmán és Gacsáry Emma sorsa bizonyítja. És ismét az a mindenben jelentkező, valamilyen hatását mindenben mutató skizofrénia: hiszen Kálmán és Emma *csakazértis*-ében kezdetben azért megfénylik valami szép ihletés, bár halványdad erővel, de mégiscsak ott a szembeszegülő akarat, a belső megváltódás, az igazi egymásért-lét vágya, s mégis, a radikális szakításhoz, mely egyedül vihetne célba, túlságosan is sok bennük, különösen Kálmánban a rontó vonzás, a visszakötő, meghátráltató nosztalgia. A körmönfont *mégis*-ek köntörfalazása, az ide-oda kapkodó kompromisszumosság, a renyhe békülékenység. Viaszlelkű, viaszakarató ember Jablonczay Kálmán – minden választásába, helyzetébe úgy dermed bele, ahogy éppen beléje csöppent. Gacsáry Emmában más alkatú a romlatagság. Az erőből feltétlenül több jutott neki, s ezért hitben, büszkeségben is gazdagabb a tartaléka, de az ő szembeszegülő vágya is inkább szeszély, mint konstruktív újra törés. És ezért túlteng benne, sőt, végül egyedüli mozgatójává válik az attraktivitás, a lázadásban beéri a *dafké*-val. Fölbolygató, magával ragadó persze ez a negédes ledérség s a fölizzó hiénadüh, mellyel anyósa praktikáit fogadja, vagy ahogy tromfolni tud asszonyként a másfajta asszonyi gögre, de a pusztá dafkedac a tett állóháborúja csak.

Figyeljük meg az elemzett erők és akarati frontok valóságos harcának formáit és menetét, a benne érvényesülő s még oly sokáig életképes elvi tendenciát. Az öncsalás bonyolult mechanizmusát, sorvasztó „vis vitalisát”. Mert az a mód, ahogyan Rickl Mária valami újkori vallásháború jegyében akarja megvívni a maga egészen más gyökerű harcát a menyelölttel, olyan kórság jele, mely messze túlmutat ezen az egyedi eseményen, s túlnő magukon a küzdő feleken is. Annak a belső mérgezettségnek, tudati megmételtyezettségnek egyik szimp-tómája, amelyikről szó volt már korábban. Hiszen azonnal kiderül; hogy az irgalom és részvét vallásának, a kereszténységnek valódi szelleméből semmi

sem maradt már a Rickl Máriák és Bányay Rákhelek lelkében, s a fennen hirdetett és mindenre végső érvnek jó vallási meggyőződés a brutálisan világi érdekharc nyomorult fegyvertárát gazdagítja csak. „A nászasszonyok találkozásának nincs már élő tanúja, de a jelenet rekonstruálható. Két élet hite, vágya, célja, eredménye omlott össze egyazon pillanatban, Bányay Rákhel éppolyan gyűlölettel nézhette Jablonczay Kálmán anyját, mint Rickl Mária azt, aki a Gacsáry lányt felnevelte. Egy fejletlen ítélőképességű, rajongó csitri elrabolta a fiát s a fiával együtt minden további reménységét, Iunior most majd elemében lesz, szórhatja a pénzt két marokkal, prédálhat, amíg van miből. Tanulni nyilván nem fog soha többé, dolgozni hasonlóképpen nem, legalább púpos volna a Gacsáry lány, aki szoritaná a pénzesláda kulcsát, hogy a forintok fogytán ott ne maradjon egyedül, de szép, olyan szép, hogy az külön sértés, a három Párka olyan lesz mellette, mint három molypillangó. Senior, aki a Sárreten kezd el betegeskedni, majdnem olyan undorító a Rickl Mária szemének, mint a fia, akit elveszített; halott Senior, halott Iunior is, és bár halott lenne a lány, aki mindezt rájuk idézte, aki engedett a hazug kölyök könyörgésének, a kálvinista próféta céda unokája.” Jól sejtetik ezek a mondatok s főleg a gondolatmenet a készülő poklot, de megint egy beszédesen sokjelentésű késleltetés a cselekményben – pontosabban: magában a valóságban –, mert látszatra felhőtlen, boldog időszak következik, pénz egyelőre van, a költekező kedvben pedig eddig se volt soha hiány, a duzzogók meg duzzogjanak csak, míg bele nem unnak: lám, milyen igazságos is az élet, s milyen koboldos kedélyű csínytevő eközben, mindenkinek mindentől épp annyit juttat, amennyi a lelke térfogata hozzá. Csoda, ha nekik az örömből, amazoknak meg a gyűlölködésből jutott nagyobb adag? Aligha! – s a millennium előtti, bár most mámorba kaptató fővárosban megkezdődik a gyönyörhajsza: üzletekben, utcán, kártyaasztalnál, zsúrokon, bálokban, löversenyen vagy akármi alkalmi összejöveteleken – egyre megy! S hogy a pénzből így mégse futhatja örök időnkig, a meglobosodott virtus azzal most mit se törődik, hiszen ehhez a sajátos eleganciához az a nagyvonalúság is feltétlenül hozzátartozik, hogy amit számolatlanul kapott, hasonlóan adjon túl is rajta – utána meg majd csak lesz valahogy. De ez a mondat még ilyen hányaveti magabiztosan se hangzik el tulajdonképpen, mert a Kálmán-forma emberek életélvező megrogzottságukban valahogy mindig inkább *előtte* vannak valaminek, semhogy „utána” lennének bárminek is. Az „utánam az özönvíz” mentalitása olyannyira vérükké vált a Jablonczayaknak, hogy szinte kegyeletsértés lenne etikai síkon valamit is számon kérni rajtuk. Szabó Magda finom írásművészete többszörösen is érzékelteti, kiemeli, hogy most neuralgikus ponthoz érkezünk az eseménymenetben, mert mielőtt az elkerülhetetlen leépülés, a legalább ilyen látványos tönkremenés kálváriájának meséjébe belekezdene, élénk fest egy idilli képet – a mulandó öröm s a még mulandóbb szépség könnyed, de balsejtelmű akvarelljét. „Mindenkinek boldog, mindenkinek jól mulat, kellemesen él, még a dajka is,

aki nélkül Emma sosem utazik, de akire azért nem hagy semmi fontos tennivalót, Emma maga szoptat, maga étet is, legyen akármilyen álmos, ha valamelyik gyereket betegen kell otthon hagynia, megszökik a színházból, a kártyaasztal mellől, s hazaoson, vidám lepkeéletéhez úgy hozzátartozik kislánya és lánya, mint haja szálló fürtjei.”

A tünékeny képet pedig csakhamar a legzordabb valóság váltja föl: egy négyéves kisgyermek, Jablonczay Lenke életére zuhan mindannak terhe, amiért ezt a sokjelentésűen idilli pillanatot végleg száműzöttnek kell éreznünk. Rickl Mária inkvizíciós logikájú bosszúja, a szituatív gyermekrablás, mindenféleképpen eldöntő esemény Jablonczay Lenke sorsútjában, mert nincs későbbi életének olyan konfliktusa, aminek gyökereit keresve ne idéig, a harmóniából kifosztott gyermekségig kellene leásnunk a múltban. „A kétségbeeséstől szinte ellenállás nélkülire kimerült” kicsi, mire fölcusúdik, az idegenség, a szoborarcú közöny sorvasztó otthontalanságában találja magát, de még csak mi sejtjük, hogy megválthatatlanul. Hiszen csak az irgalom vagy szülei anyagi helyzetének jobbra fordulása segíthetne, de az egyikre éppúgy hiába vár, mint a másikra. Nincs más menekvése – alkalmazkodnia kell, s a maga kis gyermekagyával megpróbálja kiismerni a templomrideg falak közötti pusztá vegetálásában is agresszív „családi” együttes idült szokásrendszerét. Arról pedig fogalma sem lehet, hogy az őt körülvevő lélekidomárok szemében lénye nem is magával azonos, hanem anyjával, a gyűlölt Gacsáry Emmával, aki egy életre odahajította ezeknek a lélekre sújtva érkező, húsklopfoló pillantásoknak s a régi gyűlölet igazoló alkalmait most rajta újrakereső nősténytigrisbosszúnak. Mert monomániás elvakultságában már nem tudja senki, valójában mit is tesz, amikor a kislányt választja a mítoszi harag médiumául.

Minden kisgyerek vonzódik az állatokhoz – megfejthetetlen ösztön vezeti őket ehhez a hozzájuk hasonlóan titokzatos világhoz, melynek nincsenek szavai a panaszra vagy az örömrre, s ezért önmegnyilvánítása egésze a teste gesztusnyelvére kell hogy hagyatkozzék. Nehéz lenne pontosan megrajzolni a folyamatot, melyben a gyerekek ötletei keletkeznek, de amit például a kis Lenke most elkövet, annak oly egyszerű lehetne még a legzordabb felnőtt szemmel is a megfejtése, hogy csak eldermedünk a tortúrán, amit a gyilkos értetlenség végbevisz vele válaszul. Az egyik macska megkölykedzik, és Lenke ámulva a látványon, a maga gyér eszközeivel mindjárt részt is venne a csodában, „megfürdeti, azaz szépen az esővízes hordóba eresztí a magatehetetlen apróságokat. Amikor rabtartói észreveszik, mit cselekedett, „kis gyilkosnak” s „az anyja lányának” nevezik, majd végső megtorlásul ágya elé rakják „a sajátságosan megnyúlt, sima holttesteket”. „Klári néni aznap kivételesen a lámpát is égve hagyta a szobában, hadd nézze, mit csinált, míg a család hazajön a színházból.” A teremtett gyermeki iszonymnak s a „szülői” könyörtelenségnek még pontosabb, még naturalisabban viszolyogtató leírását csak Dosztojevszkijnél találhatjuk

meg, a kisfiú alakjának rajzában, akit szülei, mivel nadrágjába piszkított, bűntetésből saját ürülékével kennek be az arcán, s így zárják be a vécébe éjszakára. És ezekben a regénytérbeli pillanatokban elfogynak a szavak mindkét író ajkán, csak a vákuum szívóerejét érezzük, a semmit, fojtó önmagában, ahogy mocskos üvegburaként rázárul a tisztaságra. S ha az apró áldozatok kibírják, csak azért, mert nem is sejthetik, valójában mit is tettek velük!

De dosztojevszkiji kisugárzása az a rejtett mondat is, hogy a gépies, monoton félelemmel tiszta öntudatlanságban imádkozó s az egészből mit sem értő Lenke még Krisztust is irigyelte, mert annak legalább volt anyja, apja. És ha árvaságnak tudott helyzetében valami igazán pokoli, az éppen a társak, bármiféle lehetséges társ, pajtás, barát hiánya. Nincs, aki értse, s ezért a környező világ egésze el-lenséges kozmoszá alakul, melynek a szédültető félelem a keringése. Mindentől és mindenkitől reszketnie kell, a tárgyak vagy a személyek azonos súllyal esnek eltorzult élményében latba, sőt, az emberektől kevésbé is fél talán, a szavaik által ők a kiismerhetőbbek. Ebben az elképzelt Mindent a szorongással helyettesítő Hiányban Kislenke számára olyan a két öreg Jablonczay, a nagypapa és dédapa a maga furfangos különiségeivel, mint valami messze tűnt, de inkább sosem volt oázis álmodott emléke. A túl-felnőtt Idegenekkel szemben a két öreg mégis hordoz valami megközelíthetőt is magában, ha egyebet nem, hát a más-fajta, de mégis az övére emlékeztető magányosságot, s néha beszökő boldog pillanatokban még arra is képes, hogy hozzágyermekesedjék az ő rabszíjon tartott kíváncsiságához vagy hirtelen előmerészkedő derűjéhez. Velük, ha nem is túl sokat és túl sok mindenről, de beszélgethet, játszadózhat legalább. Igaz, a két öreg részéről se valami önzetlen a vonzalom, de arra, ami némely játékaikban történik, szerencsére az apróságnak még nem lehet jelzőrendszere. Mert a két megfakult, egykor bezzeg duhaj, vad csábító – egyikük tábeszes, a másikban pedig őrjöngésrohamokat diktál a most már csak befelé habzó szenvedély –, ez a két egyformán vonzó és egyformán ördögi öreg, pici hálóingében táncoltatja a lánykát, majd, ha elégedettek a produkcióval, cukorkát vetnek neki, s ilyenkor ő, mint valami kiéhezett állatka, négykézláb s az igyekvésben megpucéruló testtel csúszik-mászik az örömalamizsnáért előttük. S hogy ez a tánc mégse pusztán a gyermeki szépségen és koboldos életkedven elmerengő szeplőtelen aggkori tűnődések előhívó alkalma volt, az mutatja, hogy amikor már csak a dédapa él, s a beszélgetések a kicsivel szinte teljesen abbamaradtak, egyszer-e egyszer dührohamai üresjárataiban bekéri azért még magához a most már nagyobbacska ingyen táncosnőt is – de csak a táncra. A meghökkentő játék színtere korábban az éjszaka volt, a napszokról most nem történik már említés.

Íme a gyermekkor, melynek egyetlen színfoltja is hord magában valami alak-talan disszonanciát. Milyen kamaszkor várhat Lenkére, milyen fiatalság?! Pedig már kora gyermekségében is jelentkező tehetségének, egyre nyilvánvalóbb rend-kívüliségének most már mind több a tanújele; gyönyörűen zongorázik, jól tanul,

szorgalmas és tehetséges mindenben, amibe belefog, de még abban is, amibe belekényszerítik. A szépsége pedig egyre áttörőbb, a sok elmondhatatlan szenvedés, a világot pasztellszínekbe vonó magány vagy belső száműzöttsége fölfölizzó lángjai, mind-mind beleégnek arca életébe, és az ilyesmire avatott tekintet, ha csak egyetlen pillanat törésében látja is alakját, egyhamar aligha feledheti. De nehezebb feladat, mint bűvköréből a szabadulás, csak az lehetne, ha meg kellene fogalmaznia, mi is hát, ami gondolatát a különös lány körül raboskodtatja? Mindez mégis, csak mellékmotívum, csupán komplementer hangzatok sora a regény reája szerkesztett összhangzattanában, mert a róla szóló műben igazi jelentéshez csak az juthat, ami közvetítések nélkül benne zajlik: az ő magaeszmélése mind tágasabb udvarában. Ő pedig, ahogy pajtáskodó kedvvel s hiábavalóan már a gyermekkorban is, mindenkiben a Társat keresi – általa: először feltétlenül csak önmagát –, a kapcsolatban pedig „új”, de inkább első életét. Élménye mégis rejtőzködve keletkezik, megannyi fényszűrő mögül pillant majd ki kutató arcaiból – a legfelszabadultabb akkor, ha nagyobb társaság övezi, zsúrokon, a táncban s persze fellépteikor. Szükség van arra, hogy ne maradjon kettesben az Elképzelttel, a gondolatban kiválasztottal; ennek a még mindig csak sejtelmi vágyakozásnak tágas térre és rendkívüli miliók színpadára van szüksége. Hogy legyen mindig, ami a saját én s a másik közé könnyed, de egyelőre győzhetetlen gátakat emel; hogy az ő másokhoz *kérezkedő* ösztönének még sokáig csak az lehessen a felszabadítója, ha tudja, látja, a „másik” övéhez hasonló akarata hozzája el még úgysem érhet. A mitizálódás immár elkerülhetetlen. Puszta nyelvtani hangulatában a szerelem pozitív fogalom, s ezért amikor a tudatba érkezik, nem tartóztatja fel semmi tiltás, sőt, magán a szón – csak úgy hangzat-önmagában – még elmerengeni is jóleső, érdekes. Mindez semmit sem változtathat azon az egyszerű tényen, amit a legmagabazártabb kislánygondolat sem kerülhet meg, hogy a bárképp is elképzelt beteljesülés tárgya mégis a „másik nemből” lehet valaki, csak ő. De ki? S a lelken hamar átnövő fogalmi titokzatosság, már most, a legelső kezdetekben szimbolizálja, anyagatlanná szűri az élményt. Az olvasmányok pedig csak fölerősítik, néha egyenesen hisztérikusra ajzzák ezt a rossz iránytúvel közelítő (mert a másik vélt helyén is csak magunkat jelző) élménytájékozódást. Szabó Magda bámulatos érzékkel jelenít meg egy törvényszerű folyamatot, amit legegyértelműbben a lélek *elgicscsesedésének* nevezhetnénk. Ez így még nem is volna igazán fölkavaró, azzá csak a történéis konklúziója teszi: mert látnunk kell, hogy ez a csak a tisztákat megfertőzni tudó kórság, következményeit tekintve fölér egy halálos betegséggel. Megjelenik Angliában egy könyv, Mathers Helén *Jön a rozson át* című regénye, mely „mint valami gonosz varázslat” mindjárt kesergő sírverssel kezdődik, s az abban megütött báva, bágyadt hangocska végül tragédiává selypeg és szenvedelel mindent, ami a magas lelki érzelmek fennköltségén kívül került – démoni rosszként – a világba. „Író a legritkább esetben tudja lemérni, mit épít, mit

rombol: Mathers Helén, aki csak harminc esztendővel volt idősebb anyámnál, nyilván elképed, ha közlik vele, hogy a magyarországi Debrecenben örökre megtanított egy fiatal lányt arra, hogy boldog szerelme beteljesülését ne várja a földi létől, leszoktatott arról, hogy azt képzelje, a remények teljesülhetnek is, természetessé, a szerelem nevében bocsánatos bűnné szuggerált a tudatában minden hűtlenséget, férfidurvaságot, megtanította arra, hogy a becstelenség, a csalás ellen nem érdemes küzdeni, s hogy a büszkeség jégre és boldogtalanságba vihet ugyan, ám sárba soha, amellett azt is tudatosította benne, hogy az ember igazán aktív csak a rossz elkövetésében lehet, a jó az mind ügyetlen, gyanútlan, sebezhető.”

És most következzen merész vágással néhány idézet a *Kommunista Kiáltvány*-ból, még ha picivel hamarabb íródott is, mint a Mathers-regény: „A burzsoázia, ahol uralomra jutott, elpusztított minden hűbéri, patriarchális, idillikus állapotot. Könyörtelenül széttépte a tarkabarka hűbéri kötelékeket, melyek az embert természetes feljebbvalójához fűzték, és nem hagyott meg más kapcsolatot ember és ember között, mint a meztelen érdeket, az érzéketlen »készpénzfizetést«. A jámbor rajongás, a lovagias lelkesedés, a nyárspolgári búbánat szent borzongását az önző számítás jéghideg vizébe fojtotta. A személyes méltóságot csereértékké oldotta fel és a számtalan sok, oklevelekben biztosított és nehezen szerzett szabadságjog helyébe az egy lelkiismeretlen kereskedelmi szabadságot iktatta. Szóval: a vallási és politikai illúziókba burkolt kizsákmányolás helyébe a nyílt, szemérmetlen, közvetlen, sivár kizsákmányolást tette.” „Vajon a ti nevelésteket nem a társadalom szabja-e meg? Nem szabják-e meg azok a társadalmi viszonyok, amelyek közt a nevelés végbemegy, a társadalomnak az iskola révén történő közvetlen vagy közvetett beavatkozása stb.?” „A kommunistáknak nem kell a nőközösséget bevezetniök, mert ez majdnem mindenkor megvolt. Burzsoáink nem elégednek meg azzal, hogy proletárjaik felesége és leánya rendelkezésükre áll, a hivatalos prostitúcióról nem is beszélve, fő gyönyörűségük, hogy egymás feleségét kölcsönösen elcsábítják.” „A polgári társadalomban a múlt uralkodik a jelenen.” Hát még a magyar feudálkapitalizmusban! A Marx–Engels-idézetek mindegyike korbácsütés a mathersi szenvelgések hazug és korántsem „érdek nélküli”, hanem nagyon is manipulált és manipuláló életjátosságán. S minden mathersi tézisnek itt a valóságantitezise, megvétőzhatatlan cáfolata. Hiszen éppen azért kell a rózsaszín vagy limonádéhíg idilliség, mert ami valaha idilli volt vagy annak látszatott, létalapját vesztette el – és örökre. És íme a szenvedésmorál magyarázata: épp azért szükséges, hogy az „új” társadalom asszonyai a vélt és hazudott „régii” eszmények szerint éljenek – vagyis túrják a rájuk zsolozsmázott gályarabságot egy életem át! –, mert az őket övező világ valódi urai fenn akarják tartani azokat a kiváltságaikat, amelyeket olyan látnoki dühösséggel szagat ízekre a marxi elemzés. Mert ez a gögös, szemforgató s mindenben erkölcsprédikátorkodó úri pimaszság életek, sorsok rabtartója

volt ezzel a *számukra oly tágas* morállal, hogy tabernákuluma egyik szegletében még egy bordélyház is meghúzódhatott. De hát mit is tehetett volna egy éretlen, romlatlan, tiszta akaratú kamaszlány az akkori Magyarországon, Mathers könyvével a kezében?! Honnan kapta volna az alapot ahhoz, hogy fölmérje és megértse a körében megszerezhetetlen marxi vádirat igazságát; hogy látni kezdje: az ilyen Mathers-féle fércművek ópiuma csak azt szolgálja; hogy *a mozgó időben némelyek*, amíg lehet, és életük, boldogságuk, emberi kiteljesedésük árán is, *megállva maradjanak*: szobraként a múltnak, de tartóoszlopaként a sorvasztó jelennek! Mert amíg nem fordulnak szembe lelkük hűbéreseivel, amíg nem ismerik föl a szerepet, amit titkon eljátszatnak velük a hatalmasok, addig társadalmi és történelmi értelemben mégiscsak fenntartó erőnek számítanak, még ha maguk ellen cselekszenek is eközben, még ha a legtisztább emberség bástyajaként teszik is ezt! Hívén, hogy közben másokért élnek; holott az idő s benne a Minden ellen élnek csak. Ez sorsuk legmélyebb tragédiája, ez az ördögi becsapottság, önmaguk ellen fordítottság: a tény, hogy tudattalanul birtokolhatták őket – egy életen át, de még hitük kínzókamráiban is!

A lélek érző felének elgiccsesedése pedig annyit jelent; hogy mivel ártatlan nyitottságában és emléknélküliségében bármivel megtölthető, teleáramoltatható, ami ígésző arcot mutat feléje a közeledésben, ugyanilyen tárt a kapuja az agyafúrt mételyre vagy a mathersi sokkra is. Ami hódoltatja, annak nincs valósága, a világnak, melyből a hódítás érkezik, szintén hazug az önértékelése – így a kétféle semmi pólusai között vergődő belső, egyéni igazság a hiteles valóságot el sosem érheti. S az illúziók teljes egészében erre a hatalmas senki földjére szabadulnak, melynek sugaras és távlatnyugalmú az égboltja, de talaján csak a semmi vet, és a semmi arat. Ez a minden tartalmától megfosztott, napra nap újrasóvárgott, sehová se köthető, leágazni sehová sem képes idilltudatúság az, ami elgiccsesíti a lelket, legalábbis azt a tartományát, mely még mindig a megváltást keresné az otthontalanságban. Ennek az érzelmi-tudati skizofréniának újabb következménye, hogy az így szenvedők – a hamis alapozású gondolatmenet szükségszerű záróakkordjaként – valami végzetes erő hatalmának tulajdonítják balsorsukat. Hiszen a semmi pólusai között nem lehet katarzishoz érkezni, ahhoz az egyik pólusnak mindenképpen a valóságot kellene megtenni, de erre a műveletre a Jablonczay Lenkék „a körülmények hatalma” folytán eleve képtelenek. És ezért történhet meg, hogy nincs *tudatos katarziszuk*, pedig születésük óta katartikus erők szervezik sorsukat – katartikus társadalmi mozgások, válságok és lelki helyzetsorok láthatatlan lánczemeiben. Igen, amikor e rabságukat mutató láncban valami megszakad, akkor csak az ilyen mathersi sugallatú mondatok hívhatók elő a megbabonázott tudat homályaiból: „Nem küzdhetek a végzetem ellen.” Régi képlet ez: a társadalmi determináció a valóságtól elbarikádozott szemléletben egyéni sorsdeterminációként értékelődik. Rejtve marad mindvégig, a legsúlyosabb undorban is, a társadalmi szerkezet, a történelmi törvény.

Hiszen minden, a lelket torz pályára kényszerítő külső és belső erő a múlt felé gravitálna: ez itt a megfejtés! És újra a marxi krédó: „A polgári társadalomban a múlt uralkodik a jelenen.” Magunkból kell először kilépni, hogy a lényeghez eljuthassunk, de többszörösen is bebizonyítódik, hogy a Jablonczay Lenkének nincs belső képességük erre az illúzióromboló önmeghaladásra. Amikor a Grál-lovaggá hazudott Jóska attól teszi függővé a boldogító igent, hogy Lenke megtagadja-e első házasságából származó kisfiát, akkor a gyermekét választó asszony helyesen cselekszik ugyan, de az interpretáció már megint hamis vagy legfeljebb félig igaz csak, mert kimarad belőle minden, ami saját személyén és anyai kötelességén túlmutatna, és szó sem esik arról, hogy Jóska valójában közönséges gazember. Ebben a tébolyító magára hagyatottságban még egy ellentmondás is megfogalmazódik. Ősi törvény, hogy változni és változtatni a jó irányába csak az akarhat sikerrel, aki még *tiszta* maradt, de a Jablonczay Lenkére jellemző premisszák között épp ez a tisztaság lesz gátja magának a változásnak is, mert most például Jóska feltételhez kötött igenjével ugyanolyan dilemma elé került, mint amelyiknek a Gacsáry Emma-féle megoldása őt is árvaságra kárhoztatta. A tűrés síkjából csak úgy léphetne át a vélt örömebe – valójában a másik, még rosszabb hazugságéba persze! –, ha megöli magában az erőt, mely valami féligazságú felismerésig mégis elvezette, de amelyik talán épp emiatt kétszeresen is szenvedtetni. Hogy házassága rossz, tudja már, be is meri vallani magának, akárcsak azt, hogy ebben megannyi külső körülmény is vétkes lehet. Tisztasága nem engedi meg, hogy boldogságáért mást boldogtalanná tegyen – itt is világos az ítélet s gyémántkemény a vállalásban. De a mégiscsak legfontosabb ponton, ahol az illúzióteremtő hamissággal, a szép, de álnok babonával kellene leszámolnia, megtorpan, elfélszegedik, majd nem haragvó, csak tűrő töredelmességgel visszazárul önmagába. Vissza a lányság óvó burkaiba, melyek mögött fényvesztetten is bevilágítja magát a merengés.

A regény legnagyobb művészi erénye, hogy millió vetületben s végtelen sok motívumában képes ábrázolni ezt a szuggerált lemondáspszichózist, melynek egyetlen hiteles magyarázata csak magából a korból s a tisztaságot bekerítő gyűlöletes társadalmi viszonyokból hámozható ki. Ezek az életellenes erők szövevényében is széppé sarjadó lányok szinte mind úgy léptek be a házasság s az eddig minden momentumában tilos, sőt, ha lehet, csak gyalázkodva emlegetett testi kapcsolat szövetségébe, hogy ennek az életvérszerződésnek a rítusáról fogalmuk sem volt. Csak módszeresen beléjük táplált téves eszméik lehetek, de voltak olyanok is közöttük, akiknek, mint Jablonczay Lenkének is, csak valami megbotránkoztató emlékü maradt arról, mit is jelenthet a testi vágy kiélése. Ennek a régi sokknak is Rickl Mária volt a médiuma. Egy ártatlan diákcsíny után, melyet azonban ő, a maga mindig rosszban hívó meteorológijával olyan jelzésnek tekintett, amelyet csak a zsigerek orgiája követhet, a megszeppent Lenkét odavonszolta acsarogva pározó macskáihoz, mondván, íme,

lássá csak, mi is az, aminek a gondolatával az a Gacsáry Emmásan buja vére már most kacérkodna! S ha mitikus érvényű Lenke életében a látvány sokkja, legalább ilyen mitikus távlatú a rontásban a Rickl Máriák megkövesedett szigora is. Ez a rosszban végleg megcsökött, szuvas szemérmű ridegség, mely mögött élő, mozgó halálábrákkal fest át mindent az érdek! Ezek a emberek huszadízigen érdekből házasodtak – vagy ha nem, hát meg is bánták hamar –, hogy félrelépjenek, azt meg az erkölcs tiltotta. Ezért az erogén zónákat éltető nedveik már időtlen idők óta csak a szerzés ösztönét hajszoló központba szivároghatnak át. S hiába minden szemforgató mesterkedés, mert nincs az a rózsfüzér-áhitat, melyből szoborként felénk dermedő arcuk el ne árulná: ezeknek a nemzete, vallása, hite, istene, túrése és hűsége: egyformán és egyedül – a *juss!* Ahhoz pedig, hogy valakit majdani hú alattvalóként lelkéből kifosszanak, mindennek-előtt a testéből kell kiforgatni – testestül, lelkestül csak így lesz végleg az övék. Életmódjuké, a teljes társadalmat áthálózó hazugságmítoszaiké s fennen hirdett moráltanuké, melynek minden passzusa mögött ott lapul a zsákmányleső érdek.

S a képlet, a törvény attól nem lesz kevésbé taszító, hogy ezek a romlást hordó gének sok-sok metamorfózison mennek át az időben, mert való igaz ugyan, hogy más az a Rickl Mária, aki „befogadja” Jablonczay Lenkét, mint aki az utolsó stádiumban, fordítva egyet lelke kormánykerekén, még meg is szereti, és szép hozománnyal adja férjhez a világszépe unokáját. Mert a romboló tendencia, melynek mégis eszköze, sőt, talán leggazdagabb részvényese volt, ettől már nem fordul vissza tehetetlenül önmagába, hanem messzi időkig pusztít még azokban, akik legtöbbször a sejtelen függőhídjáról tekintenek csak a világba. Mert újra előttünk a tengernyi kép legszebbike, Jablonczay Lenke legönfeledtebb fiatalságának életigenlő alakjával: „Fiatallány anyám élő virágból koszorút fon magának, fejébe teszi, és a nagyerdőn nekifut a tisztásnak...” S hogy ebből az erdei idillből szinte semmit nem tudott átlopní magvasabb életébe, abban nem ő, hanem egy egész kor lelkülete s hivatalos morálja a vétkes. Maga a magyar romlás, melynek áthatolhatatlan tenyészetében a tisztáknak csak a vergődés lehetett sorsa, s ha ahhoz akartak magasodni, ami igazi küldetésüket jelentette, ha legalább valamit a szépből is elnyerni próbáltak, akkor ez csak úgy történhetett meg, hogy eközben valahol és valamiben végleg vesztesnek kellett maradniuk. Szabó Magda drámai hitelű könyve azoknak állít emléket, azoknak suhogó árnyalakjaival folytat igazoló és szépért acsargó párbeszédet, akiket már-már végérvényesen maga alá temetett a millenniumi magyar mocsár, de akikben ott élt az az időkön túlmutató, emberségért sóvárgó alázat is, amelyik magáénak tudja hinni azt is, amit kínjaival már csak másoknak teremthet meg. Jablonczay Lenke mégsem volt boldogtalan, s korlátozott lázadása se lehetett teljesen hiábavaló. Igaz, amikor a regényidőben búcsút veszünk fáradt mosolyában is szinte csak szorongó arcától, az a még talán elérhető maradék har-

mónia is végtelen messzeségben látszik tőle. De karján mégis ott pihen egy darab belőle keletkezett mulandóság, amiért neki, az anyának, most újra élnie, halnia érdemes. S kaphatna-e ez a meghazudtolt élet most már máshonnan, mint magából, biztatást a jövőhöz, s lehetne-e akkor más képe a boldogságról, mint az arcocskáé, amelyik önfeledten alszik szíve fölé egy tisztább emberiséget?

Az emberi tisztesség balladája

(Szabó Magda: *Az ajtó*)

Az *ajtó* című Szabó Magda-mű az emberi tisztesség balladája. E ballada nem az elbeszélte történet síkján, hanem a regény fölötti térben képződik, a gondolatok rendszerének síkján, ahol ellentétes nézetek, ellentétes erkölcsi rendek, eltérő világképek konfrontálódnak, s amely síkon kibontakozik a mű középpontjában álló erkölcsi konfliktus. Ezen a gondolati-erkölcsi síkon egy sajátos dialógusviszony alakul ki a mű szereplői és a befogadó között.

Az elbeszélte történet egyik szereplője Emerenc a maga sajátos, a konvencióktól eltérő másságával, különleges nézeteivel, a második: az elbeszélte történetben szereplőként jelen lévő író, a harmadik: az író mint másodlagos történetmondó, mint narrátor, aki véleményt mond, felülvizsgálja múltbeli énjét, aki kritikát gyakorol az elbeszélte történet szereplői fölött, aki megmagyarázza, értelmezi az első két szereplő viselkedését, s megkísérli a mélyebb összefüggéseket feltárni az értelmező számára. De ez az író az a személy is, aki lelki válságban van, akit megrázó lelki hatások értek, és aki az elbeszélte időben feltárja az olvasó számára e lelki hatásokat kiváltó eseményeket és e lelki folyamatok teljes fejlődéstörténetét.

A történetmondói szerepkör kijelölésekor a mű szerzőjéről is szólnunk kell. Hermeneutikai szempontból ugyanis elfogadhatatlan lenne az életrajzi értelemben vett szerző és a másodlagos történetmondó személyének azonosítása, hiszen a mű valósága, a teremtett világ szempontjából egyrészt lényegtelen, hogy valóságos történetről avagy fikcióról van-e szó vagy sem, másrészt e zárt rendszerbe nem emelhető be művön kívüli elem. A mű mindent elmond magáról. (A regény szerkesztéselvéit, módszereit, az írói megoldásokat érintő észrevételeket természetesen a regény írójára, az elsődleges történetmondóra vonatkoztatjuk.)

A dialógus negyedik szereplője a befogadó, aki nem csupán passzív befogadója, hanem aktív részese is a párbeszédnek. Az olvasó saját nézeteit folyamatosan szembesíti az említett három szereplő nézeteivel, és e szembesítés állandó vitát jelent.

A diskurzus témája nem maga a megtörtént eseménysor, amelyet a narrátor elmond, hanem azok a nagy kérdések, amelyeket részint a történetmondó, de leginkább a mű egésze vet fel, és amelyek recepcióesztétikai szempontból arra irányulnak, hogy „mit ad nekünk a szöveg saját létmegértésünk lehetőségül”.¹

Az emberi tisztesség léte, mikéntje, megtarthatósága, zsákutcája a legáltalánosabb problémakör, melyet a szöveg kérdésként felvet, és ugyanezen emberi tisztesség vezet el ahhoz a hermeneutikai kérdéshez, hogy mit mond a befogadó a szövegnek.

A regény két eseménytérre történő bontását a dialógus témája önmagában is igazolná, de ennél lényegesen többről van szó. A regény fölötti térnek nevezett gondolati-lelki síkon egy önálló (de nem független) történet, egy valóságos ballada sűrűsödik. A tisztesség, amely elvont fogalomnak tűnhet, ezen a gondolati síkon megelevenedett balladai hős, amely küzd önmaga fennmaradásáért, önmaga megtartásáért, azért, hogy tisztességes maradjon, s amely a körülmények, az események szorításában elbukik. Az elbukás több szinten is megtörténik. Az író-ő-féle tisztesség többször is vereséget szenved az Emerenc-féle tisztességgel szemben, pedig a (másodlagos) történetmondó által képviselt tisztesség a kultúra által determinált, a kultúra értékei által megfogalmazott tisztesség, míg az emerenci tisztesség egy ősi, kultúra előtti ember tisztességét képviseli. („A kultúra előtti ember” megfogalmazás túlságosan erősnek tűnhet, de igazolni fogjuk ennek jogosságát.) A kis vereségek egy átfogó (kozmosz) értékű elbukásba torkollanak, ahol a szilárd erkölcsűnek hitt társadalmi ember (ateista és keresztény egyaránt) legalapvetőbb értékei rendülnek meg a feloldhatatlan konfliktusban. A balladai hős tehát elbukik, de bukásában – mint a balladában általában – egy új, magasabb értékrend bontakozik ki. Ez az új, magasabb értékrend – mely valamennyi ballada sajátja – a befogadóban jön létre a műben benne lévő irányító, vezérlő motívumok által meghatározott értéktranszformáció folyamatában.

Mi az a magasabb érték, mely a tisztesség elbukása révén keletkezik? Lehet-e egyáltalán valami magasabb erkölcsi értékű, mint az emberi tisztesség? A válasz tautologikusnak tűnhet, ha azt mondjuk, igen, maga a tisztesség. De ez a régít meghaladó, a régi önmagát felülmúlni tudó tisztesség, mely képes megkérdőjelezni, sőt, kétségessé tenni korábbi (erkölcsi) alapjait. Választ tehát nem kapunk, mert nem kaphatunk a tisztesség „igazi” meghatározására, de elindít bennünket (a befogadókat) a válasz keresése útján. E vonása alapján *Az ajtót* mint a tisztesség balladáját *nyitott balladának* kell neveznünk, mert a magasabb erkölcsi érték megszületése nem a mű keretein belül, hanem azon kívül, a befogadóban jön létre, folyamatosan, végeláthatatlanul. Az új érték nem más, mint a megrendülés vagy legalábbis a kétely korábban szilárdnak hitt erkölcsi rendünk iránt, mert lehet ugyan, hogy sokat nyertünk kultúránk történelme során, de nem mindent – valamit azért elveszítettünk.

„...Emerenc bőkezű, adakozó, jó, Istent, ha le is tagadja, tetteivel tiszteli, Emerenc áldozatkész, számára minden természetes, amire nekem magamat figyelmeztetni kell, és az se számít, hogy nem tud erről, Emerenc jósága természetes, én viszont csak ránevelődtem, később rászorítottam magam bizonyos

erkölcsi normák figyelembevételére. Emerenc egyszer be fogja tudni bizonyítani nekem, anélkül hogy e tárgyról egy szót is ejtene, hogy amit én hitnek hiszek, az egyfajta buddhizmus és hagyománytisztelet, a morálom is csak diszciplína, és az otthonom, az iskoláim, a család meg önmagam edzésének eredménye.” (179–180.)

Tanulmányunk első részében a már említett gondolati síkon játszódó események balladaszerűségét vizsgáljuk, megjegyezve azt, hogy a regényhez kötöttsége alapján mint epiko-balladai műről beszélhetnénk, de mivel ezek a történetek a befogadói oldalon gondolati síkon játszódnak le, és a gondolatoknak nincs műformája, ezért az előbbi megnevezés sem igazán megfelelő.

Epika és ballada különböző szerkesztéselveket követel meg mind a tér, mind az idő szervezésében. Mint a balladákban gyakran, Szabó Magda művében is az események a bűn elkövetése után kezdődnek. „Ez a könyv nem Istennek készült, aki ismeri zsigereimet, nem is az árnyaknak, akik mindenre tanúk, és figyelik ébrenlétem és álmaim óráit, hanem az embereknek. Bátran éltem idáig, [...] bátran és hazugság nélkül, de ennek az a feltétele, hogy kimondjam: én öltem meg Emerencet.” (7.)

Azt tudjuk, hogy a bűn megtörtént, de azt nem tudjuk, hogyan. Nem tudjuk, hogy miként kerülhetett olyan helyzetbe az író, amely a bűnhöz vezetett. A kérdés belső feszültséget, ellentmondást rejt magában, hiszen az őszinte hang, a bűnbevallás a becsületesség jellemzője, mely ellentétben áll a bűnös cselekvéssel. Vagyis a kérdés úgy vetődik fel bennünk, olvasókban, hogy a sors milyen kegyetlen játéka folytán eshetett bűnbe ez a becsületes asszony. Ez a kérdés a legfőbb hajtóerő a mű során a történetmondó és az olvasó dialógusában. Az olvasó ugyanis e ponttól kezdve arra intencionált, hogy felkutassa a történetmondó tévedéseit, az események, jelenségek értelmezésében fellelhető hibákat, azért, hogy erkölcsileg felmenthesse a narrátort. Ez az erkölcsi felmentés a befogadóban kényszerként lép fel, az erkölcsös jellem és az erkölcsös magatartás összhangteremtésének lélektani kényszereként. (Ez utóbbi lélektani hatás természetesen nem balladai vonás.) A bevezető szituáció tehát fölhívó jelleggel bír, másrészt a szöveget – gondolatilag – üres helyek, „Unbestimmtheitsstellen” (In-garden) jellemzik, amelyek kitöltése az olvasóra vár.

A befogadói értelmezés szintjén meglepő végkifejletre vezet a mű. Bár a történetesség követése során a befogadói értelmezés több ponton eltérhet a történetmondótól, mégsem találhatunk akár csak egy olyan lényeges elemet, egy olyan kulcspontot, ahol ez a máskéntértelmezés képes lenne megváltoztatni ítéletünket, ahol a máskéntértelmezésből adódóan másként viselkedés következne. Vagyis az olvasó alapvetően elfogadja, erkölcsösnek tekinti az író (mint szereplő) viselkedését, ő maga is így viselkedne hasonló helyzetben, és ezért az író (mint másodlagos történetmondó, mint narrátor) lelki konfliktusát a befogadó nem képes föloldani, bármily erős is erre a késztetése. Sőt! A tragédia

bekövetkezésekor az olvasót is magával rántja ez az erkölcsi konfliktus, ugyanabba a csapdahelyzetbe kerül, mint az író, éppen azért, mert a cselekvés szintjén az olvasó az egyetlen helyes magatartásnak tekinti az író cselekedetét. Ez ismételten balladai vonás, mert a történet menete (a történéssor) itt az emberi tisztesség szükségszerű bukásához vezet.

Elbukik-e az olvasó erkölcsi értelemben? A kérdés fonák, mivel az előbbieken azt mondtuk, hogy a befogadó ugyanabba a csapdahelyzetbe kerül, mint az író, aki – lelkiismerete szerint – elbukott ebben a helyzetben. Hol van a balladára jellemző erkölcsi felemelkedés? Végbemehet-e egyáltalán egy erkölcsileg elbukott (vagy legalábbis megingó) befogadóban az erkölcsi felemelkedés? E kérdések paradox helyzetet mutatnak a befogadói szférában. A megoldás kulcsa ismét a balladai vonást hangsúlyozza. Vargyas Lajos szerint a balladára a világ magasból való láttatása a jellemző.² Van tehát a befogadói szinten egy magasabb értelmezői zóna, melyben a paradoxon feloldódik. (Erről a későbbiekben bővebben szólunk.) A regény szerkesztésével szemben ennek a rendezőelvnek a dominanciáját tapasztalhatjuk, ami bizonyíték arra, hogy valóban van egy ilyen balladaszerű eseménytér.

Az is a balladaszerű jellegre utal, hogy a narrátornak miért szükséges magyarázni, értelmezni a regény szereplőinek viselkedését, miért törekszik feltárni ezek okait. Miért nem bízhatja az olvasóra ezeket a felismeréseket? Feltételezi, hogy a befogadó nem képes e műveletekre? Ugyanakkor utalásrendszere magas humán műveltséget feltételez, a „teremtett olvasóra” számít (mitológiai utalások), vagyis nem a befogadó lebecsüléséről van szó. Az ok: két jelentésszintű, eseményterű műről van szó. A közvetlen eseménytér a megtörtént eseményeket jeleníti meg – ez a regény (szűkebb értelemben), míg az eszmei történések terében egy lélektani tragédia bontakozik ki. A közvetlen események értelmezéséhez nincs szüksége a befogadónak narratori segítségre, de ha a lélektani tragédia kifejlődését szeretnénk nyomon követni, akkor tudnunk kell, hogy az íróra milyen hatást gyakoroltak az események. A narrátor magyarázata tehát nem az események magyarázata, hanem azok lélektani hatásának leírása, vagyis maga is esemény, a gondolati eseménytér egy eleme.

E lélektani hatásfolyamat leírásának eszköze a közvetlen belső magánbeszéd, a belső monológ. A monológ – a balladára jellemző módon – stilizált. Tömörítve, kihagyással annyit hoz csak tudomásunkra, amennyit a narrátor átélt. A teljesség igénye nélkül csak jelezzük, hogy a regény szerkezete ezen a síkon lépésről lépésre követi a balladaszerkesztés sajátosságait. Ahogy a balladában a tragédia megtörténte után, illetve azután, hogy erről a befogadó értesül, „mindig valami színváltozás történik: valaki elmegy messzire, vagy *valaki érkezik messziről*, esetleg mind a kettő megtörténik”³ (kiem. tőlünk, G. A.–Gy. I.), úgy toppan be Emerenc az író életébe, megváltoztatva emberi viszonyulását, gondolkodását, önértékelését.

Úgy gondoljuk, akkor jutunk a mű balladaszerű szerkezetéhez közelebb, ha az értékszerkezetek változására figyelünk, elsősorban arra, hogy milyen impulzusok, vezérlő hatásokkal alakítja ezt a regény. A befogadóban keltett hatásfolyamat szempontjából öt szakaszt különíthetünk el. Ebből az első négy a regény olvasási idejére esik, az ötödik szakasz pedig – a mű hatására – az olvasóban folytatódik. A szakaszok csak az elemzés szintjén különíthetők el a hatásfolyamat szempontjából. A műben természetesen e szakaszok határvonalai nem jelölhetők ki, mégis, tendenciájában egy bizonyos sorrendiség állítható fel.

Az első szakasz előkészítő szakasz. A befogadónak fel kell függesztenie korábbi elvárásait, konvencióit, más mércével kell közelítenie az elbeszélte történethez, mert Emerenc különleges. Tudatosítja a befogadóban, hogy szokványos, köznapi értékrendünk nem használható személye megítélésében.

Emerencet nem fölfogadják, „Emerenc fölcsapott”, és mindaz, ami e mögött húzódik: a hagyományos cselédkép és az emerenci „cselédkép” különbözősége. Befolyása, különleges vonzereje környezetére (kutyákra, macskákra, emberekre). Emerenc szinte mindent elutasít, ami a konvenciók szerint a társadalmi ember sajátja: politikát, vallást, kultúrát, műveltséget, karriert, társadalmi értékeket.

A második szakaszban Emerenc olyan jellemvonásait ismerjük meg, amelyek rokonszenvet ébresztenek iránta a befogadóban, megismerjük különleges vonzerejét, és ez a vonzerő az olvasóra is hat. A befogadó értékei átrendeződnek, az értékek súlypontjai megváltoznak, mivel a rokonszenv és a különtség összeütközéséből Emerenc elfogadása kerül ki győztesként. Munkaszeretete, megbízhatósága, odaadása, önfeláldozása, gondoskodása, ami nála a szeretet szinonimája – rokonszenvet vált ki az olvasóból. Van még egy különleges elem, amely különösen felfokozza a befogadó érzelmi viszonyulását: a környezetében élő élőlények viselkedéséből megtudhatjuk, a rejtett, titkos (okkult) erő Emerencé (a rendőrkutya, Viola, Polett, Sutu, Adélka szinte érthetetlen rajongása), vagyis bírja a transzcendens erők bizalmát, és érti a nyelvüket. Ez a befogadó számára implicite azt mondja, hogy mivel Emerenc nem jelentéktelen erők rokonszenvét élvezzi, érdekében áll bizalmat szavaznia neki. (Az ehhez kapcsolódó meta-kommunikatív jelek más szempontból is vezérlő motívumok a műben.)

A befogadói értékek átrendeződésének vizsgálata a kommunikáció nyelvi formáját is érinti. A metakommunikáció nyelve nemcsak a szereplők egymás közötti dialógusában jelentős, hanem az olvasó számára is, hisz ezen keresztül mélyebbre hatolhat a szereplők megértésében, viselkedésük értelmezésében, és bizonyos mértékig a lélektani következmények előrelátásában is, ha a befogadó is beszélni kezdi ezt a nyelvet.

Metakommunikáción általában a viselkedés olyan formáit értik, melyeknek van közlésértéke, vagyis beszéd helyett a cselekvés beszéde jelenik meg. (Az emberek közötti viszony alakulásában a metakommunikáció közlései domináns értékűek a verbális közlésekkel szemben.) A metakommunikáció és az ehhez

kapcsolódó metanarratív eszközök teljes bemutatása helyett mindössze egyetlen fajtát vizsgálunk meg, azt a speciális esetet, amelyben a direkt beszéd helyett a másról való beszéd vagy a hallgatás jelenik meg. (A továbbiakban ezt metakommunikatív beszédnek nevezzük.) Úgy érezzük, enélkül nemcsak a szereplők viselkedését nem érthetnénk meg kellő mélységben, de annak az állításunknak az igazolása is hiányos volna, miszerint: Emerenc a kultúra előtti embert képviseli. Ez utóbbi pedig a mű egészét érintő gondolati konfliktus kulcspontja.

A metakommunikáció egyik alapja a pszichológiában jól ismert transzfer jelenség. (Ha egy cselekvés vagy valaminek a kimondása bármilyen oknál fogva gátolt, akkor olyan cselekvés valósul meg [a mi esetünkben a másról való beszéd], amelynek ugyanaz a pszichológiai értéke.) E jelenség alapja mélyen gyökeredzik a pszichikumban, ezért nyugodtan nevezhetjük kultúra előttinek. Mivel Emerenc nyelve a metakommunikatív beszédre épül, ezért az Emerencsel való kommunikációhoz is erre a beszédmódra van szükség. Ezt a nyelvet mindössze egyetlen példán (a *Muránói tiükör* című fejezet egyik jelenetén) mutatjuk be.

A hiába várt vendég és az író cselekvése Emerenc dühkitörését idézi elő, majd a kiengesztelő éjszakai látogatás következik:

„Beengedett [...]. Szerettem volna valami szépet, békítőt mondani, olyasmit, hogy nem értem, mi történt, vagy történik itt ma, de sajnálom, hogy délután, mikor ő magánkívül volt valamitől, nem voltam okosabb, és bár nem tudom, mi dúlta fel voltaképpen, együttérzek vele. Nem jutott eszembe semmi, én csak papíron tudom, mit kell csinálnom, az életben nehezen találom meg a szavakat.

– Éhes vagyok – mondtam végül. – Maradt itthon valami étele?

Nap nem süt ki olyan váratlanul, olyan minden logika ellenére a vasszürke fellegek közül, mikor hirtelen megváltozik az idő. Elmosolyodott, akkor jöttem rá, milyen ritkán mosolyog. [...] Ketten gyúrtuk Viola fülét, játszottunk a tapancsaival, aztán mikor indulni akartam, Emerenc hazakísért, mintha Kőbányára indulnék gyalog, papucsban, pongyolában. Csak a kutyáról beszélünk, mintha ez volna a legfontosabb akkor éjjel, Viola magatartása, értelmi képessége, csinos teste volt a téma, az elmaradt vendéget nem hozta szóba senki. Mikor elértünk a házunkig, Emerenc kezembe adta a pórázt, megvárta, míg belépek a kertbe, aztán lassan, tagoltan, mintha esküt tenne, utánam súgta ebben az irreális és reális elemekkel keveredő vergiliusi éjszakában, hogy ezt sose felejtí el nekem.” (84–86.)

A bocsánatkérés, a kiengesztelés szokásos megfogalmazásai helyett meglepő formával találkozhatunk: „Éhes vagyok.” De még meglepőbb ennek a fura bocsánatkérésnek a hatékonysága. Csak jóval később, a zárlatban kaphatunk teljes magyarázatot a történetekre. Azt tudjuk meg ugyanis, hogy Emerenc lányának tekintette az írónőt, s kapcsolatukat Emerenc részéről mindvégig ez a viszony szabályozta. Ugyanakkor az író Emerenc házvezetői munkájában nem az anyai gondoskodás megnyilvánulását látta, s ez kapcsolatukban lappangó fe-

szültséget hordozott. Elég volt egyetlen ösztönös gesztus, mely hihetővé tette Emerenc számára az anya-lánya-viszonyt, és a nagy érzelmi áttörés azonnal bekövetkezett. Ez volt az a szerep, melyet az írónőnek el kellett játszania úgy, hogy közben nem tudta, kit is helyettesít voltaképpen. (A befogadó az olvasás közben az elmaradt vendégre gyanakszik.)

A vacsora jelenete egészen a hazakísérésig a metakommunikatív elemek sokaságát hordozza. A látszólag közömbös dolgokról folyó beszélgetés, a kutya simogatása, magasztalása mind-mind a kölcsönös szeretet metakommunikatív bizonyítéka egymás felé. A kutya ugyanis mindkettőjüknek kedves lévén, egyfajta közvetítői szerepet tölt be. Simogatása, dicsérete pszichológiai értékét tekintve azt mondja, hogy a simogatás, dicséret neked is szól. A befogadó a jelenet olvasása idején még nem értheti a jelek pontos értékét, de figyelmét ezekre irányítja, mert érzi jelentőségüket. A figyelem orientációja a befogadás módját is módosítja, ezért hatása van a befogadói értékek transzformációjára is.

A harmadik szakasz az értékrendek ütközése, konfliktusa. Polett halála az élethez és a méltóságteljes, tisztességes halálhoz való jog konfliktusát példázza. Az elhunytak tisztelete Emerenc nézőpontjából: a halott sorsa mindegy a halott számára, a halott sorsa nem mindegy az élők számára – e kettő konfliktusa. Az értékrendek vázolt konfliktusában a befogadó már egy új értékrend birtokosa, és így kerül szembe korábbi értékrendjével, illetve részben a narrátor értékrendjével. A helyesnek elfogadható erkölcsi rendek konfliktusa szakítópróbát jelent. Ez a szakasz tehát az értéktranszformáció során létrejött új értékek tűzpróbája is, és ezzel egyben azok megszilárdítása, elmélyítése. A transzformáció olyan erősen vezérli a befogadót, hogy értékítéletében már túl is jut, meg is haladja az írónő-félét, és ezért egy új feszültségtípus keletkezik. Ez az eltolódás már a negyedik szakasz kezdetét jelzi.

A negyedik szakasz a katarzis-szakasz. A narrátor által vezetett történet erkölcsi megoldásszintje és a megoldási folyamat sebessége elmarad a befogadótól (várakoztatás = katarziselőkészítés). Ezért amikor a mű feloldásszintje utoléri (ha részlegesen is) a befogadó érték szintjét, amikor a műben megfogalmazott értékrend az olvasó értékrendjével végre szinkronitásba kerül, a befogadó felszabadul a feszültség alól, egy megtisztulási, katartikus folyamat játszódik le, mert „beigazolódik” értékítélete. E „beigazolódás” csak részleges, mert csupán Emerenc elfogadására korlátozódik. Igaz ugyan, hogy ez a szinkronitás, vagyis az „elismert” értékek és a befogadói értékek összhangja ebben a szűkebb tartományban négy szinten is megjelenik. Az utca népe az általános társadalmi elfogadást jelképezi, a református lelkész erkölcsi ítéletének megváltozása azt jelzi, hogy a keresztény vallás nézőpontjából is elfogadhatóvá válik Emerenc. Viola összeomlása nélkülözhetetlenségét, pótolhatatlanságát példázza, a temetőben kihunyó gyertya az okkult jelenségek szintjén történő elfogadását mutatja. Ennek megfelelően egymást követő kisebb katarzisokat élünk meg.

Az ötödik szakasz (a regényen túl, a befogadóban): az író lelki konfliktusának, bűntudatának feloldását az író (mint narrátor) érthető módon nem adhatja meg önmagának a mű keretein belül, nem adhat erkölcsfilozófiai rendszert az olvasó kezébe, amely a megoldást implicite rejténé magában, hanem gyújtópontként nyitva hagyja a befogadó számára. Ezzel egyben megfosztja az olvasót egy nagy, mindent átfogó végső katarzisélménytől, mert a „ballada” ily módon nyitott, mert nincs végső, megnyugtató megoldás, de van helyette egy mélyen ható élmény, a válaszkeresés kényszere, amely hosszú időre munkál a befogadóban.

Az olvasói élményben a mű esztétikai értékei éppoly jelentős hatást váltanak ki, mint a gondolatiságé. (Pontosabban szólva: a gondolat esztétikumán túli esztétikai élményről van szó.)

Az elbeszélő helyzet szempontjából a mű – általunk vázolt – két eseménytere sajátos nézőpontváltozásokat alkalmaz. A konkrét eseménytért a külső nézőpontú, a gondolati, erkölcsi síkot pedig a belső nézőpontú ábrázolás szervezi. Az elsődleges történetmondó az elbeszélést – hogy az a narrátor, a másodlagos történetmondó szempontjából is logikus legyen – úgy konstituálja, hogy a lelki változások logikája határozza meg az elmondottak sorrendjét és az időbeli sorrendet, s nem a kronológia. Sőt, a kronologikus rend érvényét veszti, mivel a narrátor élményvilága, belső érzelmi viharai, konfliktusai az irányadóak az elbeszélésben. A kérdés az, hogy az elsődleges történetmondó hogyan, milyen módon alakítja, szervezi úgy az elbeszélést, hogy az a narrátor akkori, elbeszélte történetbeli idejének, lelki szituációjának megfelelően, azaz a mű feszültségét – a várható és váratlan események mibenléte – tekintve túlságosan korán vagy megfelelő időben adagolja-e a feloldást, azaz a szöveg kibocsát-e olyan „impulzusok” jeleket,⁴ amelyek következtében létrejöhöz a szándékolt hatások információjáról a visszacsatolás, az olvasó és a szöveg dialógusa. Úgy véljük, Szabó Magda műve éppen azért is figyelemre méltó, mivel a szöveg szignifikánsokat implikál, amelyek végső realitásukat az olvasóban nyerik el. Az olvasóban ugyanis (mint mondtuk: nyitott ballada) tovább munkál az alapkonfliktus: bűnt követ-e el az ember, ha lelkiismerete parancsai szerint cselekszik, joga van-e megfosztani bárkit is a méltó halál lehetőségétől? A paradoxon nemcsak az íróban, hanem az olvasóban is feloldhatatlan.

Az elbeszélés feltűnő sajátossága, hogy a regény mintegy kétharmadában mindent a narrátor tolmácsolásából tudunk meg. Sőt, ha elmozdul a nézőpont – mint például Adélka „epikai igényű terjedelmes előadása” Emerenc macskájának pusztulásáról vagy Sutu véleménye Emerenc vallástalanságáról – azt az ősi epikai, eposzi igényű elbeszélő szituációt idézi, mely szerint a narrátor az írástudó, az ő felelőssége és kötelessége az események elmondása, mert ő birtokolja a nyelvet („az én mértékegységem a szó” – 256.), az ő kompetenciája a nyelvi megformálás. Különösen az utca hétköznapi embereinek (Sutu, Adélka, az ezer-

mester) egyszerűsége indokolja tudatuk szerzői kivetítését: „Sutu szövege olyan zavaros elemekből állt, hogy kétszer elmondattam vele, míg megértettem: Emerenc ezek szerint együtt élt valakivel az ostrom alatt meg előtt.” (66.)

Ugyanakkor azt is megfigyelhetjük, hogy az író nő közvetlen környezetének részesei – például a férj – nézőpontját is a narrátortól tudjuk meg, közvetlen belső magánbeszéd formájában. Hasonlóképpen Emerenc kórházi ápolásánál a különböző nézőpontokat (orvos, ápolónő) a narrátor közli a befogadóval.

Természetesen azonban nem csupán a megszólalás nehézségeiről van szó. A gyakori belső nézőpont a mű lényegi kérdéseire figyelmeztet: a középpontban a narrátor töprengései, gondolatai, kétségei, saját erkölcsiségének állandó önvizsgálata áll, illetve az, hogy megértse Emerenc világát, hogy megértse más-ságát, hogy elfogadja őt Emerenc. A konkrét események és a lelki sík (regény és ballada) kettőse alakítja az elbeszélés ütemének gyorsulását, lassulását és az egész időszerkezetet.

Az időszerkezetet ugyanis nemcsak az elbeszélés ütemének változásai jelentik, hanem a fontosabb események időpontjai különböző összefüggéseket hoznak létre. Talán nem véletlen, hogy a keresztény vallási ünnepekkel egybeesnek a meghatározó történések. Bravúros írói megoldás ez az egybeesés, mert a narrátor lélektani folyamataival teljesen adekvát. Feltehető például, hogy egy hívő ember, a vallásos író nő számára ezek a keresztény ünnepek felfokozott, érzékenyebb állapotot jelentenek. Ebben az érzékeny állapotban indokoltabbak azok az érzelmi hatások, amelyeket a történések benne kiváltottak.

A kronologikus rend megbontásával járó sajátos időszerkezet újabb jellegzetességeiként az ismétléseket említhetjük. Mint ahogy az ember emlékképei többször is felvillannak, ugyanazt az eseményt többször is olvashatjuk: például kétszeri elmondásban értesülünk Emerenc elszállításáról vagy kétszer olvashatunk a macskák haláláról. A gyakorító szemlélet azonban erős belső zaklatottságról tanúskodik, éppen ezért nem kelti a feleslegesség látszatát a befogadóban. Sőt, a lélektani funkciók különbözősége miatt ezek nem tekinthetők egyszerű ismétléseknek, hanem úgynevezett belső refrénnek, habár ugyanarról a történésről van szó.

A szereplők életének ritmusát szintén ismétlődés szabályozza. Emerenc állandó hóseprése, öltözete, vagy ahogyan az elbeszélte történet szereplője, az író nő a hét minden napját ugyanúgy szervezi, mind-mind az életvitelük belső ritmusát megadó monoton elemek. De még Emerenc szokatlan rendszerű munkaideje is egyfajta ismétlődést jelent.

Az is bizonyos, hogy az elbeszélte történetek sorrendje különbözik a történések tényleges sorrendjétől. Az elbeszélte szituációt ezért olyan vágások, előre- és visszautalások jellemzik, amelyek nemcsak az egyes lelki változásokat szituálják, hanem mű és befogadó dialógusát is vezérlik. Az elbeszélte történet idejétől elszakadó narrátori belső beszéd mű és befogadó dialógusává szélesedik: egy-

részt azt jelzi, hogy az elbeszélői idő távlatából a dolgok átértékelődnek, mintegy bölcsőbbé, tapasztaltabbá válunk a múlt eseményeinek megítélésében, másrészt a történések során felvetődő erkölcsi problémák az olvasó élő, jelenidejű problémájává válnak. „Ma már tudom, amit akkor még nem, hogy a vonzalmat nem lehet szelíden, szabályozottan és tagoltan kifejezni, és hogy nem fogalmazhatom meg a formáját senki helyett.” (98.) „Azt hiszem, minden, ami később történt, amiatt következett be, ami azon az estén lezajlott, mintha az ég visszadobta volna az arcunkba az ajándékot, vagy mintha Emerenc istene, akiű ugyan mindig megsértett és megtagadott, de aki minden lépésénél ott állt és figyelt mögötte, mozdult, és még egy utolsó lehetőséget adott volna a számomra, hátha látnék is, ne csak néznék.” (200.) Valójában három időszik egymásba csúsztatásáról beszélhetünk: az olvasói jelen, a másodlagos történetmondó jelene és a múltbeli történések ideje.

Az elbeszélés ütemének gyorsulása, illetve lassulása szorosan összefügg bizonyos pontos időmeghatározásokkal, illetve bizonyos meghatározatlan időmegjelölésekkel. Az eseményszerűség, az események sodrása gyorsítja, a lelki hatások síkján történő folyamatok pedig lassítják az elbeszélés ütemét és az olvasási időt. Az elbeszélő idő körülbelül húsz év, az az időtartam, amíg Emerenc a történetmondó alkalmazottja volt. Az első öt év a kölcsönös idegenkedés légkörében telt el, különösebb történések nélkül. Ez az öt év időtartam az elbeszélő időnek negyedrésze, míg a narráció idejének (a regény terjedelmét tekintve) kevesebb, mint huszadrésze. Az időtartamot bizonytalan időmeghatározások szűkítik: *mikor; azon a napon; már több, mint egy éve; egy nyári délután; egy nap* stb. A következő tizennégy év eseményei (körülbelül a mű felében) készítik elő az utolsó év történéseit. Az első jelentős esemény a történeten belüli történet – Emerenc „prózában írt balladája” testvérei, az ikrek haláláról – látszólag lassítja az elbeszélés és a befogadás ütemét, valójában azonban az olvasó az elbeszélés ütemének gyorsulását tapasztalja azért, mert olyan ismereteket kap, amelyek alapvető fordulópontot jelentenek a belső történet síkján.

A mű második részében (*A pillanat* című fejezettől) egészen a zárlatig megsűrűsödnek az egyre pontosabb időmeghatározások. Emerenc végrendeletének ideje virágvasárnap, pontosan délután négy óra, az ajtó felnyitása nagypéntekre esik, a televízió ajándékozása karácsonykor történik, Emerenc február legvégén lesz influenzás, március elején már beteg, március legvégén kórházba szállítják, a nemzeti ünnep (április 4-e) idején kórházban van, a történetmondó görögországi útja április elejére esik, a hazaérkezés napja nagypéntek, még ugyanezen a napon meglátogatja Emerencet a kórházban, az utolsó nap: délután hat óra, majd este negyed kilenc: a kutya „elképzzelhetetlen hangon felüvöltött”, jelezve Emerenc halálát.

Tíz, pontosan kijelölt időpont – alig egy éven belül – a történetmondás üteme hirtelen felgyorsul, a befogadó figyelme szinte kizárólag a lényeges pontokra

koncentrál, mert Emerenc sorsára figyel. Ennek megfelelően a történetmondó is jelentősen zsugorít: a Kossuth-díj parlamenti átadása alig fél oldal, a görög írószövetségi látogatásról írottak pedig mindössze két oldalnyi szöveget tesznek ki. Ennek ellenére a narráció ideje és az objektív történeti idő aránya pontosan a százszorosára nő meg, az első öt év eseményeinek elmondásához képest. (Az első öt évben ez a mutatószám 0,2, a betegség idejénél pedig 20.) Az objektív történeti időhöz viszonyított százszoros lassulás ellenére mégis gyorsulást érzékel a befogadó, mert a lényeges események száma rendkívüli mértékben megnő. Az elmondottak a történések sűrítését szintén indokolják, valamint az, hogy a zárlathoz közeledve egyre kevésbé van jelentősége a külső történéseknek, mivel a lelki konfliktusok síkja kizárólagos jelentőségűvé válik.

Az időszerkezeten túl az epika egyik legfontosabb műformáló eleme a narráció, ezen belül a nézőpont kérdése. Azzal, hogy a történetmondó külső távoli vagy belső közeli nézőpontot alkalmaz, ezen belül is a szubjektív vagy objektív látásmód-láttatás érvényesül, befogadói viszonyunkat is vezérli. A külső és belső nézőpont váltakoztatása olyan oszcillációt indít el a befogadói tudatban, amely révén egyrészt személyes résztvevőként éli meg a befogadó a történetet, másrészt az olvasói pozícióból, a narrátornál is külsőbb látószögből értékelhetjük a történéseket és azok hatását a szereplőkre, illetve a narrátorra. Különösen a hatás oldaláról jelentős ez a folyamat, ugyanis amíg azonosulunk a szituációval, addig csak érzékeljük, de kívülről szemlélve, némi rálátással a dolgokra, értékelni is tudjuk ezeket a hatásokat. Ez a nézőpont-oszcilláció egyben az érzelmi és értelmi szféra oszcillációját is jelenti.

Emellett még a várt és váratlan események váltakozása is hatásnövelő szerephez jut az olvasói tudat állandó készenlétben tartásával, feszültségnövelés és -oldás szabályozásával. Várt és váratlan elem összecsapásának kitűnő játékát példázza a nádori-csabaduli kirándulás. Egyrészt bizonyos kérdésekre választ kapunk, például Viola neve, másrészt feszültségkeltő elemként újabb kétségek keletkeznek. A történetbefogadó számára meglepetésként hat, hogy Emerencnek lánya volt a háborús években, ami a váratlan eseményt szituálja mind a narrátor, mind a befogadó számára. Emerenc későbbi elbeszélése Évike sorsáról egyrészt feloldja a korábbi kétségeket, másrészt – az érzelmi viszony oldaláról – új feszültségkeltő elemeket hoz létre. Itt kapunk magyarázatot az érzelmi asszociációk síkján arra, hogy Emerencnek miért okoz oly nagy érzelmi traumát, hogy Grossmann Évike nem érkezik meg a megbeszélte találkozóra Emerenchez. A borjú-példázat arról győzi meg a befogadót, hogy az Emerenc környezetében élő lények életük feláldozásával is kötődnek Emerenchez, és ő ezt a fajta kötődést természetesnek is veszi. (A korábbi apró jelek ezt az érzelmi kötődésmódot már megalapozták.) Lélektanilag ezért teljesen indokolt Emerenc összeroppanása, amikor ugyanezt a Grossmann-lánytól, attól, akitől leginkább elvárható, nem kapja meg. Úgy gondoljuk, ha az író – mint az események részese – e felis-

merésnek kellően tudatában lett volna, talán másként cselekedett volna. Nem véletlen, hogy a fölismerés mégiscsak bekövetkezik a narrátori tudatban, az elbeszélői időben, jóval később a tényleges történések ideje után, más események következtében. Megfigyelhető, hogy míg a konkrét eseményekben megjelenő kételyek, problémák fokozatosan megoldódnak, addig a lelki, erkölcsi kétségek sokasodnak, elmélyülnek.

A nézőpontváltás különleges esete az átélt beszéd, amelyben a történetmondó énje áthelyeződik az „átélő érbe” (erzählendes Ich),⁵ és két nyelven szólal meg a két tudatállapotnak megfelelően. Az ikrek halála elbeszélésénél a nyelvi megformálás, a megszólalási forma elsősorban a történetmondó sajátja és nem Emerencé. A szöveg funkciója szerint az emerenci érzelmvilágot van hivatva kifejezni, ehhez azonban nem elegendő az emerenci nyelv. Az erős metaforizáltság, lirizáltság, a közvetett belső magánbeszéd és az átélt beszéd keveredése a narrátor teljes érzelmi azonosulását, átélését fejezi ki. A kettős narráció feloldódása következtében elválaszthatatlanná válik a két narrátori szerep, nem tudhatjuk pontosan, mi az, ami Emerenc tényleges emlékei szerint történt, és mi az, ami a narrátor képzeletében keletkezett. Az idézett szövegrész jelölései a legjellegzetesebb elemeket emelik ki.

„Az ég egy pillanat alatt megváltozott, *nem fekete* lett, mint egyébkor, *hanem lila*, meg égett rajta minden, *mintha tüzet raktak volna a fellegek közé*, dörgött, *gurult a hang az égen*, hogy a fülem majd széjjelrepedt, de aztán *elgórtam a bögrét*, és rohantam visszafelé, mert ahogy visszanéztem a szőkékre, *nem őket láttam*, hanem azt, hogy a villám belevágott felettünk a fába. Füstölt minden, mikor *én odabuktam* a közelükbe, akkorra már halott volt mind a kettő, de nem sejtettem, hogy *ők azok, akiket látok*, mert nem hasonlítottak semmihez, ami ember. Akkor már kitört a zivatar, a zápor *úgy tapadt rám, mint a verejték*, csak álltam az öcsém meg a húgom előtt, két fekete tuskót láttam, ami ha valamihez, leginkább szenes hasábfához hasonlított, csak görbébb volt és kisebb, álltam bután, *ide-oda forgattam a fejemet*, hogy hová tűnhettek a szőkék, hisz azok a valamik nem lehetnek az én testvéreim. Hát csodálja, hogy az anyám beleugrott a csordakútba?” (36–37.) (Kiem. tőlünk, G. A.–Gy. I.)

Az átélt beszéd sajátos formája konkrét nyelvi megfogalmazást kaphat a személyragozás változásában is. A szöveg egyes szám első személye hirtelen egyes szám harmadik személyre vált, majd újra az első személyűség dominál. Ismételten a közelítés-távolítás vibrációjának vagyunk tanúi:

„Azt hiszi, egyszerű volt? – Érződött, hogy most sem könnyű neki erről beszélnie. – Addig tisztelt engem mindenki, fogalom voltam én, Szeredás Emerenc, aki tiszta, rendes, józan életű, aki a maga kárán megtanulta, milyenek a férfiak, és mikor elment az az ember, *később meg elszökött a borbély a pénzével meg mindazzal, ami kis értéket az évek során szerzett, nem ivott lúgot, hanem megrázta magát, mintha mindez nem is vele történt volna meg, és kimondta, ő többé nem lesz*

senki jegyese, férfit sem enged a közelébe, tegyenek bolonddá meg fosszanak csak ki mást. Nem nyúlt énhozzám senki soha, hát mit gondol, milyen kellemes volt beállítani nagyapámhoz karomon a gyerekekkel...” (152.) (Kiem. tőlünk, G. A.–Gy. I.)

Az idézett szövegrész a kettős narráció váltakozását is mutatja egyben, az íróői narráció időnként átveszi a szót, majd ismét visszaadja, olyan észrevétlen átmenetekkel, hogy nem tudjuk pontosan, ki beszél, csupán a személyrag jelzi a váltást. Ennek oka az lehet, hogy az említett események már Emerenc számára is a távoli múltban történtek, és mivel a háborús atmoszféra mind Emerenc, mind pedig az íróő számára hasonló emlékeket idéz föl, szinte nincs is jelentősége annak, hogy ki beszél.

Gyakran nehéz megkülönböztetni az átélt beszédet a belső magánbeszédtől, különösen akkor, ha a nyelvi megformálás jegyei nem adnak elég markáns támpontot. A beszéd funkciója és a megszólalási forma között szoros kapcsolat van. Amikor Emerenc személyes jelenléte a fontos, mert személyisége alakítja a szituációt, akkor a beszéd nyelvi megformáltságában is igazodik az emerenci beszédhez. (Ilyenkor jobban érzi a befogadó, hogy Emerenc beszél. Ekkor a nyelvet egyszerűbb mondatszerkesztés, utasító jelleg, kategorikus kifejezőmód jellemzi, tiszta, világos, logikus érveléssel.) Többször azonban Emerenc érzésvilágát fejezi ki a narráció, ezért a nyelv is jelentősen eltér az emerenci kifejezőmódtól.

A visszatekintő elbeszélői pozíció következtében olyannyira átértékelődik a narrátorban az emerenci kép, hogy már nem tudja hitelesen felidézni azt a szituációt, amelyben kétségei támadtak Emerenc tisztessége felől. A komatálként használt kaspó azt a rosszhiszemű feltételezést alakította ki szűkebb környezetében (és az íróőben is), hogy a tárgy nem becsületes úton került Emerenc birtokába. Lehet, hogy az elbeszélő történet idején kettőjük viszonya még elképzelhetővé tette ezt a feltételezést, de a befogadó számára megmutatkozó Emerencből ezt semmilyen jellemvonás nem igazolja. Ezért az így létre sem jövő feszültséget nem is lehet feloldani. Mivel a gyanú a befogadóban eleve megalapozatlan, és a későbbiekben sem igazolja semmi a feltételezést, ezért az igazság megismerése nem lesz, nem lehet feszültségfeloldó hatású. Ezért tulajdonképpen ugyanazon esemény két nézőpontból történő láttatása (ezermester, Emerenc) nem hozza meg a kívánt hatást.

Ha arra a kérdésre keresünk választ, mit mond a szöveg a befogadónak és fordítva, akkor e tanulmány szerzői csak szubjektív véleményüket mondhatják el. Abszolút megoldás nincs, csak egyéni válaszok lehetségesek. Az esztétikai élményt nehéz logikai érveléssel megfogalmazni, mivel az esztétikum nemcsak a létmegértésünkben létrejött mássággal azonos, hanem olyan rezonanciát hoz létre a befogadóban, amelyet nem tudunk értelmileg megragadni, de hat ránk, a hatása magával sodor. Gondoljunk csak a *Lomtalanítás* című fejezetre, amelyben

az író a giccs fogalmát és a művészet lényegét kísérli megértetni Emerencsel. Az alapprobléma a művészet értéke a tapasztalható valósággal szemben. Melyek azok az értékek, amelyeket a művészet ad nekünk, amelyek révén részben jobban értjük, részben jobban éljük valóságunkat? A kérdés mű és olvasó viszonyára is kiszélesíthető; mi az az értelmi és érzelmi többlet, amit ez a mű ad nekünk, illetve, mi az, ami a mű befogadása során bennünk keletkezik. Mit ad a művészet és a kultúra az embernek?

A művészet az egyik legfontosabb eszköz ahhoz, hogy valami érvényeset tudjunk mondani a magunk teremtette világról, és talán az egyetlen fegyver a kezünkben, hogy jobban érezhessük magunkat ebben a magunknak teremtett világban. Mert az adott világ – amelyből az ember még nem szakította ki a maga külön világát – emberléptékű, törvényei következetesek, de lehetőségei korlátozottak. E korlátok áttörésével kitért az ember előtt a lehetőségek végtelenje, s csak egyetlen lehetőséget vesztett el általa, azt, hogy olyan őszinte világban éljen, mint élt valaha.

„Ez a könyv nem Istennek készült” – olvassuk a bevezetőben, *Az ajtó* című fejezetben. A jakabi példázat (5,16) azonban azt mondja, hogy ha nem is bűnbocsánatot, de kölcsönös részvétet és kölcsönös vigasztalást nyerhetünk egymástól. Részvétet vállalunk, mert mi is így cselekednénk, és talán némi vigaszt is adhatunk, ha látjuk, a bűn elkerülhetetlen, mert ez a kultúránk vállalásából fakad, abból, hogy nem mondhatunk le az emberi életről, hogy mindenáron ragaszkodunk hozzá, még olyan áron is, hogy föladjuk emberi méltóságunkat. De ezzel az erkölcsi tétellel azt is tudomásul kell vennünk, hogy ezáltal más ember méltóságát is képesek vagyunk föláldozni. Erkölcsi rendünk vállalása egyben olyan utat jelöl ki számunkra, amelyről nem tudunk visszafordulni többé, már soha nem nyílhat ki az az ajtó, amely egyszer bezárult mögöttünk. Éppen ezért különösen érdekes, hogy a nyitófejezetben és a zárlatban is ugyanaz a mű egészét sűrítő metafora jelenik meg:

„Forog a kulcs.
Hiába küszködöm.”

Az idézetek alapja: Szabó Magda: *Az ajtó*, Bp., Magvető, 1987.

1 Rudolf BULTMANN, *Glauben und Verstehen*, Tübingen, 1952, II. köt., 218.

2 VARGYAS Lajos, *A magyar népballada és Európa*, Bp., 1976, I, 20.

3 Uo., 122.

4 Wolfgang ISER, *Der Akt des Lesens*, München, 1976, 93; *Az irodalom funkcióitörténeti modellje*, Helikon, 1980/1–2, 46.

5 Franz K. STANZEL, *Theorie des Erzählens*, UTB, Vandenhoech u. Ruprecht in Göttingen, 1979, 254–255.

Mégis költő!

Ismerje bár az olvasó epikus műveinek sorát, számba veheti idegen nyelveken világhírű regényeit, Szabó Magda költő. Ha tudja műveinek népes tábora, ha sem. Költő, nemcsak úgy, mint például Déry Tibor vagy annyian a prózaírók közül, hogy fiatalkorában verseket írt, próbálkozott a verssel is. Nem, Szabó Magda priméren költő volt, költőként kezdte abban az egyedi és mesterien más hangban, amely az Újhold-költőkre annak idején jellemző volt. Azonmód, egyből kitűnik ez, ha csupán egyetlen versének, az *Édesedik az ecetnek* végső sorait, finom rímdiszsonanciáját ide idézzük:

ha édesedik az ecet,
amit a kor a számba töltött,
ki hagyja rájuk örökül
a Szót, ha nem én, nem a költő?

Igaz, ez a bizonyos ecet nemhogy édesedett volna a továbbiakban, sőt! 1948 után az Újhold-költők elnémultak. Másfelől elnémították őket. Lehet, ez lehet, vagy talán ez is lehet az oka, hogy Szabó Magda új műfajba kezdett. (Mellesleg, közülünk csaknem mindenki műfajt változtatott; Kálnoky, Nemes Nagy Ágnes, Lakatos, Jánosy István, sőt még Pilinszky is fordított, Mándy, Vidor Miklós, Végh György és többek között személyem – ha lehetett – ifjúsági regényeket írt. Mészöly Miklós, Kormos István meséket. Mindenki mást, legfőképpen műfajából kilépve, többnyire újat.) Szabó Magda regényekkel lepte meg, no nem a világot, hanem legbelső barátait, mert azokat az ötvenes évek eleji-közepi regényeket, a *Freskót* és *Az őzt* – akkoriban olvastam őket – nem lehetett még félnyilvánosan sem terjeszteni, pláne kiadni.

Pedig amikor 58-ban, 59-ben végre megjelentek, milyen ámulatot keltettek. Ámulatot, amikor az olvashatatlanságba süllyedt magyar regények tengeréből (pontosan tengerfenéke aljából) ezek a művek – szinte csoda folytán kiemelkedve – publikusak lettek. Hogy igazat beszéltek az életről, olyan témáról is például, amely a Rákosi-korszakban elképzelhetetlen volt: egy papi család életéről, egy békepapról, s vele szemben apósárról, a szilárd magatartását őrző, másfajta lelkipásztorról, aki mellesleg vejének a lehető legkegyetlenebb igazságokat írja meg – titkosan, egymáshoz ragasztott újságbetűkből. És igazat beszélt legfőképpen egy hősnőről, aki ki tud lépni a családi békétlenség és torzalkodás kör-

nyezete adta világából, aki létre tud hozni – ez volt a korabeli csoda – valami mást. Egy új, egy el nem nyomható életminőséget.

De nemcsak ez a politikum-etikumféle lesz ámulatos Szabó Magda két kivételes regényében, hanem az, ami a két regényben, majd sorban a következő művekben kiemelkedő: egyfelől a szerkesztés feszültsége, másfelől az ábrázolt világ elementáris gazdagsága. Szabad talán azt mondanom: Szabó Magda rájött arra – bizony elsőként irodalmunkban –, hogy a detektívirodalom nagymesterétől, Agatha Christie-től, aki azért nemcsak izgalmas sztoriban, hanem a karakterrajzban is emlékezetes tud lenni, igen, hogy Christie-től érdemes a magas irodalomban tanulni. És tanult is tőle. Nemcsak a *Freskóban*, a történet titkát csak a végső pillanatban feltáró *Az őzben* (tisztá detektívirodalmi poén), hanem sorban a többi regényeiben, a *Pilátusban*, *A Danaidában*, és így folytathatnám, a *Régimódi történetben*, *Az ajtóban*, egészen a legutóbbi regényig, a Trója bukásáról és Róma megalapításáról szóló történetben, *A pillanatban*. (Aki olvasta, tudja, itt is megvan a végső, meglepő csattanó.)

De ami az izgalmas cselekményformálást illeti, attól még lehetne Szabó Magda csupán fordulatós író. Csakhogy... És ez a pont, amelyben a legnehezebb elmondani írói minőségét: az alakrajzok plasztikus (olykor felnagyított) mintáját, az életmenet igazi voltának szuggesztív ábrázolását, az egészben a részleteknek azt a gazdagságát, amely nélkül nincs nagy irodalom. Tudni kell – ahogy Szabó Magda páratlanul tud – akár egy porcelánszervízt érzékletessé tenni, egy látványt látomássá tenni, egy tényt jelképpé formálni, egy semmiséget feledhetlenül belevésni az olvasó tudatába.

Ám e remek, nagyszabású kvalitásokon túl, Szabó Magda ennél is többet tud. Van sajátosabb, jellegzetesebb regényírói egyénisége.

Valamikor, 1958-ban, amikor a *Freskó* megjelent, és csodák csodája, az Élet és Irodalomban megengedték, hogy írjak róla, igen, akkor olyasmit írtam a regényről, hogy Szabó Magda végül is egy költő lírai erejével azonosult hőisével. S azt is mondtam, hogy e remek regény alkalmából azért talán méltánytalan dolog az írónő némi narcizmusáról beszélni, hiszen oly gazdag az anyaga, Németh László kivételével férfiíróként szinte egyedülálló; és hogy a tobzódó életgazdagság mellesleg más írókban is lehet narcisztikus. Azt mondtam akkor, hogy a *Freskó* hősnőjének, Annuskának a felmagasztalása sok ugyan, de hát istenem, milyen nyomás alól harcolta ki a maga értékeit. Később, sok-sok év múlva, rá kellett jönnöm arra, hogy tévedtem, nem az a bizonyos narcisztikus regényírói hajlam jellemzi Szabó Magdát, hanem a regényírás más módja. Az, amely valójában nem is a regényírásból, hanem a költői anyagból, mégpedig a szubjektív anyag objektív vá tételeiből keletkezik. Hogy – kihegyezve a gondolatot – Szabó Magda nagyszerű regényeket ír ugyan, de ezek a regények nem mások, mint remek fantáziával, a játékos képzelet kinagyításával és felgazdagításával való önvallomások. Önvallomások még akkor is, amikor például történelmi regénybe fog Trójáról, a Rómát

alapító Aeneasról, de akkor is Creusa (a nő) képében, sőt már-már akkor is, amikor páratlan irodalomtörténeti elemzést ír Vörösmarty Mihályról.

Ugye azért képtelenség ezt egy ilyen nagyszabású és világhírű epikusról elmondani. Képtelenség, persze. Hiszen ott vannak sorban, hadd nyomatékoljam, *Az őz*, a *Disznótor*, a *Pilátus*, a *Danaida*, a *Katalin utca*, az *Ókút* stb., az *Abigéltől* kezdve a *Régimódi történetig*, *A pillanatig*, nem beszélve a színművekről, legelsőként említve az *Az a szép, fényes nap* című darabot. Igen, de nincs-e mind-egyikben (a regényekben, a színdarabokban, az önéletrajzi írásokban vagy akár az esszéikben), nincs-e mélyükbe rejtve a szubjektív személyesség, amely egyértelműen munkál bennük. Nem többféle, több módon is kibontott igazság jelenik meg írásaiban, olyan többféleség, mint például a *Bánk bán*ban vagy alkalmasint a Shakespeare-tragédiákban vagy a XIX. századi regényvonulatokban. Nem, Szabó Magda műveiben egyetlen, méghozzá gazdag költői (alanyi) elem dolgozik. Az dolgozik természetesen az *Abigél*ban vagy a *Régimódi történet*ben az olvasó számára szembeötlőn. Nem kétséges azonban, hogy a látszólag személytelennek képzelhető történelmi regénylátomásból, az Aeneasból Creusává átforgalmazott női világhódító hős se másféle. Ő az eszével, kényszerű lázadásával világtörténelmet létrehozott nő. Ott van *A pillanat*ban ez a képtelenül, történelmileg lehetetlen, anakronisztikus nagy pillanat. És ott van a regény végén, megint csak mint az idő kútja: mélységesen mély és oly szomorú szubjektivitás is mellette: Trója vásári emlékké válásának fináléja, M. Sartorius Saboas „latin” históriájának „véletlenül” meglett műve.

Ezért merem azt állítani, hogy Szabó Magda nagyszabású (világhírű) életművének igazi nyitja mégsem az epika, hanem – mint jeleztem gondolatmenetem elején – a líra, a költészet. Persze, más költészet az, melyet a romantika hozott, vagy az az alanyiség, amely a XX. század elejét jellemezte, egy Adyt, Tóth Árpádot, Szép Ernőt például. Babbitstól kezdve – jól tudjuk –, a szerepjátszó Füstön át, Weöresig és tovább a tárgyi líra jellemzi költészetünk javát. A rejtett, olykor több szerepbe is bebújó lírizmus. Szabó Magda regényei ennek az objektíváló lírának más formái. Regények persze, de érdemes felismerni a tárgy, a téma, a kidolgozás, a történetmenet lírai személyességét. A tárgyi lírához szinte közvetlenül kapcsolódó, szuggeráló fogantatást. Hogy mint T. S. Eliot a líra létrehozásával, ő is tárgyi megfelelőt, „objektív korrelatívot” teremt, hogy általa egy létérzet összefoglaló formulája legyen. Hogy lírában vagy epikában-e, lényegében mindegy.

Ily módon merem állítani, hogy Szabó Magda bár regényíró, nagyszabású regényíró kétségtelenül (nem annyira Móricz, hanem Jókai formátumú), de valójában költő. Jó, nem bánom, költő is. Mégis kettősség ez, olyan kettősség, amely művét a huszadik századi magyar irodalomban kivételessé teszi. Olyan egyszerivé és egyedivé, s egyben olyan kiteljesedővé, amely nyelvünkben és nyelvünkön túl, hisszük, időtlen.

KISS TAMÁS

Szabó Magdát köszöntő

Adtál nékem egy csengőt. Majd ha nem megy az írás,
csendítsd meg – mondtad – biztosan elfog a láz.
Nem hittem a varázspan; – végül is igazad lett,
Megcsendítem most, – íme: köszöntsön e vers.

Debrecen 1604-ben

A Kialts, város! háttere, színpada, szereplői

Háttér és színpad

Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem 1602. július 26-án – immár negyedízben – véglegesen lemond és távozik Erdélyből. A fejedelemség s vele együtt Debrecen egy fél évszázad múltán jogilag ismét a magyar király uralma alá kerül. A Prágában székelő Rudolf nevében Basta György lett Erdély kormányzója.

Az 1591-ben kezdődött tizenötéves háború még tart, 1596. október 13-án, a török kezére kerül Eger vára, két hét múlva a mezőkeresztesi csata döntetlenül végződik. A háború tovább tart, de a töröknek nincs ereje Erdély újbóli hűbéressé tételére, a maradék Magyarország végvárvonala Várad, Kálló, Tokaj és Ónod lesz. A török végvárvonal ettől kezdve Eger–Szolnok–Gyula.

Debrecen e két vonal között „mezőben épült” város. Kőfala nincs, 1592-ben kezdik ásni a város körül az árkot, amelynek líciummal benőtt töltése meg a hit, száz évig lesz az erőssége. Igaz, hogy már két emberöltő óta szultáni kincstári (khász) város, de ez nem óvja meg attól, hogy 1594-ben az itt táborozó tatárok pusztításától tetemes váltságdíjjal váltsa meg magát.

Debrecen 1532 óta államilag Bihar megyével együtt Erdélyhez tartozott, és a változó fejedelmek tudták értékelni népes voltát, gyarapodó gazdagságát. Sőt igyekeztek is – különösen Báthori István – különféle kiváltságokkal előmozdítani. Utolsó férfiági földesura, enyingi Török Ferenc Vajdahunyadon élt, a nőági örökösök pedig Magyarországon laktak. Földesurai követelései ellen a fejedelmeknél a város mindig védelmet talált. A városban levő három nemesi telket is az ő segítségükkel szerezte meg a maga számára Debrecen határbeli tartozékával és bormérési jogával együtt. A városba költözött nemeseket is a fejedelmek szorították a többi mezővárosi polgárral közös teher viselésére és a főbíró általi ítélezés elismerésére.

A debreceni főbíró és esküdtei teljes jogkörrel ítélezhettek a mezővárosi polgárok és az itt lakó nemesek pereiben. Ítéletük ellen az erdélyi fejedelem székéhez lehetett fellebbezni.

Mindez egy mezővárosban volt így, akkor, amikor a királyi Magyarországon a szabad királyi városokban országos törvények vették ki a nemes urak lakóházaikat a városi magisztrátusok joghatósága alól, lakóit pedig felmentették a városi közterhek viselésétől.

Azt nem tudjuk, hogy ez időben hányan laktak Debrecenben, de a főbíró ítélőszéke előtt bécsi, krakkói, sőt velencei kereskedők és debreceni kalmárok pereit is folytatták. A debreceni lakók egymás között 10–50 forint adósság miatt pereskedtek, de a XVI. század végén előfordult már 500–600, sőt néhány esetben 2000 és 10 000 forint adósság miatt folytatott per is. A városi házak vételára 15–20 forint, bár akadt 150–200 forintos ház is. A peres felek között 1547-ben (500 peres fél fordult meg a főbíró előtt) tizenhatan a mellékneve Deák (Literatus), egy emberöltő múltán több mint ezer között negyvennyolc. Van köztük kézműves, szenátor, legtöbbször kereskedő, vagy kereskedő legénye; lehet, hogy tud latinul is, de mindenképpen írástudó. Nem mind debreceni, de többségük idevalósi. „A mi iskolánk” – a jegyzőkönyv szerint a kollégium előde – már a század közepe óta a wittenbergi egyetem törvényei szerint igazgatja önmagát. Méliusz Péter 1572 óta nyugszik a Cegléd utcai kisajton kívüli temető homokdombján koporsó alakú sírköve alatt, de amit Debrecen földjébe vetett, a század végére már kezd megérni. A harmadik nemzedék magatartását, életelveit az ő tanítása határozza meg.

Egy fél évszázad alatt a város vezetői megtanulták a diplomtizálást. A magisztrátus már 1591-ben tájékozódni kezdett a királyi hatalom felé. Nem kevés költséggel négy kiváltságlevelet szereztek. Az 1600. március 12-én kiadott védelvélben Rudolf már kiadja a mezővárosnak azt a címet, amelyet 115 év múlva iktat törvénybe az országgyűlés.

Egy évvel később Mátyás főherceg, a királyi helytartó parancsba adja Bastának, hogy a Nyáry Pál és Homonnai László – két leányági örökös – szokatlan követeléseit ellen „azonnal tartozik fegyveres erővel is megvédeni” a várost. Basta György főkapitány 1603. március 10-én inti a magyar és erdélyi harmincadosokat, hogy „a debreceni kereskedőktől vámokon vámot ne szedjenek”.

Ilyen előzmények után kerül a hadiesemények sodrába Debrecen 1604 őszén. Basta fizetetlen zsoldosaival Kolozsvárott van, és híret veszi a Bethlen Gábor vezetése alatt megindult szervezkedésnek és a Bocskayval való kapcsolat felvételének. Parancsot ad a Kassán állomásozó Giacomo Barbiano főkapitánynak, Belgiojoso grófjának Bocskay elfogására és Bihar megyei birtoka elfoglalására. Barbiano hadaival elindul Váradra. Alvezére, Concini ezredes sikertelenül megostromolja a nagykereki kastélyt és a közeli Adorján mellett üt tábornokot. Október 6-án onnan küld sürgető levelet – a dráma szerint – Nagy Gál István debreceni főbíróknak: „nagyon sürgős háborús szükség miatt és a katonák zsoldjára” készpénzben azonnal küldjön 10 689 forintot, amelyet a haditanács 15 napon belül meg fog a városnak téríteni. Két hadnagyát katonáival együtt egy hét múlva újabb levéllel Debrecenbe küldi, hogy hajtsanak be azonnal 3688 forintot, a hátralékot pedig vigyék hozzá. A főbíróknak szóló záradék: „Ebben egyebet ne cselekedjete.” Két nap múlva, október 15-ről 16-ra virradó éjjel a Bocskayhoz

átpártolt hajdúk Álmosd mellett meglepik a hozzá indult Petz János ezredes seregét és Barbiano Pocsaj–Debrecen érintésével Tokaj várába vonul vissza.

Az ezután történeteket Barta Boldizsár szűcsmester 1662-ben írott krónikája beszéli el:

„1604 esztendő tájban az német nemzet az országban a felső hatalmat bírván, megszorogatja ez várost, hogy harmad nap alatt harmincezer forinto^{kat} küldjön neki, mert ha nem, ők az várost feldúlják. Ez szoros ügyben rövid terminust ada a pénz megszerzésére; sok utat-módot késértenek, de semmiképpen nem teljesíthették, hanem a bírák házanként járták, sokak ládáját felnyitogatták, sokakat megsanyargattak, tömlöcöztek, és valakinél mi pénz találtak, kivették, de még így is a kívánt summa nem teljesíttethetett.

Nem sok idő múlva azért az egyik tábora, mikor reménységében megcsalozott volna, maga magának húros madár módjára veszedelmet készített Diószegnél.

A másik tábor pedig az város mellett haladó útjában lévén, kalauzokat kére. Adának két tanácsbeli embereket, úgymint Portörő Jakabot és Borzán Gáspárt, akiket szintén Tokajig elvivének velek.

De mivel oda is, hihető nem bőv konyhára mentenek a németek, innen a városból kívántanak élést az pénz restantiájával. Mikor azért késnék az város, megküldésével haza bocsájtják egyik tanácsbeli embert, úgy mint Portörő Jakabot, hogy vagy élést vagy választ vigyen.

Mivel pedig megtiltotta az várast Bocskai fejedelem az németeknek való gazdálkodástól, nem lehete módot az németeknek kívánsága teljesítésében, így ott kelle hagyni az egy tanácsbeli embert, úgy mint Borzán Gáspárt. Ki úgy ott az tokaji tömlöcben meghala, azonban a németek sarcoltatása is megszűnt.”

Ha németeknek nem is, Bocskaynak szolgálni kellett. A felkelés kezdete után egy hónappal Örvéndi Pállal, a hajdúkapitánnyal megejtett elszámolás szerint Debrecen 74 forint híján 4000 forintot adott a hadak fizetésére. Bocskay maga nem járt a városban, Kálló őrségének megadásáról tárgyalt, a pénzt két alkalommal Tóth Mihály főbíró vitte el.

A szereplők

A *Kiálts, város!* szereplői közül csak kettőnek van neve, Nagy Gál Istvánnak és Borzán Gáspárnak. Az előbbi főbíró, az utóbbi áldozat a város megmaradásáért. A nagyasszonyt és a leányt Szabó Magda fantáziája teremtette; a hajdúkapitány hús-vér alak, valóságosan is itt járt a városban.

A főbíró az egész város nevében határoz, valójában azonban egy tizenkét tagú tanács határozatát kell végrehajtania, mikor nem küldi el a váltságdíjat.

Debrecen igazgatása éppen ezekben az évtizedekben alakult ki, a következő kétszáz évig tartó érvénnyel. A város két (alsó és felső) járásra oszlik, mindenik

járás 3-3 főutcára. Az utcák élén a lakosok által választott kapitány felelős a rendért, segédei ebben a tizedesek és tizház gazdák.

Az utcák gyűlése egyenként 10-10 lakótársukat küldi szenátor néven a szenátusba, amely újév első napján megválasztja a főbíró és a 12 esküdt bírót. A főbíró és az esküdtek szükség szerint üléseznek, határoznak a várost érintő ügyekről és ítélik meg a peres ügyekben. Az újévi tisztújítás előtti fohászkodás szerint (1594) nem könnyű ez a határozás. „Lásd meg Úristen az körülvaló farkasoknak igyekezeteket, kik minden tanácsokkal, szándékokkal azon vagynak, hogy minket, a Te szegény juhaidat megemésszenek és a földről eltöröljenek.”

Az 1604. évi jegyzőkönyv nem maradt ránk, a Barta Boldizsár által vázolt határozat meghozóit tehát nem ismerjük. Nem is Nagy Gál István volt az ez évi bíró, hanem Tóth Mihály – ezt is más írásból tudjuk. De Nagy Gál István volt főbíró is – azok az évek sem könnyítették meg a határozathozatalt.

Nagy Gál István ekkor előrehaladott korú lehetett, mert már 1570-ben tekintélyes kalmár; sóval, fűszerrel, posztóval kereskedő. Lehet, hogy tőzsér is volt, aki hízott ökröket hajtatott a pusztapécsi (morvaországi, Brno mellett) marhavásárokra. Érettebb korú kellett legyen ahhoz, hogy 1586-ban az alsó járásban szenátornak megválasszák. Esküdt bírónak 1594-ben választották meg, a következő évben Borzán Gáspár is társa lett, tehát már ő sem nősülendő legény. Rangos háza (ez időben palotának nevezték) lehetett, mert mikor egyik polgártársa házát a sajátjával elcserélte, 380 forintot fizetett ráadásképpen. Ha perel, 200–300 forint adósságért indít pert. Főbírónak 1599-ben választották meg, lehet, hogy viselte még ezt a tiszte, de az 1600–1605 közötti jegyzőkönyvek elvesztek, más írásokban pedig nem fordul elő a neve. Az sem bizonyos, hogy élt még 1604-ben. Felesége is kalmárasszony, adóssait több ízben saját nevében fogja perbe. Azt is tudjuk, hogy felülfizetéssel megvett házuk a mai Piac utca nyugati során, a Széchenyi és az Arany János utca között valamelyik telken állott.

Borzán Gáspár neve vele egy időben, 1571-ben tűnik fel az iratokban. András nevű rokonával együtt szíjjártók, a felső járásban van a háza, amelyet 1588-ban 85 forintért vett. Ez nem palota, de jól épített polgárház lehetett. Szenátorrá 1598-ban választották, a következő évben már az esküdtek közt említik. Özvegye 1606-ban még élt. Követtársáról, Portörő Jakabról csak annyit tudunk, hogy 1598-ban szenátor volt, 1606-ban a tömlöcözésért a város a városházánál bérelt boltjáért a 12 forint bért három évre elengedte.

A dráma hajdúkapitánya Örvéndi Pál, Bocskay nagykereki tisztartója volt, ő védte meg a várat Barbiano támadása ellen. Ura megbízásából a korábbi években több ízben megfordult Debrecenben. 1604. november 18-án ő számolt el Tóth Mihály főbíróval a Bocskay hadainak Debrecen által fizetett pénzekekről.

Nagy Gál István leányát, Borzán Gáspár menyasszonyát is az írói képzelet teremtette. Ha élt és volt nagyanyja, ő támadt fel háromszáz év múlva Rickl Mária alakjában, a *Régimódi történet* nagyasszonyában.

„Ahogy a fákhhoz beszélek”

Magda! Úgy köszöntelek most téged hihetetlen 80. születésnapodon, mint ahogy Bartók Béla tapasztotta a füleit a fákhhoz, hallva és „kottázva” a mozgalmasan csendes életáramot, információk millióinak keringését, amelyben az emberiség közös ősz-zenéjére ismert. Te-rebélyesedő életműved számomra ilyen sokhangú, telítetten csöndes fa-élet, benne sarjad az újulás, benne szunnyad az elmúlás, benne nyüzsg az ember örök élete. Visszafojtom lélegzetemet, ne keveredjék bele semmi idegen zöreje. Lekottázlak saját szavaid hangjaival.

Vagy inkább önkényesen önarcképet rajzoltatok veled, olyan grafikát, te fogod az én kezemet, s én a ceruzát, s nem a portré kontúrjait rajzoljuk ketten, hanem a hátteret satírozzuk, amely talán majd kiadja arcod vonásait. Rakjuk ki úgy a képet, hogy kezembe adod a színes köveket, én meg teszem, ahová jónak látom! S izgatottan várom, e mozaikban ráismersz-e magadra, időtlenül bennem hagyott lenyomatodra. Kell, hogy ráismerj, hiszen téged, aki anyámat lelki látásából-hallásából ismered, én őszülő lányodként lelked mélyére rejtőzve lestelek meg, s kihallgattam titkaidat. Egyetlen saját szavam sincs elmondani téged, aki magadat keresve fedezted fel a világot, Istent, a szerelmet, az életet, s megszerettél minden szerethetőt és szerethetlent. Bocskásd meg – szeretetből – vakmerőségemet!

*

Ezt most olyan szavakkal, úgy szeretném / elmondani, ahogy fákhhoz beszélek:¹ A Tiszántúl az én születéssel kapott, de felnőtt aggyal is magam kincsének választott, a nagy hazán belüli kisebbik, igazi hazám, ahová tartozom. Ősök egész sora élő láncszemként kapcsol engem a Tiszántúlhoz.² Mikor a *Régimódi történetet* írtam, már felfogtam, én voltaképpen két szülővel rendelkező, mégis árvagyereknek számító lény egyesüléséből születtem, akik gondoskodásban, szeretetben, kényeztetésben, megadott szabadságban rám zúdítottak mindent, ami valaha életükből kimaradt.³

Jabloncay Lenke közölte férjével, világosítsa fel, miből élnek ilyen szokatlan bőségben, mert sikerült megtudnia, mennyi a fizetése, és tudni szeretné, honnan fedezte az elmúlt és az ideai év költségeit. Azt várta, Szabó Elek zavarba jön, de nem jött zavarba. Megint csak mosolygott, s azt mondta neki: kölcsönökből. – Kölcsönökből? – riadt meg Jabloncay Lenke. – Kinek tartozik maga tulajdonképpen? Szabó Elek azt válaszolta: Mindenkinek. ... Azt akartam, hogy örüljön, hogy minden napra legyen örülnivalója. – Micsoda örülség! – mondta anyám.

Ezentúl úgy élünk, mint a többi szegény ember, letörlesztünk és megadunk mindent. Haragudtál? – kérdeztem anyámtól évtizedekkel később, cigarettázunk mind a ketten, kortyolta kávéját. Megrázta a fejét, aztán csak néztük egymást, nagy titkok tudói, Szabó Elek felesége és gyereke. Ugyan, ki tudott rá haragudni valaha?⁴

Kicsi koromban szentül azt hittem, hogy mindenki más meg fog halni, de mi annyira szeretjük egymást anyámmal, apámmal, hogy mi hárman leszünk az örökké élő kivételek. Tudtam én, hogy van temetés, halál, de az elmúlás fogalmát csak addig a határig voltam hajlandó tudomásul venni, amíg másokra vonatkozott,⁵ átlósan állva / a valóság és a látomás között.⁶ Elkezdtem a szüleimhez fűződő amúgy is szokatlanul intenzív kapcsolatnak módszeresebb, tudatosabb formát adni. Csak most vagyok hálás emiatt igazán – büntudat nélkül nézhettem a koporsójuk után.⁷ Valahányszor hazamegyek, sírjuk meglátogatása után, ha hosszabb időre nem is, de egy imára mindig felsietek a Szent Anna öröktől ismerős lépcsőin.⁸

Gyakran és szívesen járok külföldön, dicsérem az idegenek világát, ha okát érzem; bírálom, ha valami nem tetszik. Olyan elsődlegesen nyugodt és derűs sehol se tudok lenni, mint otthon a városban, amely az enyém, amelyet értek, ahová tartozom, s amelytől magam is megkívánom, hogy magáénak érezzen.⁹ Ebben a városban a legsajátságosabb dolgok történtek, mióta áll. Itt egy őfelsége a király nevében betiltott gyűlést léleknyugalommal megnyitottak őfelsége az Isten nevében.

Látod a bárányt, ahogy visszanéz és azt kérdezi a szemével, ugyan sejtitek-é, hogy már az eleven bőrét nyírják, nem is gyapját. Itt munkás emberek éltek régtől fogva, és kezük szüntelen iparkodásával gazdag várost teremtettek, amelynek sokáig nem volt más ellensége, csak a sáska, az aszály, a tűz. Aztán labda lett belőle, amellyel a hatalmasok labdáznak, s hogy letegyék a kezükből, időnként az urak, fizetünk nekik.¹⁰ Egy egész földrajzi és törvényhatósági egységben lakom: a város, ahol fizikai és szellemi formámat megkaptam, teljes egészében az enyém.¹¹ A város... a pusztá közepén áll, nem védi hegy, vár, folyó, nem védi semmi.¹²

A helyszínt, életem legboldogabb helyszínét, eltörölte a városrendezés, kerünk virágos labirintje, amely a méteres vastagságú, még Csokonai korában épített, a Kollégium melléképületeihez tartozó ház átláthatatlan kerítése mögött együtt idézte Földi Jánost, Diószegit és Fazekast egy boldog család hétköznapijaival, az emberi neveket viselő fákat, amelyek akár az ég és a Nagytemplom csillagai, benéztek az ablakainkon, eltűntek mindörökre, akárcsak megelőző lakóhelyünk, a Hunyadi utcán, amely a Petőfi tértől a Piac utca torkolatáig vezetett, megsemmisült az amerikaiak szőnyegbombázása alatt. Ami még áll életem egykori díszletei közül, az a hajdani bábaképezde a Dohánygyár közelében, az még idézi az órákat, amikor apám fel s alá járva, születésemet várta. Már

gyerekkoromban is szerettem kijárni Csokonaihoz, kedves sétacélunk volt. „Földiekkel játszó égi tünemény”, mint egy halott engesztelő liturgia papi kórusa, s gyermek magam elborzadt a kortársak irtózatosságotól.¹³

Én Kálvin hitét kaptam a szent keresztségben, de úgy gondolom, hogy az üdvösségre vezető útnak lehet többféle földrajzi leírása. Isten kezén annyi az ujj, ahány hittel áldott felekezett.¹⁴ A Szent Anna templomból induló körmenet mindig megállt dédszüleim háza előtt.¹⁵ Isten... nemcsak a mi toronydíszünk jogosultságát ismeri el, hanem a keresztet, a Dávid-csillagot is, s másfajta szimbólumrendszerben is meghallgatja a gyöngye emberi sóhajt: Védj meg, Uram, mert félek nélküled!¹⁶ Szent Anna barokk templomában / csillagfüzér hozta a májust. / Ha a harang hívta az estét, / a szent mind összevonta leplét / magán féltében, mert haraggal / megkonduló, kuruc haraggal / mordult rájuk, ha jött az óra, / a dölyfös, kálvinista Róma.¹⁷ A Nagytemplom nemzeti műemlék, a papot, aki a legsajátosabb szentbeszédet mondta el benne, s a világtörténelemben írta be az aznapi textust, Kossuth Lajosnak hívták, pár mondattal megbuktatott egy monarchiát, és letaszított a trónjáról egy századok óta uralkodó családot. Ha érkezem, ha búcsúzom, sose tudom úgy nézni a Nagytemplomot, mint egy klasszikus műemléket: közeledése azt jelenti, rövidesen otthon leszek, távolodása meg elvisz a városból.¹⁸ Röptükben árnyukkal takartak / hazatérő, baráti varjak, / én meg, a piros ég felettem, / az estét friss vállamra vettem, / s kik a mélyben alusznak ottan, / a hajdúknak táncot kopogtam.¹⁹ Utazni mindig szerettem.²⁰ Sok templomot láttam életemben, olykor rendkívülieket, amelyeket számon tart a művészettörténelem, megcsodáltam, nem is felejtettem el őket, nem egyet gyakran felidéz bennem az emlékezés. Ám ha észreveszem a Nagytemplom tornyainak rám szegeződő nagy szemét, kiáltó, dacos száját, szemöldökét, az akantuszlevelek kőbozontját, előnt valami semmihez sem hasonlító indulat. (Ez az) a templom, amelynek csillagait oly sok jövőkutató estén figyeltem szobám ablakából; amelynek harangszava mellett megkereszteltek s majd eltemetnek egyszer.²¹ Tartja a csendet a Nagytemplom két csillaga vállán, / égnéző teteje süllyed a súlya alatt.²² Kell egy pici darabja a földnek, ahol biztonsággal megvethetem a lábam.²³

Isten számomra magyar volt, fegyverzete is mutatta, mert pajzsáról, lándzsájáról sűrűn énekeltünk, s hányszor hallottam a templomban, hogy az Úr énnekem őriző pásztorom. Hogy hihettem volna Istenről mást, mint hogy isteni funkciója betöltése mellett agrár foglalkozású, és ott uralkodik Debrecen határán. Ő adjon erőt nekünk, hogy fel tudjuk ismerni egymásban a testvért, s ne azt keressük, ami szétsodorja hajóinkat e gondokkal és veszedelmekkel terhes világ képletes óceánján, hanem ami flottává egyesíti a hívőket, ami összetart, hogy egymás mellett haladhassunk az emberiség hasznára, békén megőrizve mind-egyikünk saját szellemi felségjelét s tisztelegve a másikénak, mint a tengerjáró igazi hajók.²⁴

A családkra nem vonatkozó enyészet ugyanúgy hozzátartozott az életemhez, mint ez a hun-magyar mondkörbe transzponált egyházi látásmód.²⁵ Imádkozni apám tanított.²⁶ A foglalkozások között nekem valónak leginkább az iskola tűnt, szerettem a gondolatot, hogy valaha magam is tanár lehetek.²⁷ A véletlen ugyanarra a katedrára állított, ahonnan valamikor engem tanítottak: saját hajdani iskolám alkalmazott, a Dóczy.²⁸ Senki nem volt önfeledt a Vörösmarty-órán, sem az ifjú tanárnő, sem a nála négy évvel fiatalabb osztály. Nem tudtam még akkor, kezdő tanárként, hogy a versnek szinte egy sora sem azt jelenti, amit kifejez.²⁹ Egyetemista koromban irtóztam Schopenhauertől, később rájöttem, annyit el kell fogadnom a tételeiből, hogy minden érzelmi kapcsolat támadási lehetőség, és minél több embert ereszték magamhoz közel, annál számosabb csatornán áradhat felém a veszély.³⁰ Biztosabb talajra vágyódtam. Vásárhelyi családi fészek volt, nagyapám, a békés-bánáti egyházkerület esperese évekig ott prédikált a vásárhelyi ótemplomban, apám ott is érettségizett. Két évig dolgoztam ott is, én voltam Németh László elődje abban a gimnáziumban. A történelmi események úgy alakultak, hogy 1944 őszén már nem tudtam visszamenni. Debrecenben ért el a háború.³¹ Rájöttem, mint a fősvénynek, úgy kell őriznem a pillanatokat, az órákat...³² Ahogy eszmélni kezdtem, apróra megfigyeltem mindenkit, mintha sejtettem volna, szükségem lesz arcokra, hangokra, mozdulatokra, egykor majd embert, embereket, indulatokat kell ábrázolnom, s az a nyersanyag, amivel én dolgozom, kényes. Esetleges rokonszenveimnél, riadalmaimnál is mindig intenzívebb volt bennem az állandó érdeklődés: barátaimat ízlésem szerint válogattam, de érintkezni voltaképpen mindenkivel szerettem, mert mindenki nyújthatott valami újat, meglepőt, addig nem látottat, titokzatosat.³³

Hogy mikor került a szókincsembe ez a szó: Színház, éppúgy nem tudom, mint azt, hogyan tanultam meg járni. Kezdetben volt a születés, aztán megtanultam beszélni, aztán írni, és aztán jött a színház. Szülővárosom számos ajándéka közül nem akármilyen emlék a hajdani trombitafák között elővillanó épület, ahol annyiszor köszöntött rám jövődő mesterségem síró-nevető maszkja mögül a valódi művészet.³⁴

Debrecenben viszonylagos kényelemben és normális élelmezési körülmények között éltünk, aztán megérkeztünk egy ablaktalan és ellátatlan, a hullák bűzét még őrző, hideg városba. A munkát is furcsának, szokatlannak éreztem a minisztérium művészeti főosztályán.³⁵ Nem sokkal azután, hogy megérkeztem Pestre és letelepedtem, megalakult az Újhold, belekerültem az irodalmi élet sodrába, ha nem is főfoglalkozású, mert hiszen minisztériumi tisztviselő voltam, de igazi író voltam már.³⁶ Mikor végre elhittük, hogy nem pusztultunk el mi is, mint annyian, ennek a nemzedéknek az ezen való csodálkozás rögzítése volt az első vissza-visszatérő témája, s maradt is sokáig – mentünk tovább a babitsi úton.³⁷ A feledékeny viharok / a tépett talajt betemették.³⁸ A vers nagy szen-

vedély vagy momentán feszültség levezetése volt, a próza a világ tárgyilagos, személyemtől független szemlélete, az általam képzelt totális realitás.³⁹ Dacos voltam, büszke, ... nem házalok szellemi termékekkel.⁴⁰

A hajdani érzés végképp elenyészett, mikor 1947-ben megismerkedtem Szobotka Tiborral. Szobotka akkor a Rádió irodalmi osztályán működött mint lektor.⁴¹ Mindig azt gondoltam, csak nagyon rossz írók és nagyon ostoba emberek képzelik azt, hogy az ember csak hirtelen azt érzi, most találta meg azt a bizonyos másik felét, ilyen nincs. Hát volt, mert velem megtörtént.⁴² Egész házasságunk folyamán egy ágyban aludtunk, 1960-ig, tudoműtétjéig még külön paplanunk sem volt.⁴³ Ki tartja fel a nap felé / gyógyulásodat? / Milyen fedél takarja majd / békült lélegzeted, / s hogy az élőkhöz tartozol, / ki mondja meg neked?⁴⁴ A legsorsfordítóbb pillanat eddigi életemben a férjem elvesztése volt.⁴⁵ Látod, most azt is el tudom viselni, / hogy nélkülem is régi rend szerint / forgatják testüket a hűtlen égitestek.⁴⁶ Milyen szálnalmas, hogy és sose tudom viszonzni neked semmivel, amit értem tétél vagy teszel.⁴⁷

El kellett volna talán felednem őt, az embert, és csak az íróról beszélni? De miért fojtsam el a fájaldamat én?⁴⁸ Felfogtam, hogy belekerültünk egy, az országnak hosszú távon nyilván nagy fejlődést biztosító vihar szélébe, amely a férjemmel együtt engem személy szerint a sziklához csapott, de egy tan, amely valamikor tisztán és tiszta szándékkal indult, nyilván megtalálja majd a józan kibontakozását. Gyerekeket viszont nem vállaltam. Kiszámíthatatlan volt a személyes jövő.⁴⁹ Kinek keblükön kenyerük, és hátukon a házuk, / kezdjük most újra el? Legyünk? / És legyenek utánunk?⁵⁰ Bátran éltem idáig, remélem, meghalni is így fogok, bátran és hazugság nélkül.⁵¹

1950-ben kidobtak a munkahelyemről mint használhatatlan és gyanús osztályidegent. Az intézkedés drasztikus volt, brutális, az a megjegyzés kísérte, ne is álmodjam róla, hogy képzettségemnek megfelelő módon középiskolába helyezzenek át, örüljek, ha lemehetnek egy általános iskolába. Férjemet, Szobotka Tibort, pár héttel ezelőtt a legmegalázóbb körülmények között dobták ki a Magyar Rádió főtítkári székéből, állást nem adva neki.⁵² Nekem a férjem kellett, mert ketten voltunk földönfutók, amikor majdnem mindenki földönfutó volt nálunk, s ketten értük el, akkora kőballaszttal a lábunkon, hogy más európai tüdeje rég bereped, lihegve és egymásba kapaszkodva a medence végét, gratulálva egymásnak, hogy túléltek a nehezét.⁵³ De talpaim folyton inognak, / bár elmúlt a földindulás: / aki túlélte ezt a kort, / megölheti a gyógyulás.⁵⁴ Csak nem képzeled, van olyan ember, akit tökéletesen lehet rehabilitálni?⁵⁵ A holt ágyánál nem lehet körmondatot / faragni: meghalt.⁵⁶ A rettenetes életosztón / meglendítette lábamat.⁵⁷ Segíts fel indák s állatok fölé, / kikhez lehúzott az alig / túlélte iszony a gyilkosok közül: / emelj vissza engem az emberig! // Bogozz ki a hálás gyanúból, / mit születésem rámkötött, / forraszd be újra a világba / nyugtalan köldököm.⁵⁸ Egy életműről nem dönthet a jelenkor.⁵⁹

Vannak pillanatok az ember életében, amikor akármilyen fiatal is, esetleg csak kisgyerek, megérzi, hogy ettől a másodperctől fogva valami ezentúl másképpen lesz.⁶⁰ Isten akarata nélkül itt nem állhatnék, elfogadtam bölcs kezéből, ami jót-rosszat kaptam,... tettem akarata szerint...⁶¹ És mikor végre azt hiszem, újra élek,... egyetlen feladatomban az lesz, hogy mosolyogjak?⁶² Kisimultak a gyűrődések. Én csatát vesztek, háborút nem. Végeztem a munkámat, és annak elbírálását rábízta az időre. Különben is, hol vagyunk még attól, hogy megmondható volna, ki vagyok.⁶³

Ez a haza olyan haza, amelynek földjéből annyi az enyém, amennyit egy üres írógépszalag-dobozban a szekreteremben őrzök: egy kismaréknyi. Őseim sem indultak el többen a nagyvilágba, akik a Biblia meg a teodolit mellé mindig elvitték magukkal a szülőföld pár rögét arra a vándorútra, amely a maguk prédikatori, vagy mérnöki pályáján éppolyan elengedhetetlen volt, mint a nem Isten vagy Archimedes céhébe tartozó fiatal férfiak barangolása nyugaton: ha valakit idegenben érte a halál, vele porladjon a szülőföld göröngye, amelyre akkor se taposunk rá, ha meggórálnak vele bennünket.⁶⁴ Mi lehettem volna, ha más földön születtem?⁶⁵

Ha valaki költő idillnek meri ábrázolni az életet, és azt írja, dicső vállalkozás volt a trójai háború, a vitézek pedig mindkét oldalon a világ példaképei, magatartást diktáló csodalények, kilógatom hálóban valami szirtfokon, mint Casandrát az anyja. Nekem ne legyen boldog és világoskék az irodalom, hanem fekete, mint az alvadt vér, hazudni bárki tud honorárium nélkül is, de aki pénzt vesz fel érte, az igazat beszéljen, legalább amíg én földi valómban ellenőrizni tudom, hisz később úgyse lesz már hatalmamban, hogyan is lenne, mikor a személyemmel kapcsolatos igazság kimondhatatlan, elviselhetetlen.⁶⁶ Most már tudom, miért nem számoltam a kudarc lehetőségével.⁶⁷ A képek mindent tudnak, legjobban azt, amit leginkább próbálok elfelejteni.⁶⁸

¹Szelíden és szilárdan; ²Egyházkerületi székfoglaló; ³Egy regény keletkezéstörténete: A Creusais; ⁴Régimódi történet; ⁵Sorsfordító pillanatok; ⁶Szelíden és szilárdan; ⁷Sorsfordító pillanatok; ⁸A Szent Anna harangja; ⁹Sorsfordító pillanatok; ¹⁰Kiáltás, város!; ¹¹Sorsfordító pillanatok; ¹²Kiáltás, város!; ¹³Sorsfordító pillanatok; ¹⁴Főgondnoki székfoglaló; ¹⁵A Szent Anna harangja; ¹⁶Főgondnoki székfoglaló; ¹⁷Koponyát, násfát, korcsolyákat; ¹⁸Székfoglaló; ¹⁹Koponyát, násfát, korcsolyákat; ²⁰Ókút; ²¹Székfoglaló; ²²Válasz egy régi bölcsődalra; ²³Költészet és valóság; ²⁴Székfoglaló; ²⁵Sorsfordító pillanatok; ²⁶Ókút; ²⁷Költészet és valóság; ²⁸Költészet és valóság; ²⁹Vörösmarty Mihály: A merengőhöz; ³⁰Az ajtó; ³¹Költészet és valóság; ³²Sorsfordító pillanatok; ³³Ókút; ³⁴Színház;

³⁵Költészet és valóság; ³⁶Költészet és valóság; ³⁷Hommage, két hangra; ³⁸Aki túlélte ezt a kort; ³⁹Ókút; ⁴⁰Sorsfordító pillanatok; ⁴¹Sorsfordító pillanatok; ⁴²Sorsfordító pillanatok; ⁴³Megmaradt Szobotkának; ⁴⁴Hogy az élőkhoz tartozol; ⁴⁵Sorsfordító pillanatok; ⁴⁶Szelíden és szilárdan; ⁴⁷A pillanat; ⁴⁸A rab; ⁴⁹Költészet és valóság; ⁵⁰Nálunk hatalmasabb takácsok; ⁵¹Az ajtó; ⁵²Költészet és valóság; ⁵³Szemlélték; ⁵⁴Aki túlélte ezt a kort; ⁵⁵Szemlélték; ⁵⁶Szelíden és szilárdan; ⁵⁷Aki túlélte ezt a kort; ⁵⁸Vissza az emberig; ⁵⁹Sorsfordító pillanatok; ⁶⁰Sorsfordító pillanatok; ⁶¹Főgondnoki székfoglaló; ⁶²Az a szép fényes nap; ⁶³Sorsfordító pillanatok; ⁶⁴Szemlélték; ⁶⁵A rab; ⁶⁶Az ajtó; ⁶⁷A pillanat; ⁶⁸Az ajtó.

Legenda Szobotka Tiborról*

Albert Zsuzsa: Tóbiás Áron régi rádiós, a Rádióban is találkozhatott Szobotka Tiborral, de aztán, amikor Képes Géza elment az Irodalmi Osztályról, magával vitte a Magvető Könyvkiadóhoz, és, mint könyvkiadói ember, tudomásom szerint szintén kapcsolatba került Szobotkával.

Tóbiás Áron: 1946 nyarán kerültem a Rádióba. Akkor egészen más világ volt a Rádió Irodalmi Osztályán. Az osztályvezető Kolozsvári Grandpierre Emil volt. Az írók szépen megírták otthon remekműveiket, vagy kevésbé remek műveiket, és postára adták. Ebből állt össze a műsor. A két lektor, a két szerkesztő testvériesen megosztozott, Szobotkái volt a próza, a dráma és a jelenet, Képes Gézáé pedig a költészet, a verses összeállítás. Én lettem a postabontó. Hogy azért ne legyen ellenőrzés nélkül, minden héten kétszer vagy háromszor, mikor mennyi gyűlt össze, azokat a műveket, amelyeket nem tartottam én, mint gyakornok postabontó, alkalmasnak a rádióban való közlésre, egy formanyomtatvány keretében (beküldött írását elfogadjuk – nem fogadjuk el) áthúztam az „elfogadjuk”-at és a művel együtt illő tisztelettel, kopogtatás után, be kellett mennem Szobotka Tiborhoz, aki roppant komolyan ült a maga kis szobájában. Be kellett neki mutatnom a „műveket”... Belenézett, belelapozott egy pillanat alatt, és aláírta a nyomtatványt. Így küldtük vissza a kéziratokat.

Rendkívül fess volt, elegáns volt, én egy Szerb Antal-i regényhősnek, egy *Utas és holdvilág*-beli Mihálynak képzeltem, hasonlítottam, aki úgy látszik, tovább él a regénynél... És ide került, valamilyen csodás módon, a Rádió Irodalmi Osztályára. Itt ül, és mindennap beszélgetek én is vele. Nem volt bőbeszédű ember. De engem, mint egy fiatalembert – 19 éves ifjú voltam akkor, az Eötvös Kollégiumba készülődtem – mindig valami érdekes és fontos napi tanáccsal ellátott. Egyik tanácsát a naptáramba följegyeztem, és azóta minden évben átvezetem: „A sors gyáva, aki bátor, az előtt meghunyászkodik. Azt a hátán viszi. Nézz szembe a sorssal, étellel, és akkor te is boldog leszel, mint mások.”

Nagy életet élt, nappalokban és az éjszakákban, munka után. Később hullt le a lepel Szobotka Tibor arcáról, amikor megtudtam, hónapok múlva, hogy milyen tragédia érte a háború végén. Elvesztette először újszülött gyermekét,

* Dalos László, Gergely Ágnes, Kabdebó Lóránt, Kocztur Gizella, Szabó Magda és Tóbiás Áron történeteit összegyűjtötte ALBERT ZSUZSA.

azután fiatal feleségét, és ezt a tragédiát akarta, úgy látszik mindenáron, magából kiűzni.

Nagy kaszinóélet volt akkoriban 46–47-ben a Rádió Irodalmi Osztályán, Tersánszky Józsi Jenő bejött, tarisznyájából előhúzza a furulyáját, pikulázott, másik oldalon pedig Thurzó Gábor jött be, és hozott egy kis szakajtóban a pékségből – mert ő a Váci utca 55. szám alatti pékség tulajdonosának volt a fia –, onnan hozott friss kiflit. Folytak az adomák, a történetek. Kijött a szobájából Szobotka, mosolygott, kedves volt, derűs volt, beilleszkedni kívánt a társaságba, viszont amikor becsukta maga mögött az ajtót, és – mondjuk – éppen dolgom volt nála, akkor láttam, hogy magába roskadva ül az íróasztal mellett. Két keze között fogja a fejét, és valamin medítál, gondolkodik. Tehát egy pillanat alatt váltott abból a vidámságból, ami látszat volt csupán. Csokornyakkendővel, elegáns ruhával nevetett és elmondott egy frivol vagy kevésbé frivol, alig érthető angol történetet, amin csak éppen mosolyogni lehetett, „alulfogalmazott” történetet. Öt másodperc múlva, mikor benyitottam, akkor bizony szinte a könnyeit hullatta.

Volt a Rádióknak akkoriban egy nagyszerű műsora, az volt a címe, hogy *Vasárnap este Pesten*. VEP, ez volt a rövidítése. Ebben Szobotka remekelt. Kinyílt, szárnyai kinőttek, műsorvezetőként és riporterként is, és az egész egyórás műsor remekül összeállt. Összes irodalmi és írói kvalitásait meg tudta mutatni.

Albert Zs. Mit gondol, hogy ő, mint író, miért nem érvényesült?

Tóbiás Á. Abszolút polgári író volt.

Albert Zs. De Maga, mint a Magvető lektora, újból összekerült vele.

Tóbiás Á. Amikor a Magvető megalakult 1955 elején, akkor, ahogy említette, Képes Géza lett a Magvető Könyvkiadó igazgatója. Kellett valaki olyan ember, aki közel áll hozzá. Engem vitt magával, ilyen „adjutánsnak”. A Magvető első kétszáz könyvéből több mint százat én szerkesztettem, mégpedig olyan könyvekből, amelyek már készen álltak, a Rákosi-korszak alatt megíródtak, de nem kerülhettek nyomdába. Olyan irodalom volt az ötvenes évekből, amelyből ilyen emberek hiányoztak, mint Tersánszky Józsi Jenő, Kassák Lajos, Füst Milán, Németh László, Szentkuthy Miklós, Weöres Sándor, vagy a fiatalabb nemzedékből – idézőjelben mondom, hogy fiatalabb – Rónay György, Thurzó Gábor, Grandpierre Emil, és így tovább. Ottlik Gézának nem jelent meg még könyve, én szerkesztettem aztán az elsőt. Illyés Gyulának 1949 és 1956 között, hét esztendeig nem jelent meg verseskötete. Ebbe, az elhallgattatott és meg nem szólaló írók sorába tartozott Szabó Magda – hogy udvarias legyek a férj-feleségnél – és Szobotka Tibor is. Úgyhogy énnekem az volt a tisztem, hogy fogtam magam, illően bejelentkeztem az írókhoz, odamentem egy üres aktatáskával, és rendszerint teli aktatáskával tértem vissza. Így hoztam el a Magvetőhöz Szabó Magda *Freskó* című regényét, és így állapotam meg Szobotka Tiborral is, a *Megbízható úriember* című nagyon érdekes, fanyar, izgalmas, könyvének a kiadásáról. Amit

ő nagyon nehezen adott ki a kezéből... Mert dolgozott rajta végkimerülésig. Aztán 59-ben, amikor én már nem voltam a Magvetőnél, akkor végre megjelenhetett.

*

Dalos László: 1946. december 20-án szippantott be engem a Rádió Irodalmi Osztályára Kolozsvári Grandpierre Emil, az Osztály vezetője. Itt hadd jegyezzem meg először azt, hogy a 45 után indult Magyar Rádió az Irodalmi Osztály vezetését Radnóti Miklósnak tartotta fenn mindaddig, amíg ki nem derült, hogy Radnóti Miklós nem tér vissza. Amikor az abdai tömegsírt föltárták, akkor a tragédia befejeződött. Addig a Rádió Irodalmi Osztályát megbízott vezetőként Pamlényi Ervin vezette. 46-ban viszont, amikor kiderült, hogy Radnóti Miklós többé nem tér vissza, viszont Kolozsvári Grandpierre Emil hazajött a hadifogságból, őrá bízták a Rádió Irodalmi Osztályá vezetését.

Albert Zs. Ki volt akkor a Rádió vezetője?

Dalos L. A Rádió elnöke Ortutay Gyula volt. Amikor az osztályra kerültem, Szobotka Tibor már ott volt, dolgozott, lektorált. Az első emeleten, körülbelül két és félszer két és fél méter nagyságú szobában. Nagyon ki volt béelve hangszigetelő anyagokkal, korábban kis stúdió lehetett. Szobotka Tibor 33 éves volt akkor, a közepesnél magasabb, elegáns, szemüveges, világosbarna hajú. Egy 22 éves egyetemistának, aki akkor voltam, föltétlen tekintélyű író, akinek a noveláit, esszéit már ismertem innen-onnan, a Magyar Nemzetből, Új Időkből, egyebünnen, ahol ezek megjelentek. Úgy néztem föl rá, mint egy félistenre. Ő persze egyáltalán nem látszott annak, nagyon jókedélyű, kellemes, hallatlanul jó modorú, szellemes, és nagyon jó beszélőkészséggel megáldott valaki volt.

Asztalán egy négyzet alakú, nagyon érdekes tömb hevert, amelyet a Rádió külön erre a célra nyomtatott. A benne lévő lapokra írta lektori jelentéseit a kéziratokról: novelláról, verses műsorról, vagy például Csatkai Endre képzőművészeti előadásáról. Szobotka Tibor lektori jelentései az anyaggal együtt bekerültek egy borítékba, ezeket kellett nekem beadnom az osztályvezetőhöz, elosztanom, adminisztrálnom, beírnom egy kartotékba. Közben alkalmam nyílt, hogy Szobotka Tibor lektori jelentéseit elolvassam, és tanuljak belőle. Ezek valóságos minieszék voltak! Tibor sokat dolgozott az aktuális osztálynak is. Hangos riportokat csinált, főleg kulturális tárgyúakat.

Egyszer készített egy sorozatot: beszélgetéseket az akkor meginduló folyóiratok szerkesztőivel. Megindult a Vigilia ismét, megindult a Válasz ismét, megindult a Kortárs, Kassák Lajos folyóirata; Lengyel Balázsék Újholdja is akkor indult. A szerkesztőket Szobotka Tibor behívta a Rádióba egyenként, megírták a beszélgetést, s aztán fölolvasták élő adásban. Kassák Lajos valami miatt nem tudott eljönni. Ott álltunk adás előtt egy-két perccel, s azt mondja nekem Szobotka: „Játszd el Kassákat! Itt van a szöveg, s egy kicsit vedd olyan palócosra

a hangot.” S „eljátszottam” Kassákat. Így lehettem részese Szobotka Tibor egy kulturális riportjának. 1947-ben egyenes közvetítést adott a Rádió a május 1-jei felvonulásról. Több riporter dolgozott a város különböző részein, a felvonulási területen, a Városligetnél, állt a mikrofon előtt, és mondta, hogy mit lát. Szobotka Tibor is nagyszerű svádával konferált, így: „Kedves hallgatóim, jön a sok ember, hömpölyögnek, hömpölyögnek, hömpölyög ez a nagy emberár, soha ilyen, ekkora nagy hömpölygő emberár nem adatott! Itt jönnek az emberek, ezrek és ezrek, a hömpölygő fák alatt,” – ebben a pillanatban megállt, észrevette saját szóvétését, rádiós nyelven „bakiját”, és így folytatta: „Igen, kedves hallgatóim, mert mintha még a fák is hömpölyögnének...” Ez volt, azt hiszem, a Magyar Rádió akkori leghíresebb bakija, mindjárt kijavítva, élő adásban.

Aztán, ahogy jött a fordulat éve, Tibort előléptették, ő lett a műsorfőtitkár. Schöpflin Gyula elment, az addigi műsorigazgató, elment stockholmi nagykövetnek, aztán a Rajk-per után le is mondott a nagykövetségről, és nem tért haza. Akkor Kolozsvári Grandpierre Emilt neveztek ki műsorigazgatónak, és ő vezette az Irodalmi Osztályt is tovább, Mesterházi Lajos segítségével, aki amolyan politikai vezető lett. Ez mind a fordulat éve után, 48 után alakult így, furcsán és eléggé visszatetszően sokszor. A műsorfőtitkári posztból bocsátották el aztán Szobotka Tibort. Erről egyébként ír az önéletrajzi jegyzeteiben; nagyon keserűen ír erről, mert nagyon mélyen érintette a bántalom. Mint ahogy minden bántalom egész életében nagyon mélyen érintette.

Nagyon szerettem Szobotkában, az íróban, az ő elegáns realizmusát. Mindenféle nyelvi feltűnéskeltés nélkül, hallatlanul érdekes, sokszínű, színes, változatos nyelven író stílusművésze ő a magyar nyelvnek. Úgy hiszem, azt a vonalat követte, amelyik Kosztolányitól Hunyady Sándoron, Hevesi Andráson, Szerb Antalón és másokon át vezet. Nekem, az olvasónak a *Megbízható úriember*ből különösen emlékezetes Szobotka Tibornak az a mély empátiája, ahogyan bele tudott helyezkedni a Mátyás téri jelenetek lumpenproletár bugyrába... Megdöbentő élményem, ahogyan egy levelemre válaszolt 1982. január 7-én. Ebből idézek:

„Bizony nem írok én már semmit. Ülök egy karosszékekben, ölemben könyvvel, abból is keveset olvasok. 69 éves korunkban betegen, az írás hallatlan erőfeszítéséhez valami biztatás kell, amit úgy hívnak, hímvév, siker. Én egyiket sem kaptam meg. Tudom, hogy jó regényeket írok, az álszerénység ostobaság volna, szerencsére leveled megkímélt attól, hogy arcpirító módon magamat méltassam, szerkesztésemet, stílusomat. Hiába, a közönségtől el vagyok vágva, részben a kis példányszámaim, részben a kommunikációs lehetőségek teljes hiánya miatt. Sajtó, rádió, televízió velem úgyszólván nem csinált interjút, nincs rangom, besorolásom, a futottak még között sem szerepelek. Így aztán hetven felé járva minek erőlködném azon, amit évek-évtizedek során nem sikerült élnem! De

elég a férfiatlan siránkozásból, ezt is csak azért írtam, hogy tudd, mit jelentett leveled: egy hangot abból a visszhangtalan némaságból, amely körülvesz.”

És két hónappal később már meghalt.

*

Gergely Ágnes: Én 53-tól 57-ig jártam a Bölcsészkarra, angol–magyar szakos voltam, és annyit tudunk Szobotkáról, hogy évekig nem taníthatott. Nem kapott állást.

Albert Zs. Általános iskolákban tanított.

Gergely Á. Igen, de az egyetemre nem juthatott be. Az angol tanszék azokban az években elég jó kis sziget volt. Apró példa: még javában minden tanárt elvtársztak a Bölcsészkaron, és mi már professzor uraztuk meg tanár uraztuk a tanárainkat, őt is. Szobotka angol drámát adott elő nekünk, pontosabban, szemináriumot vezetett egy teljes tanéven át. XX. századi angol drámát tanított, ami az ötvenes évek közepén főleg G. B. Shawt jelentette és Oscar Wilde-ot, esetleg Priestleyt. Nagyon kellemes egyéniség volt, légkört tudott teremteni, valahogyan az akkori egyetemi tankönyvekből száműzött Szerb Antal szellemét hozta be az óráira. És ezt nagyon szerettük, nagyon élveztük. Például, Shawban nem hangsúlyozta túl a politikumot, ahogyan akkoriban szokás volt, hanem egyszerűen úgy fogta fel, hogy az író odakacsintgatott a Szovjetunióra – azt hiszem, járt is kinn –, de valószínűleg azért, mert ír volt, és ezzel is borsot akart törni az angolok orra alá. Ilyen egyszerű. Szóval, nagyon szerettük Szobotka óráit. Később meglepetésszerűen a szerkesztője lettem a Szépirodalmi Kiadóban, ahol 1974 és 77 között dolgoztam. Két regényét szerkesztettem. Az *Összeesküvőket* 78-ban, illetőleg korábban, de a könyv 78-ban jelent meg, a másik könyv pedig a *Menyasszonyok, völegények* volt. Az *Összeesküvők* véleményem szerint Szobotka legjobb könyve. Mélyen történelmi könyv, de nem köthető sem történelmi eseményhez, sem helyhez, sem időhöz: az összeesküvés fikatív. Valamennyire talán a Martinovics-összeesküvésre emlékeztet, de nem ez a lényege. Tizenkét összeesküvő szövetkezik – tehát bejön a regénybe a biblikum is –, egy infantilis királyt akarnak megölni. Itt, ahogy az infantilis király alakja megjelenik a regényben, az olvasóban megmozdul valami. Ugye, az ötvenes évek elején volt nekünk egy – legalábbis infantilis megjelenésű – királyunk. De nagyon magas szintű a regény, tehát nincsenek benne ilyen primitív allúziók, csak megmozdít valamit az olvasóban. Magyar tragédia, közép-európai, kelet-európai tragédia, annak a tragédiája, hogy itt mindenfajta megmozdulásnak, mozgalomnak, felkelésnek el kell buknia. És végig érződik a regényben a balsejtelem, és ez adja a feszültségét. A tizenkét összeesküvőnek a szándékát, tehát, hogy csatlakoznak ehhez a mozgalomhoz, más-más motiválja. Kitűnően megrajzolt figurák, és a környezetük legalább olyan jó. Tele van a környékük talpnyalókkal, állá-

sukat féltőkkel, és aztán ott van harmadik réteggént az akasztásokra kivonuló tömeg, a csőcselék. Nagyon keserves regény.

Albert Zs. Szobotkának korán megjelentek novellái, és tanulmányai is. Mi lehet az oka annak, hogy meglehetősen későn jelentkezett kötetekkel?

Gergely Á. Nem tudom. Nem tudom, egyéni balszerencse, és nyilván a körülmények szerencsétlen összejárása, valamennyire az ő rendkívül szerény, finom, visszahúzódo alkata is... és elsősorban politika, természetesen. Valamennyit megtudhatunk Szabó Magda remek könyvéből, a *Megmaradt Szobotkának* című, nem is tudom, minek nevezem, regénynek talán...

Albert Zs. ...kollázsregény.

Gergely Á. Igen. Szobotka második regénye zűrés körülmények között és több év késéssel jelent meg, valami „baj” volt ezzel a regénnyel, évekig várt kiadásra. 80-ban jött ki végül, akkor én már három éve nem is dolgoztam a kiadóban; behívatott a kiadó igazgatója – 77 körül lehetett –, Illés Endre, azzal, hogy menjek el a Tibor és a Magda lakására, és beszéljek Tiborral, hogy valamennyire szorítsa vissza a regény erotikus motívumait. A regény bordélyházban játszódik, a második világháború utáni koalíciós időkben. Hajlamosak vagyunk arra a három évre – tudod, 45-től 48-ig – nosztalgiával visszagondolni. Szobotka nem a nosztalgikus oldaláról ábrázolja ezt az időszakot, hanem a konjunktúralovagokat írja meg. Bánnád, ha fölolvassák a saját fülszövegemből egy mondatot?

Albert Zs. Nem, olvasd.

Gergely Á. Mert azt hiszem, hogy jellemző: „A történet háttérben megelevenedik a háború utáni romos Budapest, ahol a nők szalonnás rántottáról ábrándoznak, a presszóban dollárról fecsegnek, a gyárigazgató többféle újságot vásárol, »hogy a koalíciós partnerek mindegyikéről képe legyen«, a kis budai utca gyanús házában »kieggett körtéjű betlehem csillag« ég a roncsolt életek fölött, s a rendőr így köszön: »Na, Isten áldja. Szabadság.«”

Úgy érzem, hogy ezekben az idézetekben, amelyeket én a fülszövegembe beletűzdeltem, valahogy benne van a regény meg a korszak lényege: „Isten áldja. Szabadság.” Talán két mondat „túlzást” talált Illés Endre, a regény megjelenése érdekében, azt hiszem, azt a két mondatot kihagytuk, de még ez se biztos. Egyébként van Szobotkának egy novellája, amelyben a két hivatása, az író és a tanár hivatása összeér, és ez az én legkedvesebb Szobotka-novellám, az a címe, hogy *Kép szürikében*. Már a címe is nagyon jó, egy megöregedett professzorról van benne szó – kitűnő a professzor lélekrajza, ahogy eljut a szenilitás határára, de nem szenilis, hanem azon a pengeélen van, ahonnét az öregség átbillen a nemlét előtti fokozatba. Beállít a professzorhoz külföldről egy régi tanítványa, elhozza a feleségét, hogy bemutassa. És a professzor babákkal játszik. De ez sem szenilitás, sejtjük csak, nem tudjuk, hogy fonetikával foglalkozhatott, mert a babákba különféle hangszálak vannak beépítve, és gombnyomásra működnek. Amíg a professzor a fiatalasszonynak a babákat mutatja, ad-

dig a tanítvány – rövid gondolkodás után – ellop három értékes könyvet a polcra. Ennyi a novella. Két pálya összegezése. Ha tetszik, ítélet.

*

Albert Zs. Kocztur Gizella a Világirodalmi Tanszéken dolgozott együtt Szobotka Tiborral.

Kocztur Gizella: 1957-től dolgoztunk együtt. Az együttműködés azt jelenti, hogy egy nagyon rövid ideig egy szobában is voltunk. Én próbáltam visszaemlékezni arra, hogyan is tudnám összefoglalni önmagam számára, hogy mit jelentett Szobotka Tibor személyisége. Olyan tanár volt, olyan kolléga volt, akit mindannyian tiszteltünk és szerettünk. Azért hangsúlyoztam, hogy tiszteltünk és szerettünk, mert volt, akit tiszteltünk, de nem szerettünk, volt, akit szerettünk, de nem tiszteltünk, nála ez a két dolog harmonikusan volt együtt. Ha az ember egy korrekt, nagy tudású, tiszteleltre méltó és kedves embert keresett a kollégák között, akkor Szobotka Tiborra gondolt először. Azt, hogy kedves, azért hangsúlyozom ennyire, mert nagyon sokan voltak, akik bejöttek a tanszékre, találkoztak Szobotka Tiborral, s akkor azt mondták, hogy merev, hideg. És nem vették észre azt, hogy Tibor mindig egy kicsit fedezékben volt, egyfajta sündisznóállásban rejtőzött, álarc mögé rejtette nagy empátiakészségű, nagyon rokonszenves, szeretetre méltó személyiségét. Én erre a Szobotka Tiborra fogok emlékezni, mivel korábban, „hivatalnokként” is ilyenek ismertem meg. Ő ugyanis, egy rövid ideig, a Dékáni Hivatalnak volt a titkára. Mi, néhány fiatal oktató, elköveltünk egy óriási vétket. 1954 augusztusában beköltöztünk az Egyetemre, ami fel nem mérhető és elképzelhetetlen dolog volt, s így természetesen minket meg kellett büntetni. Egy bizottságot hoztak létre, amelynek a feje a dékán volt, I. Tóth Zoltán. Titkára a dékánia akkori titkárja, Szobotka Tibor volt, akinek a szíve hasadt meg értünk. Tibor később megvallotta, hogy életének ez volt egyik legkínosabb pillanata, mert vérzett a szíve azért, hogy minket meg kell büntetni. Ő tulajdonképpen nagyon jól mulatott azon, hogy három fiatal, részben tanársegéd, részben diák házaspár beköltözött az Egyetemre, de hát neki hivatalból el kellett járnia velünk szemben. A három férj – és én is – tanársegéd volt, így valamennyiünket a munka- és jogi szabályoknak megfelelően egyformán kellett volna büntetni. És itt derült ki, hogy a bizottság valójában nem akart velünk szemben „eljárni”. Hogy a megoldást ki találta ki, I. Tóth Zoltán vagy Szobotka Tibor, egészen pontosan soha nem tudtuk meg. Az volt a végeredmény, hogy engem személy szerint, mint a gyermekéért aggódó anyát, engem felmentettek, mert egy aggódó anyát nem lehet megbüntetni. A férfiakat pedig elbocsájtás helyett szigorú szóbeli megrovásban részesítették. Ezt a végső rendelkezést, a megfogalmazott ítéletet Szobotka Tibor olvasta fel, aki ugyanúgy meg volt hatva, mint mi, valamennyien. Ez volt az első találkozásunk. Én tud-

tam, hogy Szobotka Tibor kicsoda, de úgy testközelben és hogy emberségben milyen, azt itt tanultam meg, és ez 54-ben volt.

A Világirodalmi Tanszék azokban az években – az ötvenes, hatvanas években vagyunk – nagy tanszéknek számított. Kardos Laci bácsi, a tanszékvezető professzor, mindenkinek megengedte, hogy a saját egyéni érdeklődésének, szakmai ismereteinek megfelelően foglalkozzék a hallgatókkal, a kötelező, átfogó előadásokat meg kellett tartani, de a szemináriumokban specializálódhattunk. Tibor „németes” lett, mert a német irodalom ugyanúgy főszakja volt, mint az angol, s tudása, olvasottsága egészen kivételes volt.

Laci bácsinak fantasztikus képessége volt arra, hogy összetartsa egy közösséget. Ezért a mi tanszékünkön mindenki otthon volt, s Tibor nagyon szerette és becsülte, hogy itt egy otthonos, intim közösségben él, ahol az emberek szót értettek. Nem hiszem, hogy a mi tanszékünkön bárki is intrikált volna bárki ellen. Ez már önmagában nagy szó. Nekem akkor a gyermekem kicsi volt. Ha lázas volt, beteg volt, és azt kellett kérnem, hogy „Tibor kedves, megtartaná az előadásomat?” Meg se kérdezte, hogy miért? Tudta, hogy nehéz körülmények között élünk, tudta, hogy ok nélkül, feleslegesen nem kérnék tőle „plusz” munkát. A tanszék a harmadik emeleten volt, a sarokban, ezt mindenki, aki akkor magyar szakos volt – tanár kolléga, diákok, barátok – tudta. Nagyon szerettek minket a kollégák, és a hallgatók is. Az értelmes hallgatók, az irodalmi lapok, folyóiratok munkatársai – végtelen névsort adhatnánk itt – mindig bejöttek hozzánk beszélgetni. Kedvenc vendégünk volt Pilinszky Jancsi, s bizonyosan megbocsájtja nekem, hogy Jancsinak nevezem. Amelyik asztal mellett szabad volt a szék – engedelmet kért: „kedves Gizi, szabad?”, akkor az én asztalom mellett cigarettáztam, „kedves Tibor”, és akkor Tibornál üldögélt, vagy Kéry Laci, Mézáros Vica, Szűcs Éva asztala mellett. Bejártak hozzánk a pestiek kívülről, de nemcsak a pestiek, lovagok és kollégák. A debreceni magyar tanszékről Kiss Feri, K. Kovács Kálmán, és nagyon sokan mások. Mert pontosan ezt az otthonias, kellemes, intimus? – hadd használjam ezt a kifejezést – légkört érezték, ahol bármiről szabadon, nyíltan beszélhettek. Ez a légkör a „nehéz” napokat befejező pillanatokban is jelen volt. Ha késő estig vizsgáztattunk, akkor nem rohantunk azonnal haza, hanem kitártuk a Duna felé az ablakot, leültünk, és beszélgettünk, és ezek voltak azok a pillanatok, amikor Tibor is megnyílt. Voltunk ketten, voltunk hárman, öten, attól függően, hogy kinek milyen dolga volt. Lehet, hogy bennem az a bizonyos korábbi, hivatalos első tapasztalat is munkált, de én akkor már tudtam, hogy Tibor olyan ember, aki sohasem bántja a másikat.

Nálunk az évzáró tanszéki értekezletek nem a tanszéken voltak. Hanem a Krisztnél, a Százévesben, vagy Laci bácsi azt mondta, hogy most hajókázni fogunk, és ott lesz a záró tanszéki értekező. Egy ízben a férjem nyárra behívott katona volt, és a gyerekeim még karon ülő pici. Én elmondtam Laci bácsinak, hogy a gyerekeim bölcsődében van, a férjem katona, s így nem tudok elmenni

az értekezletre. Laci bácsi erre természetesen azt mondta, hogy „Gizi drága, hozza a gyermekét is a tanszéki értekezletre”. S akkor én megjelentem a hajóállomáson délután kettőkor, gyermekemmel a karomon, és akkor elsőnek Tibor vette ki kezemből a gyereket, akit sorban megdajkált az összes tudós férfiú. Így zártuk az évet, és nagyon jól éreztük magunkat együtt.

*

Kabdebó Lóránt: Számomra Szobotka Tibor sokáig valóban legenda volt. Amikor előben először találkozhattam vele, az a halála előtti pillanat volt. Akkorra ő már úgy érezte, leírta az irodalmi élet, és ha egy kiváló közös szerkesztő barátunk, Kovács Sándor Iván a Kortársban nem tett volna meg mindent, hogy utolsó hónapjaiban valahogy elfogadtassa vele a tudatot, hogy a magyar prózában valami jelentőset, újszerűt hozott, mást, mint amit megszoktattak velünk, akkor azt hiszem, még bánatosabban, még vertebben, még törtebben halt volna meg.

A Rádió és a Kortárs számára beszélgettem műveiről, kiváltképpen a *Megbízható úriember* című regényéről. Legnépszerűbb, és éppen ezért legfurcsább művéről. A magyar irodalomban a Teleki tér sajátos helyszíneként jelenik meg. Mint egy kis olasz középkori városállam. Öntörvényű köztársaság. Persze, mindenki a valóságos Teleki térhez viszonyítja – pedig ez az irodalmi Teleki tér Mándy Ivánnak és Szobotka Tibornak lelki történéseit foglalja keretbe. Mindketten megteremtene egy-egy történelmi alakzatot, hogy benne és általa éppen a történelmet szüntethessék meg. Olyan létformát idéznek meg, amelyben rákérdezhetnek a létezés mikéntjére. És amint a kérdezők különböznek: maga a megidézett világ is másarcú, nem is beszélve a válaszok különbözőségeiről.

Furcsa ellentmondás: ezek a terek *csábítanak összevetésre*, mintha valóságos, realista színhelyek lennének. Sokan ekként is olvassák: a kalandot, az eseményességet vonják ki belőle. Közben a figyelmes olvasó érezheti: minden megfoghatatlan, lebegésben van; nem a színhely, hanem a tájékozódó ember kérdezésmódja formálja ilyené az egész környezetet.

Számomra mindig is talány volt: Szobotka könyvei a megjelenés *előtt* közegellenállásba ütköznek, *utóbb* a kritika vagy hallgat, vagy elítélő – közben pedig a megjelent könyvek népszerűek, újabb és újabb kiadást érnek meg. Az író helyét még akkor sem találja meg, amikor pedig társai, akikkel együtt indult, akik őt magát is becsülik, már rég ismét befutott alkotóknak, amolyan élő klasszikusoknak számítanak.

Magam halála után próbáltam utánajárni ennek az ellentmondásnak. Kovács Sándor Iván barátom Kortársában egy portrét írtam róla. Most újra kézbe vettem az évtizeddel ezelőtti írást. Változtatás nélkül közölhetem a következő kötetemben. Legfeljebb ezzel az utószóval. Ugyanis mindent leírtam, ami tematikailag,

stílus- és eszmetörténetileg jellemezheti elhelyezkedését a magyar próza történetében. Csak azt nem mondtam ki, amiért még társai között is társtalan maradt. És amit csak most, mai horizontról kezdek megérteni.

Azt ugyan megírtam, hogy híd-szerepet töltött be a harmincas–negyvenes évek nemzedéke és a nyolcvanas években tájékozódó fiatalok törekvése között. Méghozzá nemcsak írásművészetével, de elméleti tájékozottságával is. Azt is láttam, hogy halála pillanatában jelennek meg azok az írók, akik dialógusba kerülhettek volna vele. Függetlenül életkoruktól. Csak azt nem olvastam ki akkor művéből, amire *akkori* írásom *mai* olvasata figyelmeztet. Valamit tudott ez az író, amit csak ma vehetek észre. Akkor ugyanis a *folyamatosság* volt a fontos, a hangoztatott *híd-szerep*. Esterházy esszéi visszakeresték a századot, Szobotka könyvei előre üzentek. Észrevettem a találkozást. Mégse vettem észre. Továbbra is megmaradt kételyem. És egymás *mellett* elbeszéltem őket: a múltat, amely a jelenbe ér, és a jelent, amely a múltat keresi.

Hát persze: az ellenzék szemével néztem én is – akaratlan persze, és nem politikai értelemben – a múltat. Példát és folytathatóságot vadászva. Akit akkor megtaláltak, az Márai volt. És egyfajta Kosztolányi. Márai nyomvonalán tovább nem is lehet menni. Kosztolányi továbbvezet. És ebben a *tovább*-ban van benne Szobotka. A *Hrabal könyvét* és a *Hahn-Hahn grófnőt* író Esterházyban és a *Creusaist* és *A lepke logikáját* író Szabó Magdában. Szobotka sem etikai, sem történelmi folytathatósággal nem szolgál. Éppen ebben rejlik poétikai folytathatósága.

Benne megszünteti önmagát a nagy elbeszélés. Nemcsak a történelem, de minden ideológia is. És ezt tíz éve nem láthattam. A humanizmus a század nagy ellenzékiése volt, amelynek folyton foltozott gúnyája még üdvözítően eltakarhatta a történelem folytathatatlanságát. A példa, a minta, a titok: még megoldást ígér prózában, amikor Szobotka meztelen mondatokat ír le. Örömmel vettem, ha egy-egy tisztult pillanatot, érzelmileg megfeszített jelenetet olvashattam, de nem vettem észre, hogy mindez már nem minta, nem példázat, nem titok – hanem valami más. Micsoda?

Az *ahumánus* létezésben az ember autentikus széttekintése, mérekezése a „mindenséggel”. Az a gyönyörített pillanat („a lonely impulse of delight”), amikor az ember leveti történelmi önmagát. A halál előtti széttekintés – előre és hátra. Már és még kívül az időn. Benne a létezésben, elszakadóban a bennélét mikéntjétől. Ahogy az előbb idézett Yeats mondja: „I balanced all, brought all to mind, / The years to come seemed waste of breath, / A waste of breath the years behind / In balance with this life, this death.”

Vagy amint Szobotka idézi meg ezt a pillanatot egyik regényében a Posilippón széttekintve: „hirtelen megtorpantak egy szikla szélén, amely úgy ötven-hatvan méter magasból zuhant a tengerbe. A szikla sárga volt, a tenger pedig fantasztikusan kék. Sötét, mélykék színe volt a víznek, amelybe vakítóan és borzongatóan estek be a meredek, sárga sziklák. Ismeretlen, majdnem kivédhetetlen

erővel vonzotta a mélység az embert, ugrani, repülni, és aztán megpihenni a mormoló hullámok hintázó harmóniájában.” Három bohóc-ember érkezik ide, lehetnének Szent Lajos király hídjának értelmetlen-értelmes végű kiszemeltjei is. De itt, ebben a természeti csodában, a naplemente monumentális pillanatában, a transfiguratio csodája testet öltve ismétlődik, az ember találkozása az autentikus idővel: a három buffo szembesül létével, meghatottan köszönti önmaga mikéntjét, majd ennek révületében köszöntik egymást. Az *Igitur* című regényben van a jelenet: a szállóige intertextualitása segítségével ebben a könyvben veszíti el az ember történetét (marad a kötőszó: „igitur”), és érzi meg a mindenséggel mérekezés szükségét, a létben való viszonyítottságát (a „gaudeamus” hiányon átsugárzó erejét).

Két egymástól olyannyira különböző író – Esterházy és Szabó Magda – újabb csúcspontok kellett, hogy kiolvassam Szobotkának ezt a kései modernségből kifejtendő horizontját.

Mindenki a sikertelen íróról beszél, a megérthetetlen idegenségről, mely mégis olvasókat vonzó köntösben jelenhetett meg. Az elkedvetlenedésről, mely lehetett életrajzi tény is, de ami belekódolva magukban a művekben is benne él. Függetlenül szerzőjük életének esetlegességétől. Elkedvetlenedés minden hagyománytól. Éppen a hagyományban magában. Nem állítás, nem tagadás, nem rombolás, nem építés. Kérdés. Felkészítés minden helyzetben a kérdésre. Ideológiák nélkül – bízva mégis az emberi tudat erejében. Történelmi rezignáció, alkotói bizalom. Ami a kilencvenes évek nagy magyar prózáját élteti. Köztük éppen annak az alkotói retorikáját, aki társát veszítve mégis felemelte társa mára legkorszerűbb életművét. Mint pályája elején hivatkozott: szolgálattelvő filozofként; és mint mára láthatóvá válik: dialógusban alkotó klasszikusként.

És ha így nézem, talán a mellőzöttségben pusztulás is csak legenda. Ténynek tény, de talán a lényeg más. Ez a két ember – Szabó Magda és Szobotka Tibor – ebben az ellenvilágban, ahol a perverz és vérszomjas nézők azt figyelik, mikor zuhannak le a trapézról az artisták, talán megépítette a maga önmegtartó világát. Belső és külső konfliktusaik ellenére az összemunkálás törvényei szerint élve-alkotva. Egyszerre vitapartnerre és közönségre egymásnak. Külön-külön mások lehettek, de sejtették: ez a másság tartja össze őket. Talán nem is sejtették – csak *élték* így az életet. És éltek imígyen tovább Szabó Magda létezésében.

*

Albert Zs. Németh László azt írja valahol, hogy minden házasság vállalkozás. Szabó Magda és Szobotka Tibor házassága is, úgy gondolom, az lehetett.

Szabó Magda: Ez nagyon szép vállalkozás volt, életemnek legnagyobb ajándéka. Sokat kaptam Istentől, ezt minden interjúban el szoktam mondani, kivételes szülőket, kivételes testvért lánytestvérem szemelyében, kivételes embert a férjem

személyében. Igen, életem legnagyobb ajándéka ez a házasság volt, mindig azt éreztem, hogy Isten különös kegyelme, hogy mi találkoztunk. Egész biztosan tudtam, hogy ha nem találkozom Szobotkával, én nem fogok férjhez menni soha, mert akármilyen házasságot nem kötök. És Szobotkánál is azt éreztem, hogyha nem én jövök az ő derékban tört életének újrakezdésében segíteni, alighanem ő sem fog megházasodni ismét. Minden mögött, ami történik vagy nem történik, én Isten szándékát látom, azt hiszem, nekünk találkozniuk kellett. Annál is inkább, mert ha nincs Szobotka Tibor, akkor nem lesz Szabó Magda sem. Illetőleg lesz, de az a Szabó Magda nem volna azonos azzal az önmagával, aki ebben a percben itt ül a Júlia utcai lakásában és beszél. A férjem nélkül én maradok egy, Jóisten tudja, mifajta futópályán számon tartott költő, aki valószínűleg soha nem jön rá, hogy tud prózát is írni, és sose válik belőle drámaíró se. Szabó Magda, aki valaha eljött Debrecenből, aki nagyon keveset tartott magáról, s akiről mindenki azt hitte, tudományos pályát fog megfutni, mert azt érzékeltették a kezdeti jelek, egyszer csak előszedte és összegyűjtötte a verseit, aztán prózaíróvá alakult. És ez Szobotka pályamódosító hatása volt. Sajnos, azt kell mondanom, hogy Szobotka hatása Szabó Magda életében sokkal sikeresebbnek bizonyult, mint fordítva. Én nem tudtam ennyit elérni. Én született harcos vagyok, nekem az lett volna a kötelességem és a feladatom, hogy Szobotkát meggyőzzem arról, ha már nem tudja átvenni az én másfajta természetemet, a harcosét, akkor legalább állja a küzdelmeket. De nemcsak hogy nem állta, nem is bízott magában.

Ha nekem valaki azt mondja, hogy nem tudok semmit a mesterségemből, szimplán szerencsém van, több embert megkérdezek, kivárom a valamifajta megerősítést vagy cáfolatot, persze, magamat is megvizsgálom. De ha neki azt mondta valaki, hogy „polgári nyekergése” majdnemhogy kártékony, és mi a csudának volna szükség a magyar irodalomban polgári meglátásainak a rögzítésére, ő azonnal tudomásul vette és becsukta az írógépet. Hiába mondtam: az Isten áldjon meg, először is nem igaz, másodszor ellened játszanak, harmadszor ellenszél van, egy egész generációt akarnak itt megfojtani – nem tudtam elhithetni vele! Ha valami nem sikerül az író életében, akkor nem az a válasz, hogy segíték az ellenségnek azzal, hogy elhallgatok. Senki sem értette, miért nem boldogul, aki ismerte az életrajzát, tudta róla, hogy Karácsony Sándornál indult az írói élete, abba a körbe, a Karácsony Sándor körébe tartozott, ahová Weöres Sanyi, Jékely, Bóka tartozott, annak a negyedik tagja Szobotka. Aki ezt tudta róla, azon csodálkozott, hogyan vált ilyen előzmények után belőle egy szürrealista látomásos ködlovag. Kettőnk között ő volt a modern alkotó, én voltam a hagyományos. Én nagyon jelentős alkotónak tartottam őt, jobban méltányoltam, mint tehettem, mert hiszen én voltam az egyetlen, aki nem elemezhettem, nem magyarázhattam, és nem kommentálhattam, szólnom se lehetett, illetl róla, csak miután meghalt. Meg kellett várnom a temetését ahhoz, hogy elsikoltsam, mit

csináltak velem, attól, hogy nem értitek, még lehet nagy író! Én mindig tudtam, ezért lettem a felesége, s megkínzott a tény, hogy én voltam a látványos, engem ismertek. Nem volt egy felhőtlen sikerem, igazságtalannak éreztem, hogy neki nem jut semmi. Szobotka, fordítva, a ritkán átélt boldogság perceit akkor élte, mikor úgy érezte, végre megszűnt körülöttem a politikai-esztétikai rágalmohadjárat, elismernek, végre a helyemen vagyok, személyembe transzponálta a saját meg nem valósult álmait. Kollégák voltunk, de egy test-egy lélek szerelmesek, házasságunk cementje az állandósult dialógus volt, beszélgettünk, beszélgettünk, beszélgettünk. A kapcsolat kezdettől bonthatatlanul ígérkezett, az is maradt, nem győzött a halál. Hogy elvesztésével nem változtatok az életemen, az nyilvánvaló volt: ha valaki hegycsúcson élt, megszokta a hegyi levegőt, nem száll le a völgybe. Persze, a magam vállalta magány nem egyszerű, nem tudok beszélgetni soha többet úgy, nem tudom a problémákat senkivel, mint velem, megosztani, olyan közel nem engedek magamhoz többé senkit. Egyébként a halottak rejtelmes módján nem is távozott, jelen van az életemben ma is, itt érzem ezek között a tárgyak közt ebben a lakásban, de ha elutazom, akkor is követ, viszem magammal. Miután én hiszem a feltámadást, tudom, hogy egyszer még meglátom őt, azon a bizonyos negyedik napon, amelyiket már nem jegyez az üdvtörténet, de amelynek egyszer el kell jönnie, akkor azt fogom mondani neki, ezt nem lett volna szabad tenned. Kértelek, várd ki, míg akad valaki, aki méltóképpen elkiáltja a nevedet és ki fogja mondani: ébresszétek föl Szobotkát, aki köztünk élt, és mi mindent írt akkor, amikor nem volt divat ezt írni, és félre-, vagy egyáltalán nem is tájoltuk be szegényt. Erről meg voltam győződve. Ő nem hitte, hogy egyszer majd megfogalmazzák, mi újat hozott a magyar irodalomba a maga különös írói eszközeivel. Szobotkában mindig jobban hittem, mint önmagamban. Én majd szépen meghalok, rendesen, úgy, ahogy illik, és leszek egy, a debreceni, vidékről fölkerült írók közül. Ő meg, szárnyal, mert ő volt az, aki meg tudta fogalmazni ezt az emberevő századot, annak minden iszonyatával, nem én. Amit íróként, asszonyként tőle kaptam, meghálálhatatlan, megfizethetetlen. Harminchét esztendőm éltem velem, másnak talán harminchét másodperc se jutott e csaknem negyven év keserédes, feledhetetlen mézéből.

SZABÓ MAGDA
Válogatott bibliográfia

Összeállította
BUDA ATTILA

Az itt következő bibliográfia Szabó Magda munkásságának szépirodalmi és tudományos munkásságát, valamint a vonatkozó irodalmat tárja fel, az első diákkori közléstől egészen e szám zárásának határidejéig. A bibliográfia első része a különféle lexikonok, enciklopédiák szócikkeit, második része pedig a tényleges Szabó Magda-irodalmat tartalmazza. Ez utóbbi fő rendező elve a kronológia, ezen belül a tematika, a következők szerint:

- önálló művek kötetközlései;
- önálló művek idegen nyelveken;
- szépirodalom folyóiratokban és antológiákban;
- esszé, tanulmány, útleírás, publicisztika, nyilatkozat folyóiratokban és antológiákban;
- Szabó Magda műfordításai;
- a művekkel kapcsolatos általános kritikák és a Szabó Magdával készített interjúk.

A kötetleírások után azonnal következnek az adott kötetre vonatkozó kritikák évek szerint, bekezdésekkel elválasztva, egy éven belül pedig betűrendben. Helykímélés miatt nem közöljük a kritikák címét, csak a szerzők nevét és a megjelenési adatokat. Az egyes tételeket gondolatjel választja el egymástól. Az idegen nyelvű változatok címei mellett szögletes zárójelben az eredeti magyar cím olvasható. Szépirodalmon a három alapvető műnemet, a lírát, a prózát és a drámát kell érteni. Minden más közlés a következő csoportba került. Szabó Magda műfordításai esetében csak az található meg, hogy mit? és hol? – az ő neve értelemszerűen itt sem szerepel. Ebben a kategóriában csupán a sokszínűség bemutatása volt a cél, a többször, különböző helyeken megjelent összes műfordítás feltüntetése ugyanis roppant módon megnövelte volna a terjedelmet. Az utolsó rész az átfogó jellegű, nem egy műhöz kapcsolható kritikákból, valamint az interjúkból és riportokból áll, melyek a készítő(k) neve(i) alatt találhatók.

Szabó Magda köteteinek és műveinek címét kurzív szedés jelöli. A szögletes zárójelben lévő szövegek a szerkesztő kiegészítései. A címek és a szerzők nevei az eredeti írásmódot reprodukálják, bár ez utóbbiak esetében a következő megjegyzést kell tenni. Mivel a nem latin betűs nyelvek átírási szabályzata az elmúlt évtizedekben többször változott, s a bibliográfia a megjelenések idején érvényes rendszert igyekszik követni – emiatt némely esetben előfordulhatnak látszólagos következetlenségek. Ugyanígy eltérés fedezhető fel a folyóiratszámok jelölésében is, a szokásoshoz képest. Ennek magyarázata a következő: a külföldi kritikák legnagyobb része csupán lapkivágatként állt rendelkezésre, melyeken sajnálatos módon a lapszám (oldalszám) nincs feltüntetve, s beszerzésük, tekintve a rendelkezésre álló időt s azt, hogy e lapok legnagyobb részét helyi és nem országos megjelenésűek, lehetetlen volt; így azonosításukra csupán az év, a hónap és a nap maradt. Az egységesítés kedvéért az évi 12 számnál gyakoribb megjelenésű lapok esetében is ezt a meghatározást igyekeztünk érvényesíteni, ami nem okoz nagy zavart, hiszen a fenti három adat is pontosan azonosít. A leírások nem ismétlik meg a napi újságírói munka hajszolettségével magyarázható helyesírási hibákat, melyek főleg egyes művek címeinek

eltérő írásmódjában érhetőek tetten. Ugyanígy, bizonyos folyóiratok címeiben is egységesítést alkalmaztunk.

A bibliográfia a kritikáknak csak az első megjelenését rögzíti, többnyire tehát a folyóiratközléseket. A szerzői gyűjteményekbe került írásokat nem veszi fel, kivéve, ha azokban lényeges átalakítás történt. Szabó Magda írásai természetesen az összes (felderített) helyen szerepelnek, a gyűjteményes kötetek tartalma a leírás utáni szögletes zárójelben olvasható. A csak hírértékű információk (például egy író-olvasó találkozó bejelentése) s a kereskedelmi jellegű könyvismertetések nem részei a bibliográfiának, ugyanígy regisztráció nélkül maradtak azok a színházi előadásokról szóló írások, melyeknek kizárólag színházi vonatkozásuk van, avagy színészinterjúk érintőleges részei. Nem tartoznak a gyűjtőkörbe a Szabó Magdáról készült stílusparódiák sem.

Végül a szerkesztő szeretne köszönetet mondani munkája legfőbb segítőinek. Elsősorban Szabó Magdának, aki az elmúlt hónapokban lehetővé tette, hogy gazdag könyv- és újsággyűjteménye alapjául szolgálhasson a készülő bibliográfiának, és eltúrte, hogy hetente akár többször is a szerkesztő a leghetetlenebb kérdésekkel és kérésekkel zavarja. Mellette kell említeni az Országos Széchényi Könyvtár olvasószolgálatát (és raktárosait), akiket soha sem lehetett annyira kimeríteni, hogy a következő nap ne ugyanolyan gyorsasággal szolgáltatott volna a kért kiadványokat. Végül, de nem utolsósorban köszönettel tartozik a szerkesztő Keresztes Lászlóné Várhelyi Ilonának, a Debreceni Irodalmi Múzeum irodalomtörténész-muzeológusának, Mesterházy Margitnak, a Debreceni Városi Könyvtár vezetőjének, valamint Pozderka Juditnak, a Hajdú-bihari Napló munkatársának, akik a helyi adatok szövevényében segítettek eligazodni. Az előforduló hibák, a fellelhető hiányosságok és a nyomda ördöge természetesen az összeállító vállalt nyomják.

Szabó Magda műveinek bibliográfiája

(1933–1997)

KÉZIKÖNYVEK ÖSSZEFOGLALÓI ÉS SZÓCIKKEI

1. *Szabó Magda*. = Magyar irodalmi lexikon. (Főszerk.: Benedek Marcell, 1–3. köt.) Bp., 1963–1965, Akadémiai. 3/125–126. p.
2. *Szabó, Magda*. = Prominent Hungarians. (Ed.: Fekete, Márton.) [München], 1966, Aurora. 269. p.
3. *Szabó, Magda*. = Dictionnaire des littératures. (Ed.: Philippe van Tieghem, 1–3. vol.) Paris, 1968, Presses Universitaires de France. 3/3812–3813. p.
4. *Szabó, Magda*. = Wielka encyklopedia powszechna PWN. (1–13. tom.) Warszawa, 1962–1970, Państwowe Wydawnictwo Naukowe. 11/176. p.
5. TEZLA, Albert: *Szabó, Magda*. = –: Hungarian Authors. Cambridge, Massachusetts, 1970, Harvard University Press. 677–679. p.
6. *Szabó, Magda*. = Dictionary of international biography. (Vol. 8, Part 1–2.) London, 1971, Malrose Press. 2/1307. p.
7. LENNARTZ, Franz: *Szabó, Magda*. = –: Ausländische Dichter und Schriftsteller unserer Zeit. (4. Aufl.) Stuttgart, 1971, Kröner Verlag. 782–783. p.
8. *Szabó, Magda*. = Brockhaus Enzyklopädie. (Band 1–20.) Wiesbaden, 1973, Brockhaus. 18/407. p.
9. *Szabó Magda*. = Ki kicsoda? (Szerk.: Bethlen Katalin, 3., átdolg. kiad.) [Bp.], 1975, Kossuth. 555. p. [Az előző kiadásokban is.]
10. *Szabó, Magda*. = Lexikon der Weltliteratur. (Hrsg.: Gero von Wilpert, 2. Aufl.) Stuttgart, 1975, Kröner Verlag. 1580. p. [Az 1963-as első kiadásban is.]
11. *Szabó, Magda*. = Meyers Enzyklopädisches Lexikon. (Band 1–28.) Mannheim–Wien–Zürich, 1978, Lexikonverlag. 23/128. p.
12. *Szabó, Magda*. = Meyers Neues Lexikon. (1–17. Band.) Leipzig, 1971–1978, Bibl. Inst. 13/383. p.
13. *Szabó, Magda*. = Lessico Universale Italiano. (Vol. 1–24.) Roma, 1979, Treccani. 22/334. p.
14. *Szabó, Magda*. = Who is who? (Hrsg.: Hans-Joachim Schellermann, Manfred Wockel, 2. Aufl.) Berlin, 1979, Verlag für Industrie- und Wirtschaftswerbung. 1316. p.
15. TÓTH, Béla: *Szabó, Magda*. = Lexikon der Kinder- und Jugendliteratur. (Hrsg.: Klaus Doderer, Band 1–3.) Weinheim–Basel, 1979, Beltz Verlag. 3/503–504. p.
16. PÓK, Lajos: *Szabó, Magda*. = Lexikon fremdsprachiger Schriftsteller. (Hrsg.: Gerhard Steiner, Herbert Greiner-Mai, Wolfgang Lehmann, Band 1–3.) Leipzig, 1977–1980, Bibl. Inst. 3/374–375. p.
17. *Szabó, Magda*. = Fremdsprachige Schriftsteller. (Hrsg.: Gerhard Steiner.) Leipzig, 1980, Bibl. Inst. 636–637. p.
18. *Szabó Magda*. = Ki kicsoda? (Szerk.: Hermann Péter, 4., átdolg. bőv. kiad.) Bp., 1981, Kossuth. 654–655. p.
19. RÓNAY László: *Szabó Magda*. = A magyar irodalom története 1945–1975. II. A költészet. (Szerk.: Béládi Miklós, 1–2. köt.) Bp., 1986, Akadémiai. 2/634–636. p.

20. Szabó Magda ajánló bibliográfia. (Öáll.: Kléri Ágota.) [Debrecen], 1987, Debreceni Városi Könyvtár. 49 p.
21. LÜCK, Georg: *Szabó, Magda*. = BI Schriftsteller Lexikon. (Leit.: Hannelore Gärtner.) Leipzig, 1988, Bibl. Inst. 589. p.
22. *Szabó, Magda*. = Encyklopedia Powszechna PWN. (1–5. tom.) Warszawa, 1983–1988, PWN. 4/358. p.
23. *Szabó Magda*. = Ki kicsoda a mai magyar gyermekirodalomban. (Szerk.: Fogarassy Miklós.) Bp.–Debrecen, 1988, OSZK–Csokonai Kiadó. 149–150. p.
24. *Szabó Magda*. = Kortárs magyar írók kislexikona 1959–1988. (Főszerk.: Fazakas István.) Bp., [1989], Magvető. 377. p.
25. *Szabó, Magda*. = Who's who in the socialist countries of Europe. (Ed.: Juliusz Stroynowski, vols. 1–3.) München–New York, 1989, K. G. Saur. 3/1155–1156. p. [Az 1978-as első kiadásban is.]
26. ERDŐDY Edit: *Szabó Magda*. = A magyar irodalom története 1945–1975. III. A próza. (Szerk.: Béliádi Miklós, Rónay László, 1–2. köt.) Bp., 1990, Akadémiai. 2/736–747, 1463–1466. p.
27. *Szabó Magda*. = Magyar ki kicsoda 1990. (Főszerk.: Hermann Péter.) Bp., [1990], Texoft–Láng Kiadó. 544. p.
28. *Szabó, Magda*. = Who's who in the word. (10. ed., 1991–1992.) Wilmette, 1990, USA. 1066. p. [Az előző kötetekben is.]
29. *Szabó Magda*. = Ki kicsoda a mai magyar gyermekirodalomban? (Szerk.: Fogarassy Miklós, 2., jav. kiad.) Debrecen, 1991, Csokonai Kiadó. 149–150. p.
30. *Szabó, Magda*. = The international Who's who 1991–92. (55. ed.) London, 1991, Europa Publ. 1579. p. [1974-től az előző kötetekben is.]
31. [CSÓRA Karola] Cs. K.: *Szabó Magda*. = Új magyar irodalmi lexikon. (Főszerk.: Péter László, 1–3. köt.) Bp., [1994], Akadémiai. 3/1875–1876. p.
32. *Szabó, Magda*. = Who's who. (Hrsg.: Manfred Wockel, 7. Aufl.) Montreal–Berlin, 1994, IBP–Buchvertrieb Wockel. 1302. p.
33. BORBÉLY Sándor: *Szabó Magda*. = -: Kik írtak a gyerekeknek? [Bp., 1996], Junior. 123–124. p.
34. *Szabó Magda*. = Magyar és nemzetközi ki kicsoda 1996. (Főszerk.: Hermann Péter.) Bp., [1996], Biográf Kiadó. 911. p. [Az előző kötetekben is.]
35. Szabó Magda 80 éves. (Ajánló bibliográfia gyerekeknek, öáll.: Zsupos Gabriella.) Debrecen, 1997, Megyei Könyvtár. [12 p.]

A SZABÓ MAGDA-IRODALOM ÉVEK SZERINT

1933

36. *Úgy látja ő – így látom én*. = A Mi Útunk 1933. 7/2. p.

1937

37. b. p.: *Fiatalok a Csokonai Körben*. [„Szabó Magda lírája mélyről buzog fel és tiszta muzsikája gazdag ígéret” – ez olvasható többek között a cikkben.] = Debreceni Újság 1937. április 16.

1938

38. *Az erdő már sárgába öltözött.* [A Csokonai Körben 1937. április 15-én felolvasott versei közül.] = Debreczeni Képes Kalendárium. (Szerk.: Sőregi János.) [Debrecen], 1938, Méliusz Kiadó. 112. p.

1940

39. *A római kori szépségápolás.* Debrecen, 1940, Beke. 30 [2] p.
40. *Aratás.* = Debreczeni Képes Kalendárium. (Szerk.: Sőregi János.) [Debrecen], 1940, Méliusz Kiadó. 101. p.
41. JUHÁSZ Géza: *Vulkánhamu és kultúra.* [A cikkben olvashatunk „a líra hangját egyre biztosabban megtaláló Szabó Magdá”-ról is.] = Tiszántúli Független Újság 1940. december 25.

1941

42. *Őszi siratás.* = Debreczeni Képes Kalendárium. (Szerk.: Sőregi János.) [Debrecen], 1941, Méliusz Kiadó. 73. p.
43. *Párbeszéd a kedvessel.* = Debreczeni Képes Kalendárium. (Szerk.: Sőregi János.) [Debrecen], 1941, Méliusz Kiadó. 74. p.

1942

44. *S aztán majd eljön.* = Debreczeni Képes Kalendárium. (Szerk.: Sőregi János.) [Debrecen], 1942, Méliusz Kiadó. 58. p.

1943

45. *Hallali.* = Debreczeni Képes Kalendárium. (Szerk.: Sőregi János.) [Debrecen], 1943, Méliusz Kiadó. 66. p.

1944

46. *Tisza menti táj.* = Debreczeni Képes Kalendárium. (Szerk.: Sőregi János.) [Debrecen], 1944, Méliusz Kiadó. 30. p.

1945

47. *Ma még enyém egészen.* = Magyarok 1945. 2/84.
48. *Páva, sziget, bokor.* = Magyarok 1945. 5/206–207. p.

1946

49. *Útravaló.* = Debreczeni Képes Kalendárium. (Szerk.: Sőregi János.) [Debrecen], 1946, Méliusz Kiadó. 18. p.
50. *Útravaló.* = Újhold 1946. december, 111. p.
51. *Válasz egy bölcsődalra.* = Magyarok 1946. 5/248. p.

1947

52. *Bárány.* Bp., 1947, Egyetemi Nyomda. 41 p.
[*Koponyát, násfát, korcsolyákat* 3–4. p., *Sírvers* 5. p., *Ma még enyém egészen* 6–7. p., *Holtakat ki ébreszt* 8–9. p., *Anyám a kapun áll* 10. p., *Mint vegyszer bontlak* 11–12. p., *Útravaló* 13. p., *Nem hívtalak, te jöttél* 14–15. p., *Távolabb* 16. p., *Mintha túl menne tenyerébe* 17–18. p., *Dal az apámról* 19–20. p., *Bizonyosság* 21–22. p., *Sohasem* 23–24. p.,

- Macska* 25–26. p., *Segítség* 27–29. p., *A homok eltemette* 30–31. p., *Bárány* 32–34. p., *Pentaton* 35–36. p., *Lehullsz, mint sebről* 37–39. p., *Ha édesedik az ecet* 40–41. p.]
- BORSI D. József = *Tiszatáj* 1947. 8–9/85–86. p. – CSUKA Zoltán = *Sorsunk* 1947. 610. p. – DARÁZS Endre = *Válasz* 1947. II/362–363. p. – GALYASI Miklós = *Puszták Népe* (Hódmezővásárhely) 1947. 3/209–210. p. – RÁKOS Sándor = *Újhold* 1947. 3/138–141. p. – SZABÓ Ede = *Magyarok* 1947. 10/728–729. p. –
- L. É.: = *Debreczeni Képes Kalendárium*. (Szerk.: Sőregi János.) [Debrecen], 1948, Méliusz Kiadó. 124. p. –
- RÁBA György = *Diárium* 1948. 29. p. – VÁMOSI NAGY István = *Embernevelés* 1948. 238–239. p.
53. *Bárány*. = *Magyarok* 1947. 8/585–586. p.
54. *Emberek*. = *Debreczeni Képes Kalendárium*. (Szerk.: Sőregi János.) [Debrecen], 1947, Méliusz Kiadó. 18. p.
55. *Ha édesedik az ecet*. = *Újhold* 1947. október, 87. p.
56. *Koponyát, násfát, korcsolyákat*. = *Magyarok* 1947. 3/191–192. p.
57. *Sírvers. W. F. emlékének*. = *Debreczeni Képes Kalendárium*. (Szerk.: Sőregi János.) [Debrecen], 1947, Méliusz Kiadó. 18. p.
58. HUBAY Miklós: „Hol vannak az új magyar költők?” [Szabó Magdáról is.] = *Magyarok* 1947. 7/520–525. p.
59. KOTZIÁN Katalin: *Négy költőnő*. [Szabó Magdáról is.] = -: *Lényeg és forma*. Bp. 1947. Cserépfalvi. 29–41. p.
- 1948**
60. *Anyám a kapun áll. – Sohasem. – Macska*. [Mutatvány a *Bárány* című verseskötetből.] = *Debreczeni Képes Kalendárium*. (Szerk.: Sőregi János.) [Debrecen], 1948, Méliusz Kiadó. 109. p.
61. *Béke*. = *Magyarok* 1948. 4/81. p.
62. *Habzik az ég*. = *Magyarok* 1948. 5/287. p.
63. *Köszöntő*. = *Magyarok* 1948. 4/80. p.
64. *Mint a madár*. = *Magyarok* 1948. 12/754–755. p.
65. *Pannón utazás*. = *Magyarok* 1948. 9/546. p.
66. *Philippi*. = *Újhold* 1948. január, 15. p.
67. *Sziget vagy állat*. = *Magyarok* 1948. 5/286. p.
68. *Vissza az emberig*. = *Magyarok* 1948. 8/515. p.
69. LUKÁCSY Sándor: *Seregszemle*. [Szabó Magdáról is.] = *Magyarok* 1948. 6/374–384. p.
70. RAJNAI László: *Negyedik nemzedék*. [Szabó Magdáról is.] = *Sorsunk* 1948. 24–33. p.
71. SÓTÉR István: *Szabó Magda*. = -: *Négy nemzedék*. Bp., 1948., Parnasszus, 261. p.
72. SZABÓ Ede: *Diogenes lámpásával*. [Szabó Magdáról is.] = *Sorsunk* 1948. 229–233. p.
73. SZABÓ Ede: *Új költők, új versek*. [Szabó Magdáról is.] = *Fiatal Magyarország* 1948. december 16.
74. SZÓNYI Kálmán: *Hét fiatal költő*. [Szabó Magdáról is.] = *Alkotás* 1948. 1–2/26–31. p.

1949

75. *Vissza az emberig*. Bp., 1949, Egyetemi nyomda. 42 p.
[*Szilfán halat* 3. p., *Szeliden és szilárdan* 4–5. p., *Hogy az élőkhöz tartozol* 6–7. p., *Sziget vagy állat* 8. p., *Nem kozmikus szelek* 9. p., *Béke* 10–11. p., *Burgundi bor* 12–13. p., *A felismerés visszaránt* 14. p., *Decemberi vers* 15–17. p., *Elysium* 18–19. p., *Kihűlő szemmel, mint a holt* 20–21. p., *A fiatal költőknek* 22–24. p., *Érik az értelem* 25. p., *Pannón utazás* 26–27. p., *Habzik az ég* 28–29. p., *Mint a madár* 30–32. p., *Ketrec* 33. p., *Kit térdén hódolt a bika* 34–37. p., *Vissza az emberig* 38–39. p., *Vers János születésnapjára* 40–42. p.]
76. *Könyvnapi ifjúsági könyvek*. [Ábel Péter, Paku Imre és Kaffka Margit egy-egy kötetről.] = Köznevelés 1949. június 15.
77. ACZÉL Tamás: A burzsoá ideológia egyes jelenségei fiatal magyar líránkban. [Szürrealizmus és absztrakció Szabó Magda verseiben.] = Társadalmi Szemle 1949. 3–4/265–269. p.
78. KESZI Imre: Tovább egy lépéssel. [Szabó Magdáról is.] = Csillag 1949. 17/55–61. p.

1950

79. *Kamjén István: Mihály*. = Köznevelés 1950. június 15.
80. BEZZUBOVA, F[jokla] I[gnatyevna]: Csodafa. (A sztálini alkotmányról.) = Szovjet Kultúra 1950. 11/14. p.

1951

81. LERMONTOV, Mihail: Megszülettünk, de mért, hogy élünk? = [Mihail] Lermontov válogatott költeményei. (Szerk.: Gábor Andor, Kardos László.) Bp., 1951, Új Magyar Könyvkiadó. 85–86. p.

1952

82. BEZZUBOVA, Fjokla Ignatyevna: Csodafa. = A szovjet költészet antológiája. (Szerk.: Kardos László.) Bp., 1952, Új Magyar Könyvkiadó. 696–697. p.
83. BEZZUBOVA, Fjokla Ignatyevna: Dal Sztálinról. = A szovjet költészet antológiája. (Szerk.: Kardos László.) Bp., 1952, Új Magyar Könyvkiadó. 695–696. p.
84. ERKAJ, Nyikul [Nyikolaj Lazarevics Irkajev]: A hazáról. = A szovjet költészet antológiája. (Szerk.: Kardos László.) Bp., 1952, Új Magyar Könyvkiadó. 698–699. p.
85. RAUD, Mart: Díszítűz. = A szovjet költészet antológiája. (Szerk.: Kardos László.) Bp., 1952, Új Magyar Könyvkiadó. 663. p.
86. SEMPER, Johannes: Ezekben a napokban. = A szovjet költészet antológiája. (Szerk.: Kardos László.) Bp., 1952, Új Magyar Könyvkiadó. 661. p.

1953

87. BEZZUBOVA, Fjokla [Ignatyevna]: Dal Sztálinról. = Béke és Szabadság 1953. 11/11. p.

1955

88. AHMATOVA, Anna: * * * = A szovjet költészet antológiája. (Szerk.: Kardos László, 1–2. köt., 2., átdolg. kiad.) Bp., 1955, Új Magyar Könyvkiadó. 1/90–91. p.

89. AHMATOVA, Anna: A béke dala. = A szovjet költészet antológiája. (Szerk.: Kardos László, 1–2. köt., 2., átdolg. kiad.) Bp., 1955, Új Magyar Könyvkiadó. 1/91. p.
90. BEZZUBOVA, Fjokla Ignatyevna: Csodafa. = A szovjet költészet antológiája. (Szerk.: Kardos László, 1–2. köt., 2., átdolg. kiad.) Bp., 1955, Új Magyar Könyvkiadó. 2/229–230. p.
91. BEZZUBOVA, Fjokla Ignatyevna: Dal Sztálinról. = A szovjet költészet antológiája. (Szerk.: Kardos László, 1–2. köt., 2., átdolg. kiad.) Bp., 1955, Új Magyar Könyvkiadó. 2/228–229. p.
92. ERKAJ, Nyikul [Nyikolaj Lazarevics Irkajev]: Atyánkért hazáról. = A szovjet költészet antológiája. (Szerk.: Kardos László, 1–2. köt., 2., átdolg. kiad.) Bp., 1955, Új Magyar Könyvkiadó. 2/231. p.
93. RAUD, Mart: Dísz tűz. = A szovjet költészet antológiája. (Szerk.: Kardos László, 1–2. köt., 2., átdolg. kiad.) Bp., 1955, Új Magyar Könyvkiadó. 2/191. p.
94. SEMPER, Johannes: Ezekben a napokban. = A szovjet költészet antológiája. (Szerk.: Kardos László, 1–2. köt., 2., átdolg. kiad.) Bp., 1955, Új Magyar Könyvkiadó. 2/187. p.
95. SHAKESPEARE, William: A két veronai nemes. Bp., 1955, Új Magyar Könyvkiadó. 125 p.
96. TICSINA, Pavel: Dicsőség a mi hadseregünknek. = A szovjet költészet antológiája. (Szerk.: Kardos László, 1–2. köt., 2., átdolg. kiad.) Bp., 1955, Új Magyar Könyvkiadó. 1/380–381. p.
97. TURSZUN-ZADE, Mirzo: Fügőkert Bombayban. = A szovjet költészet antológiája. (Szerk.: Kardos László, 1–2. köt., 2., átdolg. kiad.) Bp., 1955, Új Magyar Könyvkiadó. 2/143. p.
98. VERHAEREN, Emile: A teremtés órái. = Emile Verhaeren: Versek. Bp., 1955, Új Magyar Könyvkiadó. 93–94. p.
99. VERHAEREN, Emile: A teremtő lendület. = Emile Verhaeren: Versek. Bp., 1955, Új Magyar Könyvkiadó. 88–91. p.
- 1956
100. JONES, Ernest: A gyár rabszolgájának dala. = Világirodalmi antológia. A világirodalom a XIX. században. (Szerk.: Kardos László.) Bp., 1956, Tankönyvkiadó. 570. p.
101. KEATS, John: Mikor Leigh Hunt börtönéből szabadult. = Világirodalmi antológia. A világirodalom a XIX. században. (Szerk.: Kardos László.) Bp., 1956, Tankönyvkiadó. 528. p.
102. POTTIER, Eugène: Bőség. = Világirodalmi antológia. A világirodalom a XIX. században. (Szerk.: Kardos László.) Bp., 1956, Tankönyvkiadó. 331. p.
103. WORDSWORTH, William: A forradalmi Párizsban. (Részlet az Előhangból.) = Világirodalmi antológia. A világirodalom a XIX. században. (Szerk.: Kardos László.) Bp., 1956, Tankönyvkiadó. 491–492. p.
- 1957
104. *Ki hol lakik.* [Bp., 1957], Móra. Leporello.
105. LERMONTOV, Mihail: Megszülettünk, de mért hogy élünk? = [Mihail] Lermontov: Válogatott költemények. (Szerk.: Kardos László, Török Endre.) Bp., 1957, Európa. 118–119. p.

1958

106. *Bárány Boldizsár*. Bp., 1958, Móra. 102 p.
GÁBOR István = Magyar Nemzet 1958. július 2.
107. *Freskó*. Bp., 1958, Magvető. 195 p.
ANTAL Gábor = Magyar Nemzet 1958. május 30. – BÉLÁDI Miklós = Egészségügyi Dolgozó 1958. október 4. – BÉLÁDI Miklós = Kortárs 1958. 6/942–945. p. – BESSENYEI György = Magyar Ifjúság 1958. május 17. – FÖLDES Anna: = Nők Lapja 1958. április 17. – KÉRI Tamás = Népművelés 1958. 5/29. p. – LÁZÁR István = Könyvtáros 1958. 6/469–470 és Könyvbarát 1958. 277–278. p. – LENGYEL Balázs = Élet és Irodalom 1958. március 28. – NACSÁDY József = Tiszatáj 1958. április 10. – RÁKOS Sándor = Népszabadság 1958. június 3. – RÉZ Pál = Esti Hírlap 1958. április 4. – [RÓNAY György]* = Vigilia 1958. 6/368–369. p. – SZIRÁKY Judit = Népszava 1958. május 11. – ZAY László = Theológiai Szemle 1958. 6–7/311–312. p. –
A. P. = Irodalmi Ujság 1959. október 1. – NAGY Péter = Irodalomtörténet 1959. 2/301–303. p. – [Név nélkül] = Északmagyarország 1959. április 7. –
BECKMANN, Heinz = Zeitwende 1960. május. – BONNESS, Hanna = Hamburger Allgemeine Zeitung 1960. október 4. – CHOCILOWSKI, Jerzy = Nowe Książki 1960. május 25. – er = Nowa Kultura 1960. augusztus 21. – FRANK, Sigrid M. = Bücherei und Bildung 1960. 11/659. p. – GÖPFERT, Herbert G. = Neue Deutsche Hefte 1960. szeptember, 74/554–556. p. – [HALDIMANN, Eva] E. H. = Die Tat 1960. május. – HENZE, Helene = Frankfurter Allgemeine Zeitung 1960. szeptember 24. – HOYER, A. Franz = Der Tag 1960. április 24. – HÜRLIMANN, Bettina = Atlantis 1960. május – JOKOSTRA, Peter = Rheinische Post 1960. október 1. – MAYRING-GAAB, Irma = Die Büchermarkt 1960. július, 93. p. – MEIDINGER-GEISE, Inge = Die Welt der Frau 1960. május – M. W. = Neue Zürcher Zeitung 1960. október, 13. p. – SCHMIDTAMANN, Karl = Rheinischer Merkur 1960. április 1. – SEIDENLADEN, Ingrid = Deutsche Zeitung 1960. május 14. – ZIERSCH, Edmund = Süddeutsche Zeitung 1960. augusztus 27. –
KWIECINSKA, Z. = Trybuna Ludu 1962. 339. sz. –
HÄSSLER, Cecilie = Der Regenbogen 1963. 4. sz. – KISSEL, Frédéric = Metropole 1963. december 21. –
AJAME, Pierre = Les Nouvelles Littéraires 1964. február 13. – DUBOIS, Louis = Vers l'avenir 1964. január 10. – FRANKIN, André = La Gauchie 1964. február 7. – G. P. = Le Bulletin des Lettres 1964. február 15. – GERDINGE, René van = Le Témoin de la Vie 1964. január 7. – JUNOD, Roger-Louis = Vie Protestante 1964. február 14. – M. T. D. = Figaro Littéraire 1964. január 30. – NICANDRE = Syndicats 1964. április 11. – PALANTE, Alain = La France Catholique 1964. január 17. – WURMSER, André = Les Lettres Françaises 1964. január 30–február 5. –
B. L. = Evangélikus Élet 1972. augusztus 13.
108. *Monadják meg Zsófikának*. Bp., 1958, Magvető. 315 p.
BESSENYEI György = Kortárs 1959. 5/786–787. p. – [FÖLDES Anna] F. A. = Nők Lapja 1959. március 12. – GYURKÓ László = Élet és Irodalom 1959. február 20. – HAJDÚ Ferenc = Esti Hírlap 1959. április 15. – HARSÁNYI Zoltán = Köznevelés 1959. május 6. – LÁSZLÓ Anna = Népművelés 1959. 5/27. p. – -n. = Film Színház Muzsika 1959. március 27. – NAGY Péter = Magyar Nemzet 1959. március 7. – [Név nélkül] = Hajdú-bihari Napló 1959. február 10. – [Név nélkül] = Magyar Nemzet 1959. február 17. – [SERES József] S. J. = Család és Iskola 1959. 7/17. p. – [VERESS

- József] v. j. = Hajdú-bihari Napló 1959. május 1. – V. M. = Evangélikus Élet 1959. 10/4. p. –
 BERENCZ János = Heves megyei Népújság 1960. július 21. – EGRI Viktor = Új Szó 1960. november 5. – H. = Ország-Világ 1960. december 7. –
 CSONGÁR, Almos = Der Bibliothekar 1961. 2. sz. –
 BLANC, Robert = La Voix des Parents 1964. december. 138. sz. –
 DABRE, A. = Les Livres. Bulletin Bibliographique Mensuel 1965. június –
 SLABÝ, Z. K. = Zlatý Máj. 1966. 7/386–389. p. –
109. *Neszek*. [Bp.], 1958, Szépirodalmi. 168 p.
 [Koponyát, násfát, korcsolyákat 7–8. p., *Ma még enyém egészen* 9–10. p., *Válasz egy régi bölcsődalra* 11–13. p., *Sohasem* 14–15. p., *Hogy az élőkhez tartozol* 16–18. p., *Istennő* 19–20. p., *Dal az apámról* 21–22. p., *Bárány* 23–25. p., *Szilfán halat* 29. p., *Segítség* 30–32. p., *Sírvers* 33–34. p., *Útravaló* 35–36. p., *Aki túlélte ezt a kort* 37–38. p., *Nálunk hatalmasabb takácsok* 39–41. p., *Érik-e már a pillanat* 42–43. p., *Közém s közéd a horizontot* 44–45. p., *A homok eltemette* 46–47. p., *Elysium* 48–49. p., *Mintha tű menne tenyerébe* 50–51. p., *Béke* 52–53. p., *Lehullsz, mint sebről* 54–57. p., *Ha édesedik az ecet* 58–59. p., *Szeliden és szilárdan* 63–64. p., *Ketrec* 65–66. p., *Érik az értelem* 67–68. p., *Nem vár angyalokat* 69–70. p., *Pannón utazás* 71–72. p., *A felismerés visszaránt* 73–74. p., *Philippi* 75–76. p., *Nem kozmikus szelek* 77–78. p., *Habzik az ég* 79–80. p., *A fiatal költőknek* 81–83. p., *Vissza az emberig* 84–85. p., *Európához* 86–88. p., *Decemberi vers* 89–91. p., *Vers János születésnapjára* 92–94. p., *Mint a madár* 95–97. p., *Ősz* 101–102. p., *Születésnap vers* 103–105. p., *Tanú vagy, hogy nem mehetsz el* 106–108. p., *Jól van így* 109. p., *Karácsony* 110–111. p., *Terítsd arcomra álmodat* 112–113. p., *Elégia* 114–115. p., *Állj köztem s a világ között* 116–117. p., *Sírfelirat* 118. p., *A hanghoz* 119–120. p., *Eső* 123–124. p., *Szigliget* 125–128. p., *Madár* 129–130. p., *Január* 131–132. p., *Szörnyeteg* 133–136. p., *Stock im Eisen* 137–141. p., *Pocsolya* 142–145. p., *Tenedek mi marad?* 146–147. p., *Fű* 148–149. p., *Fa* 150–155. p., *Neszek* 156–158. p., *Tő* 159–165. p.]
 BERNÁTH László = Esti Hírlap 1958. október 5. – KARDOS László = Kortárs 1958. 12/936–938. p. – [Név nélkül] = Pest megyei Hírlap 1958. október 5. – [RÓNAY György] * = Vigilia 1958. 754–759. p. – SÜKÖSD Mihály = Magyar Nemzet 1958. szeptember 26. –
 [PÓK Lajos] P. L. = Könyvtáros 1959. 70. p. és Könyvbarát 1959. 38. p. – RÁBA György = Irodalomtörténet 1959. 3–4/504–505. p. –
 SÍK Csaba = Irodalomtörténet 1960. 1/83–86. p.
110. *Dal az apámról*. = Könyvbarát 1958. 8/356. p.
 111. *Kakasszó*. = Szüreti fürt. (Vál.: Bodnár György, 1–2. köt.) [Bp.], 1958, Szépirodalmi. 1/190–221. p.
 112. *Szigliget*. = A tihanyi ekhóhoz. (Vál.: Lipták Gábor.) [Bp.], 1958, Szépirodalmi. 174–177. p.
 113. *A gyászoló... megmutatják igazi arcukat*. [A *Freskó* című regényéről.] = Könyvtájékoztató 1958. 3/2. p.
 114. *...hangot hallok, valami neszt*. [A *Neszek* című tetetéről.] = Könyvtájékoztató 1958. 9/2. p.
 115. MICHEL, Louise: *Fivéremhez*. = Francia költők antológiája. (Vál.: Somlyó György.) [Bp., 1958], Móra. 388–389. p.

116. SEMPER, Johannes: Ezekben a napokban. = Világirodalmi antológia. A XX. század irodalma. A Szovjetunió népeinek irodalma. (Szerk.: Lengyel Béla.) Bp., 1958, Tankönyvkiadó. 994. p.
117. VIGNY, Alfred de: A pásztorkalyiba. = Francia költők antológiája. (Vál.: Somlyó György.) [Bp., 1958], Móra. 274–288. p.

1959

118. *Marikák háza*. Bp., 1959, Móra. Leporello.
119. *Az őz*. Bp., 1959, Szépirodalmi. 250 p.
- BESSENYEI György = Kortárs 1959. 5/788–789. p. – BOGÁTI Péter = Munka 1959. 8/25. p. – CSERTŐI Oszkár = Élet és Irodalom 1959. július 10. – DERSI Tamás = Esti Hírlap 1959. június 21. – HÉRA Zoltán = Népszabadság 1959. június 2. – [HÉRA Zoltán] H. Z. = Népszabadság 1959. július 12. – [IMRE Katalin] i. k. = Élet és Irodalom 1959. május 8. – [LUKÁCSY András] L. A. = Film Színház Muzsika 1959. július 3. – NAGY Péter = Magyar Nemzet 1959. április 18. – [RÓNAY György] * = Vigilia 1959. 7/429–432. p. – SZABÓ László, Sz. = Alföld 1959. 5–6/149–151. p. – SZÁVAI János = Könyvtáros 1959. 627–628. p. és Könyvbarát 1959. 371–372. p. –
- ANDRÁS Sándor = Irodalmi Ujság 1960. 20/10. p. – GARA, Ladislav = Les Temps Modernes 1960. 167–168/1431–1432. p. –
- BORCH, Alhand von der = Münchener Merkur 1961. november, 11–12. p. – E. M. R. = Die Weltwoche 1961. december 8. – HARTLAUB, Geno = Süddeutsche Zeitung 1961. október, 28–29. p. – IGNOTUS Pál = Irodalmi Ujság 1961. március 1. – LUBASZEWSKA, Irena = Express Wieczorny 1961. 167/4. p. – Mö = Frankfurter Allgemeine Zeitung 1961. október 19. – NAGEL, Inge = Evangelischer Literaturbeobachter 1961. december. – ROHDE, Hedwig = Die Bücher 1961. szeptember 15. – SCHÄFFER, Christiane = Rheinische Post 1961. szeptember 2. – ŚLASKI, Jan = Nowe Książki 1961. július 15. –
- ARNOTHY, Christine = Parisien Liberé 1962. február 6. – BASILE, Jean = Le Devoir 1962. május 5. – BECHER, H. S. J. = Stimmen der Zeit 1962. szeptember. – BECKMANN, Heinz = Die Zeitwende 1961. április. – BERCHER, M. Louise = L'Alsace 1962. szeptember 21. – BLOCH, Michel Jean = Gazette de Lausanne 1962. március 17/18. – BRION, Marcel = Les Nouvelles Littéraires 1962. március 15. – [DEMENSE, Pierre] P. D. = Le Peuple 1962. március 26. – DUBOIS, Louis = Vers l'avenir 1962. március 23. – ESTANG, Luc = Le Figaro Littéraire 1962. március 3. – FRANZEL Dr. = Der Büchermarkt 1962. II. füzet. – [HALDIMANN, Eva] E. H. = Die Tat 1962. április 20. – HARTLAUB, Geno = Sonntagsblatt 1962. szeptember 23. – ILLÉS Endre = Új Írás 1962. 769–770. p. – JUIN, Hubert = Les Lettres Françaises 1962. június 7–13. – KNAB-GRZIMEK, Fränze = Bücherei und Bildung 1962. 3/159. p. – KWIECINSKA, Z. = Trybuna Ludu 1962. grudnia 7. 339. sz. – [LENGYEL Balázs] B. Lengyel = The Hungarian P.E.N. 1962. 3/34–35. p. – LENZ, Hermann = Christ und Welt 1962. április 27. – LEROUX, M. = Les Fiches bibliographiques 1962. 9369. sz. – ROHDE, Hedwig = Die Bücherkommentare 1962. szeptember 15. – ROSDY, Ladislav = Wort und Wahrheit 1962. január. – SCHWARZ, E. = Evangelischer Buchbewerter 1962. június–június. – SOLTAU, Christoph = Westermanns Monatshefte 1962. március. – STIL, André = L'Humanité 1962. április 19. – STRAUSS, Irmgard = Die Zeit im Buch (Wien) 1962. április. – TOEROE, François = La Normale Revue Française 1962. október 1. – WILK, Anna = Uusi Suomi

- (Helsinki) 1962. november 12. – WURMSER, André = Les Lettres Françaises 1962. március 15–21. [Név nélkül] = Signes du Temps 1962. 4/33–34. p. –
- ADRIAANSEN, G. J. = Streven 1963. augusztus. – BEMIS, Robert = Globe 1963. augusztus 18. – BERGAMO, Ralph = Constitution (and) Journal (Atalanta) 1963. augusztus 18. – CENVER, Bill = Peonia Journal Star 1963. augusztus 24. – COFFIN, Emily = Savannah Morning News Magazine 1963. augusztus 18. – DONNERS VAN DER AA, M. = Koerier 1963. június 5. – EIJKING, E. J. = Prisma 1963. április 26. – GILMORE, Jane L. = Omaha World-Herald 1963. szeptember 29. – HÄSSLER, Cecilie = Der Regenbogen 1963. 4. sz. – JAY, Leah = Free Press 1963. augusztus 18. – JONG, de Josseline = Haagsche Courant 1963. június 8. – KONNYU, Leslie = Post Dispatch 1963. november 19. – KOOPMANS, Jaap = Het Vrije Volk 1963. május 11. – MANCIUS, van W. = Het Nieuwe Boek 1963. október. 450. p. – MOORE, Harry T. = The Saturday Review 1963. szeptember 21. – OUWENDIJK, D. = Binnenhof 1963. május 10. – PETERSON, Virgilia = New York Herald Tribune 1963. augusztus 25. – PINE, George = Herald (Boston) 1963. augusztus 18. – SECCI, Lia = Corriere Lombardo (Milano) 1963. szeptember 5. – SM. J. = Twentsche Courant 1963. november 30. – STEELE, Richard = Pittsburgh Press 1963. augusztus 8. – SYKES, Gerald = The New York Times 1963. augusztus 25. – SYKES, Gerald = The New York Times 1963. augusztus 25. – THINSZ, Géza = Ord och Bild 1963. 3. sz. – WAGNER, Mary Hagel = America 1963. szeptember 21. – [Név nélkül] = Frankfurter Allgemeine Zeitung 1963. július 4. – [Név nélkül] = Times Literary Supplement 1963. május 24. –
- ALLEN, Morse = Courant (Hartford, Conn.) 1964. március 8. – BONGARZONI, Oretta = Paese Sera 1964. augusztus 3. – i. e. = Il Gazzettino 1964. szeptember 24. – il tarlo = La Tribuna Illustrata (Roma) 1964. június 28. – MARTINELLI, Franco = Modella 1964. június 18. – MOSCA, Carla = Roma-Napoli 1964. szeptember 10. – PISKO, Ernest F. = Christian Science Monitor 1964. február 20. – TABOZZI, Roberto = Rossana 1964. július. – v. 1. = La Notte 1964. május 28. – [Név nélkül] = Bella (Milano) 1964. május 10. – [Név nélkül] = Corriere Mercatile 1964. szeptember 18. – [Név nélkül] = Gazzetta di Mantova 1964. augusztus 15. – [Név nélkül] = Gazzetta Ticinese 1964. szeptember 22. – [Név nélkül] = Gazzettino 1964. szeptember 29. – [Név nélkül] = Giornale di Vicenza 1964. augusztus 25. – [Név nélkül] = Notizie Letterarie 1964. április. – [Név nélkül] = La Provincia 1964. augusztus 29. –
- KÁDÁR, Peter = Göteborgs Handels – och Sjöfartstidning 1965. június 23. – NILSEN, Jan Andrew = VG. Verdensgang 1965. szeptember 29. – SCHMÜCKER, Else = Frau und Bernt 1965. 718/16–20. p. – [Név nélkül] = The Bookseller (London) 1965. július 31. –
- HOLST, Knub = Aktuelt (Koppenhága) 1966. szeptember 23. – JENSEN, Erik Alek = Berlingske Tidende Aften (Koppenhága) 1966. szeptember 22. – TAANIG, Tage = Berlingske Tidende Morgen 1966. szeptember 17. –
- TUNADER, Britt = Dagens Nyheter 1967. december 8. –
- Mö = Frankfurter Allgemeine Zeitung 1969. október 19. – STRAUME, Eilif = Aftenposten (Oslo) 1969. szeptember 30. –
- VATAI László = Confessio 1991. 3/68–79. p.
120. *Sziget-kék*. Bp., 1959, Magvető. 213 p.
- BÓKA László = Magyar Hírek 1960. április 15. – [BOKOR László] B. L. = Népszabadság 1960. március 11. – [FÖLDES Anna] földes = Nők Lapja 1960. április 1. – SZÁNTHÓ Dénes = Könyvtáros 1960. 234–235. p. és Könyvbarát 1960.

- 3/138–139. p. – T. = Film Színház Muzsika 1960. 7/44. p. – TÓTH Sándor = Kortárs 1960. 2/301–303. p. –
- EYSSEN, Brigitte = Buchanzeiger für öffentliche Büchereien 1965. 10. sz. – EYSSEN, Brigitte = Bücherei und Bildung 1965. 10/865. p. – FÖLDES Anna = Nők Lapja 1965. szeptember 11. – KLEIN, Diethard H. = Literaturspiegel 1965. 4. sz. – NEIDLEIN, Isolda = Stuttgarter Zeitung 1965. október 26. – STEMMER, Konrad = Die Welt der Literatur 1965. december 23. – [Név nélkül] = Volkstimme 1965. november 17.
121. *Vörös tinta.* (Filmforgatókönyv.) Bp., 1959, Fővárosi nyomda. 173 p.
122. *Disznótör.* [Részlet.] = Élet és Irodalom 1959. 19/4–5. p.
123. *Jolán.* [Részlet a *Disznótör* című regényből.] = Élet és Irodalom 1959. május 8.
124. *Köszöntő.* = Tavasz indul. [Bp., 1959, Magyar Nők Országos Tanácsa.] 1. p.
125. *Részvétlátogatók.* = Élet és Irodalom 1959. július 31.
126. *A szerep.* = Élet és Irodalom 1959. október 23.
127. *...amit írok, valamifajta leleplezés...* [A *Mondják meg Zsófikának* című regényről.] = Könyvtájékoztató 1959. 1/2. p.
128. *Ez a legkedvesebb írásom.* [Az *őz* című regényről.] = Könyvtájékoztató 1959. 4/2. p.
129. *A gyászoló... megmutatják igazi arcukat.* [A *Freskó* című regényéről.] = Észak-Magyarország 1959. április 7.
130. 9 írónk nyilatkozik nyári munkatervéről. [Szabó Magda is.] = Tájékoztató a megjelenő könyvekről. 1959. 7/5. p.
131. *A Vörös tinta prömierje elé.* (Egy film születéséről.) = Élet és Irodalom 1959. november 27.
132. ALCOFORADO, Mariana: Portugál levelek. Bp., 1959, Móra. 109 p.
133. BEKE Ödön: Szó- és szólásmagyarázatok. [Szabó Magda írásai alapján.] = Magyar Nyelvőr 1959. 4/492–494. p.
134. [BERNÁTH László] bel: Regényen, filmforgatókönyvön, novellákon dolgozik Szabó Magda. = Esti Hírlap 1959. április 7.
135. BESSENYEI György: Szüreti fűrt. [Külön a *Kakasszó* című novelláról is.] = Világosság 1959. 4/103–106. p.
136. B. S.: Hárman a kongresszus irányelveiről. Az író: Szabó Magda. = Nők Lapja 1959. november 12.
137. [FEDOR Ágnes] fedor: Vörös tinta áfonyával. [Beszélgetés Szabó Magdával is.] = Nők Lapja 1959. október 22.
138. FÖLDES Anna: Szabó Magdáról három regény után. = Magyar Nemzet 1959. május 28.
139. G. B.: Mi nincs benne? [Reflexiók az Élet és Irodalom 1959. május 8-i számában i. k. jelzéssel megjelent cikk néhány megállapítására.] = Ludas Matyi 1959. május 8.
140. i. k.: Szabó Magda. (József Attila-díj, 1959.) = Élet és Irodalom 1959. május 8.
141. LELKES Éva: Mai írók – örök témák. [Szabó Magdáról is.] = Film Színház Muzsika 1959. június 26.
142. MAÁR Gyula: József Attila-díjas prózaíróink. [Szabó Magdáról is.] = Könyvtáros 1959. 673–675. p. és Könyvbarát 1959. 385–387. p.
143. S. T.: Pillanatfelvétel Szabó Magdáról. = Rádió és Televízió Újság 1959. április 20.

144. Szabó Magda a fesztiválon. = Rába 1959. november 28.
 145. ZAY László: „Fél évig lubickoltunk a vörös tintában...” (Hogyan készült Szabó Magda és Gertler Viktor új filmjének forgatókönyve?) = Magyar Nemzet 1959. június 27.

1960

146. *Álom-festék*. Bp., 1960, Magyar Nők Országos Tanácsa. 20 p.
 147. *Disznótor*. Bp., 1960, Szépirodalmi. 258 p.
 [FALUS Róbert] F. R. = Élet és Irodalom 1960. június 17. – [HAJDÚ Ferenc] hc. = Esti Hírlap 1960. május 29. – KARNER Ágoston = Lelkipásztor 1960. 12/768–769. p. – LÁZÁR István = Könyvtáros 1960. 467–468. p. és Könyvbarát 1960. 6/275–276. p. – LÁZÁR István = Köznevelés 1960. június 1. – NAGY Péter = Magyar Nemzet 1960. május 26. – [Név nélkül] = Somogy megyei Néplap 1960. március 27. – [SZOMBATHELYI Ervin] szombathelyi = Népszava 1960. május 24. – TÓTH Dezső = Kortárs 1960. 7/147–149. p. – VERESS József = Hajdú-bihari Napló 1960. július 26. – BORCH, Alhard von der = Münchener Merkur 1963. december 8. – ern = Konkret 1963. november. – E. W. = Die Tat 1963. november 29. – GÖPFERT, H. G. = Neue Deutsche Hefte 1963. 9. sz. – H. A. = Stuttgarter Zeitung 1963. november 12. – HARTLAUB, Geno = Sonntagsblatt 1963. november 3. – HARTLAUB, Geno = Süddeutsche Zeitung 1963. november 10. – HELWIG, Werner = Der Tagesspiegel 1963. december 1. – HELWIG, Werner = St. Gallener Tagblatt 1963. november 24. – HÜRLIMANN, Bettina = Die Weltwoche 1963. december 13. – kb. = Westfälische Nachrichten 1963. november 30. – KNAB-GRZIMEK, Fränze = Bücherei und Bildung 1963. 5/431. p. – ROHDE, Hedwig = Bücherkommentare 1963. 3. sz. – SABUROWA, J. = Christ und Welt 1963. november 29. – GEHMACHER, Ernst = Arbeiter Zeitung 1964. december 8. – Dr. JUNG = Evangelischer Buchberater 1964. 2. sz. – KIRCHNER, Hans-Martin = Welt und Wort 1964. 5. sz. – KNAB-GRZIMEK, Fränze = Buchanzeiger 1964. május. – mk. = Mannheimer Morgen 1964. október 13. – MUTIUS, Dagmar von = Europäische Begegnung 1964. július–augusztus. – NEUMANN, Michael = Westermanns Monatshefte 1964. 6. sz. – ROSDY, Ladislaus = Wort und Wahrheit 1964. 4. sz. – VODERMAYER = Buchprofile 1964. 1. sz. – BRIEN, Jeremy = Bristol Evening Post 1965. augusztus 20. – BULLOUGH, Geoffrey = Birmingham Post 1965. augusztus 21. – FÜLLINGER, Albert = Deutsche Volkzeitung 1965. július 23. – GUDENIAN, Ches = Illustrated London News 1965. szeptember 18. – HILL, Susan = Coventry Evening Telegraph 1965. szeptember 9. – LEESON, Bob = Worker 1965. augusztus 19. – MAYNE, Richard = New Statesman 1965. augusztus 160. p. – M. H. H. = Daily Dispatch 1965. október 20. – RAPHAEL, Frederic = The Sunday Times 1965. augusztus 22. – WARDLE, Irving = The Observer Weekend Review 1965. augusztus 22. – WHATELY, Rosaleen = Liverpool Daily Post 1965. szeptember 4. – WORDSWORTH, Christopher = The Guardian 1965. augusztus 20. – [Név nélkül] = The Scotsman 1965. szeptember 4. – [Név nélkül] = The Times 1965. augusztus 19. – [Név nélkül] = The Times Literary Supplement 1965. szeptember 2. – GAINES, Ervin J. = Library Journal 1966. január 15. – HAYES, Alexia K. = Telegram, Mass. 1966. február 6. – HOCHMAN, Sandra = The New York Times 1966. január 23. – [KATONA Ádám] KATONA = Utunk 1966. január 14. – mgh. = National Zeitung 1966. március 2. – [Név nélkül] = Booklist (Chicago) 1966. február 15. –

148. *Kígyómarás.* (A *Disznótor* színpadi változata, bemutatta a Jókai Színház, előadta még a Déryné Színház is.)
 csi = Hajóépítő 1960. február 2. – GÁBOR István = Pedagógusok Lapja 1960. 2/7. p. – GYENES István = Nők Lapja 1960. február 11. – HAJDÚ Ferenc = Esti Hírlap 1960. február 7. – HÉRA Zoltán = Élet és Irodalom 1960. február 19. – HERMANN István = Kortárs 1960. 5/817–819. p. – KOVÁCS Lajos = Izzó 1960. február 25. – LENKEI Lajos = Film Színház Muzsika 1960. február 12. – LIGETI Vilma = Élet és Irodalom 1960. május 6. – MÁTRAI-BETEGH Béla = Magyar Nemzet 1960. február 7. – NAGY Judit = Film Színház Muzsika 1960. január 15. – [Név nélkül] = Emag 1960. február 13. – [Név nélkül] = Szárnyaskerek 1960. február 14. – POSSONYI László = Vigilia 1960. 5/309–312. p. – RÉNYI Péter = Népszabadság 1960. február 7., és 1960. július 3., és 1960. július 10., és július 24. – SEVCSIK István = Egyetemi Lapok 1960. március 5. – SZOMBATHELYI Ervin = Népszava 1960. június 26. –
 f. zs. = Komárom megyei Dolgozó 1968. március 10. – GYARMATI Béla = Kelet-Magyarország 1968. június 2. – LUKÁCSY András = Élet és Irodalom 1968. május 11. – P. J. = Film Színház Muzsika 1968. március 2.
149. *Mondják meg Zsófikának.* (2. kiad.) Bp., 1960, Magvető. 295 p.
150. *Mondják meg Zsófikának.* (2. kiad.) Bp.–Bratislava, 1960, Magvető–Szlovákiai Szépirodalmi Kiadó. 295 p.
151. *Vörös tinta.* (Gertler Viktor és Szabó Magda filmje.)
 KÖRMENDI Judit = Film Színház Muzsika 1959. szeptember 18. – [Név nélkül] = Film Színház Muzsika 1959. november 6. – [Név nélkül] = Filmvilág 1959. szeptember 1. – T. GY. = Film Színház Muzsika 1959. augusztus 21. –
 [BODA István] b. i. = Hajdú-bihari Napló 1960. január 10. – [BENEDEK Miklós] b. m. = Észak-Magyarország 1960. január 10. – CSALA Károly = Egyetemi Lapok 1960. január 23. – CZIBOR János = Filmvilág 1960. január 16. – DERSI Tamás = Esti Hírlap 1960. január 19. – GALSAI Pongrác = Nők Lapja 1960. január 14. – [BERÉNYI György] gy. = Hétfői Hírek 1960. január 3. – HAJDÚ Ferenc = Esti Hírlap 1960. január 6. – HÉRA Zoltán = Népszabadság 1960. január 10. – HERNÁDI Tibor = Szolnok megyei Néplap 1960. január 12. – HORVÁTH János = Vas Népe 1960. január 12. – KACZUR István = Csongrád megyei Hírlap 1960. január 9. – LÁZÁR Ervin = Esti Pécsi Napló 1960. január 9. – NEMES Károly = Élet és Irodalom 1960. január 15. – [Név nélkül] = Autóbusz 1960. január 7. – [Név nélkül] = Futószalag 1960. január 12. – [Név nélkül] = Kistex 1960. január 22. – [Név nélkül] = Megafon 1960. január 8. – [Név nélkül] = Rokka 1960. január 5. – [Név nélkül] = Somogyi Néplap 1960. január 14. – [Név nélkül] = Zalai Hírlap 1960. január 6. – [Név nélkül] = Élet és Irodalom 1960. február 19. – [PÉTER László] P. L. = Dél-Magyarország 1960. január 14. – PETRÓ András = Köznevelés 1960. január 22. – ray = Dunántúli Napló 1960. január 9. – RAJK András = Népszava 1960. január 10. – SAS György = Film Színház Muzsika 1960. január 8. – SUHA Andor = Heves megyei Népiújság 1960. január 10. – SZ. = Család és Iskola 1960. 2/17. p. – Sz...y = Népiújság (Eger) 1960. április 23. – T. M. = Emergé 1960. február 3. – [THIERY Árpád] THIERY = Középdunántúli Napló 1960. január 16. – TIMÁR Ede = Zalai Hírlap 1960. február 7. – VIDOR Pálné = Pedagógusok Lapja 1960. 1/7. p. – ZAY László = Magyar Nemzet 1960. január 7. – [JUHÁSZ Zsuzsa] J. Zs. = Magyar Képes Újság 1961. május 15.
152. *Fresk.* [Freskó.] (Tlum.: Jan Ślaski.) Warszawa, 1960, Czytelnik. 215 p.

153. *Das Fresko*. [Freskó.] (Übers.: Mirza von Schüching.) Wiesbaden, 1960, Insel Verlag. 237 p.
154. *Das Schlachtfest*. [Disznótor.] (Übers.: Mirza von Schüching.) Frankfurt am Main, [1960], Insel Verlag. 260 p.
155. *Kakasszó*. = Életünk. (Vál.: Diószegi András.) [Bp.], 1960, Magyar Helikon. 276–292. p.
156. *Lengyelek*. = Élet és Irodalom 1960. július 22.
157. *A szerep*. = Tarka szöttek. (Vál.: Koczkás Sándor, 1–2. köt.) [Bp.], 1960, Szépirodalmi. 1/219–225. p.
158. *Első színdarabomról*. = Pesti Műsor 1960. január 29.–február 4.
159. *Könyvheti levelezőlap*. = Élet és Irodalom 1960. június 3.
160. *Legkedvesebb könyveim*. = Könyvtáros 1960. 448–452. p. és Könyvbarát 1960. 6/256–260. p.
161. *Nevelés és harmónia*. = Család és Iskola 1960. 2/2. p.
162. SZABÓ Magda – munkájáról. = Élet és Irodalom 1960. november 4.
163. [Válasz körkérdésre.] = Nők Lapja 1960. december 15.
164. *Vége a vakációnak*. = Család és Iskola 1960. 9/2. p.
165. AHMATOVA, Anna: Elmúlt öt esztendő... = Himnusz a békéről. (Vál.: Szász Imre.) [Bp., 1960], Móra. 207–208. p.
166. BURNS, Robert: Egy százszorszéphez. = Angol költők antológiája. (Szerk.: Vajda Miklós.) [Bp., 1960.], Móra, 264–266. p.
167. GALSWORTHY, John: A Forsyte-Saga. [A fordítás Szobotka Tiborral közösen készült.] (Ut.: Szobotka Tibor, 1–2. köt.) Bp., 1960, Európa. 469+480 p.
168. GALSWORTHY, John: Modern komédia. [A fordítás Szobotka Tiborral közösen készült.] (Ut.: Szobotka Szobotka Tibor, 1–2. köt.) Bp., 1960, Európa. 580+335 p.
169. HARDY, Thomas: A költő örök hallgatásra szánja el magát. = Angol költők antológiája. (Szerk.: Vajda Miklós.) [Bp., 1960], Móra. 444. p.
170. JONES, Ernest: A gyár rabszolgáinak dala. = Angol irodalom. (Szerk.: Lutter Tibor.) Bp., 1960, Tankönyvkiadó. 283–284. p.
171. JONES, Ernest: A gyár rabszolgájának dala. = Angol költők antológiája. (Szerk.: Vajda Miklós.) [Bp., 1960], Móra. 403–405. p.
172. KEATS, John: Mikor Leigh Hunt börtönből szabadult. = Angol költők antológiája. (Szerk.: Vajda Miklós.) [Bp., 1960], Móra. 362. p.
173. PLOMER, William: Szeptemberi este 1938-ban. = Angol költők antológiája. (Szerk.: Vajda Miklós.) [Bp., 1960], Móra. 639–641. p.
174. PRINCE, Frank Templeton: A kérdés. = Angol költők antológiája. (Szerk.: Vajda Miklós.) [Bp., 1960], Móra. 700. p.
175. THOMPSON, Francis: A szív. = Angol költők antológiája. (Szerk.: Vajda Miklós.) [Bp., 1960], Móra. 463–464. p.
176. WHITMAN, Walt: Ülök és nézem. = Angol irodalom. (Szerk.: Lutter Tibor.) Bp., 1960, Tankönyvkiadó. 355. p.
177. WHITMAN, Walt: Elmélkedés. = Angol irodalom. (Szerk.: Lutter Tibor.) Bp., 1960, Tankönyvkiadó. 355. p.
178. WORDSWORTH, William: A forradalmi Párizsban. (Részlet.) = Angol irodalom. (Szerk.: Lutter Tibor.) Bp., 1960, Tankönyvkiadó. 174–175. p.

179. DERSI Tamás: Szabó Magda. = Könyvtáros 1960. 760–762. p. és Könyvbarát 1960. 10/440–442. p.
180. F. Z.: A színiigazgatónő három magyar írónő drámájáról. [A Kígyómarásról is.] = Hétfői Hírek 1960. január 25.
181. HERMANN István: A hátranzés irodalma. [Az őz című regényről is.] = Élet és Irodalom 1960. június 17.
182. HERMANN István: Hátranzés egy vitára. = Élet és Irodalom 1960. szeptember 23.
183. KOCZKÁS Sándor: Realizmus vagy dekadencia? Egy vita epilógusa. [Szabó Magdáról is.] = Élet és Irodalom 1960. november 4.
184. MIHÁLYI Gábor: Nézzünk még egyszer hátra! [Szabó Magda műveiről is.] = Élet és Irodalom 1960. augusztus 5.
185. NAGY Judit = 3 magyar színmű próbáján. [Szabó Magda a Kígyómarás című drámáról.] = Film Színház Muzsika 1960. január 15.
186. NAGY Péter: Hová néz az irodalmár? = Élet és Irodalom 1960. augusztus 5.
187. NEMES Károly: Vörös tinta. (Jegyzetek egy új magyar filmhez.) = Élet és Irodalom 1960. január 15.
188. o.: Szabó Magda írónő a soproni diákok között. = Kisalföld 1960. május 12.
189. Szabó Magda a kedvenc. = Heves megyei Népiújság 1960. június 3.
190. SZAKÁLY Éva: Kígyómarás. (Premier az Ifjúsági Házban.) = Vas Népe 1960. december 2.
191. Találkozás a „Vörös tinta” írójával. = Goldberger 1960. április 15.
192. ZAY László: Hogyan készül a díszlet- és jelmeztervező Szabó Magda új színművének bemutatójára? = Magyar Nemzet 1960. január 19.

1961

193. *Álarcosbál*. Bp., 1961, Móra. 259 p.
[BAJAI Ferenc] B. GY. F. = Népszava 1961. május 27. – BESENYEI György = Jelenkor 1961. 6/759–761. p. – CSERTŐI Oszkár = A Könyv 1961. 6/29. p. – CSERTŐI Oszkár = Népszabadság 1961. július 4. – H. F. = Esti Hírlap 1961. június 2. – [FÖLDES Anna] fa = Nők Lapja 1961. május 27. – KURCZ Ágnes = Élet és Irodalom 1961. szeptember 15. – [LÉKAY Ottó] L. O. = Könyvtáros 1961. 378. p. – VILCSEK Anna = Magyar Nemzet 1961. május 27. – ZOLTÁN Erzsébet = Pest megyei Hírlap 1961. június 3. –
DITMAR, René = Vystrizek z Časopisu 1970. szeptember 3.
194. *Álarcosbál*. Bratislava, 1961, Szlovákiai Szépirodalmi Kiadó. 259 p.
195. *Die andere Esther*. [Az őz.] (Übers.: Mirza von Schüching.) [Frankfurt am Main], 1961, Insel Verlag. 254 p.
196. *Erika*. [Mondják meg Zsófikának.] (Übers.: Mirza von Schüching.) Bp., 1961, Corvina. 365 p.
197. *Freska*. [Freskó.] (Přelož.: Ladislav Hradský.) Praha, 1961, Československý Spisovatel. 182 p.
198. *Povedzte Žofke*. [Mondják meg Zsófikának.] (Přelož.: L'udo Zubek.) Bratislava, 1961, SVKL. 273 p.
199. *Reknete Zsofince*. [Mondják meg Zsófikának.] (Přelož.: Ladislav Hradský.) Praha, 1961, Statní Nakladatelství. 288 p.
200. *Sarenka*. [Az őz.] (Tłum.: Andrzej Sieroszewski.) [Warszawa], 1961, Czytelnik. 175 p.

201. *Szkazsite Zsofike*. [Mondják meg Zsófikának.] (Perev: I[rinia] Mironec.) Moszkva, 1961, Inosztrannaja Literatura. 262 p.
202. *Elysium*. = Olvastam, költőtárs. (Vál.: Sík Csaba.) [Bp., 1961], Móra. 269–270. p.
203. *Nenő*. = Élet és Irodalom 1961. január 20.
204. *Ember a nagyhidon*. = Hazai kis tükör. (S. a. rend.: Meggyesi János.) [Bp.], 1961, Szépirodalmi. 199–213. p.
205. *Erzsébet a nemesszívű*. = Élet és Irodalom 1961. április 14.
206. *Az iskolareformról*. = Élet és Irodalom 1961. július 1.
207. *Olvasónapló*. = Nagyvilág 1961. 1720–1726. p.
208. *Rád gondoltam, Csokonai*. = Élet és Irodalom 1961. június 17.
209. KYD, Thomas: Spanyol tragédia. = Angol reneszánsz drámák. (Shakespeare kortársai, vál.: Szenczi Miklós, 1–3. köt.) Bp., 1961, Európa. 1/385–495. p.
210. MICHEL, Louise: Fivéremhez. = Párizsi csatadal. (Vál.: Murányi-Kovács Endre.) [Bp.], 1961, Magyar Helikon. 83–84. p.
211. MICKIEWICZ, Adam: A lusta éjjel. = [Adam] Mickiewicz válogatott versei. (Szerk.: Varsányi István.) Bp., 1961, Móra. 80. p.
212. MICKIEWICZ, Adam: Csak sóhajtók feléd. = [Adam] Mickiewicz válogatott versei. (Szerk.: Varsányi István.) Bp., 1961, Móra. 59. p.
213. SHAKESPEARE, William: A két veronai nemes. = [William] Shakespeare összes művei. III. Vígjátékok. (Szerk.: Kéry László.) Bp., 1961, Európa. 181–273. p.
214. AJKAY Jenő: Kígyómarás. (A szombathelyi Ifjúság Háza színjátszóinak zalaegerszegi vendéjátéka.) = Zalai Hírlap 1961. március 9.
215. Írók olvasói között. (Sikeres volt Szabó Magda ankétja.) = Villamosgép 1961. november 27.
216. KERÉNYI Magda: Szabó Magda és a modern regényírás. = Új Látóhatár 1961. 260–269. p.
217. KÖPECZI Béla: Egzisztencialista jelenségek a mai magyar irodalomban. [Szabó Magdáról is.] = Élet és Irodalom 1961. május 5.
218. NAGY Péter: On modern Hungarian novels. [Szabó Magdáról is.] = The New Hungarian Quarterly 1961. 1/45–53. p.
219. SZALATNAI Rezső: Magyar művek a prágai karácsonyi könyvpiacón. [Szabó Magda új cseh fordításáról is.] = Élet és Irodalom 1961. december 23.
220. SZALAY Ferencné: Ankét a Vörös Tinta című filmről. = Csili, Pesterzsébeti Vasas 1961. 1/4. p.
221. TURCZEL Lajos: Egy népszerű magyarországi író. = Irodalmi Szemle 1961. 4/472–475. p.
- 1962**
222. *Ki hol lakik?* (2. kiad.) Bp., 1962, Móra. Leporello.
223. *Leleplezés* (Bemutatta a Katona József Színház és a Nemzeti Színház Kamaraszínháza a Vasas Művelődési Házban.)
GÖRGEY Gábor = Magyar Nemzet 1962. december 6. – (1.) = Film Színház Muzsika 1962. október 19. – LUKÁCSY András = Film Színház Muzsika 1962. november 30. – MOLNÁR Géza = Élet és Irodalom 1962. december 15. – PESOLD

- Ferenc = Esti Hírlap 1962. november 28. – SZOMBATHELYI Ervin = Népszava 1962. november 30. –
- [FÖLDES Anna] F. A. = Nők Lapja 1963. március 16. – ILLÉS Jenő = Kortárs 1963. 2/303–305. p. – OSVÁTH Béla = Népszabadság 1963. január 23. – RÉNYI Péter = Társadalmi Szemle 1963. 2/65–78. p. – SZOMBATHELYI Ervin = Népszava 1963. január 6. –
- CSUTORÁS Annamária = Észak-Magyarország 1970. április 1. – FÖLDES Anna = Színház 1970. 7/1–6. p. – PÁRKÁNY László = Déli Hírlap 1970. március 18. – PÁRKÁNY László = Déli Hírlap 1970. március 31.
224. *Marikák háza.* (2. kiad.) Bp., 1962, Móra. Leporello.
225. *Születésnap.* Bp., 1962, Móra. 277 p.
- [ÁBEL Péter] Á. P. = Népszabadság 1962. december 20. – FÁBIÁN Katalin = Népművelés 1962. 12/28. p. – [FÉNYI András] F. A. = Köznevelés 1962. október 16. – G. Z. = Népszava 1962. szeptember 22. – GYÖRE Imre = Magyar Nemzet 1962. október 11. – [VAJK Vera] v. v. = Népszava 1962. szeptember 22. –
- BOZÓKY Éva = Könyvtáros 1963. 49–50. p. –
- O. J. = Pajtás 1974. március 20.
226. *De andere Esther.* [Az őz.] (Vert.: P. van Antwerpen.) Bilthoven, [1962], Nelissen. 239 p.
227. *Die andere Esther.* [Az őz.] (Übers.: Mirza von Schüching, 5. Tausend.) [Frankfurt am Main, 1962], Insel Verlag. 254 p.
228. *Erika.* [Mondják meg Zsófikának.] (Übers.: Mirza von Schüching, 2. Aufl.) Bp., 1962, Corvina. 364 p.
229. *Fasakykite Zofikai.* [Mondják meg Zsófikának.] (Verté.: J. Vaisnoras.) Vilnius, 1962, Valst. Grožines Lit. Leidykla. 333 p.
230. *Le faon.* [Az őz.] (Trad.: Monique Fougerousse, Ladislav Gara.) Paris, 1962, Éd. du Seuil. 253 p.
231. *Metsäkauris.* [Az őz.] (Saksan hielestä soumentanut Aarno Peromiesse.) Porvoo–Helsinki, [1962], Söderström. 219 p.
232. *Leleplezés.* = Kortárs 1962. 1625–1641. p.
233. *Valami.* = Élet és Irodalom 1962. május 12.
234. „Áldott legyen emléke!” [József Attiláról.] = Kortárs 1962. 12/1805–1808. p.
235. *A fiatalság regénye.* [Akszjonov, Vaszilij Pavlovics: Kollégák című regényének ismertetése.] = Élet és Irodalom 1962. május 19.
236. *Hullámok kergetése: A Szajánánál.* = Kortárs 1962. 1179–1205. p.
237. *Ismét a katedrán.* = Rádió és Televízió Újság 1962. január 15.
238. *Példázat az eszményről.* [A Leleplezés című darabról.] = Pesti Műsor 1962. november 29.
239. *Perc az időben.* (Angliai útinapló.) = Kortárs 1962. 891–902. p.
240. *Tolsztoj.* = Tolsztoj emlékkönyv. Bp. 1962. FSZEK. 300–302. p.
241. *Utazás a hazában.* (I–II. rész.) [Látogatás a Villamosgép- és Kábelgyárban.] = Népszabadság 1962. július 22., július 24.
242. *Utazás a hazában.* (I–II. rész.) [Látogatás a Villamosgép- és Kábelgyárban.] = Villamosgép 1962. július 30., augusztus 6.
243. AHMATOVA, Anna: Elmúlt öt esztendő. = A tűz virágai. Bp., 1962, Zrínyi. 205. p.

244. BEAUMARCHAIS, Pierre August de: A szevillai borbély. (Részlet.) = Világirodalmi antológia. A XVII. és XVIII. század irodalma. (Szerk.: Sőtér István, Halász Előd.) Bp., 1962, Tankönyvkiadó. 529–534. p.
245. CYRANO DE BERGERAC, Savinien: Mulatságos történet vagy utazás a Holdba. (Részlet.) = Világirodalmi antológia. A XVII. és XVIII. század irodalma. (Szerk.: Sőtér István, Halász Előd.) Bp., 1962, Tankönyvkiadó. 83–86. p.
246. DELILLE, Jacques: A növények haszna. = Világirodalmi antológia. A XVII. és XVIII. század irodalma. (Szerk.: Sőtér István, Halász Előd.) Bp., 1962, Tankönyvkiadó. 538. p.
247. DELILLE, Jacques: Az ősz. = Világirodalmi antológia. A XVII. és XVIII. század irodalma. (Szerk.: Sőtér István, Halász Előd.) Bp., 1962, Tankönyvkiadó. 538–539. p.
248. DU DEFFAND asszony leveleiből. = Világirodalmi antológia. A XVII. és XVIII. század irodalma. (Szerk.: Sőtér István, Halász Előd.) Bp., 1962, Tankönyvkiadó. 463. p.
249. D'URFÉ, Honoré: Astrés. (Részlet.) = Világirodalmi antológia. A XVII. és XVIII. század irodalma. (Szerk.: Sőtér István, Halász Előd.) Bp., 1962, Tankönyvkiadó. 47–49. p.
250. FURETIÈRE, Antoine: Polgári regény. (Részlet.) = Világirodalmi antológia. A XVII. és XVIII. század irodalma. (Szerk.: Sőtér István, Halász Előd.) Bp., 1962, Tankönyvkiadó. 86–88. p.
251. GEOFFRIN asszony leveleiből. = Világirodalmi antológia. A XVII. és XVIII. század irodalma. (Szerk.: Sőtér István, Halász Előd.) Bp., 1962, Tankönyvkiadó. 464–465. p.
252. LACLOS, Choderlos de: Veszedelmes viszonyok. (Részlet.) = Világirodalmi antológia. A XVII. és XVIII. század irodalma. (Szerk.: Sőtér István, Halász Előd.) Bp., 1962, Tankönyvkiadó. 539–543. p.
253. LESPINASSE kisasszony levelei. = Világirodalmi antológia. A XVII. és XVIII. század irodalma. (Szerk.: Sőtér István, Halász Előd.) Bp., 1962, Tankönyvkiadó. 526–527. p.
254. MARIVAUX, Pierre: Marianne élete. (Részlet.) = Világirodalmi antológia. A XVII. és XVIII. század irodalma. (Szerk.: Sőtér István, Halász Előd.) Bp., 1962, Tankönyvkiadó. 435–439. p.
255. PARNY, Evariste: Magányban. = Világirodalmi antológia. A XVII. és XVIII. század irodalma. (Szerk.: Sőtér István, Halász Előd.) Bp., 1962, Tankönyvkiadó. 547–548. p.
256. PLOMER, William: Szeptemberi este 1938-ban. = Szerelmes kalendárium. (Vál.: Kormos István.) Bp., 1962, Móra. 271–273. p.
257. REGNARD, Jean François: Az általános örökös. (Részlet.) = Világirodalmi antológia. A XVII. és XVIII. század irodalma. (Szerk.: Sőtér István, Halász Előd.) Bp., 1962, Tankönyvkiadó. 142–146. p.
258. ROUSSEAU, Jean-Baptiste: A valódi dicsőség. = Világirodalmi antológia. A XVII. és XVIII. század irodalma. (Szerk.: Sőtér István, Halász Előd.) Bp., 1962, Tankönyvkiadó. 434. p.
259. SAINT-PIERRE, Bernardin de: Pál és Virginia. (Részlet.) = Világirodalmi antológia. A XVII. és XVIII. század irodalma. (Szerk.: Sőtér István, Halász Előd.) Bp., 1962, Tankönyvkiadó. 534–537. p.
260. SAINT-PIERRE, Bernardin de: Tanulmányok a természetről. (Részlet.) = Világirodalmi antológia. A XVII. és XVIII. század irodalma. (Szerk.: Sőtér István, Halász Előd.) Bp., 1962, Tankönyvkiadó. 537. p.

261. SCUDÉRY, Madelaine de: Clédie. (Részlet.) = Világirodalmi antológia. A XVII. és XVIII. század irodalma. (Szerk.: Sötér István, Halász Előd.) Bp., 1962, Tankönyvkiadó. 72–73. p.
262. SCUDÉRY, Madelaine de: A nagy Cyrus. (Részlet.) = Világirodalmi antológia. A XVII. és XVIII. század irodalma. (Szerk.: Sötér István, Halász Előd.) Bp., 1962, Tankönyvkiadó. 70–72. p.
263. VOITURE, Vincent: Levél a kegyelmes Condé herceghez. = Világirodalmi antológia. A XVII. és XVIII. század irodalma. (Szerk.: Sötér István, Halász Előd.) Bp., 1962, Tankönyvkiadó. 63. p.
264. VOLTAIRE: A fényűzés dicsérete. = Világirodalmi antológia. A XVII. és XVIII. század irodalma. (Szerk.: Sötér István, Halász Előd.) Bp., 1962, Tankönyvkiadó. 450. p.
265. VOLTAIRE: Newton módszeréről. = Világirodalmi antológia. A XVII. és XVIII. század irodalma. (Szerk.: Sötér István, Halász Előd.) Bp., 1962, Tankönyvkiadó. 451. p.
266. BAJOMI LÁZÁR Endre: Hungarian works in French. [Szabó Magda műveinek francia kiadásáról is.] = The New Hungarian Quarterly 1962. 8/251–253. p.
267. CHALON, Jean: La romancière hongroise Magda Szabó. = Le Figaro Littéraire 1962. június 2.
268. FÖLDES Anna: Az író műhelyében. (Beszélgetés Szabó Magdával.) = A Könyv 1962. 2/19–20. p.
269. [FÖLDES Anna]: f. a.: „Leleplezés” előtt. [A szerző, a rendező és az egyik szereplő a darabról.] = Nők Lapja 1962. november 24.
270. Francia kritikák Szabó Magda regényéről. [Az őz című regényről.] = Élet és Irodalom 1962. március 24.
271. Francia kritikusok Szabó Magdáról. = Nagyvilág 1962. 937–938. p.
272. ILLÉS Endre: Háló. (A kényelmes kritika.) [Az őz című Szabó Magda-regényről írt kritikáról.] = Új Írás 1962. 7/769–770. p.
273. Írók – terveikről. [Szabó Magda is.] = Könyvtájékoztató 1963. 1/8. p.
274. Katolikus szemmel. [Szabó Magda angliai útinaplójáról is.] = Új Ember 1962. július 1.
275. Magyar írók külföldön. (Füst Milán és Szabó Magda.) = Nagyvilág 1962. 3/463. p.
276. ó.: Írónő a brigádnál. = Villamosgép 1962. június 25.

1963

277. *Álarcosbál*. (2. kiad.) Bp., 1963, Móra. 235 p.
278. *Az őz*. (2. kiad.) Bp., 1963, Szépirodalmi. 248 p.
279. *Pilátus*. Bp., 1963, Magvető. 301 p.
- ALBERT Pál = Irodalmi Ujság 1963. december 1. – BATA Imre = Tiszatáj 1963. szeptember 2–3. – [BOZÓKY Éva] B. É. = Könyvtáros 1963. 555–556. p. – CSEH Jánosné = Chinoin 1963. október 16. – EGRI Viktor = Irodalmi Szemle 1963. 4/437–442. p. – FENYŐ István = Népszabadság 1963. június 4. – [HARY Márta] H. M. = Népszava 1963. július 6. – JUHÁSZ, William = HQu (USA) 1963. január–április 1–2/87–95. p. – KARNER Ágoston = Evangélikus Élet 1963. augusztus 11. – KATONA Éva = Élet és Irodalom 1963. szeptember 28. – B. NAGY László = Kritika 1963. 2/62–63. p. – s. = Esti Hírlap 1963. május 29. – SECCI, Lia = Corriere Lombardo 1963. szeptember 5. – SIMON Zoltán = Alföld 1963. 9/83–86. p. – UNGVÁRI Tamás = Magyar Nemzet 1963. június 12. – zsa = Új Szó 1963. augusztus 31. –

BECKMANN, Heinz = Rheinischer Merkur 1964. december 4. – BORCH, Alhard von = Münchner Merkur 1964. december 12–13. – [HALDIMANN, Eva] E. H. = Neue Zürcher Zeitung 1964. november 21. – HELWIG, Werner = Der Tagesspiegel 1964. december 12. – KATONA É[va] = The Hungarian P.E.N. 1964. 42–44. p. – KNAB-GRZIMEK, Fränze = Bücherei und Bildung 1964. 11–12/904. p. – KNAB-GRZIMEK, Fränze = EKZ-Buchanzeiger 1964. 12. sz. – KORHAMMER, Eva = Bücherkommentare 1964. november 15. – -mm = Stuttgarter Zeitung 1964. december 22. – NAGEL, Ivan = Die Zeit 1964. december 11. –

BECKMANN, Heinz = Zeitwende 1965. július. 485–486. p. – BONDY, Barbara = Süddeutsche Zeitung 1965. február 13–14. p. – C. R. = Salzburger Volksblatt 1965. január 16–17. – EVERWYN, Klas Ewert = Rheinische Post 1965. február 6. – FIRKEL, Eva = Neue Volksbildung 1965. 5. sz. – FISCHER, Ludwig = Neue Zeit 1965. január 29. – ile = Die Presse 1965. február 2. – ile = Neue Volksbildung 1965. április 30. – KNAB-GRZIMEK, Fränze = Welt und Wort 1965. július 7/238. p. – 1-ux = Die Woche 1965. február 24. – MENCK, Clara = Frankfurter Allgemeine Zeitung 1965. február 27. – SABUROWA, I. = Christ und Welt 1965. március 9. – SCHMÜCKER, Else = Frau und Bern 1965. 7–8/16–20. p. – [Név nélkül] = Annabelle 1965. január. – [Név nélkül] = Bücherschiff 1965. 1. sz. –

GÖPPERT, Helbert G. = Neue Deutsche Hefte 1966. 3/174–176. p. – H...R = Die Gemeindebücherei 1966. július. – SIEROSZEWSKI, Andrzej = Nowe Książki 1966. október 31. 1252–1253. p. – TUNADER, Britt = Dagens Nyheter 1966. május 16. –

BIRO, Adam = Journal de Genève 1967. augusztus 26–27. – DUBOIS, Louis = Avenir de Luxembourg 1967. augusztus 11. – GEORGIS, Michel = Le Courrier d'Anvers 1967. augusztus 4. – JAY, Salim = L'Opinion i Rabat 1967. augusztus 3. – J. NR. = Gazette de Lausanne 1967. június 26. – LOT, Germanie = Les Nouvelles Littéraires 1967. augusztus 31. – WURMSER, André = Les Lettres Françaises 1967. augusztus 23. – [Név nélkül] = Candide 1967. augusztus 14. – [Név nélkül] = La Libre Belgique 1967. augusztus 18. – [Név nélkül] = Tribune de Lausanne 1967. augusztus 2. –

FALUDI, Iván = Uppsala Nye Tidnig 1968. április 15. – HELANDER, Lars = Bonniers Litterära Magazin 1968. 10. sz. – NYGÅRD, Borit = Dala-Demokraten 1968. december 18. –

SJÖRGEN, Margareta = Svenska Dagbladet 1969. július 24.

280. *Pilátus*. Bratislava, 1963, Szlovákiai Szépirodalmi Kiadó. 301 p.

281. *Bal maszkarad*. [Álarcosbál.] (Perev.: E[len] Matuhina.) Moszkva, 1963, Molodaja gvardija. 220 p.

282. *Dites a Sophie*. [Mondják meg Zsófikának.] (Trad.: Kelemen, Imre.) Bp., 1963, Corvina. 273 p.

283. *The fawn*. [Az őz.] (Trans.: Kathleen Szász.) London, [1963], Jonathan Cape. 215 p.

284. *The fawn*. [Az őz.] (Trans.: Kathleen Szász.) New York, 1963, Alfred A. Knopf. 215 p.

285. *Freska*. [Freskó.] (Prev.: Kalman Mesarić.) Zagreb, 1963, Naprijed. 177 p.

286. *Fresque*. [Freskó.] (Trad.: Georges Kassai.) Bp.–Paris, 1963, Corvina–Ed. du Seuil. 188 p.

287. *Kazsete na Zsofika*. [Mondják meg Zsófikának.] (Prev.: N[ikolina] Atanaszova.) Szofija, 1963, Narodna kultura. 278 p.

288. *Maskenball*. [Álarcosbál.] (Übers.: Mirza von Schüching.) Bp., 1963, Corvina. 253 p.

289. *Tell Sally*. [Mondják meg Zsófikának.] (Trans.: Ursula McLean.) Bp., 1963, Corvina. 286 p.
290. *Zabijačka*. [Disznótor.] (Přelož.: Vladislav Simerka.) Praha, 1963, Mladá fronta. 150 p.
291. *A hallei kirurgus*. = Rádió és Televízió Újság 1963. február 3.
292. *Hullámok kergetése*. = Kortárs 1963. 821–834. p.
293. *Szeretem az öregeket*. [A Pilátus című regényről.] = A Könyv 1963. 5/13. p.
294. *Vallomás*. [Az írásról.] = Film Színház Muzsika 1963. január 25.
295. *A teljesség igénye*. (Reflexiók külföldi kritikákra.) = A Könyv 1963. 11/5. p.
296. AHMATOVA, Anna: A béke dala. = Anna Ahmatova–Mihail Szvetlov. (Vál.: Kun Ágnes.) [Bp., 1963, Európa.] 28. p.
297. AHMATOVA, Anna: Elmúlt öt esztendő. = Anna Ahmatova–Mihail Szvetlov. (Vál.: Kun Ágnes.) [Bp., 1963, Európa.] 26–27. p.
298. VERLAINE, Paul: A fülemüle. = [Charles] Baudelaire, [Paul] Verlaine, [Arthur] Rimbaud válogatott versei. (Vál.: Szegzárdy-Csengery József.) Bp., 1963, Móra. 201. p.
299. VERLAINE, Paul: Bruxelles. = [Charles] Baudelaire, [Paul] Verlaine, [Arthur] Rimbaud válogatott versei. (Vál.: Szegzárdy-Csengery József.) Bp., 1963, Móra. 238–239. p.
300. VERLAINE, Paul: Óvatosság. = [Charles] Baudelaire, [Paul] Verlaine, [Arthur] Rimbaud válogatott versei. (Vál.: Szegzárdy-Csengery József.) Bp., 1963, Móra. 286. p.
301. VERLAINE, Paul: Hajsza a hév. = [Charles] Baudelaire, [Paul] Verlaine, [Arthur] Rimbaud válogatott versei. (Vál.: Szegzárdy-Csengery József.) Bp., 1963, Móra. 302–303. p.
302. BATTÁ Alfréd: Szabó Magda író nő gyárunkban a könyvhét megnyitóján. = Rokka 1963. június 4.
303. BATTÁ Alfréd: Találkozón – Szabó Magdával. = Rokka 1963. november 19.
304. [FÖLDES Anna]: f. a.: Második premier. [A Leleplezés című darabé.] = Nők Lapja 1963. március 16.
305. GÖRGEY Gábor: A Rádiószínház két bemutatója. [A hallei kirurgus című rádiójátékról is.] = Magyar Nemzet 1963. február 27.
306. ILLÉS Jenő: Jegyzetek Szabó Magda drámáiról. = Kortárs 1963. 2/303–305. p.
307. László: Levél egy könyvről. [Az őz című regényről.] = Turbina, 1963. január 18.
308. LUKÁCSY András: A rádiókészülék mellől. [A hallei kirurgus című rádiójátékról.] = Élet és Irodalom 1963. február 2.
309. Riportok az ünnepi könyvhétről. [Az egyik riportalany: Szabó Magda.] = Könyvtájékoztató 1963. 6/1. p.
310. TÓTH Dezső: Mai életünk, újabb regényeink. [Szabó Magdáról is.] = –: Életünk, regényeink. Bp., 1963, Szépirodalmi. 62–88. p.
311. UNGVÁRI Tamás: Könyvek között a Könyvhéten. [A Pilátus című regényről is.] = Nők Lapja 1963. május 25.
312. WURMSER, André: Kis ország, nagy irodalom. [Szabó Magda műveiről is.] = Irodalmi Újság 1963. 1220–1224. p.

1964

313. *A Danaida*. Bp., 1964, Szépirodalmi. 393 p.
 ALBERT Pál = Új Látóhatár 1964. 6/560–562. p. – [BARÁT Endre] B. E. = Ország-Világ 1964. május 20. – BENEDEK István = Kortárs 1964. 1838–1841. p. – BOZÓKY Éva = Jelenkor 1964. 991–992. p. – dit: Hajdú-bihari Napló 1964. június 2. – FARAGÓ Vilmos = Élet és Irodalom 1964. május 23. – [HARY Márta] H. M. = Népszava 1964. május 23. – [HARY Márta] -y-a. = Könyvtáros 1964. 429–430. p. – IMRE Katalin = Kritika 1964. – L. L. = Szolnok megyei Néplap 1964. május 24. – NAGY SÁNDOR, E. = Napjaink 1964. július 1. 9. p. – [Név nélkül] = Chinoin 1964. június 24. – [Név nélkül] = Nők Lapja 1964. május 23. – PÓK Lajos = A Könyv 1964. 223. p. – SZEKFŰ András = Napló 1964. augusztus 23. – UGRAY Attila = Irodalmi Ujság 1964. július 1. – UNGVÁRI Tamás = Magyar Nemzet 1964. április 26. –
 BIRBAMER, Alfred = Neue Wege 1965. december. – BRÜCKNER, Christine = Christ und Welt 1965. november 26. – GEHMACHER, Ernst = Arbeiter Zeitung 1965. november 28. – [HALDIMANN, Eva] E. H. = Neue Zürcher Zeitung 1965. október 6. – HELWIG, Werner = Der Tagesspiegel 1965. december 19. – KAUZ, F. Dr. = Volksstimme 1965. december 9. – NEUMANN, Michael = Bremer Nachrichten 1965. november 6. – NOWAK, Martha = Tagesanzeiger 1965. október 28. – ob. = Die Tat 1965. december 3. – RIEGER, Manfred = Frankfurter Rundschau 1965. december 12. – SCHMÜCKER, Else = Frau und Bern 1965. 7–8/16–20. p. – SEMRAU, Eberhard = Welt und Wort 1965. 11. sz. – Th. K. = Die Abendzeitung 1965. november 25. – ZELLER, Uli = Schwäbische Donauzeitung 1965. december 21. –
 BRIMITZER, Carl = Rheinischer Merkur 1966. június 3. – DENECKE, Rolf = Hannoversche Allgemeine Zeitung 1966. október 13–14. – HARTL, Edwin = Salzburger Nachrichten 1966. március 20. – HÄSSLER, Cecile = Die Welt der Frau (Baden) 1966. január 1. – KALBFUSS, Hermann = Evangelischer Literaturbeobachter 1966. június. – KRAMBERG, K. H. = Stuttgarter Leben 1966. április. – LANGER, Eleonore = Neue Volksbildung 1966. 5. sz. – L. P. = Volksstimme 1966. október 7. – MASCHER, B. = Evangelischer Buchberater 1966. 3. sz. – MENCK, Clara = Frankfurter Allgemeine Zeitung 1966. január 6. – NEUMANN, Harry = Kölnische Rundschau 1966. január 29. – NEUMANN, Michael = Westermanns Monatshefte 1966. 3. sz. – R-G. = Der Weg 1966. március 20. – STELLER, Hans-Joachim = Die Neue Bücherei 1966. 2. sz. – -ths. = Rheinische Post 1966. február 19. – TILBURG, Jutta van = Ruhr Nachrichten 1966. szeptember 26. – UNGERSTHALER, Peter = Oberösterreichische Nachrichten 1966. április 9. – ZIEGLER = St. Michaelsbund, Buchprofile 1966. 1. sz. –
 MACHLEIDT, Dorothea = Zeitwende 1967. szeptember. – [Név nélkül] = Der Bücherwurm 1967. augusztus. – [Név nélkül] = Nagyvilág 1967. 155. p. –
 SOLTÉSZ József = Utunk 1976. 4/8. p.
314. *Disznótör*. (Ut.: Nagy Péter.) Bp., 1964, Szépirodalmi. 294 p.
 315. *Freskó*. (2. kiad.) Bp., 1964, Magvető. 304 p.
 316. *Freskó*. Bp.–Bratislava, 1964, Magvető–Szlovákiai Szépirodalmi Kiadó. 163 p.
317. *L'altra Ester*. [Az őz.] (Trad. del tedesco: Lia Secci.) Milano, [1964], Feltrinelli. 276 p.
 318. *Bál maskowoy*. [Álarcosbál.] (Tlum.: Andrzej Sieroszewski.) Warszawa, 1964, Nasza Księgarnia. 236 p.
 319. *Erika*. [Mondják meg Zsófikának.] (Übers.: Mirza von Schüching, 3. Aufl.) Bp., 1964, Corvina. 364 p.

320. *Das Fresko*. [Freskó.] (Übers.: Mirza von Schüching.) Frankfurt am Main, 1964, Insel Verlag. 174 p.
321. *Maškarný ples*. [Álarcosbál.] (Přelož.: Jožo Nižnansky.) Bratislava, 1964, Mladé letá. 220 p.
322. *Odhalenie*. [Leleplezés.] (Přelož.: Ladislav Jánsky.) Bratislava, 1964, Diliza. 48 p.
323. *Powiedzcie Zsofice...* [Mondják meg Zsófikának.] (Przeloz.: Andrzej Siroszewski.) Warszawa, 1964, Czytelnik. 341 p.
324. *Resentimiento*. [Az őz.] (Trad.: Julio Gomez de la Serna.) Barcelona, [1964], Luis de Caralt. 265 p.
325. *Srna*. [Az őz.] (Prev.: Jadranka Damjanov.) Novi Sad, [1964], Forum. 193 p.
326. *Das Schlachtfest*. [Disznótor.] (Übers.: Mirza von Schüching.) Leipzig, 1964, Insel Verlag. 260 p.
327. *Das Schlachtfest*. [Disznótor.] (Übers.: Ita Szent-Iványi.) Stuttgart–Zürich–Salzburg, 1964. Europäischer Buchklub. 278 p.
328. *Csé.* = Élet és Irodalom 1964. november 28.
329. *Szilfán halat.* = Mai magyar költők. (Vál.: E. Fehér Pál, Garai Gábor.) Bp., 1964, Móra. 239. p.
330. *A Danaida*. [Szabó Magda saját regényéről.] = Az Ünnepi Könyvhét 1964 című füzet 21. oldalán.
331. *Író a könyvnap előtt*. [A Danaida című regényéről.] = A Könyv 1964. 5/159. p.
332. [Kármán József: Fanni hagyományai című regényének rádiójáték-változatáról.] = Rádió és Televízió Újság 1964. november 30.
333. *Reflexion auf ausländische Kritiken*. = Bücher aus Ungarn 1964. 2/10. p.
334. *Vendégoldal*. = Füles 1964. július 5.
335. BOR Ambrus: Szabó Magdáról. = A Könyv 1964. 330–331. p.
336. BOZÓKY Éva: Valóban ilyenek voltak? [A Danaida című regényben ábrázolt tanárokról.] = Köznevelés 1964. május 22.
337. [FARAGÓ Vilmos] faragó: Szakmai nézőpont. [A Danaida egy recenziójára.] = Élet és Irodalom 1964. július 25.
338. GÖRGEY Gábor: Fanni hagyományai. (Szabó Magda rádiójátéka.) = Magyar Nemzet 1964. december 5.
339. HÁRY Márta: A rádió mellett. [A Fanni hagyományai rádiójáték-változatáról.] = Népszava 1964. december 4.
340. ILLÉS Jenő: Szabó Magda – a drámaíró. = –: Mai dráma – mai dramaturgia. Bp., 1964, Szépirodalmi. 165–174. p.
341. K. F.: Három író arcképe. [Szabó Magdáé is.] = Dél-Magyarország 1964. május 24.
342. KULCSÁR Sándorné: Találkozás Szabó Magda írónővel. = Borsodi Bányász 1964. június 10.
343. l.: Bemutatóra hívtak meg... (Beszélgetés Szabó Magda írónővel.) = Magyar Szó 1964. november 3.
344. MAMIAC, Louise: Une romancière de notre temps, Magda Szabó. Dites à Sophie, Fresque, Le Faon. = Revue France–Hongrie 1964. 80/55–58. p.
345. máté: Szabó Magda olvasói között. = Észak-Magyarország 1964. május 29.
317. NAGEL, Ivan: Die Wirbel die in die Vergangenheit. = Die Zeit 1964. december 11.
347. Vall: Szabó Magda. = Fonómunkás 1964. június 11.

348. SIMON Zoltán: Élő magyar irodalom – Szabó Magda (1917). = Hajdú-bihari Napló 1964. augusztus 2.
349. TAMÁS Menyhért: Az író-olvasó találkozó előtt. (Szabó Magdáról.) = Landler Jarműjavító 1964. június 5.
350. TAXNER-TÓTH Ernő: Szabó Magda regényeiről. = Kortárs 1964. 275–279. p.
351. T. E.: Kollektív interjú Szabó Magdával. (Író-olvasó találkozó Nagykanizsán.) = Zalai Hírlap 1964. május 22.
352. -y -s: Kármán a rádióban. [Szabó Magda rádiójátékáról.] = Élet és Irodalom 1964. december 5.

1965

353. *Békekötés.* (Rádiódráma.)
A. = Esti Hírlap 1965. október 16. – CSIK István = Film Színház Muzsika 1965. október 22. – FENYŐ István = Népszabadság 1965. október 19. – GÖRGEY Gábor = Magyar Nemzet 1965. október 19. –
354. *Fanni hagyományai.* (Kármán József műveinek felhasználásával, bemutatta a Katona József Színház.)
[ANTAL Gábor] A. G. = Ország-Világ 1965. április 7. – DOROMBY Károly = Vigilia 1965/241–242. p. – fencsik = Esti Hírlap 1965. március 12. – GÁBOR István = Köznevelés 1965. április 9. – GÁLL István = Kortárs 1965. 1000. p. – HEGEDŰS Géza = Hétfői Hírek 1965. március 22. – HEGEDŰS Géza = Ország-Világ 1965. március 31. – i -s.: = Esti Hírlap 1965. március 22. – MÁTRAI-BETEGH Béla = Magyar Nemzet 1965. március 21. – NAGY Péter = Élet és Irodalom 1965. március 27. – RAJK András = Népszava 1965. április 7. – SEBES Erzsébet = Pest megyei Hírlap 1965. március 27. – VAJDA György Mihály = Kritika 1965. 5/63–64. p. –
355. *Fanni hagyományai.* (A Katona József Színház műsorfüzete Szabó Magda írásával.) [Bp.], 1965, Katona József Színház. Leporello.
356. *Hullámok kergetése.* Bp., 1965, Szépirodalmi. 262 p.
[A Nordre folyónál 7–11. p., Az Északi-tengernél 12–25. p., A Temzénél 26–42. p., Az Északi-tengernél. Az Avonnál 43–52. p., A Szajnátnál 53–85. p., A Majnátnál meg a Rajnátnál 87–101. p., A Moszkvánál 102–122. p., A Névánál 123–132. p., A Kuránál 133–144. p., A Fekete-tengernél 145–156. p., A Földközi és az Adria között 157–164. p., A Tiberisnél 165–212. p., Az Arnónál 213–224. p., A tavaznál 225–234. p., Az Adriánál 235–244. p., A Földközi-tengernél 245–263. p.]
ALBERT Pál = Új Látóhatár 1965. 467–471. p. – B. J. = Köznevelés 1965. augusztus 20. – [Hary Márta] H. M. = Népszava 1965. május 26. – G. I. = Népszava 1965. május 26. – NAGY Péter = Népszabadság 1965. május 26. – POMOGÁTS Béla = Élet és Irodalom 1965. június 12.
357. *Leleplezés.* Bratislava, 1965, Diliza. 62 p.
358. *Mondják meg Zsófikának!* (3. kiad.) Bp., 1965, Magvető. 388 p.
359. *Mondják meg Zsófikának!* (3. kiad.) Bp.–Bratislava, 1965, Magvető–Szlovákiai Szépirodalmi Kiadó. 388 p.
360. *Az őz.* (Ut.: Illés Lajos.) Bp., 1965, Szépirodalmi. 268 p.
361. *Az őz.* (Ut.: Illés Lajos.) [Bratislava], 1965, Szlovákiai Szépirodalmi Kiadó. 268 p.
362. *Pilátus.* [Utánnymás.] Bp., 1965, Magvető. 301 p.
363. *Pilátus.* Bp.–Bratislava, 1965, Magvető–Szlovákiai Szépirodalmi Kiadó. 301 p.

364. *Tündér Lala*. Bp., 1965, Móra. 237 p.
[ELEK István] E. I. = Ország-Világ 1965. augusztus 25. – FÖLDES Anna = Nők Lapja 1965. szeptember 11. – SERES József = Jelenkor 1966. 378–380. p.
365. *Die andere Esther*. [Az öz.] (Übers.: Mirza von Schüching.) [Frankfurt am Main, Hamburg, 1965], Fischer Bücherei. 160 p.
366. *Die Danaide*. [A Danaida.] (Übers.: Mirza von Schüching.) [Frankfurt am Main, 1965], Insel Verlag. 413 p.
367. *Den' narodzsennja*. [Születésnap.] (Pereklav.: Szemen Pan'ko.) Kujiv, 1965, Veszelka. 199 p.
368. *Inselblau*. [Sziget-kék.] (Übers.: Mirza von Schüching.) Bp., 1965, Corvina. 222 p.
369. *Inselblau*. [Sziget-kék.] (Übers.: Mirza von Schüching.) Stuttgart, [1965], Union Verlag. 222 p.
370. *Karneval*. [Álarcosbál.] (Přelož.: Ladislav Hradsky.) Praha, 1965, SNDK. 209 p.
371. *Kaukiu batius*. [Álarcosbál.] (Verté.: L. Sauka.) Vilnius, 1965, Vaga. 233 p.
372. *Night of the pig-killing*. [Disznótor.] (Transl.: Kathleen Szász.) London, [1965], Jonathan Cape. 224 p.
373. *Pasakiet Žofikai*. [Mondják meg Zsófikának.] (No krievu valodos tulkojusti: Vera Janule.) Riga, 1965, Liesma. 336 p.
374. *...und wusch ihre Hände in Unschuld*. [Pilátus.] (Übers.: Mirza von Schüching.) Frankfurt am Main, 1965, Insel Verlag. 336 p.
375. Csé. = Körkép, [19]65. (Szerk.: Rátkai Ferenc, Tóth Gyula.) Bp., 1965, Magvető. 413–517. p.
376. *Nenő*. = A megnőtt élet. (Szerk.: Illés Endre.) Bp., 1965, Szépirodalmi. 810–822. p.
377. *A rab*. [Részlet.] = Élet és Irodalom 1965. december 25.
378. *Békekötés*. [Szabó Magda saját rádiódramájáról.] = Rádió és Televízió Újság 1965. október 17.
379. *Írók, olvasók tanítói*. [A könyvhétről, az olvasásról, a tanítókról.] = Élet és Irodalom 1965. május 29.
380. *Varázsszönyeg*. [A Hullámok kergetése című kötetről.] = Könyvtájékoztató 1965. 6/8. p.
381. [A Fanni hagyományairól.] = Pesti Műsor 1965. március 19–25.
382. FENYŐ Miksa: Csupa irodalom. [Szabó Magda regényeiről is.] = Irodalmi Ujság 1965. április 15.
383. Kedves vendégünk – Szabó Magda. = Fonómunkás 1965. június 10.
384. KOLTAI Júlia: Író az olvasói között. = Villamosgép 1965. június 19.
385. PIRICH, Margarete: „Ich liebe alles Lebendige“ (Magda Szabó aus Budapest last im Bildungswerk.) = Rheinische Post 1965. október 26.
386. SCHMÜCKER, Else: Zwischen den Zeiten. Zu drei Büchern Magda Szabó – ...und wusch ihre Hände in Unschuld, Die andere Esther, Die Danaide. = Frau und Beruf 1965. 7–8/16. 20. p.
387. Szabó Magda a Csokonai Könyvesboltban dedikál. = Hajdú-bihari Napló 1965. szeptember 9.

1966

388. *Eleven képét a világnak*. Bp., 1966, Magvető. 396 p.
[*Kigyómarás* 9–94. p., *Leleplezés* 95–168. p., *Fanni hagyományai* 169–260. p., *A hallei kirurgus* 261–314. p., *Békekötés* 315–348. p., *A rab* 349–398. p.]
Cs. M. = Köznevelés 1966. november 18. – FALUS Róbert = Népszabadság 1966. szeptember 23. –
389. *Fanni hagyományai*. Bratislava, 1966, DILIZA. 71 p.
390. *A rab*. (Rádiójáték.)
BARTA András = Film Színház Muzsika 1966. szeptember 2. – farkas = Heves megyei Népújság 1966. augusztus 30. – GÖRGEY Gábor = Magyar Nemzet 1966. szeptember 6. – LUKÁCSY András = Népszabadság 1966. augusztus 29.
SZÚCS Imre = Magyar Szó 1968. április 18.
391. *Den anden Eszter*. [Az őz.] (På dansk ved Gudrun Eggers Hansen.) [København, 1966], Gyldendal. 205 p.
392. *Erika*. [Mondják meg Zsófikának.] (Übers.: Mirza von Schüching, 4. Aufl.) Bp., 1966, Corvina. 345 p.
393. *Geburtstag*. [Születésnap.] (Übers.: Mirza von Schüching.) Bp. Berlin, 1966, Corvina–Altberliner Verlag. 318 p.
394. *Maskenball*. [Álarcosbál.] (Übers.: Mirza von Schüching, 2. Aufl.) Bp., 1966, Corvina. 253 p.
395. *Night of the pig-killing*. [Disznótor.] (Transl.: Kathleen Szász.) New York, 1966, Alfred Knopf. 224 p.
396. *Pilat*. [Pilátus.] (Przeloz.: Olga Wybranowska.) Warszawa, 1966, PIW. 319 p.
397. *Das Schlachtfest*. [Disznótor.] (Übers.: Mirza von Schüching.) Frankfurt am Main, 1966, Insel Verlag. 260 p.
398. *...und wusch ihre Hände in Unschuld*. [Pilátus.] (Übers.: Mirza von Schüching.) Berlin–Darmstadt–Wien, [1966], Deutsche Buch–Gemeinschaft. 336 p.
399. *Szent Róza ünnepe*. = Jelenkor 1966. 6/483–487. p.
400. *Békekötés*. = Rádió- és Televízió Évkönyv 1966. (Szerk.: Lévai Béla.) Bp., 1966, Magvető. 329–356. p.
401. *Beszélgetések az ifjúsági irodalomról*. [Többekkel együtt.] = Könyv és Nevelés 1966. 1–4/2–18. p.
402. *A rab*. [Szabó Magda saját rádiójátékáról.] = Rádió és Televízió Újság 1966. augusztus 29.
403. *Mondják meg Zsófikának*. [A szerző regényéről.] = Bulletin Critique du Livre Français 1966. június.
404. FARAGÓ Vilmos: *Látogatóban Szabó Magdánál*. = Élet és Irodalom 1966. február 19.
405. [SÁRKÓZI Máttyás] S. M.: *Az angol kritika az „Iszony” és a „Disznótor”*. = Irodalmi Újság 1966. október 1.
406. SZÓKE P.: *Szabó Magda szerzői estje*. = Napló (Veszprém) 1966. március 30.

1967

407. *Alvók futása*. Bp., 1967, Szépirodalmi. 257 p.
 [A szerep 5–13. p., Napközi otthon 14–25. p., Teréz 26–41. p., A mosolygó Bacchus 42–56. p., A nagyszék 57–67. p., Lengyelek 68–74. p., A hírnök 75–81. p., Angyal 82–94. p., Valami 95–112. p., Csé 113–120. p., Részvéltátogatók 121–133. p., A zsidó kutyája 134–143. p., Csibi 144–154. p., Kakasszó 155–191. p., Domb utca 192–202. p., Nenő 203–224. p., Szent Róza ünnepe 225–242. p., *Alvók futása* 243–258. p.]
 [BAJAI Ferenc] B. GY. F. = Népszava 1967. április 22. – BODA Miklós = Dunántúli Napló 1967. április 30. – FALUS Róbert = Népszabadság 1967. május 5. – FARAGÓ Vilmos = Élet és Irodalom 1967. május 6. – GREZSA Ferenc = Tiszatáj 1967. 684–686. p. – GYÖRFFY Miklós = Kritika 1967. 7/56–57. p. – RÓNAY György = Vigilia 1967. 412–413. p. – RUSZNYÁK Márta = Magyar Nemzet 1967. április 30. 13. p. – SIMON Zoltán = Kortárs 1967. 1844–1845. p. –
 HORPÁCSI Sándor = Alföld 1968. 7/80–83. p. – SZECSÓDI János = Jelenkor 1968. 187–189. p. –
 ENGELS, Günther = Kölnische Rundschau 1969. július 26. – [HALDIMANN, Eva] E. H. = Neue Zürcher Zeitung 1969. április 4. – [JOKOSTRA, Peter] = Christ und Welt 1969. április 11. – MAMMEN, Harald = Rheinische Post 1969. június 21. – mgh. = St. Galler Tagblatt 1969. június 22. – O. B. = Der Bund 1969. április 18. – SCHMID, Michael = Westdeutsche Rundschau 1969. július 11. – SZENESSY, Mario = Die Zeit 1969. május 9. – TRAWNICEK, Eva Katharina = Neue Volksbildung 1969. 8. füzet – V. M. = Die Rheinpfalz 1969. április 22. – WOHMANN, Gabriele = Frankfurter Allgemeine Zeitung 1969. szeptember 13.
408. *Mózes egy, huszonkettő*. Bp., 1967, Magvető. 282 p.
 aul. = Berliner Morgenpost 1967. november 26. – BECKMANN, Heinz = Rheinischer Merkur 1967. november 10. – BOZÓKY Éva = Nők Lapja 1967. július 1. – DUKAY Júlia = Irodalmi Ujság 1967. december 15–1968. január 1. – FALUS Róbert = Népszabadság 1967. május 19. – FARAGÓ Vilmos = Élet és Irodalom 1967. június 3. – GÁBOR István = Magyar Nemzet 1967. augusztus 27. – [HALDIMANN, Eva] E. H. = Neue Zürcher Zeitung 1967. november 22. és november 28. – HUNKE, Waltraud = Sonntagsblatt (Hamburg) 1967. augusztus 27. – HÜLLENKREMER, Marie = Aachener Nachrichten 1967. december 9. – [BÉNYEI József] if = Hajdú-bihari Napló 1967. június 1. – J. R. = Hannoversche Presse 1967. november 18–19. – KAJTÁR Mária = Kritika 1967. 11/87–88. p. – Lo. = Basler Nachrichten 1967. december 1. – mgh. = St. Galler Tageblatt 1967. november 26. – POMOGÁTS Béla = Tiszatáj 1967. 889–890. p. – ROHDE, Hedwig = Die Bücherkommentare 1967. 4. sz. – SIMON Zoltán = Kortárs 1967. 1844–1845. p. – SÜLE, Tibor = Stuttgarter Zeitung 1967. november 29. – SZABOLCSI Miklós = Népszabadság 1967. november 19. – SZENESSY, Mario = Die Zeit 1967. december 8. – TILBURG, Jutta van = Ruhr Nachrichten 1967. december 16. – TÓTH Dezső = Kanadai Magyar Munkás 1967. október 26. – TÓTH Dezső = Társadalmi Szemle 1967. 8–9/182–183. p. – TÓTH PÁL József = Ifjú Kommunista 1967. 9/21–22. p. – V. V. = Népszava 1967. május 21. – WOHMANN, Gabriele = Frankfurter Allgemeine Zeitung 1967. november 28. – ZAY László = Theológiai Szemle 1967. 315–317. p. –
 ADALBERT, Clemens = Nürnberger Zeitung 1968. március 23. – ANDRITSCH, Johann = Neue Volksbildung 1968. 1. sz. – BIRBAMER, Alfred = Neue Wege 1968. április, 228. sz. – BRÜCKNER, Christine = Christ und Welt 1968. március 29. – HÄSSLER, Cecilie = Die Christliche Frau 1968. 1/29. p. – HÄSSLER, Cecilie = Verlag

- Herder 1968. május 19. – HORPÁCSI Sándor = Alföld 1968. 7/80–83. p. – HÖHL, Martha = Leserzeitschrift. Verlag Bücherei und Bildung 1968. 2/10. p. – ile = Die Presse 1968. április 20–21. – J. K.-n. = Volksstimme 1968. május 2. – JOKOSTRA, Peter = Die Welt 1968. március 28. – KAPPELER, Andreas = Tagesanzeiger 1968. március 15. – KERÉKGYÁRTÓ Imre = Pedagógusok Lapja 1968. április 20. – MACHLEIDT, Dorothea = Zeitwende 1968. június 6/414–415. p. – ob. = Die Tat 1968. január 27. – OFFENBURG, Maren = Saarbrückener Zeitung 1968. november 20–21. – REGAU, Thomas = Münchner Merkur 1968. február 17. – RF. = Welt der Arbeit 1968. február 16. – RIEDER, Heinz = Die Zeit im Buch 1968. május–június, 8. p. – RIEGER, Manfred = Kölner Stadtanzeiger 1968. március 9. – ROSDY, Ladislaus = Wort und Wahrheit 1968. 1/89. p. – ROTZOLL, Christa = Süddeutsche Zeitung 1968. január 5–7. – SEMRAU, Eberhard = Welt und Wort 1968. 2. sz. – STAMATU, Horia = Badische Zeitung 1968. április 9. – ZAY László = Evangélikus Élet 1968. január 14. – [Név nélkül] = Borromäusverein 1968. 13/2. p. –
- ELFSTROM, Una-Greta = Dala-Demokraten 1969. november 10. – FORSLUND, A. M. = Västerbottens Folkblad 1969. december 18. – GÖMÖRI, György = Books Abroad 1969. 43. köt. 294–295. p. – HEYMAN, Viveka = Arbeiterbladet 1969. november 8. – LAGRUP, Knut = Göteborgs Handels-och Sjöfartstidning 1969. november 21. – LINNDGREN, Rune M. = Västerbottens-Kuriren 1969. november 14. – LUNDEN, Gunborg = Nordköpings Tidningar 1969. november 25. – OHLON, Sonja = Göteborgs-Posten 1969. november 20. – SÖRENSEN, Lennart = Kvällsposten 1969. december 9. – TÓTH László = Katolikus Szemle 1969. 89–93. p. –
- A. B. = Journal de Genève 1970. február 7. – BERGGREN, Kerstin = Bokrevy, Lund 1970. 1. sz. – BERTHIER P[ierre] = Études 1970. április. – BERTHIER Pierre = La Cité 1970. január 18. – BLANC, Aimé = PTT Informations 1970, április, 405/2–3. p. – BOURGEOIS, Michel = Combat 1970. február 26. – DEBIDOUR, V. H. = Le Bulletin des Lettres 1970. február 44–45. p. – EDGREN, Lennart = Bohustanningen 1970. január 21. – EDGREN, Lennart = Nerikes Allehanda 1970. január 20. – ENGVEN, Ingvar = Borlänge Tidning 1970. március 13. – E. F. = Pourquoi 1970. április, 90–91. p. – FABRE, A. = Bulletin Bibliographique 1970. 10. sz. – FALUDI, Ivan = Upsala Nya Tidning 1970. március 10. – GIESBERT, Franz-Olivier = Paris-Normandie 1970. január 30. – HAMBERG, Lars = Hufvudsdaysbladet 1970. január 4. – HARNING, Andrez = Göteborgs-Tidningen 1970. április 2. – [JARDIN, Claudin] Cl. J. = Figaro 1970. január 15. – JUIN, Hubert = Le Soir 1970. február 11. – KATS, Madeleine = Expressen 1970. február 5. – KATTAN, Naim = Le Devoir 1970. február 28. – M. J. M. = La Tribune de Genève 1970. szeptember 1. – MONOD, Martine = L'Humanité Dimanche 1970. március 2. – PALANTE, Alain = France Catholique 1970. február 27. – R. S. = Le Figaro Littéraire 1970. február 26. – S. d. V. = Libre Belgique 1970. január 23. – SINOIR, Mariel = Les Nouvelles Littéraires 1970. február 12. – TEREUS, Roger = Dagbladet Sundsvall 1970. május 12. – WANKIENNE, André = Vers l'Avenir 1970. február 16. – WURMSER, André = Les Lettres Françaises 1970. január 28. – WURMSER, André = Les Lettres Françaises 1970. február 3. – [Név nélkül] = Le Depositoire de France 1970. január, 195/34. p. – [Név nélkül] = Les Femmes d'Aujourd'hui 1970. május 6. –
409. Mózes egy, huszonkettő. Bp.–Bratislava, 1967, Magvető–Tatran. 282 p.
410. Sziget-kék. (2. kiad.) Bp., 1967, Móra. 201 p.
[Név nélkül]: Fővárosi Mozi Műsor 1967. május 10.
411. Sziget-kék. (2. kiad.) Bp.–Bratislava, 1967, Móra–Tatran. 201 p.

412. *La ballade de la Vierge*. [Pilátus.] (Trad.: Tibor [Tardos] Tardös.) Paris, 1967, Ed. du Seuil. 266 p.
413. *Bleu-île*. [Sziget-kék.] (Trad.: Kelemen, Imre.) Paris, 1967, Flammarion-Jeunesse. 161 p.
414. *Căprioara. Pomana porcului*. [Az őz.] (Trad.: Nicolae Jianu-Iosif Czinczár.) București, 1967, Ed. pentru Lit. Univ. 356 p.
415. *Maskenball*. [Álarcosbál.] (Übers.: Mirza von Schüching, 3. Aufl.) Bp., 1967, Corvina. 286 p.
416. *Paulan tähden*. [Disznótor.] (Suomentanut: Otto Aho.) Porvoo–Helsinki, [1967], Söderström. 221 p.
417. *Plavo kao ostrvo*. [Sziget-kék.] (Prev.: Iván Ivanji.) [Beograd], 1967, Mlado pokolenje. 182 p.
418. *Ples v maskah*. [Álarcosbál.] (Prev.: Beatriče Baboš.) Ljubljana, 1967, Mladinska knjiga. 205 p.
419. *Rådjuret*. [Az őz.] (Till svenska av: János Csatlós.) [Stockholm, 1967], Gebers 226 p.
420. *Srna*. [Az őz.] (Prev.: Jože Olaj.) Ljubljana, 1967, Drž. Založba Slovenije. 172 p.
421. *At Cockcrow*. (Transl.: Lily Halápy.) = *Twenty-two Hungarian short stories*. (With and introd.: A. Alvarez.) [Bp., 1967], Corvina. 358–389. p.
422. *[Der] Hahnenschrei*. (Übers.: Henriette Schade-Engl.) = *Ungarn erzählt*. (Vál.: Ivan Nagel.) [Frankfurt am Main–Hamburg, 1967], Fischer Verlag. 111–130. p.
423. *Szent Róza ünnepe*. = *Körkép* [19]67. (Szerk.: Rátkai Ferenc, Tóth Gyula.) Bp., 1967, Magvető. 539–551. p.
424. *Szent Róza ünnepe*. = *Mai magyar elbeszélők*. (Vál.: Véber Károly.) Bp., 1967, Szépirodalmi. 248–256. p.
425. [Válasz körkérdésre.] = *Élet és Irodalom* 1967. március 11.
426. LINDEMAN, Jack: *Augusztus másodika*. = *Hol van Vietnam?* (Vál.: Walter Lowenfels.) [Bp., 1967], Európa. 92. p.
427. GROENEWOLD, E.: *Weltgültige Literatur aus Ungarn*. (Magda Szabó las im „Lübecker Podium“) = *Lübecker Nachrichten* 1967. október 10.
428. H. M.: *Die Fische im Ansguß*. (Die ungarische Dichterin Magda Szabo las.) = *Düsseldorfer Nachrichten* 1967. október 9.
429. HAMBERG, Lars: *En ungersk berätterska*. = *Frisprog* 1967. augusztus 26.
430. LEYDORF, Erhard: *Magda Szabó*. = *Düsseldorfer Hefte* 1967. október 15.
431. LUNDKVIST, Artur: *En ungersk berätterska*. = *Dagens Nyheter* 1967. február 13. 4.
432. Iyé: „Figuráimat én találok ki – a problémákat az élet adja...” (Szabó Magda a Művészpresszóban.) = *Vas Népe* 1967. február 16.
433. Iyé: *A Művészpresszó vendége – Szabó Magda író.* = *Vas Népe* 1967. február 12.
435. *Magda Szabó liest*. = *Rheinische Post* 1967. október 4.
435. NÁDAS Péter: *Őn kívül készítené interjút? Szabó Magdával*. = *Pest megyei Hírlap* 1967. június 4.
436. -s -ó.: *Tollal a türelemért*. [Interjú.] = *Kisalföld* 1967. május 31.
437. *Szabó Magda irodalmi estje Zentán és Zrenjaninban*. = *Magyar Szó* 1967. június 13.
438. THURZÓ Gábor: *Levél Szabó Magdához*. = *Élet és Irodalom* 1967. szeptember 30.

439. TIMÁR György: Magyar szépirodalom külföldön. = *Élet és Irodalom* 1967. április 22.

1968

440. *A Danaida.* (2. kiad.) Bp., 1968, Szépirodalmi. 361 p.
441. *Mondják meg Zsófikának!* (4. kiad.) Bp., 1968, Magvető. 305 p.
442. *Mondják meg Zsófikának!* (4. kiad.) Bp.–Bratislava, 1968, Magvető–Tatran. 305 p.
443. *Zeusz küszöbén.* Bp., 1968, Szépirodalmi. 306 p.
 [A szűz istennő városában. Aphrodité forrásánál. Arany álarc és Hegeso síremléke. „A békák.” Az Akropoliszon. Az apostol és az Eumenidák. Az agorán. Barátok. Phaléron. 9–76. p., Az istenek nyomában: Korinthosz, Mykéné, Epidaurosz, Olympia, Delphi. 77–149. p., Készülődés a szigetekre. A Holtak Útján. Búcsú. 150–161. p., Az Égei-tengeren. Minósz királynál. 162–196. p., Rhodoszban. Nándor kutya. 197–237. p., Kiránduláson: Philerimosz, Kameriosz. A Pillangók völgyében. 238–256. p., Hippokratész szigetén. 257–286. p., lsmét a tengeren. Pireuszi éjszaka. Athénban. Búcsú az istenektől. 287–307. p.]
- FALUS Róbert = Népszabadság 1969. január 17. – HEGEDÜS Géza = *Élet és Irodalom* 1969. január 18. – H. J. = Magyar Hírlap 1969. január 23. – H. ZS. = Könyvtájékoztató 1969. március 3/5. – PAPP Zoltán = Tiszatáj 1969. 664–667. p. – KATONA Anna = Nagyvilág 1970. 123–125. p.
444. *I. Moses* 22. [Mózes egy, huszonkettő.] (Übers.: Henriette Schade, Géza Engl.) Frankfurt am Main, 1968, Insel Verlag. 215 p.
445. *Erika.* [Mondják meg Zsófikának.] (Übers.: Mirza von Schüching, 5. Aufl.) Bp., 1968, Corvina. 345 p.
446. *Esterine dve tváre.* [Az öz.] (Přelož.: L'udovit Garaj.) Bratislava, 1968, Smena. 161 p.
447. *Geburtstag.* [Születésnap.] (Übers.: Mirza von Schüching, 2. Aufl.) Bp.–Berlin, 1968, Corvina–Altberliner Verlag. 318 p.
448. *I all oskuld...* [Pilátus.] (Övers.: János Csatlós.) [Stockholm, 1968], Gebers. 289 p.
449. *Maskenball.* [Álarcosbál.] (Übers.: Mirza von Schüching.) Bp.–Stuttgart, 1968, Corvina–Boje Verlag. 286 p.
450. *Ostrovni modř.* [Sziget-kék.] (Přelož.: Ladislav Hradský.) Praha, 1968, SNDK. 162 p.
451. *Srnka.* [Az öz.] (Přelož.: Vladislav Šimerka.) Praha, 1968, Mlada Fronta. 171 p.
452. *Csokonai éjszakái.* (Levél a szigligeti alkotóházból.) = *Élet és Irodalom* 1968. június 1.
453. *Nevelés és harmónia.* = Tanár úr készült? (Szerk.: Balázs Mihály, Papp Ferenc.) Bp., 1968, Móra. 82–85. p.
454. *Olvasónaplómból.* = Nagyvilág 1968. 7/1070–1077. p.
455. André Wurmser cikke Szabó Magdáról. = Nagyvilág 1968. 318. p.
456. FÖLDES Anna: *Feninea comedia. Szabó Magda: Az öz és a Pilátus.* = -: *Húsz év – húsz regény.* Bp., 1968, Szépirodalmi. 246–275. p.
457. GYÖRGYÉY Klára: A mai ifjúság védelmében. [Reflexiók Dukay Júlia kritikájára, Szabó Magda: Mózes egy, huszonkettő című regényéről. Dukay Júlia válaszával.] = *Irodalmi Ujság* 1968. március 1.
458. KARDOS Tibor: Szabó Magda szerzői estjén. = *Irodalmi és nyelvi közlemények.* Bp., 1968, TIT. 135–150. p.

459. KOZÁK Gábor: Mózes egy huszonkettő. [A dramatizált változat előadásának terve.] = Kőbányai Gyógyszer 1968. március 7.
 460. NÁCSA Klára: A fantázia buktatói. (Szabó Magdáról.) = Kritika 1968. 3/47–50. p.
 461. Svédország fölfedezi Szabó Magdát. = Esti Hírlap 1968. december 5.
 462. TAXNER-TÓTH Ernő: Szabó Magda. = Jelenkor 1968. 362–369. p.
 463. Televíziós film Szabó Magdáról. = Esti Hírlap 1968. június 10.
 464. Vendégségben Szabó Magdánál. = Film Színház Muzsika 1968. augusztus 3.

1969

465. *Katalin utca*. Bp., 1969, Szépirodalmi. 249 p.
 ERKI Edit = Népszabadság 1969. június 17. – FARAGÓ Vilmos = Élet és Irodalom 1969. március 15. – [FÖLDES Anna] F. a. = Nők Lapja 1969. június 7. – GÁLL István = Magyar Hírlap 1969. május 15. – SOLYMOS Ida = Hajdú-bihari Napló 1969. június 1. – SOLYMOS Ida = Tiszatáj 1969. 562–564. p. – SOLYMOS Ida = Veszprémi Napló 1969. június 1. – SZÁSZ Imre = The New Hungarian Quarterly 1969. 35/171–176. p. – TAMÁS Menyhért = Népszava 1969. június 1. – [VARGA Zoltán] (VZ) = Híd 1969. 1166–1169. p. – [ZSADÁNYI Oszkár] Zs. O. = Új Élet 1969. 14/3. p. –
 ALBERT Pál = Új Látóhatár 1970. 465–470. p. – [HALDIMANN, Eva] E. H. = Neue Zürcher Zeitung 1970. február 19. – LUNDKVIST, Artur = Dagens Nyheter 1970. december 11. –
 DÖBLER, Antje = Die Neue Bücherei 1971. 4–5/407. p. – ob. = Die Tat 1971. szeptember 25. –
 SZÁSZ Imre = -: Háló nélkül. Bp., 1978, Szépirodalmi. 204–217. p. –
 PÉCSI István = Hevesi Szemle 1973. 3/59. p.
466. *Katalin utca*. Bp.–Bratislava, 1969, Szépirodalmi–Madách. 249 p.
 467. *Katalin utca*. (Előadás a televízió Nyitott könyv című műsorában.)
 BALOGH Elemér = Napló (Veszprém) 1969. november 10. – JOVÁNOVICS Miklós = Népszabadság 1969. november 16. – [Név nélkül] = Film Színház Muzsika 1969. november 15. – [VALKÓ Mihály] V. M. = Szolnok megyei Néplap 1969. november 12.
468. *Kígyómarás*. Bratislava, 1969, Diliza. 73 p.
 469. *Pilátus*. (3. kiad.) Bp., 1969, Magvető. 349 p.
 470. *Tündér Lala*. (Bemutató a Bábszínházban, Kardos György átírásában.)
 VILCSEK Anna = Magyar Nemzet 1969. június 3.
471. *I Mos 22*. [Mózes egy, huszonkettő.] (Vert.: János Csatlós.) Stockholm, 1969, Gebers. 183 p.
 472. *De andere Esther*. [Az őz.] (Vert.: P. van Antwerpen.) Brussel, [1969], Reinaert Uitgaven. 224 p.
 473. *Lauf der Schlafenden*. [Alvók futása.] (Übers.: Henriette Schade.) [Frankfurt am Main, 1969], Insel Verlag. 217 p.
 474. *Linderna*. [Katalin utca.] (Till svenska av Colman de Pandy.) Stockholm, 1969, Almquist och Wicksell – Gebers. 191 p.
 475. *Maskenball*. [Álarcosbál.] (Übers.: Mirza von Schüching, 2. Aufl.) Bp.–Stuttgart, 1969, Corvina-Boje Verlag. 286 p.
 476. *Radyret*. [Az őz.] (Oversatt.: Ferenc Kemény) Oslo, 1969, Aschehoug. 198 p.
 477. *Szophikaszk utharith*. [Mondják meg Zsófikának.] (Thargm.: Thinathin Szuliasvili.) Tbiliszi, 1969, Szabcsota Szakertvelo. 302 p.

478. *Szent Róza ünnepe.* = Égi és földi szerelem. (Szerk.: Illés Endre.) Bp., 1969, Szépirodalmi. 252–263. p.
479. *A színház varázslata.* [Részlet az *Ókút* című önéletrajzból.] = Pajtás 1969. június 5.
480. *Bátran szeretni.* [Problémalátásáról, írói módszeréről a *Katalin utca* című regényének megjelenése alkalmából.] = Könyvtájékoztató 1969. 6/8. p.
481. *Találkozás álmaimmal.* [A *Zeusz küszöbén* című kötetéről és az útleírás műfajáról.] = Könyvtájékoztató 1969. 1/2. p.
482. „Debrecen, ó-kikötő...” [Válasz körkérdésre.] = Hajdú-bihari Napló 1969. november 2.
483. b. b.: Beszélgetés magyar írókkal. (Szabó Magda Svédországban.) = Esti Hírlap 1969. május 15.
484. f. f.: Déry, Illyés, Szabó Magda. (A Szépirodalmi Kiadó tervei.) = Esti Hírlap 1969. január 4.
485. GÁCH Marianne: „Az írást tettnek szánom!” (A hét interjúja Szabó Magdával.) = Film Színház Muzsika 1969. június 7.
486. GÖRGEY Gábor: A rádió mellett. [Szabó Magda Kármán Józsefről szóló rádió-esszéjéről is, születésének 200. évfordulóján.] = Magyar Nemzet 1969. március 18.
487. HUNYADY József: Betűvel aludtam, betűvel ébredtem. [Riport.] = Pajtás 1969. június 5.
488. LAZICS Anita: Szabó Magda adminisztrátor-brigád. = Elzett 1969. október 7.
489. A legolvasottabb magyar író a gépgyárban. = Izzó 1969. november 20.
490. SZEMERÉDI Magda, M.: Csak durvább vagyok és őszinte. = Dolgozók 1969. június 13.
491. Tündér Ilona. [A *Tündér Lalából* készült, Kardos György által színpadra alkalmazott bábjátékról.] = Magyar Hírlap 1969. május 26.
492. Vendégünk Szabó Magda. = Magyar Szó 1969. május 27.

1970

493. *Abigél.* Bp., 1970, Móra. 365 p.
 JANIKOVSKY Éva = Könyvtájékoztató 1970. 11/13. p. – BOTTYÁN János = Református Egyház 1971. 2/41. p. – FARAGÓ Vilmos = Élet és Irodalom 1971. február 13. – [FÖLDES Anna] földes = Nők Lapja 1971. február 27.
494. *Abigél.* Bp.–Bratislava, 1970, Móra–Madách. 365 p.
495. *Katalin utca.* (2. kiad.) Bp., [1970], Szépirodalmi. 239 p.
496. *Ókút.* Bp., 1970, Magvető. 354 p.
 BATA Imre = Tiszatáj 1970. 586–587. p. – DOMJÁN János = Református Egyház 1970. 10/236–237. p. – FARAGÓ Vilmos = Élet és Irodalom 1970. május 9. – GÖRÖMBEI András = Budapester Rundschau 1970. november 23. – GÖRÖMBEI András = Kritika 1970. 8/55–56. p. – HALDIMANN, Eva = Neue Zürcher Zeitung 1970. szeptember 11. – ILLÉS Lajos = Népszabadság 1970. június 5. – IMRE László = Jelenkor 1970. 1048–1049. p. – LUKÁCSY András = Magyar Hírlap 1970. július 17. – MENNER Magdolna = Déli Hírlap 1970. július 3. – [Név nélkül] = A Jövő Mérnöke 1970. június 27. – [Név nélkül] = Napló (Veszprém) 1970. június 4. – PETRI Ferenc = Csongrád megyei Hírlap 1970. június 6. – RÓNAY György = Vigilia 1970. 626–627. p. – SIMON László = Alföld 1970. 8/78–79. p. – SOLYMOS Ida = Dolgozók Lapja 1970. augusztus 16. – SOLYMOS Ida = Napló (Veszprém) 1970. június 20. – SZEKÉR

- Endre = Petőfi Népe 1970. augusztus 30. – TÓTH Endre = Hajdú-bihari Napló 1970. június 7. –
- PALOTAI Erzsébet = Élet és Irodalom 1972. június 24. – SOLYMOS Ida = Napló (Veszprém) 1972. április 6. –
- FÖLDES Anna = –: Próza jelen időben Bp., 1976, Gondolat. 108–119. p.
497. *Ókút*. Bp.–Bratislava, 1970, Magvető–Madách. 354 p.
498. *Karneval*. [Álarcosbál.] (Přelož.: Ladislav Hradský, 2. vyd.) Praha, 1970, Albatros. 177 p.
499. *Les parents perdus*. [Mózes egy, huszonkettő.] (Trad.: Tibor [Tardos] Tardös.) Paris, 1970, Seuil. 185 p.
500. *Domb utca*. = Föld, csillag. (Vál.: Kántor Lajos, 1–2. köt.) Bukarest, 1970, Albatros. 2/77–87. p.
501. *Ha édesedik az ecet*. = Májusfák. (Szerk.: Pomogáts Béla.) Bp., 1970, Kozmosz. 323–324. p.
502. *Szilfán halat*. = Májusfák. (Szerk.: Pomogáts Béla.) Bp., 1970, Kozmosz. 45–46. p.
503. *A város*. [Részlet az *Ókút* című regényből.] = Alföld 1970. 3/3–10. p.
504. *A fogékony varázslókról*. = Film Színház Muzsika 1970. június 20.
505. *Huszonöt év történelem*. [1945 jelentőségéről saját munkásságában.] = Irodalmi Ujság 1970. 2/65–68. p.
506. *Kedvcsináló a római auktorokhoz*. = Élet és Irodalom 1970. december 5.
507. *Kiált, város! Az a szép, fényes nap*. = Rádió és Televízió Újság 1970. augusztus 15.
508. *Az Ókút az igazság*. = Könyvtájékoztató 1970. 5/2. p.
509. *Szántó Piroska képeiről*. [Megnyitó.] = Alföld 1970. 12/91–92. p.
510. [Válasz körkérdésre.] = Könyvtájékoztató 1970. 2/1. p.
511. GALSWORTHY, John: A Forsythe-Saga. [A fordítás Szobotka Tiborral közösen készült.] (1–2. köt.) Bp.–Novi Sad, 1970, Európa–Forum. 363 + 583 p.
512. GALSWORTHY, John: Modern komédia. [A fordítás Szobotka Tiborral közösen készült.] (Ut.: Szobotka Tibor, 1–2. köt.) Bp.–Novi Sad, 1970, Európa–Forum. 331 + 583 p.
513. Cz. L.: Író-olvasó találkozó. [Szabó Magda a Göcs KISZ-klubjában.] = Gördülő-csapágygyár 1970. december 24.
514. FÖLDES Anna: Vállunkon a nagykorúság terhével. [A nőkről.] = Nők Lapja 1970. augusztus 8.
515. GÖRGEY Gábor: A rádió mellett. [Szabó Magda Kármán Józsefről szóló rádió-esszéjéről, halálának 175. évfordulóján.] = Magyar Nemzet 1970. június 9.
516. HALASI Mária: Szabó Magdával Debrecenben. = Tükör 1970. május 19.
517. Sz.: André Wurmser Szabó Magda új regényéről. [A Lettres Françaises 1970. január 28-i számában.] = Nagyvilág 1970. 7/1114. p.
518. SZABÓ Lajos: A kisseké. [Az *Ókút* című regény egy részletéről.] = Magyar Hírlap 1970. augusztus 15.
519. Węgierscy pisarze o kobietach. [Szabó Magda válasza is.] = Kobieta i Życie 1971. április 4.

1971

520. *Bárány Boldizsár*. (2. kiad.) Bp., 1971, Móra. 75 p.
521. *Bárány Boldizsár*. (2. kiad.) Bp.–Bratislava, 1971, Móra–Madách. 75 p.
522. *A Danaida*. (Televízióváltozat.)
BALOGH Elemér = Napló (Veszprém) 1971. október 14. – [BERNÁTH László] bel = Esti Hírlap 1971. október 9. – GÁLL István = Film Színház Muzsika 1971. október 16. – GYERTYÁN Ervin = Filmvilág 1971. október 15. – HÁMOS György = Élet és Irodalom 1971. október 16. – H. S. = Zalai Hírlap 1971. október 12. – LEHOTAY-HORVÁTH György = Tükör 1971. október 19. – MÁTAI Györgyi = Népszava 1971. október 12. – [Név nélkül] = Csongrád megyei Hírlap 1971. október 12. – [Név nélkül] = Pest megyei Hírlap 1971. október 12. – [Név nélkül] = Szolnok megyei Néplap 1971. október 13. – PÁLFY G. István = Hajdú-bihari Napló 1971. október 13. – PÁLYI András = Magyar Hírlap 1971. október 9. – S. E. = Dél-Magyarország 1971. október 10. – T. T. = Somogyi Néplap 1971. október 10. – VILCSEK Anna = Magyar Nemzet 1971. október 13. –
I. M. = Szabad Föld 1985. június 8.
523. *Mondják meg Zsófikának*. (Színpadra alkalmazta: Tarbay Ede. Bemutatta a Bartók Gyermekszínház.)
BÁTKI Mihály = Élet és Irodalom 1971. november 27. – GÁBOR István = Köznevelés 1971. december 3. – GRANASZTÓI Szilvia = Gyermekünk 1971. 12/27. p. – HUNYADY József = Pajtás 1971. december 9. – kócsag = Esti Hírlap 1971. november 3. – LUKÁCSY András = Magyar Hírlap 1971. november 6. – MORVAY István = Pedagógusok Lapja 1971. november 20. – POLCSINSZKY Veronika = Népszava 1971. november 9. – ZAY László = Magyar Nemzet 1971. november 22. –
GÁBOR István = Színház 1972. 6/40–41. p.
524. *Freszka*. [Freskó.] (Perekl.: Zsan Makarenko, Marta Spenük.) Küjiv, 1971, Dnuipro. 159 p.
525. *Geburtstag*. [Születésnap.] (Übers.: Mirza von Schüching, 3. Aufl.) Bp.–Berlin, 1971, Corvina–Altberliner Verlag. 312 p.
526. *Katharinenstraße*. [Katalin utca.] (Übers.: Eva Haldimann.) [Frankfurt am Main, 1971], Insel Verlag. 231 p.
527. *Lala, prince du Pays des Fées*. [Tündér Lala.] (Trad.: Imre Kelemen.) [Bp.]–Paris, 1971, [Corvina]–Flammarion. 197 p.
528. *Das Schlachtfest*. [Disznótor.] (Übers.: Ita Szent-Iványi.) Leipzig, 1971, Insel Verlag. 278 p.
529. *Zakál ačka*. – *Pilát*. [Disznótor. – Pilátus.] (Přelož.: Anton Plevka.) Bratislava, 1971, Slov. Spisovatel. 388 p.
530. *Decemberi vers*. = Egyet lép az ősi város. (Versek Debrecenről, vál. és szerk.: Bényei József.) Debrecen, 1971, [Városi Tanács]. 178–180. p.
531. *Ház ajtó nélkül*. = Alföld 1971. 1/55–63. p.
532. *Koponyát, násfát, korcsolyákat*. = Egyet lép az ősi város. (Versek Debrecenről, vál. és szerk.: Bényei József.) Debrecen, 1971, [Városi Tanács]. 200–201. p.
533. *Neki is fáj...* = Szótlan barátaink. (Állatbarátok évkönyve, szerk.: Bozóky Éva.) Bp., 1971, Natura. 203–206. p.
534. *Szüret*. (Részletek.) = Egyet lép az ősi város. (Versek Debrecenről, vál. és szerk.: Bényei József.) Debrecen, 1971, [Városi Tanács]. 319–323. p.

535. *Válasz egy régi bölcsődalra.* = Egyet lép az ősi város. (Versek Debrecenről, vál. és szerk.: Bényei József.) Debrecen, 1971, [Városi Tanács]. 281–282. p.
536. *A Danaida.* [A televízióváltozatról.] = Rádió és Televízió Újság 1971. október 4–10.
537. *Felelet.* [A hatvanas évek irodalmáról.] = Kritika 1971. 7/36–40. p.
538. *Kérem, jöjjenek el!* = Rádió és Televízió Újság 1971. július 26.–augusztus 1.
539. *A Kölcsey-ház sorsa.* = Élet és Irodalom 1971. április 24.
540. *Újévi köszöntés.* = Egészségügyi Dolgozó 1971. január 6.
541. *Művészetről, művészekről.* [Molnár Ferenc és Végh Antal egy-egy színpadi művéről.] = Magyar Hírlap 1971. május 26.
542. BALOGH Elemér: Magyar írók hete. [Szabó Magdáról is.] = Napló 1971. augusztus 5.
543. CSETRI Lajos: Vázlatok Szabó Magda regényírásáról. = Tiszatáj 1971. 1/64–69. p.
544. G. I.: Két-két kérdés – három íróhoz. [Szabó Magda válaszai is.] = Rádió és Televízió Újság 1971. december 12.
545. GULAY István: Mesebeli jó volt... (Interjú Szabó Magdával.) = Csongrád megyei Hírlap 1971. október 19.
546. gyarmati: Tanítók, tanulmányok. [Szabó Magda Vendégségben című televíziós műsoráról.] = Déli Hírlap 1971. augusztus 2.
547. P. J.: Szabó Magda első tévéfilmje – A Danaida. = Film Színház Muzsika 1971. augusztus 28.
548. ti.: A tv képernyője előtt. [Szabó Magda Vendégségben című televíziós műsoráról is.] = Szolnok megyei Néplap 1970. augusztus 4.
549. tilá.: Vendégségben. [A hasonló című televíziós műsorról.] = Film Színház Muzsika 1971. augusztus 4.
550. VAJK Vera: A televízió előtt. [Szabó Magda Vendégségben című televíziós műsoráról is.] = Népszava 1971. augusztus 3.
551. Vendégségben Szabó Magdánál. = Csongrád megyei Hírlap 1971. augusztus 3.

1972

552. *Abigél.* (2. kiad.) Bp., 1972, Móra. 366 p.
553. *Ókút.* (2. kiad.) Bp., 1972, Magvető. 276 p.
554. *Az őz.* (3. kiad.) Bp., 1972, Szépirodalmi. 245 p.
555. *Az őz.* (3. kiad.) Bp.–Bratislava, 1972, Szépirodalmi–Madách. 245 p.
556. *Tündér Lala.* (2. kiad.) Bp., 1972, Móra. 237 p.
557. *Tündér Lala.* (2. kiad.) Bp.–Bratislava, 1972, Móra–Madách. 237 p.
558. *Calle Katalin.* [Katalin utca.] (Versión castellanae próloga: Gerendas, Judit.) [Caracas, 1972], Monte Avila Ed. 201 p.
559. *Den' rozsdenija.* [Születésnap.] (Perev.: O. V. Gromov, G[ennadij] Sz. Lejtutin.) Moszkva, 1972, Detszkaja lit. 188 p.
560. *Familjefresken.* [Freskó.] (Til svenska av Calman de Pándy.) Stockholm, 1972, Gebers. 203 p.
561. *Narozneniny.* [Születésnap.] (Přelož.: Ladislav Hradský.) Praha, 1972, Albatros. 299 p.
562. *Řeknete Žofince.* [Mondják meg Zsófikának.] (Přelož.: Ladislav Hradský, vyd. 2.) Praha, 1972, Svoboda. 288 p.

563. *Yavru ceylan*. [Az őz.] (Türkçesi.: Gabriella Kálmán, Hüsni Mengenli.) Istanbul, 1972, Eyayinlari. 265 p.
564. *Elégia*. = Hét évszázad magyar versei. (Szerk.: Király István et al., 1–3. köt., 4., bőv., átdolg. kiad.) Bp., 1972, Szépirodalmi. 3/745–746. p.
565. *Ha édesedik az ecet*. = Hét évszázad magyar versei. (Szerk.: Király István et al., 1–3. köt., 4., bőv., átdolg. kiad.) Bp., 1972, Szépirodalmi. 3/744–745. p.
566. *Január*. = Hét évszázad magyar versei. (Szerk.: Király István et al., 1–3. köt., 4., bőv., átdolg. kiad.) Bp., 1972, Szépirodalmi. 3/747. p.
567. *Mintha tű menne tenyerébe*. = Élet és Irodalom 1972. április 8.
568. *A vendég*. = Körkép [19]72. (Szerk.: Szalontay Mihály.) Bp., [1972], Magvető. 513–539. p.
569. [Számvetés 1972-vel.] = Új Írás 1972. 12/126. p.
570. *Válasz*. [Író és modell viszonyáról.] = Kortárs 1972. 7/1099–1108. p.
571. JANUS PANNONIUS: Az áltudósról. = Janus Pannonius versei. (Szerk.: Kardos Tibor.) Bp., [1972], Szépirodalmi. 80. p. [Több kiadásban is.]
572. JANUS PANNONIUS: Dicsőítő ének a velencei Giacomo Antonio Marcellóhoz. = Janus Pannonius versei. (Szerk.: Kardos Tibor.) Bp., [1972], Szépirodalmi. 151–152., 162–166. p. [Több kiadásban is.]
573. JANUS PANNONIUS: János esztergomi érsekhez. = Janus Pannonius versei. (Szerk.: Kardos Tibor.) Bp., [1972], Szépirodalmi. 182. p. [Több kiadásban is.]
574. JANUS PANNONIUS: János esztergomi érsekhez. = Janus Pannonius munkái latinul és magyarul. (Szerk.: V. Kovács Sándor.) Bp., 1972, Tankönyvkiadó. 243. p.
575. JANUS PANNONIUS: Jusztinához. = Janus Pannonius versei. (Szerk.: Kardos Tibor.) Bp., [1972], Szépirodalmi. 117. p. [Több kiadásban is.]
576. JANUS PANNONIUS: Jusztinához. = Janus Pannonius munkái latinul és magyarul. (Szerk.: V. Kovács Sándor.) Bp., 1972, Tankönyvkiadó. 105. p.
577. TARBAY Ede: Mondják meg Zsófikának. [Átdolgozás Szabó Magda regénye alapján, rendezői utószó: Balogh Géza.] Bp., 1972, NPI. 64 p.
578. bir: Íróvendégünk: Szabó Magda. = Vas Népe 1972. július 16.
579. FENCSEK Flóra: Továbsugározni a harmóniát. (Mesébe illő gyerekkor. Beszélgetés Szabó Magdával.) = Esti Hírlap 1972. május 25.
580. Szabó Magda a névadó. = Elzett 1972. június 27.
581. SZAKÁLY Éva: Beszélgetés Szabó Magdával. = Vas Népe 1972. július 23.
582. SZAKÁLY Éva: Író-olvasó találkozó. (Szabó Magda író Szombathelyen.) = Magyar Vasutas 1972. augusztus 17.
583. [SZAKÁLY Éva] szakály: „Szombathely hívott...” (Szabó Magda a MÁV könyvtárban.) = Vas Népe 1972. július 18.

1973

584. *Az a szép fényes nap*. (A Rádiószínház bemutatója.)
 BARTA András = Film Színház Muzsika 1973. február 10. – [CSANÁD Béla] cs. b.
 = Új Ember 1973. február 25. – GÖRGEY Gábor. = Magyar Nemzet 1973. február 6.
 – HARY Márta = Népszava 1973. január 31. – HEGEDŰS Tibor = Népszabadság

1973. február 13. – KOPÁNYI György = Rádió és Televízió Újság 1973. február 4. – LUKÁCSY András = Magyar Hírlap 1973. január 31. – MÁGORI Erzsébet = Élet és Irodalom 1973. február 10. – [Név nélkül] = Esti Hírlap 1973. január 30. – [TRÖMBÖCZKY Péter] trömböczky = Szolnok megyei Néplap 1973. február 2. – ZENTAI János = Rádió Tv Szemle 1973. 4/36–40. p. – ZÖLDI László = Hajdú-bihari Napló 1973. február 7.
585. *Katalin utca*. (3. kiad.) Bp., 1973, Szépirodalmi. 278 p.
586. *Katalin utca*. (3. kiad.) Bp.–Bratislava, 1973, Szépirodalmi–Madách. 278 p.
587. *Kiálts, város!* (Bemutatta a debreceni Csokonai Színház)
- ÁBRÁN László = Szövetkezet 1973. október 17. – [ANTAL Gábor] A. G. = Magyar Nemzet 1973. október 7. – APÁTI Miklós = Film Színház Muzsika 1973. október 6. – BÁNYAI Gábor = Népszabadság 1973. október 12. – CSUKLY László = Nógrád 1973. november 27. – [GŐZ József] G. J. = Egyetemi Élet (Debrecen) 1973. november 20. – KOLTAI Tamás = Élet és Irodalom 1973. október 13. – LUKÁCSY András = Magyar Hírlap 1973. október 6. – MAGYARI Vilmos = Alföld 1973. 12/72–75. p. – MÁRKUS Béla = Hajdú-bihari Napló 1973. október 7. – -n- = Ország-Világ 1973. október 17. – [Név nélkül] = Hajdú-bihari Napló 1973. szeptember 28. – SEREGI István = Kelet-Magyarország 1973. december 16. – SIMON Zoltán = Kritika 1973. 11/23–24. p. – SZÉMANN Béla = Népszava 1973. október 4. – SZILÁDI János = Színház 1973. 12/15–16. p. –
- BÁNYAI Gábor = Színház 1974. 1/47–48. p. – B. E. = Napló (Veszprém) 1974. december 9. – BERKES Erzsébet = Kortárs 1974. 2/326. p. – KOVÁCS Kálmán = Alföld 1974. 2/87–91. p. – MERKOVSKY Pál = Kelet-Magyarország 1974. december 10. – MOLNÁR Géza = Népszava 1974. december 10. – PAPP Lajos = Napjaink 1974. 1/6. p.
588. *Pilátus*. (4. kiad.) Bp., 1973, Magvető. 318 p.
589. *Pilátus*. (4. kiad.) Bp.–Bratislava, [1973], Magvető–Madách. 318 p.
590. *A szemlélők*. Bp., 1973, Magvető. 357 p.
- APOSTOL András = Magyar Hírlap 1973. szeptember 1. Melléklet. – BENEDEK István = Egészségügyi Dolgozó 1973. 10/1. p. – FÁBER, András = Hungarian Review 1973. 10/22–23. p. – FARAGÓ Vilmos = Élet és Irodalom 1973. június 9. – g. i. = Magyar Nemzet 1973. június 10. – KOZMA László = Hajdú-bihari Napló 1973. június 10. – LÓCSEI Gabriella = Népszabadság 1973. június 12. – OLASZ Sándor = Tiszatáj 1973. 10/74–75. p. –
- CSETRI Lajos = Kortárs 1974. 1/150–152. p. – TAKÁCS Péter = Alföld 1974. 7/15–16. p.
591. *A szemlélők*. Bp.–Bratislava, 1973, Magvető–Madách. 357 p.
592. *Születésnap*. (2. kiad.) Bp., 1973, Móra. 290 p.
593. *I. Moses* 22. [Mózes egy, huszonkettő.] (Übers.: Henriette Schade, Géza Engl.) Frankfurt am Main, 1973, Suhrkamp. 215 p.
594. *Katariínska ulica*. [Katalin utca.] (Přelož.: Marta Lesná, doslov.: Rudolf Chmel.) Bratislava, 1973, Pravda. 193 p.
595. *Csé.* = Üzenet az iskolának. (Szerk.: Hermann István.) Bp., 1973, Tankönyvkiadó. 42–46. p.
596. *Kiálts, város!* = Alföld 1973. 11/85–123. p.

597. *Mit olvasnak a gyerekek?* [Az Élet és Irodalom körkérdése.] = Élet és Irodalom 1973. április 14.
598. Ajánlom. [Az *Abigél* című regényről is.] = Ruházati Munkás 1973. 7/5. p.
599. CSULÁK Mihály: *Abigél mosolya.* = Könyv és Nevelés 1973. 4–5/3–8. p.
600. -di : A szülőváros felkérésére. (Szabó Magda színműve a Csokonai-évfordulóra.) [Interjú.] = Film Színház Muzsika 1973. június 23.
601. GERGELY Ágnes: A magyar gyerekkvers. [Szabó Magda válaszai is.] = Élet és Irodalom 1973. április 14.
602. Két könyvveti szerző. [Beszélgetés Szabó Magdával és Szobotka Tiborral.] = Könyvvilág 1973. 5/2. p.
603. KŐHÁTI Zsolt: Hangjáték-dramaturgia és történelemszemlélet. [Az *Az a szép fényes nap* című hangjátékról.] = Rádió és Televízió Szemle 1973. 2/78–80. p. – Hozzászólások: Bartha Antal = Rádió és Televízió Szemle 1973. 3/65–76. p. – Lázár István = Rádió és Televízió Szemle 1973. 3/61–64. p. – Zöldi László = Rádió és Televízió Szemle 1973. 3/77–80. p. – Zentai János = Rádió és Televízió Szemle 1973. 4/36–42. p.
604. [MEZEI András] M. A.: Megkérdeztük Szabó Magdát, miért kalandozott Géza fejedelem udvarába? = Élet és Irodalom 1973. március 10.
605. MÁRKUS Béla: Premier előtt: Kiálts, város! (Borzán Gáspár és Csokonai. Beszélgetés Szabó Magdával.) = Hajdú-bihari Napló 1973. szeptember 22.
606. Szabó Magda: Kiálts, város! [Premier.] = Hajdú-bihari Napló. 1973. szeptember 9.
607. TARJÁN Tamás: Mai magyar próza a könyvhéten. [A *Szemlélők* című regényről is.] = Napjaink 1973. 7/9. p.

1974

608. *A Danaida.* (3. kiad.) Bp., 1974, Szépirodalmi. 350 p.
609. *A Danaida.* (3. kiad.) Bp.–Bratislava, 1974, Szépirodalmi–Madách. 350 p.
610. *Freskó.* (3. kiad.) Bp., 1974, Magvető. 244 p.
611. *A szemlélők.* (2. kiad.) Bp., 1974, Magvető. 283 p.
612. *Kateřinská ulice.* [Katalin utca.] (Přelož.: Magda Reinerová.) Praha, 1974, Odeon. 238 p.
613. *Lala, der Elfenprinz.* [Tündér Lala.] (Übers.: Ita-Szent-Iványi.) Bp.–Berlin, 1974, Corvina–Kinderbuchverlag. 197 p.
614. *Rue Katalin.* [Katalin utca.] (Trad.: Elisabeth Kovács.) Paris, 1974, Seuil. 197 p.
615. *Saaresinine.* [Az óz.] (Tolkinud.: Aino Pervik.) Tallinn, 1974, Kirjastus Eesti Raamat. 190 p.
616. *Se men inte röra.* [A szemlélők.] (Till svenska av Overs.: Gabor Hont.) [Stockholm, 1974], Gebers. 252 p.
617. *Socha vzdechu.* [Abigél.] (Přelož.: Petr Rákos.) Praha, 1974, Albatros. 195 p.
618. *Spuneti-i Zsofiei.* [Mondják meg Zsófikának.] (Trad.: Eugen Hadai, Horia Arumă.) Bucuresti, 1974, Albatros. 233 p.
619. *Tylko sam siebie Mozesz ofiarowac...* [Mózes egy, huszonkettő.] (Przeloz.: Krystyna Pisarska.) Warszawa, 1974, PIW. 167 p.
620. *Az államalapítás – színpadon.* = Film Színház Muzsika 1974. november 2.
621. *Emléksorok helyett.* = Élet és Irodalom 1974. augusztus 10.

622. *Fejét felemeli.* [Szenci Molnár Albertről.] = Kortárs 1974. 8/1214–1221. p.
623. *Postámból. A kaptafa.* [Történelem az irodalomban.] = Élet és Irodalom 1974. július 6.
624. [Vallomás a legkedvesebb olvasmányokról.] = Írók könyvek közt. (Öáll. és bev.: Batári Gyula.) Bp., 1974, NPI. 156. p.
625. LERMONTOV, Mihail: *Megszülettünk, de mért hogy élünk?* = Mihail Lermontov válogatott művei. (Öáll.: Pór Judit.) [Bp.], 1974, Európa. 106–107. p.
626. PETRARCA, Francesco: *Polikléoszt, s ki nagy művész csak élt még.* = Francesco Petrarca daloskönyve. (Szerk.: Kardos Tibor.) Bp., 1974, Európa. 96–97. p.
627. Si King – *Dalok Könyve.* [A 3., 17., 22., 28., 35., 38., 50., 98., 177., 180., 190., 209., 213., 222., 235., 237., 247., 248., 249., 251., 252., 254., 268., 269., 271., 274., 276., 278., 283., 284., 286., 287., 288., 293., 296., 299. és a 303. számú versek fordítása.] = Si King – *Dalok Könyve.* (Ford.: Csanádi Imre et al.) Bp., 1974, Európa.
628. VIGNY, Alfred de: *A pásztorkalyiba.* (Részlet) = *A műzsák dicsérete.* (Szerk.: Falus Róbert, Szilágyi Péter.) [Bp.], 1974, Magyar Helikon. 107–110. p.
629. *Debreceni színházi napok.* (Ma este: Szabó Magda: *Kiálts, város!*) = *Hajdú-bihari Napló* 1974. május 22.
630. ERDŐDY Edit: *Realista hagyomány és belső monológ Szabó Magda műveiben.* = *Literatura* 1974. 3/109–120. p.
631. HERMANN István: *Árnyak, maszkok, parókák.* [A *Kiálts, város!* című darabról is.] = *Színház* 1974 3/1–3. p.
632. *Könyvespolc.* [A *Danaida* új kiadásáról is.] = *Tanácsok Lapja* 1974. május 3.
633. LÁSZLÓ Ilona: *„Vidékinek érzem magamat is”.* (Beszélgetés Szabó Magdával.) = *Nógrád* 1974. június 1. és *Dolgozók Lapja* 1974. június 2.
634. MÁGORI Erzsébet: *Tündérválóság.* [A *Tündér Lala* hangjátékváltozatáról.] = *Élet és Irodalom* 1974. október 19.
635. -n: *Hogyan szemléljük A szemlélők-et?* = *Könyvvilág* 1974. 5/6. p.
636. PALOTAI Erzszi: *Az „Ókút” varázsa.* = -: *Költők, versek, találkozások.* Bp., 1974, Szépirodalmi. 213–217. p.
637. *Szabó Magda hangjátékaiból.* = *Rádió és Televízió Újság* 1974. augusztus 18.
638. SZÁNTÓ Judit: *Weeks of plenty.* [A *Kiálts, város!* című darabról is.] = *The New Hungarian Quarterly* 1974. 206–207. p.
639. TÓTH Endre: *Művészeti díjasok – Szabó Magda.* = *Hajdú-bihari Napló* 1974. október 27.
640. ZÖLDI László: *Ünnep táján.* [Szabó Magda *Az a szép, fényes nap* című darabjának hangjátékváltozatáról is.] = *Hajdú-bihari Napló* 1974. augusztus 23.
641. ZSADÁNYI Oszkár: *Egy szemtanú megszólal.* (Válasz Szabó Magda „Emléksorok helyett” című cikkére.) = *Új Élet* 1974. szeptember 1.

1975

642. *Disznótör.* (3. kiad.) – *Pilátus.* (5. kiad.) Bp., 1975, Magvető–Szépirodalmi. 514 p. /Szabó Magda művei/
643. *Mondják meg Zsófikának!* (5. kiad.) Bp., [1975], Magvető. 305 p.
644. *Mondják meg Zsófikának!* (5. kiad.) Bp.–Bratislava, 1975, Magvető–Madách. 305 p.
645. *Mondják meg Zsófikának!* (Szinpadra alk.: Tarbay Ede.) Bratislava, 1975, LITA. 65 p.

646. *Az órák és a farkasok*. Bp., 1975, Magvető. 258 [2] p.
 [Kíálts, város! 7–134. p., *Az a szép, fényes nap* 135–258. p.]
 BÁNYAI Gábor = Kritika 1975. 8/26–27. p. – SIMON Zoltán = Alföld 1976. 1/90–91. p. – TÓTH Endre = Hajdú-bihari Napló 1975. június 6.
647. *Az őz*. (4. kiad.) Bp., 1975, Szépirodalmi. 267 p.
648. *Szilfán halat*. (Bev.: Kardos Tibor.) Bp., 1975, Magvető–Szépirodalmi. 354 p. /Szabó Magda művei/
 [Szonett 19. p., *Vedret a kút* 20. p., *Vadászat* 21–24. p., *Látod-e már* 25. p., *Köd* 27. p., *Páva, sziget, bokor* 28–29. p., *A fény lécei közt* 30–31. p., *Pontusi levelek* 32–34. p., *Vagy üldöző, vagy üldözött* 37. p., *Az utódokhoz* 38–39. p., *Menedék* 40–41. p., *Kinek már álma sincs* 42–43. p., *Kivégzés* 44–46. p., *Epitaphium* 47. p., *Holt tengerészek bordái* 49. p., *Nem idill ez* 50–51. p., *Könyörgés* 52–54. p., *Maradj a partokon* 55. p., *Ha meglede a magadét* 56–57. p., *Tanár* 58–59. p., *Bombázás után* 60–61. p., *Évforduló* 62–64. p., *Az ikszedik epodosz* 65–66. p., *Nyíl* 69. p., *Koponyát, násfát, korcsolyákat* 70–71. p., *Ma még enyém egészen* 72–73. p., *Válasz egy régi bölcsődalra* 74–75. p., *Sohasem* 76–77. p., *Hogy az élőkhoz tartozol* 78–80. p., *Ifi istennő* 81–82. p., *Ujjgyakorlat egy elbeszélő költeményhez* 83–85. p., *Dal az apámról* 86–87. p., *Sziget vagy állat* 88. p., *Formátlanul* 89. p., *Mozdulna s ellenáll* 90–91. p., *Holtat ki ébreszt* 92–93. p., *Pentaton* 94–96. p., *Bárány* 97–99. p., *Szilfán halat* 103. p., *Segítség* 104–106. p., *Sírvers* 107–108. p., *Útravaló* 109. p., *Halottak napja* 1947 110–111. p., *Szilveszter* 112–113. p., *Hajnal, háború után* 114–115. p., *Aki túlélte ezt a kort* 116–117. p., *Nálunk hatalmasabb takácsok* 118–120. p., *Érik-e már a pillanat* 121–122. p., *Közém s közéd a horizontot* 123–124. p., *A homok eltemette* 125–126. p., *Elysium* 127–128. p., *Mintha tú menne tenyerébe* 129–130. p., *Béke* 131–132. p., *Lehullsz, mint sebről* 133–135. p., *Ha édesedik az ecet* 136–137. p., *Szelíden és szilárdan* 141–142. p., *Idegen, sárga parton* 143. p., *Elfogadlak* 144–146. p., *Ketrec* 147–148. p., *Érik az értelem* 149. p., *Bizonyosság* 150–151. p., *Pannón utazás* 152–153. p., *Kihűl szemmel, mint a holt* 154–155. p., *A felismerés visszarát* 156. p., *Philippi* 157. p., *Nem kozmikus szelek* 158–159. p., *Habzik az ég* 160–161. p., *Burgundi bor* 162–164. p., *A fiatal költőknek* 165–167. p., *Vissza az emberig* 168–169. p., *Decemberi vers* 170–172. p., *Felelj* 173. p., *Mint a madár* 174–176. p., *Valóban* 179. p., *Ősz* 180. p., *Születésnap* 181–182. p., *Tanú vagy, hogy nem mehetsz el* 183–185. p., *Viteték a pusztába* 186–187. p., *Jól van így* 188. p., *Karácsony* 189–190. p., *Terítsd arcomra álmodat* 191–192. p., *Állj köztem s a világ között* 193. p., *Sírfelirat* 194. p., *A hanghoz* 195–196. p., *Genthiliacon* 197–198. p., *Aubaude* 199–203. p., *Eső* 207–208. p., *Szigliget* 209–212. p., *Madár* 213–214. p., *Január* 215. p., *Szörnyeteg* 216–219. p., *Stock in Eisen* 220–224. p., *Pocsolóya* 225–228. p., *Fű* 229–230. p., *Fa* 231–236. p., *Neszek* 237–239. p., *Tő* 240–247. p., *A sárga szarvasok* 248. p., *Szüret* 251–348. p.]
 FÜLÖP László = Kritika 1976. 2/23. p. – KISS Tamás = Alföld 1976. 4/59–61. p. – LENGYEL Balázs = Élet és Irodalom 1976. március 13. – RÓNAY László = Népszava 1975. november 16. – G. SZABÓ László = Magyar Hírlap 1975. november 23. – TÓTH Albert = Reformátusok Lapja 1976. 8/4. p. – TÓTH Endre = Hajdú-bihari Napló 1975. november 23. –
 FERENCZI László = The Hungarian P.E.N. 1977. 18/112–113. p.
649. *Dimakahandesz*. [Álarcosbál.] (Ruszerenic targmanec: Muradjan H.) Jerevan, 1975, Hajasztan Urataraksutujun. 246 p.

650. *Der Gast*. (Übers.: Eva Haldimann.) = *Moderne Erzähler der Welt – Ungarn*. (Hrsg. von Mátyás Domokos, Hildegard Grosche.) [Tübingen, 1975], Horst Erdmann Verlag. 312–334. p.
651. *Recite Zofiki*. [Mondják meg Zsófikának.] (Prev.: Iván Ivánji.) Beograd, 1975, Nolit. 279 p.
652. *Elysium*. = A hajnal színei. (Magyar költők tanúságtétele.) Bp., 1975, Magvető. 202–203. p.
653. *Kiálts, város!* = Rivalda [19]73–[19]74. (Szerk.: Kardos György.) Bp., [1975], Magvető. 399–498. p.
654. *Segítség*. = A hajnal színei. (Magyar költők tanúságtétele.) Bp., 1975, Magvető. 181–183. p.
655. *Szilfán halat*. = A hajnal színei. (Magyar költők tanúságtétele.) Bp., 1975, Magvető. 246. p.
656. *Szilfán halat*. = *Könyvvilág* 1975. 12/2. p.
657. *Valóban*. = *Könyvvilág* 1975. 10/14. p.
658. *Végrendelet*. = *Könyvvilág* 1975. 11/2. p.
659. *Besuch in Nyíradony*. = *Budapester Rundschau* 1975. szeptember 22.
660. *Egy pálya emlékezete*. [Kazinczy Ferencről.] = *Élet és Irodalom* 1975. március 15.
661. *Emléksorok helyett*. = *Írószemmel*, 1974. (Szerk.: Remete Ibolya.) [Bp.], 1975, Kossuth. 312–320. p.
662. *A holtig haza: Debrecen*. = *Kortárs* 1975. 11/1695–1707. p.
663. *Koncentrikus körök*. [A „Pályám emlékezete” sorozat írása.] = *Új Írás* 1975. 5/113–128. p.
664. *A nagy hegyen*. (Apáczai Csere János emlékezete.) = *Kortárs*. 1975. 7/1037–1043. p.
665. *Tizenhat levél egy ünnepi koszorúhoz*. (Emlékezés Jókai Móra.) = *Kortárs* 1975. 6/944–955. p.
666. *Záróvizsga*. = *Kortárs*. 1975. 3/456–462. p.
667. BALÁZS Ádám: *Táguló világ*. (Beszélgetés Szabó Magdával a szülőföldről.) = *Kortárs*. 1975. 11/1708–1715. p.
668. BÁNYAI Gábor: *Telefonbeszélgetés Szabó Magdával*. = *Népszabadság* 1975. június 15. – Melléklet.
669. BOTTYÁN János: *Három korszak, három színmű*. [A *Kiálts, város!* és az *Az a szép, fényes nap* című darabokról is.] = *Református Élet* 1975. október 1.
670. CSATÁR Imre: *Útközben – Misszió*. [Szabó Magda Kazinczy-esszéjéről.] = *Magyar Nemzet* 1975. március 23.
671. FENCSIK Flóra: *Régimódi történet*. (Dokumentumregényt ír Szabó Magda.) [Interjú.] = *Esti Hírlap* 1975. augusztus 19.
672. FÖLDES Anna: *„Kipróbált” újdonságok*. [A *Szilfán halat* című kötetéről is.] = *Nők Lapja* 1975. december 20.
673. H. M.: *1975 a nők éve*. (Beszélgetés Szabó Magdával.) = *Magyar Hírlap* 1975. március 27.
674. MÉSZÁROS Tamás: *Rivalda*. [A *Kiálts, város!* című darabról is.] = *Magyar Hírlap* 1975. június 28.
675. MORVAY István: *Szilfán halat*. (Indul az életműsorozat – beszélgetés Szabó Magdával.) = *Esti Hírlap* 1975. november 29.

676. POMOGÁTS Béla: Les trois decennies de Magda Szabó = The Hungarian P.E.N. 1975. 16/66–69. p.
677. Program brigád: Szabó Magda és Szobotka Tibor vendégségben két brigádnál. = Villamosgép 1975. november 3.
678. SÍK Csaba: A költő Szabó Magda. = Kortárs 1975. 11/1716–1717. p.
679. Szabó Magda. = Pajtás 1975. szeptember 3.
- 1976
680. *Álarcosbál*. (3.kiad.) Bp., 1976, Móra. 235 p.
681. *Álarcosbál*. (3. kiad.) Bp.–Bratislava, 1976, Móra–Madách. 235 p.
682. *Alvók futása. – Zeusz küszöbén*. Bp., 1976, Magvető–Szépirodalmi. 603 p. /Szabó Magda művei/
683. *Az a szép, fényes nap*. (Bemutató a Nemzeti Színházban.)
BOGÁTI Péter = Ország-Világ 1976. március 3. – BERNÁTH László = Esti Hírlap 1976. február 18. – BULLA Károly = Film Színház Muzsika 1976. augusztus 7. – CZÉRE Béla = Színház 1976 6/1–6. p. – FILEP Tibor = Hajdú-bihari Napló 1976. május 18. – FÖLDES Anna = Nők Lapja 1976. február 28. – GÁBOR István = Köznevelés 1976. április 2. – garai = Hétfői Hírek 1976. február 16. – HAVAS Ervin = Népszabadság 1976. február 27. – KRISTÓF Károly = Esti Hírlap 1976. január 27. – LŐKÖS Zoltán = Pest megyei Hírlap 1976. február 21. – LUKÁCSY András = Magyar Hírlap 1976. február 18. – MAJOR Ottó = Tükör 1976. március 16. – MÁTYÁS István = Életünk 1976. 3/254–255. p. – NAGY Péter = Kritika 1976. 4/24–28. p. – NAGY Péter = Hungarian Review 1976. 12/5. p. – NAGY Péter = The New Hungarian Quarterly 1976. 12/24–25. p. – [Név nélkül] = Néző 1976. 4/2. p. – POSSONYI László = Új Ember 1976. április 11. – RAJK András = Népszava 1976. február 20. – SZEKRÉNYESY Júlia = Élet és Irodalom 1976. március 6. – SZILÁDI János = Magyar Nemzet 1976. február 29. – TAXNER [Tóth] Ernő = Jelenkor 1976. 5/453–454. p. – ZÖLDI László = Magyar Ifjúság 1976. március 12. –
[Név nélkül] = Pest megyei Hírlap 1978. augusztus 17. – [Név nélkül] = Dolgozók Lapja 1978. augusztus 15. – kd = Fejér megyei Hírlap 1978. március 22. – [Név nélkül] = Fejér megyei Hírlap 1978. augusztus 17.
684. *Ókút*. (3. kiad.) Bp., 1976, Magvető–Szépirodalmi. 246 p. /Szabó Magda művei/
685. *Születésnap*. (3. kiad.) Bp., 1976, Móra. 351 p.
686. *Inselblau*. [Sziget-kék.] (Übers.: Mirza von Schüching.) Ravensburg, 1976, Otto Meier Verlag. 190 p.
687. *Pilat*. [Pilátus.] (Przeloz.: Olga Wybranowska, wyd. 2.) Warszawa, 1976, PIW. 274 p.
688. *Pilatus*. [Pilátus.] (Übers.: Vera Thies.) Leipzig, 1976, Insel Verlag. 323 p.
689. *Karácsonyi ajándék*. = Családi kör. (Szerk.: Makoldi Mihályné.) Bp., 1976, Táncsics. 172–176. p.
690. *Zsuzsa levele*. = Úttörődolog. (Öáll.: T. Aszódi Éva.) Bp., 1976, Móra. 7–16. p.
691. *Az a szép, fényes nap*. = Ifjúsági Magazin 1976. 1/6. p.
692. *Az a szép, fényes nap*. [Kísérő sorok a X. Debreceni Színházi Napok műsorfüzetében.] Debrecen, 1976, Csokonai Színház. [18. p.]
693. *Az embereknek – az emberekért*. ([A hetvenéves] Palotai Boris köszöntése.) = Nők Lapja 1976. január 10.

694. *A holtig hazza: Debrecen.* [Részlet.] = Kincskereseső 1976. 8/29. p.
 695. *A színpadról nézve.* = Film Színház Muzsika 1976. január 31.
 696. BULLA Károly: „Tisztelet a régiségnek, mely az újra fényt derít.” Drámaírók műhelyében. = Film Színház Muzsika 1976. augusztus 7.
 697. KOLTAI Tamás: Évad után – évad előtt. [Az Az a szép, fényes nap című drámáról is.] = Budapest 1976. 9/18–19. p.
 698. Könyvheti vendégeink. (Írta és öáll.: Pallósiné Toldi Márta, Rózsa Béla.) [Szabó Magdáról is.] = Vas Népe 1976. május 30.
 699. NÁDOR Tamás: Két megyét hoztam. (Beszélgetés Szabó Magdával.) = Szolnok megyei Néplap 1976. október 31.
 700. NÁDOR Tamás: Párbeszéd Szabó Magdával. = Hajdú-bihari Napló 1976. november 14.
 701. POMOGÁTS Béla: Szabó Magda három alkotó évtizede. = Alföld 1976. 4/52–58. p.
 702. SIMON Zoltán: Absztrakció és historizálás. [Szabó Magda újabb drámáiról is.] = Alföld 1976. 1/89–91. p.
 703. szi-: Szabó Magda – Az a szép, fényes nap. [Interjú.] = Néző 1976. 1/10. p.
 704. ZÖLDI László: Hát akkor beszéljünk! [Garai Gábor interjúja Szabó Magdával.] = Hajdú-bihari Napló 1976. szeptember 25.

1977

705. *Az a szép, fényes nap.* (Bemutató a debreceni Csokonai Színházban.)
 BAJAI István = Egyetemi Élet 1977. október 13. – [Cs. NAGY Ibolya] Cs. N. I. = Hajdú-bihari Napló 1977. október 2. – [Név nélkül] = Hajdú-bihari Napló 1977. szeptember 23. – SZABÓ Ernő = Pesti Műsor 1977. október 19. – VÁNCSA István = Film Színház Muzsika 1977. október 1. –
 RÓNA Katalin = Színház 1978. 1/35–36. p.
 706. *Az őz. – A Danaida.* Bp., 1977, Magvető–Szépirodalmi. 734 p. /Szabó Magda művei/
 CSONTOS Sándor = Könyvvilág 1977. 9/19. p.
 707. *Régimódi történet.* Bp., 1977, Szépirodalmi. 412 p.
 B. A. = Patex Újság 1977. október 17. – B. A. = Budapesti Húsipari Hírlap 1977. november 7. – benedek = Egészségügyi Dolgozó 1977. október 4. – CSONTOS Sándor = Hajdú-bihari Napló 1977. augusztus 25. és Könyvvilág 1977. 9/19. p. – [FALUS Róbert] F. R. = Népszabadság 1977. szeptember 6. – FARAGÓ Vilmos = Élet és Irodalom 1977. október 1. – FENCSEK Flóra = Esti Hírlap 1977. szeptember 3. – KENYERES Zoltán = Új Tükör 1977. szeptember 25. – KOHLER Katalin = Bücher aus Ungarn 1977. 2/36. p. – KOREK Valéria = Irodalmi Ujság 1977. 11–12/18. p. – LUKÁCSY András = Magyar Hírlap 1977. október 16. – MAGYARI Imre = Alföld 1977. 10/70–72. p. – M. T. = Lobogó 1977. szeptember 29. – SIMONFFY András = Élet és Irodalom 1977. december 31. – SZILÁGYI Lajos = Confessio 1977. 2/251. p.
 BÁRDOS Pál = Népszabadság 1978. január 4. – BELOHORSZKY Pál = Kortárs 1978. 4/626–634. p. – FÁZSY Anikó = The Hungarian P.E.N. 1978. 19/107–108. p. – FUTAKY László = Kelet-Magyarország 1978. január 29. – FÜLÖP László = Kritika 1978. 2/25–26. p. – ISZLAI Zoltán = The New Hungarian Quarterly 1978. 71/168–170. p. – KOCSIS Rózsa = Tiszatáj 1978. 3/62–65. p. – LŐRINCZY Huba = Életünk 1978. 3/282–287. p. – [RÓNAY László] SIKI Géza = Vigilia 1978. 8/567–568. p. – TAXNER [Tóth] Ernő = Jelenkor 1978. 5/466–468. p.
 708. *Régimódi történet.* Bp.–Bratislava, 1977, Szépirodalmi–Madách. 412 p.

709. *Régimódi történet.* (Bemutató a Madách Színházban.)
 FÖLDES Anna = Nők Lapja 1977. december 31. – KRISZT György = Pesti Műsor 1977. december 21. – KRISZT György = Pest megyei Hírlap 1977. december 24. – LUKÁCSY András = Magyar Hírlap 1977. december 22. – MOLNÁR G. Péter = Népszabadság 1977. december 22. – MORVAY István = Esti Hírlap 1977. december 17. – RAJK András = Népszava 1977. december 29.
 BARTA András = Magyar Nemzet 1978. január 17. – BÉCSY Tamás = Jelenkor 1978. 5/423–425. p. – BENKŐ Tibor = Szabad Föld 1978. március 12. – FÖLDES Anna = The New Hungarian Quarterly 1978. 71/201–202. p. – g. j. = Vegyipari Dolgozó 1978. január. – HÁMORI Ottó = Film Színház Muzsika 1978. január 24. – KERESZTURY Dezső = Színház 1978. 3/1–3. p. – LÉVAY Botond = Hajdú-bihari Napló 1978. január 12. – [Cs. NAGY Ibolya] CS. N. I. = Hajdú-bihari Napló 1978. május 31. – NAGY Péter = Kritika 1978. 2/29. p. – SZÁNTÓ Judit = Új Tükör 1978. január 1. – TAKÁCSNÉ KOVÁCSHÁZI Zelmá = Evangélikus Élet 1978. február 12. – UNGVÁRI Tamás = Budapesti Rundschau 1978. január 30. és Kortárs 1978. 5/800–802. p. –
 PÁLFY István = Alföld 1979. 6/85–87. p. –
 W. = Dolgozók Lapja 1979. január 23.
710. *Régimódi történet.* (Bemutató a televízió Nyitott könyv sorozatában.)
 [Név nélkül] = Szabad Föld 1977. október 16. – P. J. = Film Színház Muzsika 1977. június 11. – TAMÁS István = Tükör 1977. október 16.
711. *A szemlélők.* (3. kiad.) Bp., 1977, Magvető–Szépirodalmi. 253 p. /Szabó Magda művei/
 CSONTOS Sándor = Könyvvilág 1977. 9/19. p.
712. *A szemlélők.* (3. kiad.) Bp.–Bratislava, 1977, Magvető–Madách. 253 p.
713. *Der Lauf der Schlafenden.* (Übers.: Heinrich Weisling.) = Das Unerwartete. (Ausgewählt: Fanny Herklotz.) [Berlin, 1977, Evangelische Verlagsanstalt.] 23–35. p.
714. *Masku balle.* [Álarcosbál.] (Tulk.: Elga Sakse.) Riga, 1977, Liesma. 213 p.
715. *S – c – h.* (Übers.: Henriette Schade [Englné.]) = Zum Glück gibt es Wunder. Berlin, 1977, Evangelische Verlagsanstalt. 14–20. p.
716. *Swiniobicie.* [Disznótor.] (Przeloz.: Krystyna Pisarska.) Warszawa, 1977, PIW. 187 p.
717. *Tajemnica Abigél.* [Abigél.] (Preloz.: Alicija Mazarkiewicz.) Warszawa, 1977, Iskry. 375 p.
718. *Január.* = Búvár 1977. 1 / Az első borító belső oldalán.
719. *Egy doboz fű Melindának.* = Magyar Hírlap 1977. december 25.
720. *Emléksorok helyett.* = Asszonyok Tüköre. (Szerk.: Földes Anna.) [Bp.], 1977, Magyar Nők Országos Tanácsa–Kossuth. 141–147. p.
721. *Aranyfüst és sóhajok nélkül.* (Részletek egy felszólalásból.) [A történelmi drámáról.] = Élet és Irodalom 1977. augusztus 27.
722. [Hozzászólás a Debreceni Irodalmi Napokon.] = Alföld 1977. 1/63–73. p.
723. [Az író élete – a felelősségérzet regénye. Nyilatkozat.] = Új Auróra 1977. 2/62–90. p.
724. *Köszöntő, lámpalázzal.* [A hetvenöt éves Illés Endre köszöntése.] = Nagyvilág 1977. 6/936–938. p. – és Ország-Világ 1977. 936–938. p.
725. *Olvasónaplóból.* [Gelléri Andor Endre egy verséről.] = Népszava 1977. szeptember 10.

726. *A Régimódi történet – színpadon.* = Film Színház Muzsika 1977. szeptember 10.
727. *Termékeny sivatag.* (Üzenet az egykori iskolába.) = Forrás 1977. 11/50–55. p.
728. BLAKE, William: A csecsemő bánata. = William Blake versei. (Vál.: Szenczi Miklós.) Bp., 1977, Európa. 64. p.
729. BLAKE, William: Éj. = William Blake versei. (Vál.: Szenczi Miklós.) Bp., 1977, Európa. 34–36. p.
730. BLAKE, William: A néger kisfiú. = William Blake versei. (Vál.: Szenczi Miklós.) Bp., 1977, Európa. 26–27. p.
731. BATA Imre: Szabó Magda nyitott könyve. = Népszabadság 1977. október 8.
732. b. e.: „Die Literatur ist kein Spielzeug.” (Ein Gespräch mit Magda Szabó.) = Daily News 1977. október 10.
733. CZÉRE Béla: A Kincskereső Szabó Magdánál. = Kincskereső 1977. 5/36–37. p.
734. Debrecen díszpolgárává avatták Szabó Magda írónt. = Hajdú-bihari Napló 1977. szeptember 16.
735. f. f.: TV-Notesz. [A Régimódi történet televízióváltozatáról.] = Esti Hírlap 1977. október 6.
736. FÖLDES Anna: A Régimódi történettől a modern tízparancsolatig. (Beszélgetés Szabó Magdával.) = Nők Lapja 1977. július 22. 27/8–9. p.
737. GARAI Gábor: Írószobám. Beszélgetés Szabó Magdával. [Interjú] = Kortárs 1977. 1/127–137. p.
738. GARAI Gábor: Magda Szabóóvá [Interjú] = Literárni Mešičnik 1977. 4/70–72. p.
739. horpácsi: Régimódi történet. = Déli Hírlap 1977. október 8.
740. JÓKAI Anna: Levél Szabó Magdának születésnapjára. = Film Színház Muzsika 1977. október 1.
741. Kinek ajánlja Szabó Magda a Régimódi történetet? = Népszabadság 1977. december 11.
742. KÓNYA Judit: Szabó Magda. Bp., 1977, Szépirodalmi. 175 p. / Arcok és vallomások / CSONTOS Sándor = Alföld 1977. 10/72–73. p. –
TAXNER [Tóth] Ernő = Jelenkor 1978. 5/465–466. p. – TÓTH Endre = Kortárs 1978. 4/661–662. p. –
ERDŐDY Edit = Hungarológiai Értesítő 1979. 64. p. –
ERDŐDY Edit = Irodalomtörténeti Közlemények 1980. 5–6/747–752. p.
743. KOROMPAY János: Látogatóban Szabó Magdánál. = Ország-Világ 1977. augusztus 24.
744. KÖRMENDI Judit: Egy leányintézet falai között. [Az Abigél filmváltozatáról.] = Film Színház Muzsika 1977. március 5.
745. MAGYAR Fruzsina: Nincs olyan nap, hogy ne olvassék. (Beszélgetés Szabó Magdával a könyvről.) = Magyar Nemzet 1977. augusztus 3.
746. MERKOVSKY Pál: A képernyő előtt. [A Régimódi történet televízióváltozatáról.] = Kelet-Magyarország 1977. október 11.
747. MONTSKÓNÉ: Vendégeink voltak – Szabó Magda és Szobotka Tibor. = Patex Újság 1977. július 27.
748. NÁDOR Tamás: Párbeszéd Szabó Magdával. = Nógrád 1977. február 5.
749. NAGY Ibolya, Cs.: A szülőhely vonzásában. (Beszélgetés Szabó Magdával.) = Hajdú-bihari Napló 1977. szeptember 18.
750. NEMES György: Szabó Magda köszöntése. = Nagyvilág 1977. 9/1416–1417. p.

751. POMOGÁTS Béla: A letűnt világ morálja. Szabó Magda: Freskó (1958). = -: Regénytükör Bp., 1977, Kozmosz. 213–221. p.
752. Régimódi történet. = Pest megyei Hírlap. 1977. október 7.
753. SEBES Erzsébet: Színpadra kerül a „Régimódi történet”. (Születésnap-i beszélgetés Szabó Magdával.) = Hétfői Hírek 1977. augusztus 8.
754. SEBES Erzsébet: Születésnap-i beszélgetés Szabó Magdával. = Magyar Hírlap 1977. szeptember 10.
755. SIMON Zoltán: Egy város bűvöletében. (Szabó Magda születésnapjára.) = Alföld 1977. 10/66–69. p.
756. Szabó Magda író Debrecen díszpolgára. = Népszabadság 1977. szeptember 16.
757. SZATMÁRI Lajos: Köszöntjük Szabó Magdát. = Napjaink 1977. 10/7. p.
758. VAJK Vera: Epizódok a Régimódi történetből. = Népszava 1977. október 11.
759. VLADÁR Ervin: Téves sóhaj. [Az Aranyfüst és sóhajok nélkül című cikk kapcsán, Szabó Magda válaszával.] = Élet és Irodalom 1977. szeptember 10.
760. ZÖLDI László: Az ifjúság aranyideje. [A Kiálts, város! és az Az a szép, fényes nap előadásai kapcsán.] = Hajdú-bihari Napló 1977. augusztus 10.
761. ZÖLDI László: A művészet: történetírás is. (Beszélgetés Szabó Magdával.) = Élet és Irodalom 1977. 1977. május 21.

1978

762. *Abigél*. Bp., 1978, Magvető–Szépirodalmi. 417 p. /Szabó Magda művei/
BATA Imre = Népszabadság 1978. augusztus 8.
763. *Abigél*. (Televízióváltozat.)
BARABÁS Tamás = Esti Hírlap 1978. április 24. – BENEDEK Miklós = Észak-Magyarország 1978. április 25. – BORS Edit = Pesti Műsor 1978. április 19. – B. R. = Vas Népe 1978. április 26. – GALSAI Pongrác = Filmvilág 1978. május 15. – GYURKÓ Géza = Népújság (Heves) 1978. április 25. – HÁRI Sándor = Zalai Hírlap 1978. április 25. – HONTI Katalin = Csongrád megyei Hírlap 1978. április 26. – horpácsi = Déli Hírlap 1978. április 25. – H. N. = Petőfi Népe 1978. április 23. – I. M. = Szabad Föld 1978. április 30. – KUCZKA Péter = Film Színház Muzsika 1978. április 29. – LŐCSEI Gabriella = Magyar Nemzet 1978. április 26. – [Cs. NAGY Ibolya] Cs. N. I. = Hajdú-bihari Napló 1978. április 24. – [Név nélkül] = Szolnok megyei Hírlap 1978. április 26. – TAMÁS István = Tükör 1978. április 30. – VAJK Vera = Népszava 1978. április 25. – VÁNCSA István = Élet és Irodalom 1978. április 25. – ZAPPE László = Népszabadság 1978. május 6.
764. *Álarcosbál*. (4. kiad.) Bp., 1978, Móra. 235 p.
765. *Katalin utca. – A szemlélők*. (4. kiad.) Bp., 1978, Magvető–Szépirodalmi. 413 p.
BOZÓKY Éva = Könyvvilág 1978. 5/7. p.
766. *Régimódi történet*. (2. kiad.) Bp., 1978, Szépirodalmi. 412 p.
767. *Tündér Lala*. (3. kiad.) Bp., 1978, Móra. 234 p.
768. *Abigail*. [Abigél.] (Übers.: Henriette Schade; Géza, Engl.) Bp., 1978, Corvina. 400 p.
769. *Das Fresko*. [Freskó.] (Übers.: Vera Thies.) Berlin, 1978, Buchclub 65. 259 p.
770. *Das Fresko*. [Freskó.] (Übers.: Vera Thies.) Berlin, 1978, Volk und Welt. 259 p.
771. *Freszka. – Lan. – Ulica Katalin*. [Freskó. – Az őz. – Katalin utca.] (Prediszl.: E[l]ena Ivanovna] Maluhina. Perv.: T[at]jana Joszifovna] Voronkina, Ju[ri]j Pavlovics] Guszev, Ju[ri]j Szemenovics] Martenjanov.) Moszkva, 1978, Hudozslit. 525 p.

772. *Jagnje Jova*. [Bárány Boldizsár] (Prevel.: Judita Salgó Mirkovic.) Novi Sad, 1978, Zavod za udzbenika. 36 p.
773. *An old-fashioned story*. [Régimódi történet, színműváltozat.] (Transl.: János Boris.) Bp., 1978, Magyar Színházi Intézet. 180 p.
774. *Shika*. [Az őz] (Yaku. Kuwajima Katarin – dai 2 han.) Tokyo, 1978, Kobunsha. 211 p.
775. Csé. = A Magyar Hírek Kincses Kalendáriuma, 1979. (Szerk.: Boldizsár Iván.) Bp., 1978, Magyarok Világszövetsége. 175–177. p.
776. Fű. = Versek a zsebben. (Szerk.: Alföldy Jenő.) Bp., 1978, Móra. 30–31. p.
777. Január. = Kincskereső 1978. 1/1. p.
778. Az őz. (Részlet.) = Tükör 1978. április 2.
779. *Abigél*. [Vallomás a regényről.] = Rádió és Televízió Újság 1978. április 16.
780. *A bús puttonos. Szentjóni Szabó László*. = Kortárs 1978. 10/1623–1629. p.
781. *Gyulai Pál: Hadnagy uram*. = Kortárs 1978. 11/1795–1797. p.
782. [Az író csodája. Válasz szerkesztőségi kérdésre] = Szovjet Irodalom 1978. 9/88–89. p.
783. *Jabloncay Gizella*. = Kortárs 1978. 4/515–526. p. Utánközölve: Látóhatár 1978. 5/9–29. p.
784. *Kölcsey Ferenc: Huszt*. = Népszabadság 1978. április 3.
785. *Maradok a kaptafánál*. = Élet és Irodalom 1978. március 11.
786. *Régimódi történet*. [Kísérő sorok a XII. Debreceni Színházi Napok műsorfüzetében.] Debrecen, 1978, Csokonai Színház. [10. p.]
787. *Színképelemzés. Abigél*. = Élet és Irodalom 1978. december 23. és Élet és Irodalom 1978. december 30.
788. ALBERT Mária: *Abigél*. (Beszélgetés Szabó Magdával a televízióban készült változatról.) [Az *Abigél*ről.] = Tükör 1978. április 9.
789. -ás: Szabó Magda. Kossuth-díjasok 1978. = Magyar Nemzet 1978. április 3.
790. BAKÓ Endre: A XII. Színházi Napok Debrecenben. [A *Régimódi történet*ről is.] = Alföld 1978. 7/100–102. p.
791. (barabás): TV notesz [Portréfilm Szabó Magdáról.] = Esti Hírlap 1978. szeptember 18.
792. BARTHA Tibor: Nyílt levél Szabó Magda Kossuth-díjas írónőhöz. = Confessio 1978. 3/1–3. p.
793. BEHREND, Dorothea: Literatur ist kein Spielzeug, sondern ein Schwert. [Interjú.] = Neue Zeit 1978. szeptember 9.
794. BENCZE Katalin: Szabó Magda volt a frankfurti „sláger”. = Hétfői Hírek 1978. december 4.
795. b. p.: Szabó Magda látogatása gyárunkban. = Turbó 1978. május 20.
796. Debreceni érmék az Abigélért = Református Egyház 1978. július 1.
797. GÁCH Marianne 20 kérdése Szabó Magdához. = Film Színház Muzsika 1978. május 27.
798. HAVAS Ervin: Történelem és önismeret. (Beszélgetés Szabó Magdával.) = Népszabadság 1978. augusztus 20.
799. HERMANN István: Mai „Mit tegyünk?” [A *Régimódi történet* színpadi változatáról is.] = Színház 1978. 8/38–39. p.
800. (horpácsi): Szabó Magda. = Déli Hírlap 1978. szeptember 19.
801. HUNYADY Judit: Tündér Lala. = Tükör 1978. december 24.

802. L. L.: Tv-jegyzet: Az a szép, fényes nap. = Somogyi Néplap 1978. augusztus 19.
803. LŐCSEI Gabriella: Röviden. [Szabó Magda portréfilmjéről is.] = Magyar Nemzet 1978. szeptember 20.
804. Mi készül a tévében? [Szabó Magda Kiálts, város! c. darabjáról is.] = Dunaujvárosi Hírlap 1978. július 21.
805. morvay: Szabó Magda köszöntése. [A Kossuth-díj alkalmából.] = Pedagógusok Lapja 1978. április 8.
806. M. T.: Abigél. [Beszélgetés Szabó Magdával a regényről.] = Lobogó 1978. április 27.
807. NEMES NAGY Ágnes: Szabó Magda köszöntése. = Film Színház Muzsika 1978. április 1.
808. [Név nélkül] = Budapesti Rundschau 1978. augusztus 21.
809. Reflektorfényben a kocsikísérők. [A Szabó Magda-portréfilmről is.] = Zalai Hírlap 1978. szeptember 19.
810. SZÉMANN Béla: „Emberigényem mérhetetlen.” (Beszélgetés Szabó Magdával.) = Hajdú-bihari Napló 1978. március 19.
811. SZÉMANN Béla: Filmre kerül a Kiálts, város! = Kelet-Magyarország 1978. december 14.
812. SZILÁGYI Ferenc: Debrecen nyelvi öröksége. [Szabó Magda művei alapján.] = Magyar Nemzet 1978. február 12.
813. TASI József: Szabó Magda művei külföldön. = Nagyvilág 1978. 10/1539–1541. p.
814. UNGVÁRI Tamás: Írók a színpadon. [A Régimódi történetről is.] = Kortárs 1978. 5/797–802. p.
815. VAJK Vera: Szabó Magda önarcképe. = Népszava 1978. szeptember 19.
816. VÁNCSA István: Azok a szép, fényes napok. = Élet és Irodalom 1978. december 9.

1979

817. *Freskó*. (4. kiad.) – *Mózes egy, huszonkettő*. (2. kiad.) Bp., 1979, Magvető–Szépirodalmi. 397 p. /Szabó Magda művei/
818. *Kiálts, város!* (Televízióváltozat, Hajdúfy Miklós adaptációjában.)
 bársony = Esti Hírlap 1979. augusztus 21. – BENEDEK Miklós = Észak-Magyarország 1979. augusztus 22. – DANKÓ István = Hajdú-bihari Napló 1979. augusztus 23. – FEHÉR Éva = Pesti Műsor 1979. augusztus 22. – GYURKÓ Géza = Népújság (Heves) 1979. augusztus 22. – H. E. = Dunántúli Napló 1979. augusztus 25. – H. N. = Petőfi Népe 1979. augusztus 22. – horpácsi = Déli Hírlap 1979. augusztus 21. – I. M. = Szabad Föld 1979. szeptember 2. – KUCZKA Péter = Film Színház Muzsika 1979. szeptember 1. – LŐCSEI Gabriella = Magyar Nemzet 1979. augusztus 22. – [Név nélkül] = Népszava 1979. augusztus 22. – ok = Nógrád 1979. augusztus 22. – SEREGI István = Kelet-Magyarország 1979. augusztus 23. – SZENTMIHÁLYI SZABÓ Péter = Élet és Irodalom 1979. augusztus 25. – [VALKÓ Mihály] V. M. = Szolnok megyei Néplap 1979. augusztus 22. – ZAPPE László = Népszabadság 1979. augusztus 25. – ZÖLDI László = Köznevelés 1979. szeptember 14.
819. *Az őz*. Bp., 1979, Szépirodalmi. 289 p.
820. *Régimódi történet*. (Bemutató a debreceni Csokonai Színházban.)
 ABLONCZY László = Film Színház Muzsika 1979. május 5. – CSERJE Zsuzsa = Színház 1979. 8/15–19. p. – NAGY Emőke = Egyetemi Lapok 1979. április 17. – Cs. NAGY Ibolya = Hajdú-bihari Napló 1979. április 15. – PÁLFY István = Alföld 1979. 6/85–87. p. – SZÁNTÓ Judit = Új Tükör 1979. április 29. – T. G.: Hajdú-bihari Napló 1979. április 7.

821. *Régimódi történet.* (A Csokonai Színház műsorfüzete, benne az író nő vallomásával.) Debrecen, 1979, Csokonai Színház. [20 p.]
822. *Születésnap.* (4. kiad.) Bp., 1979, Móra. 315 p.
823. *Születésnap.* (4. kiad.) Bp.–Bratislava, 1979, Móra–Madách. 315 p.
824. *Tündér Lala.* Bp., 1979, Móra. 234 p.
[BOZÓKY Éva] B. É. = Könyvvilág 1979. 3/22. p.
825. *Eszter und Angela.* [Az öz.] (Übers.: Vera Thies.) Berlin, [1979], Volk und Welt. 259 p.
826. *Rojstni dan.* [Születésnap.] (Prev.: Mira Miladinovic.) Ljubljana, 1979, Mladinszka knjiga. 318 p.
827. Csé. = Ember születik. (Vál.: Illés Lajos.) [Bp.], 1979, Kossuth. 222–226. p.
828. *Elégia.* = Hét évszázad magyar versei. (Szerk.: Klaniczay Tibor et al., 1–4. köt., 5., bőv. kiad.) Bp., [1979], Szépirodalmi. 4/181–182. p.
829. *Elysium.* = Radnóti koszorúja. (Szerk.: Z. Szabó László.) Győr, 1979, [Győr-Sopron megyei Tanács]. 60–61. p.
830. *Ha édesedik az ecet.* = Hét évszázad magyar versei. (Szerk.: Klaniczay Tibor et al., 1–4. köt., 5., bőv. kiad.) Bp., [1979], Szépirodalmi. 4/180–181. p.
831. *Ház, ajtó nélkül.* = Százegy elbeszélés. (Vál.: Domokos Mátyás, 1–3. köt.) Bp., 1979, Magvető–Szépirodalmi. 2/419–439. p.
832. *Hitélet.* (Részlet az Ókútból.) = Kincsesláda. Bp., 1979, Református Zsinati Iroda Sajtószolgálat. 331–342. p.
833. *Január.* = Hét évszázad magyar versei. (Szerk.: Klaniczay Tibor et al., 1–4. köt., 5., bőv. kiad.) Bp., [1979], Szépirodalmi. 4/182–183. p.
834. *Mondják meg Zsófikának.* (Részlet.) = Ember születik. (Vál.: Illés Lajos.) [Bp.], 1979, Kossuth. 105–113. p.
835. *Régimódi történet.* = Rivalda [19]77–[19]78. (Szerk.: Kardos György) Bp., [1979], Magvető. 415–565. p.
836. „*Be boldog, aki fába olt...*” (Tóth Béla köszöntése.) = Kortárs 1979. 3/454–455. p.
837. *A harmadik: Kerényi Frigyes.* = Kortárs 1979. 7/1131–1138. p.
838. *Kiálts, város!* [Művének televíziós feldolgozásáról.] = Rádió és Televízió Újság 1979. augusztus 19.
839. *A kritikus kritikája.* (Gyulai Pál: Írónőink.) = Kortárs 1979. 12/1970–1980. p.
840. *Levél a kritikusoknak.* [A *Kiálts, város!* megfilmesítéséről.] = Élet és Irodalom 1979. szeptember 1.
841. *Magyar táj, csaták után.* [Kritika Nemes György Egyetlen pillanat című kötetéről.] = Élet és Irodalom 1979. szeptember 22.
842. *Nadányi Zoltán: A testőr.* = Kortárs 1979. 2/245–249. p.
843. *Olvasonaplómból* = Hétköznapiak 1979. 255–257. p.
844. *Páncél nélkül: Tóth Endre.* = Kortárs 1979. 6/930–932. p.
845. *Színképelemzés. – A meráni fiú.* = Kortárs 1979. 11/1740–1763. p.
846. VERHAEREN, Émile: *A teremtés órái.* = Az idő lovai. (Szerk.: Tornai József.) [Bp., 1979], Kozmosz. 538–539. p.
847. VERLAINE, Paul: *Ballada az úgynevezett dekadensek és szimbolisták védelmében.* = Paul Verlaine versei. (Vál.: Kálnoky László.) Bp., 1979, Európa. 244–245. p.

848. VERLAINE, Paul: Brüsszel. = Paul Verlaine versei. (Vál.: Kálnoky László.) Bp., 1979, Európa. 87–88. p.
849. VERLAINE, Paul: Díszkíséret. = Paul Verlaine versei. (Vál.: Kálnoky László.) Bp., 1979, Európa. 43–44. p.
850. VERLAINE, Paul: A fülemüle. = Paul Verlaine versei. (Vál.: Kálnoky László.) Bp., 1979, Európa. 23–34. p.
851. VERLAINE, Paul: Marie M. asszonyhoz. = Paul Verlaine versei. (Vál.: Kálnoky László.) Bp., 1979, Európa. 364–365. p.
852. VERLAINE, Paul: Óvatosság. = Paul Verlaine versei. (Vál.: Kálnoky László.) Bp., 1979, Európa. 155. p.
853. VERLAINE, Paul: Szívem mindenkinél drágább és jobb barátja. = Paul Verlaine versei. (Vál.: Kálnoky László.) Bp., 1979, Európa. 259–263. p.
854. VERLAINE, Paul: Tájéképek. = Paul Verlaine versei. (Vál.: Kálnoky László.) Bp., 1979, Európa. 196–198. p.
855. VERLAINE, Paul: Tavaszi hangulat. = Paul Verlaine versei. (Vál.: Kálnoky László.) Bp., 1979, Európa. 355–356. p.
856. B. É.: Múlhatatlan tündérvilág. [A Tündér Laláról is.] = Könyvvilág 1979. 3/22. p.
857. BERNÁTH László: Az a szép, fényes nap. [Bemutató Tbilisziben.] = Esti Hírlap 1979. március 15.
858. BERNÁTH László: A magyar dráma II. fesztiválja – Az a szép, fényes nap. [Bemutató Tbilisziben.] = Tükör 1979. május 20.
859. FARAGÓ Vilmos: Szabó Magda: Katalin utca. = -: Mi újság? Bp., 1979, Magvető. 67–70. p.
860. FARAGÓ Vilmos: Szabó Magda: Abigél. = -: Mi újság? Bp., 1979, Magvető. 73–74. p.
861. FARAGÓ Vilmos: Szabó Magda: Ókút. = -: Mi újság? Bp., 1979, Magvető. 186–188. p.
862. FARAGÓ Vilmos: Szabó Magda: Szemlélők. = -: Mi újság? Bp., 1979, Magvető. 71–72. p.
863. HAJDUFY Miklós: Protestálás. [Szabó Magda televíziófilmje kapcsán] = Élet és Irodalom 1979. szeptember 15. és a szerkesztőség is.
864. HORVÁTH Erika: Író-olvasó találkozó a Balkán utcában. [Szabó Magda és Hegedüs Géza.] = Camion Újság 1979. június 18.
865. LENGYEL Balázs: Szabó Magda, a lírikus. = -: Közelképek. Bp., 1979, Szépirodalmi. 322–325. p.
866. LUKÁCSY András: Barátok közt Tbilisziben. [Az a szép, fényes nap; bemutató.] = Magyar Hírlap 1979. május 30.
867. MAKAY Gusztáv: Magyar írók német lexikonban. [Szabó Magda is.] = Élet és Irodalom 1979. március 24.
868. MEZEI András: Akik a gyermekeknek írnak. (Beszélgetés Szabó Magdával.) = Könyvvilág 1979. 6/9. p.
869. MOLNÁR Angéla: Műveiből emberség árad. (Prágai beszélgetés Szabó Magdával.) = Új Szó 1979. november 8.
870. NÁDOR Tamás: „Nemcsak egy városba – egy országba vagyok szerelmes.” (10 kérdés Szabó Magdához.) = Magyar Ifjúság 1979. december 21.
871. NÉMETH S. Katalin: Szabó Magda esszéi. = Kortárs 1979. 12/1998–2001. p.
872. SEBES Erzsébet: Esténként felmondta a történelmet. (Szabó Magda készülő drámatrológiájáról.) = Hétfői Hírek 1979. május 28.
873. TASI, József: A most exportable writer. = Hungarian Review 1979 2/23. p.

874. TORDAY Aliz: Debrecen sziget volt... [A Kiálts, város! televízióváltozatáról.] = Film Színház Muzsika 1979. február 27.
875. [TURI Gábor] T. G.: Régimódi történet. (Szabó Magda művének premierje a Csokonai Színházban.) = Hajdú-bihari Napló 1979. április 7.

1980

876. *Az a szép, fényes nap.* (Előadás a Gyulai Várszínházban.)
DEÁK Attila = Esti Hírlap 1980. június 23.
877. *Disznótör.* Bp., 1980, Szépirodalmi. 297 p.
878. *Kívül a körön.* Bp., 1980, Szépirodalmi. 584 p.
[*Fejét felemeli* 9–23. p., *A nagy hegyen* (Apácai Csere János emlékezete) 24–38. p., *Tizenkét levél egy ünnepi koszorúhoz* (Emlékezés Jókai Mórra) 39–66. p., *A harmadik: Kerényi Frigyes* 67–81. p., *Az idő doktora: Szent Ágoston* 82–105. p., *Egy pálya emlékezete* 109–115. p., *Borzasztólag szép pályán* 116–123. p., *Kármán József* 124–135. p., *A bús puttonos* (Szentjóni Szabó László) 136–151. p., *Kölcsey Ferenc: Huszt* 152–157. p., *Gyulai Pál: Hadnagy uram* 158–163. p., *A kritikus kritikája* (Gyulai Pál: *Írónőink*) 164–189. p., *Nadányi Zoltán: A testőr* 190–198. p., *Egy lánzsadobás Dickensért* 201–212. p., *Móricz és a nosztalgia* 213–221. p., *Olvasónaplómból* 222–229. p., *Gyermekköszöntők a századfordulón* 230–242. p., *Gelléri Andor Endre egy ismeretlen verse* 243–247. p., *Az író pályája* 251–256. p., *Emléksorok helyett* 257–265. p., *Az író ideje* 266–272. p., *Írókról* 273–278. p., *A fa gyökerei* 279–285. p., *A hős foglalkozása* 286–292. p., *Az unatkozó örökösök* 293–302. p., *A pompeibeli strázsáról* 303–313. p., *A kaptafa* 314–323. p., *Illés Endre: Hamisjátékosok* 327–347. p., *Köszöntő, lámpalázzal* 348–352. p., *Egy doboz fű Melindának* 353–362. p., *Abigél* 363–378. p., *Író és modell* 379–398. p., *Egy modell alakváltozásai* 399–422. p., *A meráni fiú* 423–470. p., *Aranyfüst és sóhajok nélkül* 471–475. p., *Maradok a kaptafánál* 476–480. p., *Felelet* 481–488. p., *Koncentrikus körök* 491–517. p., *Záróvizsga* 518–530. p., *Termékeny sivatag* 533–543. p., *Debrecen három arca* 544–550. p., *Olvasónaplómból* 551–557. p., *A holtig haza: Debrecen* 558–579. p.]
- BATA Imre = Népszabadság 1980. december 17. – RÓNAY László = Népszava 1980. december 14. – SZERDAHELYI István = Magyar Hírlap 1980. december 14. – DRESCHER J. Attila = Somogy 1981. 1/104–105. p. – FENYŐ István = Új Írás 1981. 5/104–107. p. – HEGEDŰS Géza = Élet és Irodalom 1981. január 3. – KISS Tamás = Alföld 1981. 5/64–66. p. – POMOGÁTS Béla = Üzenet 1981. 4/193–194. p. – SIMON Zoárd = Fejér megyei Hírlap 1981. június 7. – SZABÓ Judit, T. = Köznevelés 1981. június 5. – TÉRFY Tamás = Új Tükör 1981. február 22. – TÓTH Éva = Kortárs 1981. 7/1101–1102. p. –
- NAGY Péter = Kritika 1982. 1/32–33. p. – NÉMETH S. Katalin = Hungarológiai Értesítő 1982. 1–4/188–189. p.
879. *Erőnk szerint.* Bp., 1980, Magvető. 377 p.
[*Az a szép, fényes nap* 7–110. p., *Kiálts, város!* 111–222. p. – *A meráni fiú* 223–377. p.]
Bp. 1980. Magvető. 377 p.
880. *A meráni fiú.* (Bemutató a Madách Színházban.)
APÁTI Miklós = Film Színház Muzsika 1980. március 8. – BARTA András = Magyar Nemzet 1980. március 2. – FECSKE András = Dolgozók Lapja 1980. április 15. – FÖLDES Anna = Nők Lapja 1980. március 8. és The New Hungarian Quarterly 1980. 79/205–207. p. – HARY [Márta] = Négy Évszak 1980. 4/24–25. p. – LUKÁCSY András = Magyar Hírlap 1980. május 5. – MORVAY István = Esti Hírlap 1980. február 25. – NAGY Péter = Kritika 1980. 5/34. p. – [Név nélkül] = Hajdú-bihari

- Napló 1980. február 26. – RAJK András = Népszava 1980. március 9. – SELMECZI Elek = Pesti Műsor 1980. január 30. – SZÁNTÓ Judit = Új Tükör 1980. március 5. – [SZEGHALMI Elemér] szeghalmi = Új Ember 1980. március 9. – SZEKRÉNYESY Júlia = Élet és Irodalom 1980. március 8. – SZILVÁSSY József = Új Szó 1980. március 20. – SZ. L. = Új Ember 1980. március 2. – TAKÁCS István = Pest megyei Hírlap 1980. március 8. – TARJÁN Tamás = Színház 1980. 5/9–16. p. – ZAPPE László = Népszabadság 1980. március 12. –
 [Eva HALDIMAN] E. H. = Neue Zürcher Zeitung 1981. augusztus 7. – TÉRFY Tamás = Új Tükör 1981. február 22. –
 SEREGI István = Kelet-Magyarország 1982. május 4.
881. *A meráni fiú*. (Műsorfüzet Szabó Magda és mások írásaival.) Bp., 1980, Madách Színház.
882. *Mondják meg Zsófikának!* (6. kiad.) Bp., 1980, Magvető–Szépirodalmi. 366 p. /Szabó Magda művei/
883. *Mondják meg Zsófikának!* (6. kiad.) Bp.–Bratislava, 1980, Magvető–Szépirodalmi–Madách. 366 p.
884. *Eine Weihnachtsgeschichte*. (Übers.: Gertrud Kobe.) = Budapesti Rundschau 1980. december 22.
885. *Freszka*. [Freskó.] (Prev.: Gizela Sorsics) Szofija, 1980, Narodna Kultura. 183 p.
886. *Sztaromodnaja isztorija*. [Régimódi történet.] (Perev.: Ju[r]ij Pavlovics] Guszev.) Moszkva, 1980, Progresz. 478 p.
887. *Az a szép, fényes nap*. = Hűsz dráma. (1–2. köt.) Bp., [1980, Magvető–Szépirodalmi]. 2/461–522. p.
888. *Az a szép, fényes nap*. (Hangjáték.) = Visszajátszás. Bp., [1980], Magvető. 429–481. p.
889. *A versek*. [Részlet az Ókútból.] = Nyelvédcsanyánk. (Vál., szerk.: Hernádi Sándor, Grétsy László.) [Bp., 1980], Móra. 197–203. p.
890. [Ajánlás A meráni fiú elé.] = Népszabadság 1980. február 24.
891. *Egy lándzsadobás Dickensért*. = Nagyvilág 1980. 2/255–260. p.
892. *Gyermekköszöntők a századfordulón*. Méhes András (Rudnyánszky Gyula) könyve. = Kortárs 1980. 3/413–418. p.
893. *Az idő doktora: Szent Ágoston*. = Nagyvilág 1980. 4/577–590. p.
894. *A meráni fiú*. [A színmű ötletéről és előzményeiről.] = Kortárs 1980. 11/1740–1763. p. és Látóhatár 1980. 1/8–51. p.
895. *Színképelemzés*. Illés Endre: *Hamisjátékosok*. = Kortárs 1980. 1/133–142. p.
896. LERMONTOV, Mihail: *Megszülettünk, de mért hogy élünk?* = Mihail Lermontov versei. (Ford.: Áprily Lajos et al.) Bp., 1980, Európa. 105–107. p.
897. BELZA, Szvjatoszlav: *Szabó Magda arról, hogy a háború ösztönözte a regényírást, hogy örül a Régimódi történet oroszra fordításának, hogy nem ismer különbséget férfi és női próza között*. [Interjú.] = Szovjetunió 1980. 11/8–10. p.
898. BELZA, Sztanyiszlav [!]: *„A történelem a miénk”* (Ford.: Gellért György.) [Interjú.] = *Cikkek a szocialista sajtóból* 1980. június 5.
899. FEKETE Sándor: *Töredék a bátorságról*. [A meráni fiú című drámáról.] = Új Tükör 1980. március 9.

900. Kinek ajánlja Szabó Magda A meráni fiút? = Népszabadság 1980. február 24.
 901. FÖLDES Anna: Otthon Szabó Magdánál. [Interjú.] = Nők Lapja 1980. december 20.
 902. GÁCH Marianne: Beszélgetés Szabó Magdával A meráni fiú bemutatója előtt. = Film Színház Muzsika 1980. február 23.
 903. GARAI Gábor: Szabó Magda. = -: Meghitt beszélgetések. Bp., 1980, Móra. 231–252. p.
 904. HEGEDŰS Géza: Szabó Magda komor szatírája. = Színház 1980. 7/33–37. p.
 905. HEGYI-FÜSTÖS István: Szabó Magda igaz törvénye. = Confessio 1980. 1/122–127. p.
 906. KRISTÓF Károly: Szabó Magda a meráni fiúról. = Esti Hírlap 1980. február 13.
 907. Magda Szabó – meistübersetzte Ungarin. = Wilhmshabener Zeitung 1980. augusztus 16.
 908. NÁDOR Tamás: Kívül a körön. [Interjú.] = Könyvvilág 1980. 12/2. p.
 909. SÁNDOR László, N.: IV. Béla mai neves jegyzői. Benda Kálmán A meráni fiúról, író és történész együttműködéséről. = Magyar Hírlap 1980. március 2.
 910. SÓTÉR István: Szabó Magda. = -: Gyűrűk. Bp., 1980, Szépirodalmi. 72–73. p.
 911. TARJÁN Tamás: Hic sunt leones. Szabó Magda drámaírói pályája és A meráni fiú. = Színház 1980. 5/9–16. p.
 912. TÓBIÁS Áron: Szabó Magda. = Hét 1980. 4/10. p.

1981

913. *Az a szép, fényes nap.* (Televízióváltozat.)
 BENEDEK Miklós = Észak-Magyarország 1981. április 7. – BERNÁTH László = Esti Hírlap 1981. április 3. – gábor = Népszerűség (Heves) 1981. április 7. – HÁRI Sándor = Zalai Hírlap 1981. április 7. – HONTI Katalin = Csongrád megyei Hírlap 1981. április 8. – I. M. = Szabad Föld 1981. április 12. – REMÉNYI József Tamás = Élet és Irodalom 1981. április 11. – SEREGI István = Kelet-Magyarország 1981. április 7. – s. l. = Nógrád 1981. április 7. – TAMÁS István = Új Tükör 1981. április 19. – [VALKÓ Mihály] V. M. = Szolnok megyei Néplap 1981. április 8. – VAJK Vera = Népszava 1981. április 8. – ZAPPE László = Népszabadság 1981. április 11.
 914. *Katalin utca.* Bp., 1981, Szépirodalmi 271 p.
 915. *Régimódi történet.* (3. kiad.) Bp., 1981, Magvető–Szépirodalmi. 645 p. /Szabó Magda művei/
 916. *Régimódi történet.* (3. kiad.) Bp.–Bratislava, 1981, Szépirodalmi–Madách. 645 p.
 917. *A szemlélők.* (5. kiad.) Bp., 1981, Magvető–Szépirodalmi. 288 p. /Szabó Magda művei/
 918. *Tündér Lala.* (Televízióváltozat.)
 bársony = Esti Hírlap 1981. december 27. – CSÁKI Judit = Népszava 1981. december 28. – H. E. = Dunántúli Napló 1981. december 29. – LŐCSEI Gabriella = Magyar Nemzet 1981. december 29. – [Név nélkül] = Zalai Hírlap 1981. december 29. – SEREGI István = Kelet-Magyarország 1981. december 29. – SÜLYOK László = Nógrád 1981. december 28.
 919. *Eszter und Angela.* [Az őz.] (Übers.: Vera Thies.) Berlin, 1981, Buchclub 65. 259 p.
 920. *Eszter und Angela.* [Az őz.] (Übers.: Vera Thies, 2. Aufl.) Berlin, [1981], Volk und Welt. 259 p.
 921. *Staromódní příběh.* [Régimódi történet.] (Přelož.: Anna Rossová.) Praha, 1981, Odeon. 348 p.

922. *Staroświecka historia*. [Régimódi történet.] (Przeloz.: Krystyna Pisarska.) Warszawa, 1981, PIW. 424 p.
923. *Szörnata*. [Az őz.] (Prev.: Valentin Sztaridolszki.) Plovdiv, 1981, Izd. Danov. 150 p.
924. *A meráni fiú*. = Rivalda [19]79–[19]80. (Szerk.: Kardos György.) Bp., [1981], Magvető. 487–613. p.
925. Szabó Magda köszönti a színházi világnapot. = Pesti Műsor 1981. április 1.
926. *Az a szép, fényes nap*. [Bevezető a színmű tv-előadásához.] = Rádió és Televízió Újság 1981. március 30.–április 5.
927. *Lear királyné. Vörösmarty Mihály: A szegény asszony könyve*. = Kortárs 1981. 12/1952–1961. p. és Látóhatár 1982. 1/8–27. p.
928. *Múltunk családi albuma, Jókai*. = Rádió és Televízió Újság 1981. december 21–27.
929. *Színházi világnap*. = Magyar Hírlap 1981. március 27.
930. *A táltosfiú nyomában*. [Tóth Endre Oláh Gáborról írt könyvről.] = Irodalomtörténet 1981. 3/650–660. p.
931. *Zum Welttag des Theaters*. = Rundschau 1981. április 6.
932. ALBERT Mária: Nem történelmi lecke. (Szabó Magda színmű a képernyőn.) [*Az a szép, fényes nap*.] = Új Tükör 1981. február 8.
933. ANTONIEWICZ Roland: Készül a tévéváltozat. – *Az a szép, fényes nap*. = Esti Hírlap 1981. március 9.
934. BELZA, Szvjatoszlav: „A történelem gyermekei vagyunk.” [Interjú.] (Ford.: Tripolszky László.) = Szovjet Irodalom 1981. 3/152–155. p.
935. FIÓLÁNÉ KOMÁROMI Gabriella: „Ha lelőnek, nem játszatsz tovább.” [Az *Abigél* című regényről.] = –: A hetvenes évek ifjúsági regényei. Bp., 1981, Tankönyvkiadó. 46–51. p.
936. GARAI Tamás–SEBES Erzsébet: Halló, 1982! [Szabó Magda újévi mérlege is.] = Hétfői Hírek 1981. december 27.
937. JANIKOVSKY Éva: Ismeritek Tündér Lalát? = Magyar Hírek 1981. augusztus 22.
938. LŐCSEI Gabriella: *Az a szép, fényes nap*. (Televízióváltozat.) = Magyar Nemzet 1981. április 8.
939. NEMES György: Vagy üldöző, vagy üldözött. = –: *Hogy is van ez?* Bp., 1981, Móra. 155–158. p.
940. SZÉMANN Béla: A televízióból jelentjük – *Az a szép, fényes nap*. = Nógrád 1981. február 26.
941. A színházi világnap. (Szabó Magda a hivatásról.) = Népszabadság 1981. március 27.
942. Válaszok körkérdésünkre: „Miért szereti Bartókot?” [Szabó Magda válasza.] = Képes Újság 1981. február 7.
943. SZÉKELY Júlia Anna: Szabó Magda – Lear királyné. (Vörösmarty Mihály: *A szegény asszony könyve*.) = Kortárs 1981. 12/1998–1999. p.
944. A televízióból jelentjük – *Az a szép, fényes nap*. = Pest megyei Hírlap 1981. február 23.–március 1.
945. Tiltakozások a neutronbomba gyártása ellen. [Szabó Magda nyilatkozata is.] = Szolnok megyei Néplap 1981. október 11.
946. TÓTH Éva: Szabó Magda szabadegyeteme. = Kortárs 1981. 7/1101–1102. p.
947. UMNIAKOVA, J.: Szabó Magda művei a Szovjetunióban. = Asszonyok 1981. 6/34–35. p.

948. World Theatre Day. (Message by authoress Magda Szabó.) = Daily News 1981. március 27.

1982

949. *Abigél*. (4. kiad.) Bp., 1982, Szépirodalmi. 361 p.
 950. *Abigél*. (4. kiad.) Bp.–Bratislava, 1982, Szépirodalmi–Madách. 361 p.
 951. *Álarcosbál*. (5. kiad.) Bp., 1982, Móra. 233 p.
 952. *Álarcosbál*. (5. kiad.) Bp.–Bratislava, 1982, Móra–Madách. 233 p.
 953. *A csata*. (Bemutató a Madách Színházban.)
 APÁTI Miklós = Film Színház Muzsika 1982. április 3. – barkovits = Pesti Műsor 1982. június 9. – BARTA András = Magyar Nemzet 1982. május 1. – BOZSÁN Eta = Pesti Műsor 1982. március 31. – HAVAS Ervin = Népszabadság 1982. május 7. – KISS Károly = Új Tükör 1982. április 25. – LUKÁCSY András = Magyar Hírlap 1982. április 14. – MORVAY István = Esti Hírlap 1982. március 30. – NAGY Péter = Kritika 1982. 6/30–31. p. – [RAJK András] R. A. = Népszava 1982. március 31. – [SZEGHALMI Elemér] sz. e. = Új Ember 1982. június 23. – TAKÁCS István = Pest megyei Hírlap 1982. április 3. – VARJAS Endre = Élet és Irodalom 1982. április 2. – VINKÓ József = Színház 1982. 8/1–6. p.
 954. *Katalin utca*. (5. kiad.) – *Ókút*. (4. kiad.) Bp., 1982, Magvető–Szépirodalmi. 450 p. /Szabó Magda művei/
 955. *Ki hol lakik*. Bp., 1982, Minerva. Leporello.
 956. *Kívül a körön*. (2. kiad.) Bp., 1982, Magvető–Szépirodalmi. 632 p. /Szabó Magda művei/
 957. *Születésnap*. (5. kiad.) Bp., 1982, Móra. 315 p.
 958. *Tündér Lala*. (Mozifilmváltozat.)
 BECSEI Péter = Csongrád megyei Hírlap 1982. december 23. – G. I. = Népszava 1982. december 23. – ORAVECZ Imre = Élet és Irodalom 1982. december 17. – TARJÁN Vera = Pesti Műsor 1982. december 29. – ZÖLDI László = Népszabadság 1982. december 23. –
 SZÉKELY Gabriella = Tükör 1983. január 2.
 959. *Bal maskowy*. [Álarcosbál.] (Tłum.: Andrzej Sieroszewski, 2. wyd.) Warszawa, 1982, Nasza Księgarnia. 247 p.
 960. *Det nya hemmet*. (Övers.: János Csatlós.) = Äldre i böcke. (Agnete Hjarth et al.) Stockholm, 1982, Natur och Kultur. 127–130. p.
 961. *Dom bez drzwi*. (Przeloz.: Andrzej Sieroszewski.) = Dom bez drzwi. (Wybór i wstęp: Eliżbieta Cygielska-Guttman.) Kraków, 1982, Wydawnictwo Literarchie. 367–385. p.
 962. *Freska*. – *Stirna*. – *Katalinas iela*. [Freskó. – Az őz. – Katalin utca.] (Tulk.: Elga Sakse.) Riga, 1982, Liesma. 484 p.
 963. *Ad günü*. [Katalin utca.] (Kamil Mämmädov.) Baku, 1982, Gjandžlik. 187 p.
 964. *Katalini tänav*. [Katalin utca.] (Tolk.: Ivar Sinimets.) Tallin, 1982, Eesti Raamat. 197 p.
 965. *Starinska priča*. [Régimódi történet.] (Preveo: Eugen Verber.) Beograd, 1982, Narodna knjiga. 456 p.
 966. *Sztaromodna isztorija*. [Régimódi történet.] (Prev.: Gizela Sorsics.) Szofija, 1982, Narodna Kultura. 476 p.
 967. *Pilat*. (Perev.: Ju[rij Pavlovics] Guszev.) = Szovremennaja vengerszkaja proza. Moszkva, 1982, Hudozs. lit. 6–248. p.

968. *Illyés megtörtént velem.* = Kortárs 1982. 11/1735–1738. p.
969. *Mit tehet az író? [Válasz körkérdésre.]* = Szovjet Irodalom 1982. 11/160–161. p.
970. *Nyílt levél Illés Endréhez.* = Új Írás 1982. 6/14–16. p.
971. *A történelmi drámák szerepe a nemzeti tudat alakításában.* = Népszava 1982. május 1.
972. *A harmadik nekrológ.* [Szobotka Tiborról.] = Kortárs 1982. 12/1847–1850. p.
973. *Régi magyar levelestár.* [A Magyar Hírmondó sorozatban megjelent gyűjteményről.] = Irodalomtörténet 1982. 2/370–373. p.
974. *Milyen helyzetben segítette a humor? [Szabó Magda válasza is.]* = Ludas Matyi 1982. január 7.
975. JANUS PANNONIUS: *Az áltudósról.* = Janus Pannonius. – Magyarországi humanisták. (Vál.: Klaniczay Tibor.) Bp., [1982], Szépirodalmi. 36. p.
976. JANUS PANNONIUS: *Dicsőítő ének a velencei Giacomo Antonio Marcellóhoz.* (Részletek.) = Janus Pannonius. – Magyarországi humanisták. (Vál.: Klaniczay Tibor.) Bp., [1982.], Szépirodalmi. 180–189., 192–196. p.
977. JANUS PANNONIUS: *János esztergomi érsekhez.* = Janus Pannonius. – Magyarországi humanisták. (Vál.: Klaniczay Tibor.) Bp., [1982], Szépirodalmi. 61. p.
978. JANUS PANNONIUS: *Jusztinához.* = Janus Pannonius. – Magyarországi humanisták. (Vál.: Klaniczay Tibor.) Bp., [1982], Szépirodalmi. 27. p.
979. BÉCSY Tamás: *Az 1980-as év magyar drámáiról.* [Szabó Magdáról is.] = Irodalomtörténet 1982. 2/348–369. p.
980. BODA István: *Képernyő – Régimódi történet.* = Hajdú-bihari Napló 1982. augusztus 25.
981. BOTTYÁN János: *A fáklától – az Abigélig.* (Újabbkori egyházunk képe a kortárs magyar szépirodalomban.) = Confessio 1982/3. 71–88. p.
982. FÖLDES Anna: *Titokfejtő séta a szépség körül. Beszélgetés Szabó Magdával.* = Nők Lapja 1982. 10/8–9. p.
983. *Hárítsuk el az egész világot fenyegető veszélyt!* [Szabó Magda nyilatkozata.] = Asszonyok 1982. 5/3. p.
984. HERMANN István: *Nosztalgia – tudatosan. Elmélkedés az évad magyar drámáiról.* [Szabó Magda A csata című színművéről is.] = Színház 1982. 9/18–23. p.
985. *Mit tehet az író?* [Szabó Magda és mások nyilatkozata a békéről.] = Szovjet Irodalom 1982. 11/155–163. p.
986. NÁDOR Tamás: *Ex libris Szabó Magda.* [Interjú.] = Új Írás 1982. 1/121–128. p.
987. POMOGÁTS Béla: *Szabó Magda.* = -: *Az újabb magyar irodalom, 1945–1981.* Bp., 1982, Gondolat. 449–450. p.
988. SEREGI István: *A képernyő előtt.* [A Régimódi történet színházi előadásáról.] = Kelet-Magyarország 1982. augusztus 24.
989. VINKÓ József: *Halandzsák és álkonfliktusok.* [A csata című darabról is.] = Színház 1982. 8/2–4. p.
- 1983**
990. *Az a szép, fényes nap.* (Televízióváltozat.)
H. GY. = Napló (Veszprém) 1983. május 3. – PAPP Gábor = Népszabadság 1983. április 30.
991. *Bárány Boldizsár. – Sziget-kék. – Tündér Lala.* Bp., 1983, Magvető–Szépirodalmi. 525 p. /Szabó Magda művei/

992. *Bárány Boldizsár*. – *Sziget-kék*. – *Tündér Lala*. Bp.–Bratislava, 1983, Magvető–Madách. 525 p.
993. *Béla király*. (Bemutató a Madách Színházban.)
 ALMÁSI Miklós = Népszabadság 1983. december 30. – BÁNYAI Gábor = Népszava 1983. december 14. – FÖLDES Anna = Nők Lapja 1984. január 7. – LUKÁCSY András = Magyar Hírlap 1983. december 21. – MORVAY István = Esti Hírlap 1983. december 13. – RÓNA Katalin = Film Színház Muzsika 1983. december 17. – TARJÁN Vera = Pesti Műsor 1983. november 23. – VARJAS Endre = Élet és Irodalom 1983. december 16. –
 BARTA András = Magyar Nemzet 1984. január 8. – KOLTAI Tamás = The New Hungarian Quarterly 1984. 94/195–196. p. – NAGY Péter = Kritika 1984. 3/35. p. – [Név nélkül] = Néphadsereg 1984. január 14. – SZÉKELY András = Új Tükör 1984. január 15. – TAKÁCS István = Pest megyei Hírlap 1984. január 7. – VINKÓ József = Színház 1984. 4/1–2. p.
994. *Megmaradt Szobotkának*. Bp., 1983, Magvető. 475 p.
 BERKES Erzsébet = Élet és Irodalom 1983. június 10. – CSÁSZÁR István = Tükör 1983. június 12. – CSONTOS Sándor = Magyar Ifjúság 1983. 25/36–37. p. – FERENCZY [Erika] = Négy Évszak 1983. 10/39. p. – FÖLDES Anna = Nők Lapja 1983. június 4. – 23/23. p. – FÜLÖP László = Alföld 1983. 10/87–89. p. – GYÖRFFY Miklós = The New Hungarian Quarterly 1983. 92/178–180. p. – KONCZ Virág = Műhely 6/67–69. – [Név nélkül] = Egészségügyi Dolgozó 1983. július. – s. e. = Hétfői Hírek 1983. február 14. – TARJÁN Tamás = Népszabadság 1983. július 5. – TASI József = Magyar Hírlap 1983. június 18. – TÓTH Béla = Hajdú-bihari Napló 1983. július 27. – VOZÁR Jolán = Új Ember 1983. szeptember 4. – WÉBER Antal = Kritika 1983. 9/33. p.–
 BELOHORSZKY Pál = Új Írás 1984. 1/111–112. p. –
 [NAGY Lenke] N. L. = Reformátusok Lapja 1985. 30/4. p.
995. *Az őz*. – *Disznótör*. Bp., 1983, Szépirodalmi. 443 p.
996. *Az őz*. – *Disznótör*. Bp.–Bratislava, 1983, Szépirodalmi–Madách. 443 p.
997. *Tündér Lala*. (4. kiad.) Bp., 1983, Móra. 234 p.
998. *Přihlízitelé*. [A szemlézők.] (Přelož.: Anna Valentová.) Praha, 1983, Mladá Fronta. 172 p.
999. *Sibylle*. (Übers.: Mirza von Schüching.) = Interview. (Hrsg.: Wolf Peter Schnetz, Inge Meidinger-Geise.) [Erlangen, 1983], Verlag Rudolf-Merkel-Universitätsbuchhandlung. 47–59. p.
1000. *Sztaromodnaja isztorija*. [Régimódi történet.] (Perev.: Ju[rij Pavlovics] Guszev.) Moszkva, 1983, Raduga 477 p.
1001. *A csata*. = Rivalda [19]81–[19]82. (Szerk.: Kardos György.) Bp., [1983], Magvető. 609–703. p.
1002. *A mosolygó Bacchus*. = Mai magyar elbeszélők. (Szerk.: Béládi Miklós, B. Hajtó Zsófia.) [Bp., 1983], Móra. 139–146. p.
1003. *Tündér Lala*. (Részlet.) = Mondd csak, apu. (Öáll.: Vajda Aurél.) [Bp., 1983], Móra. 26–29. p.
1004. *Valami*. = Asszonyaink arca. (Szerk.: Borbély Sándor.) [Bp.], 1983, Magyar Nők Országos Tanácsa–Kossuth. 344–353. p.

1005. *Zsuzsa levele*. (Részlet az *Álarcosbálból*.) = VÉGH Júlia-VÉGH Oszkár: *Ünnepi csokor*. [Bp.], 1983, ILV. 75–80. p.
1006. *Az én színházam*. = Film Színház Muzsika 1983. november 5.
1007. *Homage, két hangra*. = Új Írás 1983. 11/94–101. p.
1008. *Igen tisztelt Mérnök Úr!* [Válasz Ádám Sándornak.] = Kritika 1983. 7/13. p.
1009. *Kedves háromkirályok*. = Élet és Irodalom 1983. december 23.
1010. *Megmaradt Szobotkának*. = Új Tükör 1983. június 12.
1011. *Megnyitó Tóth Endre szerzői estjén*. = Kortárs 1983. 2/277–279. p.
1012. *Pinczési Judit emlékezete*. = Magyar Hírlap 1983. október 23.
1013. GALSWORTHY, John: *A Forsyte-Saga*. [A fordítás Szobotka Tiborral közösen készült.] (Ut.: Kászonyi Zoltán István, 1–2. köt.) Bukarest, 1983, Kriterion. 357+574 p.
1014. ÁDÁM Sándor: *Levél Szabó Magda íróñőhöz*. [Az *Az a szép, fényes nap* című dráma kapcsán.] = Kritika 1983. 7/12. p.
1015. BALÁZS-PIRI Krisztina: *Tavaszi randevú*. [Szabó Magda válaszai körkérdésre.] = Világ Ifjúsága 1983. 4/11–12. p.
1016. bokor: „Embernek kéne maradni...” (Egy délután Szabó Magdával.) = Taurus Hírlap 1983. október 19.
1017. GARAI Tamás: *Szabó Magda*. [Interjú.] = Pesti Műsor 1983. szeptember 14.
1018. ISZLAI Zoltán: *Emlékpótlék*. [A *Régimódi történetről*.] = -: *A valóság közelében*. Bp., 1983, Kossuth. 30–37. p.
1019. KRONSTEIN Gábor: *Babits szellemi hagyatéka mai esszékötetekben*. [A *Kívül a körön* című kötetéről is.] = Pedagógiai Szemle 1983. 7–8/768–772. p.
1020. NAGY Ágnes, L.: *Két bemutató között*. (Beszélgetés Szabó Magdával.) = Esti Hírlap 1983. december 16.
1021. SZOBOTKA Tibor-SZABÓ Magda: *Megmaradt Szobotkának*. = Kortárs 1983. 4/562–572. p.
1022. UNGVÁRI Tamás: *A harmadik csatorna*. [Szabó Magda Szobotka Tiborról.] = Film Színház Muzsika 1983. június 4.

1984

1023. *Béla király*. Bp., 1984, Magvető. 396 p.
[*A meráni fiú* 5–148. p., *A csata* 149–266. p., *Béla király* 267–396. p.]
BERKES Erzsébet = Kritika 1985. 9/31. p. – CSONTOS Sándor = Új Írás 1985. 9/123–125. p. – KRISTÓ NAGY István = Magyar Nemzet 1985. március 29. – MARTON Gábor = Népszabadság 1985. február 20. – MÁTÉ = Déli Hírlap 1985. február 1. – MORVAY István = Ifjú Kommunista 1984. 3/32–34. p. – PÁLYI András = Kritika 1985. 9/31–32. p. –
HALDIMANN, Eva = Neue Zürcher Zeitung 1986. január 24.
1024. *Tündér Lala*. (Előadás a Bábszínházban.)
ISZLAI Zoltán = Élet és Irodalom 1984. január 5. – [LŐCSEI Gabriella] lőcsei = Magyar Nemzet 1984. január 29. – MOLNÁR Gabriella = Esti Hírlap 1984. január 9.
1025. *Zeusz küszöbén*. Bp., 1984, Szépirodalmi. 379 p.
KOVÁCS Sándor Iván = Népszabadság 1985. június 11.

1026. *Eszter und Angela*. [Az őz.] (Übers.: Vera Thies.) [Frankfurt am Main–Berlin–Wien, 1984], Ullstein. 263 p.
1027. *Sztaromodna isztorija*. [Régimódi történet.] (Perek.: Kosztjantün [Antonovücs] Bibikov.) Kijiv, 1984, Dnipro. 419 p.
1028. *Karácsony*. = Innen és túl. (Szerk.: Lukács László.) [Bp., 1984, Vigilia.] 608–609. p.
1029. *Valóban*. = Innen és túl. (Szerk.: Lukács László.) [Bp., 1984, Vigilia.] 63–64. p.
1030. *A vidéki lány*. (Részlet a Megmaradt Szobotkának című könyvből.) = Rakéta 1984. szeptember 11.
1031. *Unfall*. = Rakéta 1984. január 10.
1032. SZABÓ Magda: [Az író csodája. Vallomás Nyikolaj Gogolról.] = Szovjet Irodalom 1984. 4/122–140. p.
1033. *A csekei monológ*. = Élet és Irodalom 1984. december 21.
1034. *Illyés megtörtént velem*. = Illyés Gyula emlékkönyv. (Szerk.: Illyés Gyuláné.) Bp., 1984, Szépirodalmi 414–420. p.
1035. *A macskák szerdája*. (Egy Csokonai-dráma stációi.) = Jelenkor 1984. 11/1125–1131. p.
1036. *Munkahelyem : a színház*. = Film Színház Muzsika 1984. december 22.
1037. *Pinczési Juditról*. = Új Írás 1984. 4/89–94. p.
1038. *Szavak*. [Visszaemlékezés.] = Népszabadság 1984. december 24.
1039. DOBOS Marianne: Emberi szókinccsel megközelítve. (Beszélgetés Szabó Magdával.) = Új Tükör 1984. szeptember 2.
1040. KABDEBŐ Lóránt: Szabó Magda Mondják meg Zsófikának című regényéről. [Interjú.] = Alföld 1984. 5/44–52. p.
1041. KABDEBŐ Lóránt: Sorsfordító pillanatok. [Beszélgetés Szabó Magdával.] = Kortárs 1984. 2/287–296. p.
1042. KREKITY Olga: Nekem nagy ég kell. (Beszélgetés Szabó Magda írónővel.) = 7Nap – melléklet 1984. 6/14–15. p.
1043. KULCSÁR SZABÓ Ernő: Magda Szabó. = Literatur Ungarns 1945 bis 1980. (Hrsg.: Martin Bischoff, Jörg Buschmann) Berlin, 1984, Volk und Wissenschaft. 207–218/9. p.
1044. NAGY Ágnes, L.: A Vasas fotóalbuma – Szabó Magda. [Riport.] = Vasas 1984. 7/8–9. p.
1045. SAHOVA, K[ira] O.: Povishti romani Magda Szabo. = -: Dvadcjatj narisziv pro ugarszku lityeraturu. Kijiv, 1984, Dnyipri. 250–260. p.
1046. SZERDAHELYI István: A történelem hullámgyűrűi. (Beszélgetés Szabó Magdával.) = Kritika 1984. 2/3–4. p.
1047. ZALIGIN, Szergej: Szabó Magda Régimódi története. (Ford.: Bojtár Anna.) = Szovjet Irodalom 1984. 12/149–154. p.

1985

1048. *Abigél*. (Filmváltozat.)
 BÁNYAI Gábor = Mozgó képek 1985. 7/11.p. – BODNÁR Mihály = Nógrád 1985. augusztus 2. – rv = Esti Hírlap 1985. július 10. – TARJÁN Vera = Pesti Műsor 1985. július 17. – VERESS József = Népszabadság 1985. július 11. – SAS György = Népszava 1985. július 11. – ZAY László = Magyar Nemzet 1985. július 11.
1049. *Régimódi történet*. (4. kiad.) Bp., 1985, Szépirodalmi. 645 p.

1050. *Régimódi történet.* (4. kiad.) Bp.–Bratislava, 1985, Szépirodalmi–Madách. 645 p.
1051. *Eszter und Angela.* [Az őz.] (Übers.: Vera Thies.) Berlin–Weimar, 1985, Aufbau Verlag. 206. p.
1052. *Der Judenhund.* = Budapesti Rundschau 1985. augusztus 26.
1053. *Der Judenhund.* (Übers.: Henriette Schade.) = Der Ort, an dem wir uns befinden. (Hrsg.: Sebestyén, György, Alois Brandstetter.) [Wien], 1985, [Österreichischen Bundesverlag]. 120–124. p.
1054. *Narodeniny.* [Születésnap.] (Přelož.: Nora Jedličková.) Bratislava, 1985, Mladé letá. 309 p.
1055. *Pilat.* [Pilátus.] (Trad.: Ladislau Hegedűs.) București, 1985, Editura Univers. 287 p.
1056. *Aki túlélte ezt a kort.* = Májusfák. (Szerk.: Pomogáts Béla, 2., átdolg., bőv. kiad.) [Bp., 1985], Móra. 330–332. p.
1057. *Az a szép, fényes nap.* = Korok és kulisszák. Bp., [1985], Magvető. 675–708. p.
1058. *Béla király.* = Rivalda [19]83–[19]84. (Szerk.: Kardos György.) Bp., [1985], Magvető. 443–562. p.
1059. *Elysium.* = A hajnal színei. (2. kiad.) [Bp., 1985], Magvető. 193–194. p.
1060. *Ha édesedik az ecet.* = Májusfák. (Szerk.: Pomogáts Béla, 2., átdolg., bőv. kiad.) [Bp., 1985], Móra. 330–332. p.
1061. *A macskák szerdája.* (Részlet.) = Vigilia 1985. 2/188–196. p.
1062. *Regulus rózsái.* = Népszabadság 1985. december 24.
1063. *Segítség.* = A hajnal színei. (2. kiad.) [Bp., 1985], Magvető. 173–175. p.
1064. *Szilfán halat.* = A hajnal színei. (2. kiad.) [Bp., 1985], Magvető. 233. p.
1065. *Szilfán halat.* = Májusfák. (Szerk.: Pomogáts Béla, 2., átdolg., bőv. kiad.) [Bp., 1985] Móra. 45–46. p.
1066. *A tenger.* (Részlet az Ókútból.) = Múlhatatlan gyerekkor. (Szerk.: László Gyula.) [Bp., 1985], Móra. 279–281. p.
1067. *...dedikálom...* [A Béla király című kötetet.] = Könyvvilág 1985. 1/6. p.
1068. *A hetvenötéves Nemes György köszöntése.* = Alföld 1985. 12/83–84. p.
1069. *„Isten oda vezetett vissza, ahonnan elindultam: a szülővárosomba.”* (Szabó Magda székfoglaló beszéde [abból az alkalomból, hogy a tiszántúli egyházkerület főgondokává választották].) = Reformátusok Lapja 1985. szeptember 22.
1070. *Jog, jogrend, karcolatlan igazság.* = Confessio 1985. 4/5–12. p.
1071. *„Jog, jogrend, karcolatlan igazság...”* (Székfoglaló beszéd a Debreceni Nagytemplomban.) = Reformátusok Lapja 1985. 12/265–268. p.
1072. *Legendás vonaton.* (Pro Urbe 1985.) = Esti Hírlap 1985. február 11.
1073. *Nagytotál.* [A Borzán-émlékversenyéről.] = Film Színház Muzsika 1985. december 21.
1074. *Olvásónaplómból.* (Sz. I.: A magyar ifjúsági irodalom története.) = Élet és Irodalom 1985. december 20.
1075. [Pinczési Juditról.] = Vigilia 1985. 9/715. p.
1076. *Színképelemzés: egy viszonyulás variánsai. A Hajnali részegség és első változata.* = Új Írás 1985. 11/68–72. p.
1077. *Versék oltárába rejtőzve.* [Pinczési Juditról.] = Élet és Irodalom 1985. június 20.
1078. HARDY, Thomas: A költő örök hallgatásra szánja el magát. = Thomas Hardy és Gererd Manley Hopkins versei. (Vál.: Sz. Kiss Csaba.) Bp. 1985. Európa. 104–105. p.

1079. Beiktatják tisztebe Szabó Magdát, a tiszántúli egyházkerület főgondnokát. = Reformátusok Lapja. 1985. szeptember 1.
1080. Beiktatták tisztebe Szabó Magdát. (Ünnepi közgyűlés a debreceni Nagytemplomban.) = Reformátusok Lapja 1985. szeptember 22.
1081. D. G.: Abigél. [A filmváltozatról.] = Gyermekünk 1985. június 7.
1082. HAJNAL László Gábor: Aranyfüst – sóhajokkal, avagy Szabó Magda miért van egyszerre kívül és belül a körön. = -: „A júdásidő árvái...” Toronto, 1985, Vörösváry. 128–133. p.
1083. ILLÉS György: Pedagógiai bestsellerek. = -: Címzett az ifjúság. Bp., 1985, Ifjúsági Kiadó. 105–111. p.
1084. ILLÉS György: Tanári búcsú. (Beszélgetés Szabó Magdával.) = -: Címzett az ifjúság. Bp., 1985, Ifjúsági Kiadó. 115–123. p.
1085. KISS Tamás: Kívül a körön. Szabó Magda esszéiéi. = -: A fönix szárnya alatt. Bp., 1985, Szépirodalmi. 157–162. p.
1086. KISS Tamás: A lírikus Szabó Magda. = -: A fönix szárnya alatt. Bp., 1985, Szépirodalmi. 151–156. p.
1087. KOMLÓS Attila: A hitet megtartottam – a hit megtartott engem. (Látogatás Szabó Magdánál.) = Reformátusok Lapja 1985. június 9.
1088. KOMLÓS, Attila: Christmas and home. (Writer Magda Szabó looks back, and forward.) = Daily News 1985. december 22.
1089. M.: Béla király. = Déli Hírlap 1985. december 17.
1090. MARTON Gábor: Egy trilógia vilásképe. (Szabó Magda: Béla király.) = Népszabadság 1985. február 20.
1091. Szabó Magda egyházkerületi főgondnok eskütétele. = Népszabadság 1985. november 19.
1092. SZ. K.: Tiszteletet ismerő párbeszédet. (Szabó Magda: Jog, jogrend, karcolatlan igazság.) [A debreceni székfoglaló beszédéről.] = Népszabadság 1985. december 30.
1093. Tiszántúli főgondnoka: Szabó Magda. = Reformátusok Lapja 1985. szeptember 22.
1094. A tiszántúli egyházkerület főgondnok-jelöltje: Szabó Magda. = Reformátusok Lapja 1985. szeptember 10.
1095. Ünnepi közgyűlés Debrecenben. (Miklós Imre [és mások] köszöntője [abból az alkalomból, hogy Szabó Magdát választották meg a tiszántúli egyházkerület főgondnokává].) = Reformátusok Lapja 1985. szeptember 22.
1096. ZALIGIN, Szergej: Szabó Magda régimódi története. = Olvasó Nép 1985. 23/55–60. p.
1097. ZÖLDI László: Cilike a vérzivatarban. [Az Abigél filmváltozatáról.] = Élet és Irodalom 1985. július 19.

1986

1098. *A macskák szerdája*. [Korábbi címe: Szent Bertalan nappala.] (Bemutató a debreceni Csokonai Színházban.)
 ARANY Lajos = Debrecen 1986. október 4. – ARANY Lajos = Hajdú-bihari Napló 1986. december 2. – [BERKES Erzsébet] B. E. = Alföld 1986. 12/112–114. p. – CSIZNER Ildikó = Új Tükör 1986. október 19. – NAGY Ibolya, Cs. = Hajdú-bihari Napló. 1986. október 4. – TÓTH Dénes = Debrecen 1986. október 4. –
 GÁBOR László = Népiújság (Heves) 1987. március 7. – [Név nélkül] = Népiújság (Heves) 1987. január 26.

1099. *Szent Bertalan nappala*. [Későbbi címe: A macskák szerdája.] (Bemutató a Madách Színházban.)
 BARABÁS Tamás = Új Tükör 1986. március 30. – BÉCSY Tamás = Színház 1986. 6/1–4. p. – BERKES Erzsébet = Magyar Nemzet 1986. április 6. – [FÖLDES Anna] f. a. = Nők Lapja 1986. március 29. – FÁBIÁN Gyula = Képes Újság 1986. március 29. – GYERTYÁN Ervin = Népszabadság 1986. március 26. – KOLTAI Tamás = Élet és Irodalom 1986. március 21. és The New Hungarian Quarterly 1986. 103/224–225. p. – KOMLÓS Attila = Reformátusok Lapja 1986. 13/4. p. – MOLNÁR Gabriella = Esti Hírlap 1986. március 20. – MÜLLER Péter, P. = Kritika 1986. 6/43–44. p. – peredi = Izzó 1986. április 24. – RÓNA Katalin = Film Színház Muzsika 1986. március 29. – sebes = Vasárnapi Hírek 1986. február 23. – SZÁNTÓ Gábor = Egyetemi Lapok 1986. április 11. – TAKÁCS István = Népszava 1986. április 2. –
 ZSIGMOND Gyula = Confessio 1987. 1/96–98. p.
1100. *Régimódi történet*. (Színmű.) Bratislava, 1986, LITA. 108 lev.
1101. *Abigel*. [Abigél.] (Übers.: Henriette Engl [Schade]; Engl, Géza.) Berlin, 1986, Neues Leben. 364 p.
1102. *Az a szép, fényes nap*. = Magyar drámaírók XX. század. (Vál.: Nagy Péter, 1–3. köt.) Bp., [1986], Szépirodalmi. 3/909–983. p.
1103. *Csé*. = Öröktűz. (Szerk.: Lukács László, Pomogáts Béla, Rónay László.) Bp., 1986, Vigilia. 146–150. p.
1104. *Debrecen három arca*. = Szülőföldem Magyarország. (Vál.: Erki Edit.) [Bp.], 1986, Kossuth. 278–283. p.
1105. *Az Isten homlokán*. = Élet és Irodalom 1986. 51–52/13. p.
1106. *Kardos György (1918–1985)*. = Kritika 1986. 2/2. p.
1107. *Levél, odaáttra*. = In memoriam Kardos György. (Gondozta: Hegedős Mária, Sebestyén Lajos.) Bp., 1986, Magvető. 115–120. p.
1108. *A macskák szerdája*. (Műsorfűzet, benne az író nő gondolatai a darabról.) Debrecen, 1986, Csokonai Színház. [16] p.
1109. *Szent Bertalan nappala*. = Film Színház Muzsika 1986. március 15.
1110. *Szent Bertalan nappala*. = Színház 1986. 6/Melléklet.
1111. *Szent Bertalan nappala*. = Pesti Műsor 1986. február 17.
1112. *Színképelemzés. Tóth Árpád: Tavasz holdtölte*. = Új Írás 1986. 11/99–102. p.
1113. *Színképelemzés. Tóth Árpád: A vén zsvány*. = Kritika 1986. 7/27–28. p.
1114. [Válasz az Elkötelezettség – 1986 körkérdésre.] = Új Írás 1986. 4/80–81. p.
1115. BLAKE, William: *A csecsemő bánata*. = Klasszikus angol költők. (Vál.: Szenczi Miklós, Kéry László, Vajda Miklós, 1–2. köt.) [Bp.], 1986, Európa. 1/752. p.
1116. JONES, Ernest Charles: *A gyár rabszolgájának dala*. = Klasszikus angol költők. (Vál.: Szenczi Miklós, Kéry László, Vajda Miklós, 1–2. köt.) [Bp.], 1986, Európa. 2/343–345. p.
1117. SHAKESPEARE, William: *Szilvia, mi vagy, ki vagy?* (Dal A két veronai nemesből.) = Klasszikus angol költők. (Vál.: Szenczi Miklós, Kéry László, Vajda Miklós, 1–2. köt.) [Bp.], 1986, Európa. 1/343. p.
1118. THOMPSON, Francis: *A szív*. = Klasszikus angol költők. (Vál.: Szenczi Miklós, Kéry László, Vajda Miklós, 1–2. köt.) [Bp.], 1986, Európa. 2/509–510. p.

1119. ARANY Lajos: „Kettős látással érzekelem Debrecent”. (Szabó Magda útja a holtig hazában.) = Hajdú-bihari Napló 1986. szeptember 30.
1120. barabás: Tv-notesz. [Szabó Magda portréfilmjéről.] = Esti Hírlap 1986. április 24.
1121. BÉLÁDI Miklós: Szabó Magda két regénye. [Az Ókút és a Régimódi történet.] = -: Értékváltozások. Bp., 1986, Magvető. 399–409. p.
1122. DOBOS Marianne: Emberi szókinccsel megközelítve: [Riport.] = -: Világ tenyerén katicabogár. (Riportok művészekkel az állatokról.) Bp., 1986, Natura. 63–68. p.
1123. ÉZSIÁS Erzsébet: Szabó Magda. = -: Mai magyar dráma. Bp., 1986, Kossuth. 69–75. p.
1124. FARAGÓ Vilmos: Arckép – kettős keretben. = Élet és Irodalom 1986. május 2.
1125. HALDIMANN, Eva: Dokumente geistiger Eiszeiten. [A Béla király trilógiáról is.] = Neue Zürcher Zeitung 1986. január 25–26.
1126. havas: Ein Amt für Magda Szabó. = Die Kirche 1986. február 16.
1127. HERMANN István: Nosztalgia-tudatosan. [Szabó Magda drámáiról is.] = -: A hitvitáktól a drámáig. Bp., 1986, Szépirodalmi. 287–303. p.
1128. KABDEBŐ Loránt: Elveszett otthonok. (Beszélgetés Szabó Magdával.) = Alföld 1986. 12/21–31. p.
1129. MELCZER Tibor: Szabó Magda őrtüze. = Új Tükör 1986. május 4.
1130. PONGRÁCZ Zsuzsa: Szabó Magda műhelyében. = Mozgó Képek 1986. 4/19. p.
1131. sebes: Két döntő nap. (Szabó Magda új színműve a Madách Színházban.) = Vasárnapi Hírek 1986. február 23. előtt.
1132. SZILÁGYI Ferenc: Kései tévé. [A Szabó Magda-tévériportról.] = Élet és Irodalom 1986. május 23.
1133. [WEISZ György] W. GY.: Találkozás az írónővel. = Hajdú-bihari Napló 1986. szeptember 29.

1987

1134. *Abigél*. (3. kiad.) Bp., 1987, Móra. 468 p.
1135. *Az ajtó*. Bp., 1987, Magvető. 303 p.
 APÁTI Miklós = Élet és Irodalom 1987. november 6. – FENYŐ István = Népszabadság 1987. december 16. – FÖLDES Anna = Magyar Nemzet 1987. november 16. –
 BAKÓ Endre = Alföld 1988. 10/74–76. p. – CSÓKÁS László = Új Írás 1988. 3/116–118. p. – FARAGÓ Vilmos = Élet és Irodalom 1988. január 15. 1/11. p. – GYÖRFFY Miklós = The New Hungarian Quarterly 1988. 110/179–184. p. – POMOGÁTS Béla = Kortárs 1988. 5/156–158. p. – TÜSKÉS Tibor = Jelenkor 1988. 379–382. p.
 VATAI László = Confessio 1991. 3/68–79. p.
1136. *Az ajtó*. Bp.–Bratislava, 1987, Magvető–Madách. 303 p.
1137. *Freskó*. – *A szemlélők*. Bp., 1987, Szépirodalmi. 459 p.
1138. *Freskó*. – *A szemlélők*. Bp.–Bratislava, 1987, Szépirodalmi–Madách. 459 p.
1139. *Az öregség villogó csúcsein*. Bp., 1987, Magvető–Szépirodalmi. 668 p. /Szabó Magda művei/
 [Dalok Könyve – *Si King*: a 3., 17., 22., 28., 35., 38., 50., 98., 177., 180., 190., 209., 213., 222., 235., 237., 247., 248., 249., 251., 252., 254., 269., 274., 276., 278., 283., 284., 286., 287., 288., 296., 299. és a 303. számú versek 9–48. p.; *Petrarca, Francesco: Poliklétoszt, s ki nagy művész csak élt még...* 49. p.; *Janus Pannonius: Jusztinához* 50. p., *Az áltudósról* 50. p., *János esztergomi érsekhez* 51. p., *Dicsőítő ének a velencei Giacomo Antonio*

- Marcellóhoz 51–66. p.; Racan, Honorat de Bueil: Stancák a visszavonulásról 67–70. p.; Voiture, Vincent: Levél a kegyelmes Condé herceghez 71–72. p.; Berthod: Tolvajvilág a Pont-Neufön 73–76. p.; Regnard, Jean-François: Ötödik levél 77–78. p., M. D...D...sírja 79–80. p.; Rousseau, Jean-Baptiste: A valódi dicsőség 81–84. p.; Voltaire: A fényűzés dicsérete 85–87. p., Newton rendszeréről 87–88. p.; Delille, Jacques: A növények haszna 89–90. p., Az ősz 90–91. p.; Blake, William: A néger kisfiú 92–93. p., Éj 93–95. p., A csecsemő bánata 95. p.; Burns, Robert: Egy egérhez 96–98. p., Egy százsorszéphez 98–100. p.; Moore, Thomas: Csata után 101. p., Ó, lantja hazámnak 102. p.; Keats, John: Mikor Leigh Hunt börtönből szabadult 103. p.; Heine, Heinrich: Szép bölcsője kínjaimnak... 104–105. p., Várj, várj, vad hajós... 105–106. p.; Vigny, Alfred de: A pásztorkalyiba 107–120. p.; Mickiewicz, Adam: Sóhajtás 121. p., A lusta éjjel 122. p.; Tomity Mijat felcsap zsványinak 123–128. p., Tomity Mijat halála 129–135. p.; Poe, Edgar Allan: F...s. O...d-nak 136. p., Csönd 136–137. p.; Tennyson, Alfred: A sas 138. p.; Lermontov, Mihail Jurjevics: Megszülettünk, de mért hogy élünk? 139–140. p.; Whitman, Walt: Láttam Louisiánában egy tölgyfát 141–142. p., Míg gondolatban bebarangoltam 142. p., Elmélkedés 142. p., Amíg átsiklom mindenem 143. p., Elmélkedés 143. p., Trágya 143–146. p., A széles Potomac partján 146–147. p., Az öregség villogó csúcsai 147–148. p., A néhány csepp, mit ismerünk 148. p.; Michel, Louise: Fivéreimhez 149–150. p.; Hardy, Thomas: A költő örök hallgatásra szánja el magát 151. p., Lassan temetjük szívünk álmait 152. p.; Verlaine, Paul: A füleműl 153. p., Diszkíséret 154. p., Brüsszel 155–156. p., Óvatosság 156–157. p., Tájékezés 157–159. p., Hajsza a hűv 159–160. p., Mivel a bárgyúság 160–162. p., Ballada az úgynevezett dekadensek és szimbolistaák védelmében 162–163. p., A „Plume” egy évfolyamának címlapjára 164. p., Tavaszi hangulat 164–165. p., Marie M. asszonyhoz 165–166. p.; Verhaeren, Émile: A teremtő lendület 167–170. p., A teremtés órái 171–172. p.; Rainis, Jānis: Fa a szélben 173. p., Földünket, rézekével 173–174. p., A csöndes éjben 174. p., Őszi fellegek 174. p.; Coşbuç, George: A lidércek 175–179. p., Az est 180–182. p.; Çajupi, Andon: Panaszok 183–186. p.; Brjuszov, Valerij Jakovlevics: Munkásnő 187–188. p.; Beniuc, Mihail: Napló 189–191. p., A Cassiopeia alatt 191–192. p.; Engle, Paul: Ezt mondják a karácsony tartozékai 193–198. p.; Kirkup, James: A magányos madárijesztő 199. p.; Alcoforado, Mariana: Portugál levelek 203–240. p.; D'Urfé, Honoré: Astrée (részlet) 241–246. p.; Scudéry, Madeleine de: A nagy Cyrus (részlet) 247–250. p., Clélie (részlet) 250–253. p.; Cyrano de Bergerac, Savinien: Mulatságos történet vagy utazás a Holdba (részlet) 254–259. p.; Furetière, Antoine: Polgári regény (részlet) 260–266. p.; Marivaux, Pierre de: Marianne élete (részlet) 267–276. p.; Montesquieu, Charles Secondat de: Az inkvizítorokhoz 277–280. p., A kávéházról 281–282. p.; Du Deffand, Marie de Vichy leveleiből 283–285. p.; Geoffrin, Marie-Therèse Rodet leveleiből 286–288. p.; Lespinasse, Julie-Jeanne-Éléonore de leveleiből 289–292. p.; Saint-Pierre, Bernardin de: Pál és Virginia (részlet) 293–298. p., Tanulmány a természetről (részlet) 299–300. p.; Laclous, Choderlos de: Veszedelmes viszonyok (részlet) 301–310. p.; Mirabeau, Gabriel-Honoré-Victor Riqueti de 1789. június 16-i beszédéből (részlet) 311–313. p.; Hajnóczy József vallomása, melyet Budán 1794. december 15-én a vizsgálóbizottság előtt tett 314–315. p.; Verseghy Ferencnek a vizsgálóbizottság előtt tett vallomása 316–319. p.; Verseghy Ferencnek a Kir. Ítéltáblához benyújtott írásbeli vallomása 320–325. p.; Robespierre, Maximilien-François-Isidore Thermidor 8-i beszédéből (részlet) 326–329. p.; Kyd, Thomas: Spanyol tragédia 333–512. p.; Shakespeare, William: A két veronai nemes 513–662. p.]
- TÓTH Béla = Hajdú-bihari Napló 1987. június 9.
1140. Pilátus. [Bp.]–Bukarest, 1987, [Európa]–Kriterion. 237 p.
- KISGYÖRGY Réka = Utunk 1987. június 12.

1141. *Záróvizsga.* [Kocsis Elemér előszavával.] Bp., 1987, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya. 303 p.
 [Elkötelezetten (Válasz egy körkérdésre) 9–10. p.; Az idő doktora: Szent Ágoston 13–33. p.; Fejét felemeli (Szenci Molnár Albertről) 34–46. p.; A nagy hegyen (Apácai Csere János emlékezete) 47–59. p.; A harmadik: Kerényi Frigyes 60–73. p.; Tizenhét levél egy ünnepi koszorúhoz (Emlékezés Jókai Móra) 74–97. p.; Kármán József 101–111. p.; A bús puttonyos (Szentjóni Szabó László) 112–125. p.; Kölcsey Ferenc: Huszt 126–131. p.; Vörösmarty Mihály: A szegény asszony könyve 132–149. p.; Gyulai Pál: Hadnagy uram 150–154. p.; Aranyfűst és sóhajok nélkül 157–161. p.; Maradok a kaptafánál 162–165. p.; Illyés megtörtént velem 166–171. p.; Abigél 172–184. p.; Olvasónaplómból 187–193. p.; Termékeny sivatag 194–203. p.; Debrecen három arca 204–209. p.; A holtig haza: Debrecen 210–228. p.; Koncentrikus körök 231–253. p.; Záróvizsga 254–264. p.; Sorsfordító pillanatok (Beszélgetés Kabdebó Lóránttal) 265–283. p.; A harmadik nekrológ 284–289. p.; Jog, jogrend, karcolatlan igazság 290–301. p.]
 TÓTH Lajos = Reformátusok Lapja 1987. 49/9. p.
1142. *Eine altmodische Geschichte.* [Régimódi történet.] (Übers.: Hennig Paetzke.) Berlin, 1987, Volk und Welt. 498 p.
1143. *Das Fresko.* [Freskó.] (Übers.: Vera Thies, 2. Aufl.) Berlin, 1987, Volk und Welt. 254 p.
1144. *Karnaval.* [Álarcosbál.] (Prev.: Uliä Krumova.) Sofiá, 1987, Izdvo Otečestvo. 190 p.
1145. *Kukonlaulun aikaan.* [Kakasszó.] = Miljoona kilometriä Budapestiin. (Suomentanut: Hannu Launonen.) Porvoo–Helsinki–Juva, [1987], Werner Söderström. 122–150. p.
1146. *Ziua de naștere.* [Születésnap.] (Trad.: E. Moraru.) Kişinéu, 1987, Lit. Artistiké. 211 p.
1147. *Aubade.* = Hajdú-bihari Napló 1987. október 3.
1148. *Angyal.* = Lányok fényben és árnyékban. (Szerk.: Funk Miklós.) [Bp., 1987], Móra. 52–62. p.
1149. *Ha édesedik az ecet.* = Új Tükör 1987. október 4.
1150. *Karácsony.* = Új aranyhárfa. (Szerk.: Tenke Sándor.) Bp., 1987, Református Zsinati Iroda. 56. p.
1151. *Mintha tú menne tenyerébe.* = Sárga ernyő. (Szerk.: Linka Ágnes.) [Bp.], 1987, Móra. 192–193. p.
1152. *Ókiút.* (Részlet.) = Hajdú-bihari Napló 1987. október 3.
1153. *Polett.* [Részlet *Az ajtó* című regényből.] = Új Tükör 1987. május 17.
1154. *Szent Bertalan nappala.* = Rivalda [19]85–[19]86. (Szerk.: Jovánovics Miklós.) Bp., [1987], Magvető. 485–617. p.
1155. *Egy nem motivált útés: a Liliom előképe.* [Mikszáth Kálmán: Az én pohárom.] = Újhold Évkönyv 1987/2. (Szerk.: Lengyel Balázs.) Bp., [1987], Magvető. 320–326. p.
1156. *A félistenek szomorúsága. A Jókai-hagyatékból: Egy történelmi groteszk.* = Újhold Évkönyv 1987/1. (Szerk.: Lengyel Balázs.) Bp., [1987], Magvető. 324–343. p.
1157. *Jövőt mutató elődök.* (Aczél György könyvéről.) = Kortárs 1987. 7/114–117. p.
1158. *A pillanat.* (Emléksorok Pándi Pálról.) = Kritika 1987. 7/31–32. p.
1159. *Színképelemzés. Thury Zoltán: A gyárak.* = Népszabadság 1987. január 24.
1160. *A zárándok-anyja: Kaffka Margit.* = Kritika 1987. 12/19–20. p.
1161. *JANUS PANNONIUS: János esztergomi érsekhez.* = Janus Pannonius összes munkái. (Szerk.: V. Kovács Sándor.) Bp., 1987, Tankönyvkiadó. 239. p.

1162. JANUS PANNONIUS: Justinához. = Janus Pannonius összes munkái. (Szerk.: V. Kovács Sándor.) Bp., 1987, Tankönyvkiadó. 85., 87. p.
1163. SHAKESPEARE, William: A két veronai nemes. (Ford.: Szabó Magda, ut.: Ferencz Győző.) [Bp.], 1987, Európa. 154 p.
1164. BÁLINT Éva, V.: Békés nyugtalanságban. (Szabó Magda köszöntése.) [Interjú.] = Magyar Hírlap 1987. október 5.
1165. BATA Imre: Szabó Magda születésnapjára. (Egy készülő tanulmány szinopszisa.) = Élet és Irodalom 1987. október 2. 40/11. p.
1166. BELOHORSZKY Pál: A magyar romlás virágai. (Szabó Magda: Régimódi történet.) = –: Égő rózsamáglya. Bp., 1987, Szépirodalmi. 521–542. p.
1167. FÖLDES Anna: Emberben mérem a világot. (Születésnapon beszélgetés Szabó Magdával.) = Nők Lapja 1987. szeptember 12. 37/6–7. p.
1168. A Hajdú-Bihar Megyei Tanács Csokonai-díja. [Szabó Magdának ítéltek.] = Magyar Nemzet 1987. október 8.
1169. [HALDIMANN, Eva] E. H.: Zwischen Wirklichkeitsnähe und Eindildungskraft. (Zum 70. Geburtstag der ungarischen Dichterin Magda Szabó.) = Neue Zürcher Zeitung 1987. október 6.
1170. ILLÉS Jenő: Szabó Magda hűsége. = Film Színház Muzsika 1987. október 10.
1171. JUHÁSZ Béla: Kötés és szárnyalás. (Szabó Magda köszöntése.) = Alföld 1987. 10/31–39. p.
1172. KABDEBŐ Lóránt: Vissza az emberig. (Szabó Magda köszöntése.) = Magyar Nemzet 1987. október 5.
1173. Kitüntették Szabó Magdát. = Reformátusok Lapja 1987. 42/1. p.
1174. KOCSIS Elemér: Szabó Magda köszöntése. = Confessio 1987. 4/77–78. p.
1175. KOMLÓS Attila: Két nép, két egyház – Isten kezében. (Beszélgetés Szabó Magdával hollandiai élményeiről.) = Reformátusok Lapja 1987. 27/1. p.
1176. KÓHÁTI Zsolt: Villogó csúcsokon. (Szabó Magda születésnapjára.) = Somogyi Néplap 1987. október 3.
1177. KÓHÁTI Zsolt: Villogó csúcsokon. (Szabó Magda születésnapjára.) = Vas Népe 1987. október 3.
1178. [Köszöntő Szabó Magda születésnapjára.] = Népszabadság 1987. október 5.
1179. Magda Szabó. (Zum 70. Geburtstag der Schriftstellerin.) = Frankfurter Allgemeine Zeitung 1987. október 5.
1180. MIHÁLYFI Márta: Szabó Magda művei külföldön. = Nagyvilág 1987. 10/1564–1565. p.
1181. PETRŐCZI Éva: Antiszületésnap. (Ókútnézőben Szabó Magda születésnapján.) = Új Tükör 1987. október 18.
1182. RÓNAY László: Mondjuk meg – Szabó Magdának. = Népszava 1987. október 5.
1183. RÓNAY László: Vázlat Szobotka Tiborról. [A Megmaradt Szobotkának című kötet kapcsán.] = Alföld 1987. 10/49–53. p.
1184. SERESS Eszter: Szabó Magda. (Min dolgozik a drámaíró?) [Interjú.] = Pesti Műsor 1987. október 7.
1185. SZABÓ Éva: Ókútnézőben. (Szabó Magda születésnapján.) = Rádió és Televízió Újság 1987. október 5.
1186. Szabó Magda Debrecenben. (Az író nő kitüntetése születésnapján.) = Hajdú-bihari Napló 1987. október 3.
1187. Szabó Magda köszöntése. = Hajdú-bihari Napló 1987. október 8.

1188. SZÉKELYHIDI Ágoston: „Debrecent vállalni kell...” (Beszélgetés Szabó Magdával.) = Hajdú-bihari Napló 1987. október 3.
 1189. SZÉKELYHIDI Ágoston: Győzni a védekezésben. (Szabó Magda Debrecene.) = Alföld 1987. 10/39–49. p. és Látóhatár 1987. 12/108–124. p.
 1190. TANDORI Dezső: Megmaradt poétának. (Ceruzasorok Szabó Magdáról.) = Új Tükör 1987. október 4. 40/9. p.
 1191. ZAPPE László: A ragaszkodás írója. (Szabó Magda születésnapján.) = Kritika 1987. 10/7–8. p.

1988

1192. *Álarcosbál*. (6. kiad.) Bp., 1988, Móra. 236 p.
 1193. *Álarcosbál*. (6. kiad.) Bp.–Bratislava, 1988, Móra–Madách. 236 p.
 1194. *Az a szép, fényes nap*. (Bemutató a pécsi Nemzeti Színházban.)
 STUBER Andrea = Új Tükör 1988. november 27.
 1195. *Sziget-kék*. (3. kiad.) Bp., 1988, Móra. 213 p.
 1196. *Staroświecka historia*. [Régimódi történet.] (Przet.: Krystyna Pisarka, wyd. 2.) Warszawa, 1988, PIW. 424 p.
 1197. *Lomtalanítás*. = Rakéta 1988. január 26.
 1198. *Sziget-kék*. (Részlet.) = Kincskereső 1988. 12/39–41. p.
 1199. *Szigliget*. = Szigliget. (Szerk.: Koczogh Ákos.) [Bp., 1988], Képzőművészeti. 25–26. p.
 1200. *Unfall*. = Grimasz 1988. 2/6. p.
 1201. *Végrendelet*. = Utunk 1988. március 4.
 1202. *Bevezető*. [Szobotka Tibor Volt egyszer egy Rádió című kötete elé.] = Új Tükör 1988. március 27.
 1203. *A la recherche – Friderike Rettich nyomában*. = Újhold-Évkönyv 1988/1. (Szerk.: Lengyel Balázs.) Bp., [1988], Magvető. 175–183. p.
 1204. Akik nekünk írnak: Szabó Magda. = Az Én Újságom 1988. 1/5. p.
 1205. b-c. Régimódi történet. (Szabó Magda irodalmi estje az M stúdióban.) = Magyar Szó 1988. október 8.
 1206. *Damals und Heute*. [A Régimódi történet német kiadásáról.] = Sonntag 1988. július 3.
 1207. HAJNAL László Gábor: [Megmaradt Szobotkának.] = -: Üzenet az élőkől. Youngstown, 1988, Katolikus Magyarok Vasárnapja. 67–70. p.
 1208. HALDIMANN, Eva: Ungarisches Mosaik 1987. [Az ajtó című regényről is.] = Neue Zürcher Zeitung 1988. február 13–14.
 1209. HUNYOR Ágnes: Születésnap – új regénnyel. [Az ajtó.] = Éva 1988. 2/40. p.
 1210. KABDEBŐ Lóránt: Vissza az emberig. (A prózaíró Szabó Magda.) = Újhold Évkönyv 1988/1. (Szerk.: Lengyel Balázs.) Bp., [1988], Magvető. 409–425. p.
 1211. LIEBERS, Peter: Ohne Pathos, ohne Tränen. (Interview mit der ungarischen Schriftstellerin Magda Szabó.) = Sonntag 1988. február 28.
 1212. SEDIÁNSZKY János: Szabó Magda az Új Tükör Irodalmi Kávéházban. = Új Tükör 1988. március 27.
 1213. SEDIÁNSZKY János: „Elsodálkoztam, amikor író lettem...” (Szabó Magda az Új Tükör Irodalmi Kávéházban.) [Interjú.] = Új Tükör 1988. május 15.

1214. WALLINGER Endre: Magyar sorsforduló – magyar színpadon. (Szabó Magda történelmi játéka a Kamaraszínházban.) = Dunántúli Napló 1988. november 5.
 1215. [WALLINGER Endre] W. E.: Történelem a jelenkornak. (Bemutató előtt Szabó Magda Az a szép, fényes nap című drámája.) = Dunántúli Napló 1988. október 21.

1989

1216. *Katharinenstraße*. [Katalin utca.] (Übers.: Vera Thies.) Berlin, [1989], Volk und Welt. 216 [2] p.
 1217. *Kreuzsaisz*. = Újhold-Évkönyv 1989/1. (Szerk.: Lengyel Balázs.) Bp., [1989], Magvető. 142–159. p.
 1218. *Arthur úrnője*. [Monológ, lejegyezte: Garai Tamás.] = Képes 7 1989. augusztus 5.
 1219. *Cukor a mézen: Kisforró Zsuzsanna*. = Élet és Irodalom 1989. december 22.
 1220. *Egyházunk szemefénye lett a Kollégium*. [Köszöntő a Debreceni Református Kollégium 450 éves jubileumán.] = Református Egyház 1989. 4/80–81. p.
 1221. „Minden éjszakád a Gecsemané éje lehetett...” [Szent Istvánról; válasz körkérdésre.] = Magyar Nők Lapja 1989. augusztus 19.
 1222. VIGNY, Alfred de: A pásztoralyiba. = A francia romantika költői. (Szerk.: Bárdos László, Pór Judit.) Bp., 1989, Európa. 120–133. p.
 1223. DÁVIDHÁZI Péter: Szabó Magda angliai útinaplója. (Az irodalmi zarándoklat lélektanához.) = Alföld 1989. 5/54–62. p.
 1224. Magda Szabó. (Ed.: Paula Hefti-Küng.) Zürich, 1989, Dändliker Offsetdruck. 94 p.
 1225. VASS Zsuzsa: Új korszak kezdete. (A pécsi évről.) [Szabó Magda Az a szép, fényes nap című darabjának előadásáról is.] = Színház 1989. 8/34. p.

1990

1226. *A pillanat*. (Creusais.) Bp., 1990, Magvető. 315 p.
 [FÖLDES Anna] földes = Magyar Nők Lapja 1990. szeptember 1. – KABDEBÓ Lóránt = Magyar Nemzet 1990. május 19. – KOVÁTS Éva, F. = Népújság (Tolna) 1990. május 23. – LENGYEL Balázs = Kortárs 1990. 9/155–158. p. – TARJÁN Tamás = Népszabadság 1990. szeptember 21. – TÓTH Béla = Hajdú-bihari Napló 1990. június 2. –
 SIMON Zoltán = Alföld 1991. 7/65–68. p. – SZENTESI Zsolt = Kritika 1991. 6/37. p.
 1227. *To Elefaki*. [Az őz.] (Metaph.: Galateia Szaranté.) Athéna, 1990, Esztiasz. 261 p.
 1228. *Stirna*. [Az őz.] (Iš vengru kalbos verte Janina Išganaityte.) Vilnius, 1990, Vyturys. 190 p.
 1229. *Die Tür*. [Az ajtó.] (Übers.: Vera Thies.) Berlin, [1990], Volk und Welt. 277 p.
 1230. Csé. = Szolnok megyei Néplap 1990. május 19.
 1231. *Für Elise*. = Rádió és Televízió Újság 1990. április 9.
 1232. *Kreuzsaisz*. = Körkép [19]90. (Szerk.: Hegedős Mária.) Bp., [1990], Magvető. 299–324. p.

1233. *Megtalált versek az ötvenes évek elejéről.* = Újhold-Évkönyv 1990/2. (Szerk.: Lengyel Balázs.) Bp., [1990], Magvető. 9–14. p.
1234. Mitől félünk? Miben reménykedünk? [Szabó Magda válasza is.] = Vigilia 1990. 12/901–902. p.
1235. *Október.* = Színházi Élet 1990. október 16.
1236. *Pán patája.* (Regényrészlet.) = Magyar Nemzet 1990. március 31.
1237. *A puccs.* [Részlet *A pillanat* című regényből.] = Rakéta 1990. június 19.
1238. BALÁZS Mihály: Szabó Magda: „Két tündér gyereke voltam...” = Forrásvidék 3. Bp., 1990, Tankönyvkiadó. 354–374. p.
1239. BALÁZS Mihály: Szabó Magda – Két tündér gyereke voltam. = Köznevelés 1990. május 18.
1240. NÁDRA Valéria: Rómába számtalan út vezet. (Beszélgetés Szabó Magdával.) = Magyar Nemzet 1990. március 31.
1241. stuber: A mese igazsága. (Szabó Magda *A pillanatról.*) = Esti Hírlap 1990. június 5.
1242. SZABÓ G. László: A Régimódi történet Pozsonyban. = Film Színház Muzsika 1990. április 28.
1243. SZÉKELY Anna: Olykor a lélek is lehunyja a szemét. [Riport.] = Rakéta 1990. június 26.
1244. TISZAI Lajos: Egy délután Abigéllal. (Az ünnepi könyvhéten Szabó Magda Kossuth- és József Attila-díjas íróval találkozhattak szolnoki olvasói.) = Szolnok megyei Néplap 1990. június 9.

1991

1245. *Ókút.* = Hajdú-bihari Napló 1991. július 8.–1991. szeptember 27.
1246. Kármán József: Fanni hagyományai. (Bev.: Szabó Magda.) Bp., [1991], Unikornis. 81 [3] p.
1247. Kereszténynek lenni itt és most. [Szabó Magda válasza is.] = Vigilia 1991. 8/617–618. p.
1248. OCSOVAI Gábor: Az etika nagyasszonya. [Beszélgetés Szabó Magdával Nemes Nagy Ágnesről.] = 168 óra. 1991. szeptember 3.
1249. POZDERKA Judit: (Ki)küldetésben – alattvalói tudattal. (Alföld-találkozók és Szabó Magda-est Erdélyben. [Beszámoló a marosvásárhelyi találkozóról.]) = Hajdú-bihari Napló 1991. szeptember 21.

1992

1250. *A félistenek szomorúsága.* Bp., 1992, Szépirodalmi. 443 p. /Szabó Magda művei/
Lear királyné–Vörösmarty Mihály: A szegény asszony könyve 7–29. p., *Egy viszonyulás variánsai: a Hajnali részegség első változata* 30–39. p., *Tóth Árpád: Tavaszi holdtölte* 40–47. p., *Hommage, két hangra* 48–64. p., *Thury Zoltán: A gyárak* 65–75. p., *Egy nem motivált úts: a Liliom előképe* 76–85. p., *Tóth Árpád: A vén zsidó* 86–95. p., *Cukor a mézen: Kisforró Zsuzsanna* 96–109. p., *Vörösmarty Mihály: A merengőhöz* 110–134. p., *A félistenek szomorúsága – A Jókai-hagyatékából: egy történelmi groteszk* 135–161. p., *Szavak* 165–171. p., *Jog és kötelesség* 172–178. p., *A csekei monológ* 179–187. p., *Ponyva álarcban és a halak némasága* 191–205. p., *Körkép, 1899* 206–216. p., *Régi magyar levelestár* 217–220. p., *Tóth Endre: Oláh Gábor élete* 221–234. p., *A zarándokánya: Kaffka Margit* 235–241. p., *Színház* 245–252. p., *Regulus rózsái* 253–262. p., *Az ifjú Némeri, avagy az*

- eltűnt magyar színjátszás nyomában 263–274. p., Nagytotál 275–281. p., Vértanú, rabbi, hipnotizőr – tallózás a millennium műsoraiban 282–288. p., Kedves háromkirályok 289–294. p., A hígulás tragikomédiája 295–301. p., Tell redivivus a bécsi Burgtheaterben 302–310. p., Majd jön valaki és kiássa – mondta a professzor 311–319. p., Á la recherche – Friderike Rettich nyomában 323–334. p., Az isten homlokán 335–345. p., A macskák szerdája I–II. 346–378. p., A vizibornyú 379–386. p., Vendég, almával 387–401. p., Egy regény keletkezéstörténete: a Creusais 402–437. p.]
- BÁN Zoltán András = Holmi 1992. 10/1479–1482. p. – BOHÁR András = Élet és Irodalom 1992. 38/11. p. – KABDEBŐ Lóránt = Vigilia 1992. 9/714. p. – ISZLAI Zoltán = Magyar Napló 1993. 12/39. p. – KOMÁROMI Gabriella = Somogy 1993. 4/22–26. p.
1251. *Hinter der Tür.* [Az ajtó.] (Übers.: Hans-Henning Paetzke.) Frankfurt am Main, 1992, Insel Verlag. 302 p.
1252. *Excerpta.* (Részletek a Régimódi történet című tévéjátékból.) = Alföld 1992. 10/21–35. p.
1253. *És mégis mozog a föld.* [A magyarságtudatról.] = Magyar Hírlap 1992. 302/10. p.
1254. *A hagyaték. Vörösmarty Mihály: Délsziget.* = Tekintet 1992. 4/83–87. p.
1255. *Száz éve született Kosáryné Réz Lola.* = Magyar Nemzet 1992. december 8.
1256. BARÁNSZKY László: Szabó Magdához. = Alföld 1992. 10/15. p.
1257. DOBOS Marianne: Szabó Magda történetei a képernyőn. [Beszélgetés Zsurzs Évával.] = Alföld 1992. 10/16–20. p.
1258. Életműdíj. (A Getz Corporation magyar írói életműdíját kapta.) = Élet és Irodalom 1992. június 19.
1259. FERENCZI László: „Szilfán halat”. (Szabó Magda verseiről.) = Alföld 1992. 10/36–37. p.
1260. GÖRGEY Gábor: Szabó Magda mondatai. = Alföld 1992. 10/5–6. p.
1261. HALDIMANN, Eva: Egy huszadik századi Creusa. (Ford.: V. Horváth Károly.) = Alföld 1992. 10/60–62. p.
1262. KABDEBŐ Lóránt: Mértékegysége: az emberi méltóság. = Alföld 1992. 10/63–76. p.
1263. [KABDEBŐ Lóránt] K. L.: „Számomra kenyér meg víz az irodalom.” (Beszélgetés Szabó Magdával.) = Magyar Hírlap 1992. június 6.
1264. KERÉNYI Magda: Egy pillanat és több évezred. = Alföld 1992. 10/56–60. p.
1265. KOVÁCS Sándor Iván: Szabó Magda, a színképelemzés mestere. = Alföld 1992. 10/44–51. p.
1266. KOVÁCS Sándor Iván: Szabó Magda „színképelemzései”. = Magyar Hírlap 1992. július 27.
1267. LAKATOS István: Valami a képzeletről. = Alföld 1992. 10/13–14. p.
1268. LÁSZLÓFFY Csaba: Mit kíván az élet? (Szabó Magda budai otthonában.) [Interjú.] = Családi Tükör 1992. 7/13. p.
1269. Laudáció. [A Getz Corporation életműdíjának átadásakor.] = Alföld 1992. 10/3–4. p.
1270. LENGYEL Balázs: Szabó Magda köszöntése. = Magyar Hírlap 1992. 234/15. p.
1271. MONOSZLÓY Dezső: Búcsú. (Magdának, mielőtt odaérnénk.) = Alföld 1992. 10/14. p.
1272. POMOGÁTS Béla: Szigorúság és szeretet. (Szabó Magda két regényéről.) = Alföld 1992. 10/51–55. p.

1273. POZDERKA Judit: Egyre nagyobb a főnről belátható terület. (Születésnap találkozása az egykor elvándorolt, de mindig visszatérő írónővel.) = Hajdú-bihari Napló 1992. október 3.
1274. RÓNAY László: A modern esszé lehetőségei. (A félistenek szomorúsága margójára.) = Alföld 1992. 10/38–43. p.
1275. SAFFER Veronika: Adalék Szabó Magda Mondják meg Zsófikának című regényének feldolgozásához az általános iskolák 8 osztályába. = Misao/Gondolat 1992. szeptember 7.
1276. SIMON Zoltán: Az életmű centruma. = Alföld 1992. 10/10–13. p.
1277. SZÉKELY Anna: A szellem megtanul válogatni. (Találkozás Szabó Magdával.) [Interjú.] = Új Magyarország 1992. június 25.
1278. TÓBIÁS Áron: Szabó Magda őszikéi. [Interjú.] = Magyar Nemzet 1992. június 6.
1279. VÁRHELYI Ilona = A kavics csobbanása. (Szabó Magda születésnapjára.) = Alföld 1992. 10/6–10. p.
1280. ZAPPE László: Meg kell írnom a Für Elisét. [Interjú.] = Népszabadság 1992. június 13.

1993

1281. *Mondják meg Zsófikának*. Bp., 1993, Móra. 218. p.
1282. *Hinter der Tür*. [Az ajtó.] (Übers.: Hans-Henning Paetzke, 2. Aufl.) [Frankfurt am Main, 1993], Insel Verlag. 302. p.
1283. *Muhmi*. (Übers.: Mirza von Schüching.) = *Liebe*. (Auswahl: István Bart.) [Bp., 1993], Corvina. 273–287. p.
1284. *Zemknięte drzwi*. [Az ajtó.] (Przeł.: Krystyna Pisarska.) Warszawa, 1993, PIW. 235 p.
1285. *Az atonalitás harmóniája Vörösmarty művészetében*. = *Irodalomtörténet* 1993. 1–2/66–101. p.
1286. *Ecce homo Hungarus. Vörösmarty Mihály: A hős sírja*. = *Kortárs* 1993. 12/70–75. p.
1287. *Színképelemzés. Vörösmarty Mihály: Szép Ilonka*. = *Irodalomtörténet* 1993. 3/398–419. p.
1288. *Üzenet Tokajba*. = *Korforduló*. (Az 1992. évi Tokaji Írótábor tanácskozása, szerk.: Zimonyi Zoltán.) Miskolc, 1993, Tokaji Írótábor Egyesület. 108. p.
1289. ARANY Lajos: Önálló életre kelt a „könnyező szobor”. (Amikor nem tud megbirkózni a drámai műnem a híres epikai alapanyaggal.) [A Fanni hagyományai debreceni bemutatójáról.] = Hajdú-bihari Napló 1993. szeptember 21.
1290. GAHSE, Zsuzsanna: Hohe Schule. [Szabó Magdáról is.] = *Börsenblatt* 1993. augusztus 31.
1291. KABDEBŐ Lóránt: Heroines, of self-salvation. (The novels of Magda Szabó.) = *The New Hungarian Quarterly* 1993. 130/14–23. p.
1292. KISS László: „Akit ez a város polgárává fogadott...” (Szabó Magda az ő Debrecenjéről.) = *Mai Nap* 1993. március 6.
1293. *Változott-e a magyar irodalom és kultúra helyzete 1990 után*. [Szabó Magda válasza is.] = *Magyar Hírlap* 1993. 189/mell.

1294. [VITÉZ Ferenc] V. F.: A tiszta érzelmeiben lázadó ember. (Bemutatták a Fanni hagyományai című színművet a Kölcseyben.) = Hajdú-bihari Napló 1993. szeptember 17.

1994

1295. *Az a szép, fényes nap.* Bp., 1994, Magvető. 637 p. /Szabó Magda művei/
[Régimódi történet 5–110. p., *Kiáltás, város!* 111–177. p., *A macskák szerdája.* (Szent Bertalan nappala.) 179–272. p., *Fanni hagyományai* 275–333. p., *Az a szép, fényes nap* 335–396. p., *Béla király* (Trilógia.) 398–637. p.]
1296. *The door.* [Az ajtó.] (Trans.: Draughon, Stephan.) Boulder, USA 1994, Columbia University Press. 318 p.
1297. *Adalék az Ottlikáshoz: Ludány.* = Holmi, 1994. 6/855–860. p.
1298. *Babits Mihály: Anyám nagybátyja, régi pap.* (Színképelemzés.) = Holmi 1994. 4/573–575. p.
1299. *Biedermeier hördülés.* (Színképelemzés. – Vörösmarty Mihály: Késő vágy.) = Magyar Napló 1994. 15/33–34. p.
1300. *A harmadik gyűrű.* = Európai Utas 1994. 4/73–78. p.
1301. *A legutolsó bordal: „A vén cigány.”* (Színképelemzés.) = Holmi, 1994. 12/1747–1755. p.
1302. *A póre élet.* (Lakatos István: Paradicsomkert.) = Holmi 1994. 2/287–291. p.
1303. *Tengerek a cseppben.* (Szép Ernő: A szökőkút. Kék üveggömb. Színképelemzés.) = Holmi 1994. 10/1408–1412. p.
1304. GALSWORDY, John: *A Forsyte-Saga.* [A fordítás Szobotka Tiborral közösen készült.] (1–2. köt.) Bp., 1994, Magyar Könyvklub. 414 + 656 p.
1305. GALSWORDY, John: *Modern komédia.* [A fordítás Szobotka Tiborral közösen készült.] (1–2. köt.) Bp., 1994, Magyar Könyvklub. 664 + 376 p.
1306. *Kicsoda Szabó Magda?* [Interjú.] = Lyukasóra 1994. 12/melléklet.

1995

1307. *Ekhnátom arcai.* (Elhangzott az Írók Boltjában 1995. május 27-én, Nemes Nagy Ágnes Összegyűjtött versei bemutatóján.) = Élet és Irodalom 1995. június 2.
1308. *A magyar statika verse.* (Szép Ernő: Tiszapart. Színképelemzés.) = Holmi 1995. 3/345–347. p.
1309. *Szép Ernő és az első világháború.* = Holmi 1995. 3/337–345. p.
1310. *Színképelemzés.* (Móra Ferenc: Jelentés a szegedi tanyákról.) = Magyar Napló 1995. 8/19–20. p.
1311. BÁNYAI Gábor-KÁROLY Márta: *Ne félj!* (Beszélgetés Szabó Magda íróval.) = Respublika 1995. 15/40–43. p.
1312. DOBOS Marianne: *Emberi szókinccsel megközelítve.* [Riport.] = -: Isten tenyerén. Bp., 1995, Literátor Kiadó, 81–86. p.
1313. OSZTOVITS Ágnes: *A naponta megújuló boldogság.* (Szabó Magda az olvasás örömről, az újrafelfedezett Vörösmartyról, Zách Kláráról és a Für Eliséről.) = Magyar Nemzet 1995. február 25.

1314. (takács): Szabó Magda: Az a szép, fényes nap című drámájának rádiójáték-változatáról. = Új Magyarország 1995. december 30.
1315. TEGYI Enikő: Erős tüdő, teherbíró szív kell. (Beszélgetés Szabó Magdával.) = Népszabadság/Könyvszemle 1995. november 11.

1996

1316. *A lepke logikája*. Bp., 1996, Argumentum. 199 p.
[*Hommage 5. p.*, *Az atonalitás harmóniája Vörösmarty művészetében 7–38. p.*, *Lear királyné: A szegény asszony könyve 39–58. p.*, *Az álmodott szerepcsere: A haldokló leány 59–64. p.*, *A képzeletbeli büntetés: A hű szerető 65–70. p.*, *Triglif: Magyar költőportrék 71–88. p.*, *A törhetetlen töredék: A Délsziget 89–96. p.*, *Ecce homo Hungarus: A hős sírja 97–107. p.*, *A lepke logikája: Szép Ilonka 108–126. p.*, *Nemzeti énekünk: a Szózat 127–150. p.*, *Biedermeier hördülés: Késő vágy 151–156. p.*, *A büntudatos parainesis: A merengőhöz 157–178. p.*, *A legutolsó bordal: A vén cigány 179–199. p.*]
[OSZTOVITS Ágnes] = Magyar Nemzet 1996. június 3. – R. ZS. = Esti Hírlap 1996. augusztus 2.
1317. *Sziget-kék*. (4. kiad.) Bp., 1996, Móra. 155 p.
1318. *Szüret*. [Bp., 1996, Tri kolor–Intermix Kiadó.] 286 p.
[*A holtig haza: Debrecen 5–26. p.*, *A vendég 27–50. p.*, *Tizenkét levél egy ünnepi koszorúhoz 51–79. p.*, *Szüret 80–88. p.*, *Nenő 89–103. p.*, *Kiáltás, város 104–189. p.*, *Záróvizsga 190–202. p.*, *A vidéki lány 203–217. p.*, *Sohasem 218–219. p.*, *Fa 220–224. p.*, *Lomtalanítás 225–242. p.*, *Pastorale 243–253. p.*, *Az idő doktora Szent Ágoston 254–278. p.*, *A harmadik nekrológ 279–285. p.*]
NÁDRA Valéria = Élet és Irodalom 1996. július 26.
1319. *Bárány*. = Hét évszázad magyar költői. (Szerk.: Kovács Sándor Iván, Lakatos István.) Békéscsaba, 1996, Tevan. 1916–1917. p.
1320. *A felismerés visszaránt*. = Hét évszázad magyar költői. (Szerk.: Kovács Sándor Iván, Lakatos István.) Békéscsaba, 1996, Tevan. 1918. p.
1321. *A fiatal költőknek*. = Hét évszázad magyar költői. (Szerk.: Kovács Sándor Iván, Lakatos István.) Békéscsaba, 1996, Tevan. 1919. p.
1322. *Fű*. = Hét évszázad magyar költői. (Szerk.: Kovács Sándor Iván, Lakatos István.) Békéscsaba, 1996, Tevan. 1920–1921. p.
1323. *Ha édesedik az ecet*. = Hét évszázad magyar költői. (Szerk.: Kovács Sándor Iván, Lakatos István.) Békéscsaba, 1996, Tevan. 1917. p.
1324. *Az ikszedik epodosz*. = Hét évszázad magyar költői. (Szerk.: Kovács Sándor Iván, Lakatos István.) Békéscsaba, 1996, Tevan. 1915. p.
1325. *Kihűlő szemmel, mint a holt*. = Hét évszázad magyar költői. (Szerk.: Kovács Sándor Iván, Lakatos István.) Békéscsaba, 1996, Tevan. 1918. p.
1326. *Koponyát, násfát, korcsolyákat*. = Hét évszázad magyar költői. (Szerk.: Kovács Sándor Iván, Lakatos István.) Békéscsaba, 1996, Tevan. 1915–1916. p.
1327. *Neszek*. = Hét évszázad magyar költői. (Szerk.: Kovács Sándor Iván, Lakatos István.) Békéscsaba, 1996, Tevan. 1921. p.
1328. *Philippi*. = Hét évszázad magyar költői. (Szerk.: Kovács Sándor Iván, Lakatos István.) Békéscsaba, 1996, Tevan. 1918. p.
1329. *Sohasem*. = Hét évszázad magyar költői. (Szerk.: Kovács Sándor Iván, Lakatos István.) Békéscsaba, 1996, Tevan. 1916. p.

1330. *Stock im Eisen*. (Részlet.) = Hét évszázad magyar költői. (Szerk.: Kovács Sándor Iván, Lakatos István.) Békéscsaba, 1996, Tevan. 1922. p.
1331. *Szörnyeteg*. = Hét évszázad magyar költői. (Szerk.: Kovács Sándor Iván, Lakatos István.) Békéscsaba, 1996, Tevan. 1919–1920. p.
1332. *Az utódokhoz*. = Hét évszázad magyar költői. (Szerk.: Kovács Sándor Iván, Lakatos István.) Békéscsaba, 1996, Tevan. 1914–1915. p.
1333. *Utolsó levél*. = Hét évszázad magyar költői. (Szerk.: Kovács Sándor Iván, Lakatos István.) Békéscsaba, 1996, Tevan. 1914. p.
1334. *Vagy üldöző, vagy üldözött*. = Hét évszázad magyar költői. (Szerk.: Kovács Sándor Iván, Lakatos István.) Békéscsaba, 1996, Tevan. 1913–1914. p.
1335. *Végrendelet*. [Részlet az *Aubade*-ből.] = Hét évszázad magyar költői. (Szerk.: Kovács Sándor Iván, Lakatos István.) Békéscsaba, 1996, Tevan. 1922. p.
1336. *Adalék az Ottlíkiáshoz: Ludány*. = Ottlik. (Emlékkönyv, szerk.: Kelecsényi László.) Bp., 1996, Pesti Szalon. 435–445. p.
1337. *A Biblia képernyőn*. (Tisztelet az üdvtörténetnek.) = Horizont 1996. 10–12/7–9. p.
1338. *Egy kritikus veszedelmes nézetei*. = Magyar Napló 1996. 5–6/50–51. p.
1339. *Ekhnátom arcai*. (Elhangzott az Írók Boltjában 1995. május 27–én, Nemes Nagy Ágnes Összegyűjtött versei bemutatóján.) = Erkölc és rémület között. (Szerk.: Lengyel Balázs, Domokos Mátyás.) [Bp., 1996], Nap Kiadó. 338–341. p.
1340. *Elveszett a bíránycájája*. = Népszabadság 1996. december 24.
1341. *Gyulai Pál: Szüreten*. (Színképelemzés.) = Holmi 1996. 12/1709–1713. p.
1342. *Krisztus urunknak áldott születésén...* = Magyar Hírlap 1996. december 24.
1343. *Mi az, Öreg, elmentél?* [Mándy Ivánról.] = Holmi 1996. 4/483–485. p.
1344. *Nemzeti énekünk: a „Szózat”*. = Holmi 1996. 1/20–32. p.
1345. *Őszeni*. [Részlet *A hattűyű koronája* című önéletrajzból.] = Kortárs 1996. 12/27–31. p.
1346. *A Szent Anna harangja*. = Debreceni Katolikus Figyelő 1996. 2/10. p.
1347. *Sztélé*. [Vallomás Nemes Nagy Ágnesről.] = Orpheus 1996. 1/40–46. p.
1348. *Sztélé*. [Vallomás Nemes Nagy Ágnesről.] = Erkölc és rémület között. (Szerk.: Lengyel Balázs, Domokos Mátyás.) [Bp., 1996], Nap Kiadó. 161–168. p.
1349. [Az *Az a szép, fényes nap* című dráma televízióváltozatáról.] = Új Magyarország 1996. augusztus 17.
1350. [BOD Péter] B. P.: Ékesszóló elődök szép szavú utóda. [A rendező és az író az *Az a szép, fényes nap* című drámáról.] = Békés megyei Nap 1996. október 5.
1351. BOD Péter: Három nemzedék emberfeletti feladata. (Szabó Magda darabjának bemutatója a Jókai Színházban.) = Békés megyei Nap 1996. október 5.
1352. [BOD Péter] B. P.: Szabó Magda Békéscsabán. = Békés megyei Nap 1996. október 2.
1353. BODA István: Miként Mikes Zágont. [Szabó Magda televíziós beszélgetéséről is.] = Hajdú-bihari Napló 1996. január 31.
1354. DOBOS, Marianne: O čem si čtou v Mad'arsku. (A szerző könyvét és Szabó Magdát bemutatja, az interjút fordította: Hanna Pražaková.) = Amicus (Prága) 1996. 4/9–11. p.
1355. GARAI: Szemlélődés. [A készülő tv-filmről.] = Kurír 1996. szeptember 1.
1356. GYÓRI Margit: Apa, én büszke vagyok rád. [Szabó Magda nyilatkozata is.] = Kiskegyed 1996. június 25.
1357. JOLSVAI András: Egy ünnep változásai. [Interjú.] = 168 óra 1996. március 12.

1358. K. A.: Keresztelő előtt. [A békéscsabai bemutatóról.] = Új Magyarország 1996. október 26.
1359. KABDEBÓ Lóránt: Az önmegmentés hősnői. (A regényíró Szabó Magda útja a Németh László-i modelltől a posztmodern ihletig.) = -: Vers és próza a modernség második szakaszában. Bp., 1996. Argumentum. 287–297. p.
1360. KASSOVITZ László: Hítet cseréltünk. [Interjú.] = Film Színház Muzsika 1996. 11/16. p.
1361. L. P.: Szabó Magda szókimondása. = Pesti Riport 1996. április 30.
1362. L. ZS.: Láttuk, hallottuk. [A hattýú koronája című portréfilmről.] = TVR-hét 1996. szeptember 16–22.
1363. MÁNDLI Zsuzsa: „A boldogság a katasztrófák üzemzavara.” [Interjú.] = Képes Európa 1996. június 12.
1364. MEZEY Emóke: A hattýú koronája. [A Szabó Magda-portréfilmről.] = Rádió és Televízió Újság 1996. augusztus 19–25.
1365. NAGY Ibolya, Cs.: A holtig haza: Debrecen. (A Nap vendége: Szabó Magda.) [Interjú.] = Hajdú-bihari Nap 1996. január 29.
1366. NIEDZIELSKY Katalin: Hazahozta az életművét. (Békéscsabai találkozás Szabó Magda írónővel.) = Békés megyei Hírlap 1996. október 12–13.
1367. NIEDZIELSKY Katalin: Istentől megáldott, hasznos ünnepe! [Karácsonyi interjú.] = Békés megyei Hírlap 1996. december 24–26.
1368. NIEDZIELSKY Katalin: Tükröt tart ez a „fényes nap”. [A darabról és az előadásról.] = Békés megyei Hírlap 1996. október 8.
1369. NIEDZIELSKY Katalin: Végtelenül időszerű ez a dráma. (Nyitány a Jókai Színházban Szabó Magda történelmi játékával.) = Békés megyei Hírlap 1996. október 3.
1370. ÓLBEI Lívia: A hattýú koronája: önarckép Szabó Magdáról. = Vas Népe 1996. augusztus 21.
1371. R. B.: Az a szép, fényes nap... [A rádiójáték-változatról.] = 24 óra 1996. január 6.
1372. RIGÓ Béla: Szabó Magda: Abigél. = -: Ötven nagyon fontos „gyerekkönyv”. Bp., 1996, Lord–Maecenas. 242–246. p.
1373. R. ZS.: Szuperkoncert, szuperviták. [Szabó Magda véleménye is.] = Esti Hírlap 1996. július 29.
1374. S. E.: Először kelnek életre Szabó Magda szemlélői. [A készülő tv-filmről.] = Blikk 1996. június 6.
1375. SASS Ervin: Évadnyitás a békéscsabai Jókai Színházban. [Szabó Magda Az a szép, fényes nap című darabjával.] = Magyar Hírlap 1996. október 28.
1376. szádeczky: Nem elég csak szemlélni hazánkat! [Villámriport Szabó Magdával a készülő tv-filmről.] = Színes Rádió és Televízió Újság 1996. július 1–7.
1377. [SZENDI HORVÁTH Éva] szendi: Rolandot megéri a budapesti szellő fuvallata. (Film készült Szabó Magda Szemlélők című regényéből.) = Zalai Hírlap 1996. aug. 21.
1378. SZENDI HORVÁTH Éva: Mitől reménytelen egy szerelem? (Film Szabó Magda regényéből.) = Esti Hírlap 1996. augusztus 27.
1379. Színház a várban. (Ma: Az a szép, fényes nap.) = Déli Hírlap 1996. augusztus 9.
1380. sziszi: Víg-sikk. [Víg-színházi viseletek, Szabó Magda is.] = Mai Nap 1996. szeptember 29.
1381. Születésnap tervek. = Hajdú-bihari Napló 1996. november 21.
1382. VARGA Lajos Márton: Nyugalommal várom, ami még jut. [Interjú.] = Népszabadság 1996. szeptember 14.
1383. VÁRKONYI Annamária: Mi újság? Szabó Magda. [Telefonriport.] = Mai Nap 1996. júl. 9.

1384. VÉRTESSY Sándor: „A boldogság a katasztrófák áramszünete.” [Interjú.] = Hajdú-bihari Napló 1996. május 3.

1997

1385. *Álarcosbál*. Bp., 1997, Unikornis Kiadó. 238 p.
1386. *Apokrif*. = Holmi 1997. 2/172–177. p.
1387. *Ezüstgolyó*. = Körkép [19]97. (Szerk.: Körmendy Zsuzsanna.) Bp., [1997], Magvető. 131–137. p.
1388. *Formátlanul*. = Magyar költők antológiája. (Öáll.: S. Sárdi Margit, Tóth László.) Bp., 1997, Enciklopédia Kiadó. 183–184. p.
1389. *A madár fiaihoz*. (Újhold-beli barátainnak.) = Az Újhold-kör költészete. (Szerk.: Csűrös Miklós.) Bp., 1997, Magyar Írószövetség–Belvárosi Kiadó. 75–76. p.
1390. *Az özvegyek ebédje*. = Holmi 1997. 5/608–614. p.
1391. *Philippi*. = Az Újhold-kör költészete. (Szerk.: Csűrös Miklós.) Bp., 1997, Magyar Írószövetség–Belvárosi Kiadó. 74–75. p.
1392. *Szilfán halat*. = Magyar költők antológiája. (Öáll.: S. Sárdi Margit, Tóth László.) Bp., 1997, Enciklopédia Kiadó. 184. p.
1393. *Útravaló*. = Az Újhold-kör költészete. (Szerk.: Csűrös Miklós.) Bp., 1997, Magyar Írószövetség–Belvárosi Kiadó. 74. p.
1394. *Mi az, Öreg, elmentél?* = A pálya szélén. (In memoriam Mátyás Iván. Vál.: Domokos Mátyás, Lengyel Balázs.) [Bp., 1997], Nap Kiadó. 328–331. p.
1395. [BALOGH Judit, P.] P. B. J.: Elkészült az új Szabó Magda-dráma. = Hajdú-bihari Napló 1997. április 11.
1396. BARABÁS Tamás: Mondjátok meg Szabó Magdának... = Pesti Műsor 1997. márc. 6–12.
1397. Dráma Debrecennek. [Az új *Béla király* című darabról.] = Hajdú-bihari Napló 1997. február 20.
1398. ESTERHÁZY Péter: 1 könyv. (Az Ókútról.) = Élet és Irodalom 1997. május 30.
1399. K. T.: Az a szép, fényes nap. = Színes Rádió és Televízió Újság 1997. március 24–30.
1400. KASSOVITZ László: Kereszténység hitből vagy érdekből. [Az *Az a szép, fényes nap* című drámáról.] = Világlap 1997. 1/19. p.
1401. LAKATOS István: Öt évtized leveleiből. [Szabó Magda levelei is.] = Kortárs 1997. 4/77–88. p.
1402. LAKATOS István: Születésnapra. (Évtizedek leveleiből, dokumentumaiból.) [Levélváltás Szabó Magdával is.] = Magyar Napló 1997. 5–6/56–57. p.
1403. NAGY Ágnes: Nemes lelkek, ha találkoznak. [Szabó Magda és a macskák.] = A macska 1997. 3/4–5. p.
1404. Ne hagyjátok a könyvet! (Díjkiosztó ünnepség Szabó Magdával.) = Hajdú-bihari Napló 1997. június 2.
1405. Olvasópróba Szabó Magda jelenlétében. = Hajdú-bihari Napló 1997. május 22.
1406. Szabó Magda díjait a Főnix és az Ady-ák kapta. = Hajdú-bihari Napló 1997. márc. 24.
1407. A végleges cím. [A IV. Béláról készült új darabé: „És ha mégis, Uram?”] = Hajdú-bihari Napló 1997. június 9.
1408. „Majd ha megfutottam útjaimat.” (Szabó Magda köszöntésére.) [Szerk.: Kovács Sándor Iván.] Bp., 1997, Magyar Írószövetség–Belvárosi Kiadó. [Megjelenés előtt.]
1409. „Ne félj!” (Beszélgetések Szabó Magdával, szerk.: Pozderka Judit.) Debrecen, 1997. Csokonai. [Megjelenés előtt.]

A, Á

Ábel Péter 76, 225
Ablonczy László 820
Ábrán László 587
Aczél György 1157
Aczél Tamás 77
Ádám Sándor 1008, 1014
Adriaansen, G. J. 119
Adalbert, Clemens 408
Ágoston, Szent 893, 1141, 1318
Ahmatova, Anna 88, 89, 165, 243, 296, 297
Aho, Otto 416
Ajame, Pierre 107
Ajkay Jenő 214
Akszonov, Vaszilij Pavlovics 235
Albert Mária 788, 932
Albert Pál 279, 313, 356, 465
Alcoforado, Mariana 132, 1139
Álföldy Jenő 776
Allen, Morse 119
Almási Miklós 993
Alvarez, A. 421
András Sándor 119
Andritsch, Johann 408
Antal Gábor 107, 354, 587
Antoniewicz Roland 933
Antwerpen, P. van 226, 472
Apáczai Csere János 664, 1141
Apáti Miklós 587, 880, 953, 1134
Apostol András 590
Áprily Lajos 896
Arany Lajos 1098, 1119, 1289
Arnothy, Christine 119
Arumă, Horia 618
Aszódi Éva, T. 690
Atanaszova, Nikolina 287

B

Babits Mihály 1298
Baboš, Beatrièe 418
Bajai Ferenc 193, 407

Bajai István 705
Bajomi Lázár Endre 266
Bakó Endre 790, 1135
Balázs Ádám 667
Balázs Mihály 453, 1239
Balázs-Piri Krisztina 1015
Bálint Éva, V. 1164
Balogh Elemér 467, 522, 340
Balogh Géza 577
Balogh Judit, P. 1395
Bán Zoltán András 1250
Bányai Gábor 587, 646, 668, 993, 1048, 1311
Barabás Tamás 763, 1099, 1396
Baránszky László 1256
Barát Endre 313
Bárdos László 1222
Bárdos Pál 707
Barta András 390, 584, 709, 880, 953, 993
Barta Antal 603
Bartha Tibor 792
Basile, Jean 119
Bata Imre 279, 496, 731, 762, 878, 1165
Batári Gyula 624
Bátki Mihály 523
Batta Alfréd 302, 303
Baudelaire, Charles 298, 299, 300, 301
Beaumarchais, Pierre August de 244
Becher, H. S. J. 119
Beckmann, Heinz 107, 119, 279, 408
Becsei Péter 958
Bécsy Tamás 709, 979, 1099
Behrend, Dorothea 793
Beke Ödön 133
Béládi Miklós 19, 26, 107, 1002, 1121
Belohorszky Pál 707, 994, 1166
Belza, Szvjatoszlav 897, 898, 934
Bemis, Robert 119
Bencze Katalin 794
Benda Kálmán 909
Beniuc, Mihail 1139
Benedek István 313, 590

- Benedek Marcell 1
 Benedek Miklós 151, 763, 818, 913
 Benkó Tibor 709
 Bényei József 408, 530, 532, 534, 535
 Bercher, M. Louise 119
 Berencz János 108
 Berényi György 151
 Bergamo, Ralph 119
 Berggren, Kerstin 408
 Berkes Erzsébet 587, 994, 1023, 1098, 1099
 Bernáth László 109, 134, 522, 683, 857, 858, 913
 Berthier, Pierre 408
 Berthod 1139
 Bessenyei György 107, 108, 119, 135, 193
 Bethlen Katalin 9
 Bezzubova, Fjokla Ignatyevna 80, 82, 83, 87, 90, 91
 Bibikov, Konsztjantün Antonovücs 1027
 Birbamer, Alfred 313, 408
 Biro, Adam 279
 Martin Bischoff 1043
 Blake, William 718, 729, 730, 1115, 1139
 Blanc, Aimé 408
 Blanc, Robert 108
 Bloch, Michel Jean 119
 Bod Péter 1350, 1351, 1352
 Boda István 151, 980, 1353
 Boda Miklós 407
 Bodnár György 111
 Bodnár Mihály 1048
 Bohár András 1142
 Bogáti Péter 119, 683
 Bóka László 120
 Bokor László 120
 Boldizsár Iván 775
 Bondy, Barbara 279
 Bongarzoni, Oretta 119
 Bonness, Hanna 107
 Bor Ambrus 335
 Borbély Sándor 32, 1004
 Borch, Alhand von der 119, 147, 279
 Boris, János 773
 Bors Edit 763
 Borsi D. József 52
 Bottyán János 493, 669, 981
 Bozsán Eta 953
 Bourgeois, Michel 408
 Bozóky Éva 225, 279, 313, 336, 408, 533, 764, 823
 Brandstetter, Alois 1053
 Brien, Jeremy 147
 Brjusov, Valerij Jakovlevics 1139
 Brimitzer, Carl 313
 Brion, Marcel 119
 Brückner, Christine 313, 408
 Bulla Károly 683, 696
 Bullough, Geoffrey 147
 Burns, Robert 166, 1139
 Buschmann, Jörg 1043
 C
 Çajupi, Andon 1139
 Cenver, Bill 119
 Chalon, Jean 267
 Chmel, Rudolf 594
 Chocilowski, Jerzy 107
 Coffin, Emily 119
 Cobuc, George 1139
 Cygielska-Guttman, Elizbieta 961
 Cyrano de Bergerac, Savinien 245, 1139
 Czére Béla 683, 733
 Czibor János 151
 Czinczár, Iosif 414
 Cs
 Csáki Judit 918
 Csala Károly 151
 Csanád Béla 584
 Csanádi Imre 627
 Császár István 994
 Csatár Imre 670
 Csatlós, János 419, 448, 471, 960
 Cseh Jánosné 279
 Cserje Zsuzsa 820
 Csertői Oszkár 119, 193
 Csetri Lajos 543, 590
 Csik István 353
 Cszizner Ildikó 1098
 Csókás László 1135
 Csokonai Vitéz Mihály 605, 1035
 Csongár, Almos 108
 Csontos Sándor 706, 707, 711, 742, 994, 1023
 Csóra Karola 31
 Csuka Zoltán 52
 Csukly László 587
 Csulák Mihály 599
 Csutorás Annamária 223
 Csűrös Miklós 1389, 1391, 1393

D

Dabre, A. 108
 Damjanov, Jadranka 325
 Dankó István 818
 Darázs Endre 52
 Dávidházi Péter 1223
 Deák Attila 876
 Debidour, V. H. 408
 Delille, Jacques 246, 247, 1139
 Demense, Pierre 119
 Denecke, Rolf 313
 Dersi Tamás 119, 151, 179
 Déry Tibor 484
 Dickens, Charles 891
 Diószegi András 155
 Ditmar, René 193
 Dobos Marianne 1039, 1122, 1257, 1312, 1354
 Doderer, Klaus 15
 Domján János 496
 Domokos Mátyás 650, 740, 1348, 1394
 Donders van der Aa, M. 119
 Doromby Károly 354
 Döbler, Antje 465
 Drescher J. Attila 878
 Draughon, Stefan 1296
 Dubois, Louis 107, 119, 279
 Du Deffand, Marie de Vichy 248, 1139
 Dukay Júlia 408, 457
 D'Urfé, Honoré 249, 1139

E, É

Edgren, Lennart 408
 Egri Viktor 108, 279
 Eijking, E. J. 119
 Elek István 364
 Elfstrom, Una-Greta 408
 Engels, Günyher 407
 Engl, Géza 444, 593, 768, 1101
 Engle, Paul 1139
 Engven, Ingvar 408
 Erdődy Edit 26, 630, 742
 Erkej, Nyikul [Nyikolaj Lazarevics Irkajev] 84, 92
 Erki Edit 465, 1104
 Estang, Luc 119
 Esterházy Péter 1398
 Everwyn, Klas Ewert 279
 Eyssen, Brigitte 120
 Ézsias Erzsébet 1123

F

Fáber, András 590
 Fábíán Gyula 1099
 Fábíán Katalin 225
 Fabre, A. 408
 Faludi, Iván 279, 408
 Falus Róbert 147, 388, 407, 408, 443, 628, 707
 Faragó Vilmos 313, 337, 404, 407, 408, 465, 493,
 496, 489, 707, 859, 860, 861, 862, 1124, 1135
 Fazakas István 24
 Fázsy Anikó 707
 Fecske András 880
 Fedor Ágnes 137
 Fehér Éva 818
 Fehér Pál, E. 329
 Fekete Márton 2
 Fekete Sándor 899
 Fencsik Flóra 579, 671, 707
 Fényi András 225
 Fenyő István 279, 353, 878, 1135
 Fenyő Miksa 382
 Ferencz Győző 1163
 Ferenczi László 648, 1259
 Ferenczy Erika 994
 Filep Tibor 683
 Fioláné lásd Komáromi Gabriella
 Firkel, Eva 279
 Fischer, Ludwig 279
 Fogarassy Miklós 23, 29
 Forslund, A. M. 408
 Földes Anna 107, 108, 120, 138, 193, 223, 268,
 269, 304, 364, 456, 493, 496, 514, 672, 683,
 709, 720, 736, 880, 901, 982, 993, 994, 1099,
 1135, 1167, 1226
 Frank, Sigrid M. 107
 Frankin, André 107
 Franzel Dr. 119
 Funk Miklós 1148
 Furetière, Antoine 250, 1139
 Futaky László 707
 Füllinger, Albert 147
 Fülöp László 648, 707, 994
 Füst Milán 275

G

Gábor Andor 81
 Gábor István 106, 148, 354, 408, 523, 683
 Gábor László 1098

- Gách Marianne 485, 797, 902
 Gahse, Zsuzsanna 1290
 Gaines, Ervin J. 147
 Gáll István 354, 465
 Galsai Pongrác 151, 763
 Galsworthy, John 167, 168, 511, 512, 1013, 1304, 1305
 Galyasi Miklós 52
 Gara, Ladislav 119, 230
 Garai Gábor 32, 70, 73, 73, 90
 Garai Tamás 936, 1017, 1218
 Garaj, L'udovit 446
 Gärtner, Hannelore 21
 Gehmacher, Ernst 147, 313
 Gelléri Andor Endre 725
 Gellért György 898
 Geoffrin, Marie-Therèse Rodet 251, 1139
 Georgis, Michel 279
 Gerdinge, René van 107
 Gerendas, Judit 558
 Gergely Ágnes 601
 Gertler Viktor 145
 Giesbert, Franz-Olivier 408
 Gilmore, Jane L. 119
 Gomez de la Serna, Julio 324
 Gömöri, György 408
 Göpfert, Herbert G. 107, 147, 279
 Görgey Gábor 223, 305, 338, 353, 390, 486, 515, 584, 1260
 Gőz József 587
 Görömbei András 496
 Granasztói Szilvia 523
 Greiner-Mai, Herbert 16
 Grétsy László 889
 Grezsa Ferenc 407
 Groenewold, E. 427
 Gromov, O. V. 559
 Grosche, Hildegard 650
 Gudenian, Ches 147
 Gulay István 545
 Guszev, Jurij Pavlovics 771, 886, 967, 1000
 Gyarmati Béla 148
 Gyenes István 148
 Gyertyán Ervin 522, 1099
 Györe Imre 225
 Györffy Miklós 407, 994, 1135
 Györgyey Klára 57
 Győri Margit 1356
 Gyulai Pál 781, 839, 878, 1141, 1341
 Gyurkó Géza 763, 818
 Gyurkó László 108
- H**
 Hadai, Eugen 618
 Hajdú Ferenc 108, 147, 148, 151
 Hajdufy Miklós 863
 Hajnal László Gábor 1082, 1207
 Hajnóczy József 1139
 Hajtó Zsófia, B. 1002
 Halápy, Lily 421
 Halasi Mária 516
 Halász Előd 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263x, 264, 265
 Haldimann, Eva 107, 119, 279, 313, 407, 408, 465, 496, 526, 650, 880, 1023, 1125, 1169, 1208, 1261
 Hamberg, Lars 408, 429
 Hámos Ottó 709
 Hámos György 522
 Hansen, Gudrun Eggers 391
 Hardy, Thomas 169, 1078, 1139
 Hári Sándor 763, 913
 Harming, Andrez 408
 Harsányi Zoltán 108
 Hartl, Edwin 313
 Hartlaub, Geno 119, 147
 Hary Márta 279, 313, 339, 356, 584, 880
 Hässler, Cecilie 107, 119, 313, 408
 Havas Ervin 683, 798, 953
 Hayes, Alexia K. 147
 Hefti-Küng, Paula 1224
 Hegedős Mária 1107, 1232
 Hegedüs Géza 354, 443, 878, 904
 Hegedüs, Ladislav 1055
 Hegedüs Tibor 584
 Hegyi-Füstös István 905
 Heine, Heinrich 1139
 Helander, Lars 279
 Helwig, Werner 147, 279, 313
 Henze, Helene 107
 Héra Zoltán 119, 148, 151
 Herklotz, Fanny 713
 Hermann István 148, 181, 182, 595, 631, 799, 984, 1127
 Hermann Péter 18, 27, 34

- Hernádi Sándor 889
 Hernádi Tibor 151
 Heyman, Viveka 408
 Hill, Susan 147
 Hochman, Sandra 147
 Holst, Knub 119
 Hont, Gabor 616
 Honti Katalin 763, 913
 Hopkins, Gerard Manley 1078
 Horpácsi Sándor 407, 408
 Horváth Erika 864
 Horváth János 151
 Hoyer, A. Franz 107
 Höhl, Martha 408
 Hradský, Ladislav 197, 199, 370, 450, 498, 561, 562
 Hubay Miklós 58
 Hunke, Waltraud 408
 Hunyady József 487, 523
 Hunyady Judit 801
 Hunyor Ágnes 1209
 Hüllenkremer, Marie 408
 Hürlimann, Bettina 107, 147
- I**
 Ignotus Pál 119
 Illés Endre 119, 272, 376, 478, 724, 895, 970
 Illés György 1083, 1084
 Illés Jenő 223, 306, 340, 1170
 Illés Lajos 360, 361, 496, 827, 834
 Illyés Gyula 484, 968, 1002, 1141
 Illyés Gyuláné 1002
 Imre Katalin 119, 313
 Imre László 496
 Išganaityte, Janina 1228
 Iszlai Zoltán 707, 1018, 1024, 1250
 Ivanji, Ivan 417, 651
- J**
 Janikovszky Éva 493, 937
 Jánsky, Ladislav 322
 Janule, Vera 373
 Janus Pannonius 571, 572, 573, 574, 575, 576, 975, 976, 977, 978, 1139, 1161, 1162
 Jardin, Claudin 408
 Jay, Leah 119
 Jay, Salim 279
 Jedličková, Nora 1054
- Jensen, Erik Alek 119
 Jianu, Nicolae 414
 Jókai Anna 740
 Jókai Mór 665, 1141, 1156, 1250
 Jokostra, Peter 107, 407, 408
 Jolsvai András 1357
 Jones, Ernest 100, 170, 171, 1116
 Jong, de Josseline 119
 Jovánovics Miklós 467, 1154
 József Attila 234
 Juhász Béla 1171
 Juhász Géza 41
 Juhász, William 279
 Juhász Zsuzsa 151
 Juin, Hubert 119, 408
 Dr. Jung 147
 Junod, Roger-Louis 107
- K**
 Kabdebó Lóránt 1040, 1041, 1128, 1141, 1172, 1210, 1226, 1250, 1262, 1263, 1291, 1359
 Kaczúr István 123
 Kádár, Peter 119
 Kaffka Margit 76, 1160, 1250
 Kajtár Mária 408
 Kalbfuss, Hermann 313
 Kálmán, Gabriella 563
 Kálnoky László 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855
 Kamjén István 79
 Kántor Lajos 500
 Kappeler, Andreas 408
 Kardos György 491, 653, 835, 924, 1001, 1058, 1106, 1107
 Kardos László 81, 82, 83, 84, 85, 86, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 96, 97, 100, 101, 102, 103, 105, 109
 Kardos Tibor 458, 571, 572, 573, 575, 626, 648
 Kármán József 332, 352, 1141, 1246
 Karner Ágoston 147, 279
 Károly Márta 1311
 Kassai, Georges 286
 Kassovitz László 1360, 1400
 Kászonyi Zoltán 1013
 Katona Ádám 147
 Katona Anna 443
 Katona Éva 279
 Kats, Madeleine 408

- Kattan, Naim 408
 Kauz, F. Dr. 313
 Kazinczy Ferenc 660, 670
 Keats, John 101, 172, 1139
 Kelemen, Imre 282, 413, 527
 Kemény Ferenc 476
 Kenyeres Zoltán 707
 Kerékgyártó Imre 408
 Kerényi Frigyes 837, 1141
 Kerényi Magda 216, 1264
 Keresztury Dezső 709
 Kéri Tamás 107
 Kéry László 213, 1115, 1116, 1117, 1118
 Keszi Imre 78
 Király István 564, 565, 566
 Kirchner, Hans-Martin 147
 Kirkup, James 1139
 Kisgyörgy Réka 1140
 Kiss Csaba, Sz. 1078
 Kiss Károly 953
 Kiss László 1292
 Kiss Tamás 648, 878, 1085, 1086
 Kissel, Frédéric 107
 Klaniczay Tibor 828, 830, 833, 975, 976, 977,
 978
 Klein, Diethard H. 120
 Kléri Ágota 20
 Knab-Grzimek, Fränze 119, 147, 279
 Kobe, Gertrud 884
 Kocsis Elemér 1141, 1174
 Kocsis Rózsa 707
 Koczkás Sándor 157, 183
 Koczogh Ákos 1199
 Kohler Katalin 707
 Koltai Júlia 384
 Koltai Tamás 587, 697, 993, 1099
 Komáromi Gabriella 935, 1250
 Komlós Attila 1087, 1088, 1099, 1175
 Koncz Virág 994
 Kónya Judit 742
 Konnyu, Leslie 119
 Koopmans, Jaap 119
 Kopányi György 584
 Korek Valéria 707
 Korhammer, Eva 279
 Kormos István 256
 Korompay János 743
 Kosáryné Réz Lola 1255
 Kotzián Katalin 59
 Kovács, Elisabeth 614
 Kovács Kálmán 587
 Kovács Lajos 148
 Kovács Sándor Iván 1025, 1265, 1266, 1319,
 1320, 1321, 1322, 1323, 1324, 1325, 1326,
 1327, 1328, 1329x, 1330, 1331, 1332, 1333,
 1334, 1335, 1408
 Kovács Sándor, V. 574, 576, 1161, 1162
 Kováts Éva, F. 1226
 Kozák Gábor 459
 Kozma László 590
 Kóháti Zsolt 603, 1176, 1177
 Kölcsey Ferenc 539, 784, 1141
 Köpeczi Béla 217
 Körmendi Judit 151, 744
 Körmendy Zsuzsanna 1387
 Kramberg, K. H. 313
 Krekity Olga 1042
 Kristó Nagy István 1023
 Kristóf Károly 683, 906
 Kriszt György 709
 Kronstein Gábor 1019
 Krumova, Julia 1144
 Kuczka Péter 763, 818
 Kulcsár Sándorné 342
 Kulcsár Szabó Ernő 1043
 Kun Ágnes 296, 297
 Kurcz Ágnes 193
 Kuwajima Katarin 774
 Kwiecinska, Z. 107, 119
 Kyd, Thomas 209, 1139
- L**
- Lacos, Choderlos de 252, 1139
 Lagrup, Knut 408
 Lakatos István 1267, 1302, 1319, 1320, 1321,
 1322, 1323, 1324, 1325, 1326, 1327, 1328,
 1329, 1330, 1331, 1332, 1333, 1334, 1335,
 1401, 1402
 Langer, Eleonore 313
 László Anna 108
 László Gyula 1066
 László Ilona 633
 Lászlóffy Aladár 1268
 Launonen, Hannu 1145
 Lázár Ervin 151
 Lázár István 107, 147, 151, 603

- Lazics Anita 488
Leeson, Bob 147
Lehmann, Wolfgang 16
Lehotay-Horváth György 522
Lejtutin, Gennadij 559
Lékay Ottó 193
Lelkes Éva 141
Lengyel Balázs 107, 119, 648, 865, 1155, 1156,
1203, 1210, 1217, 1226, 1233, 1270, 1348,
1394
Lengyel Béla 116
Lenkei Lajos 148
Lennartz, Franz 7
Lenz, Hermann 119
Lermontov, Mihail 81, 105, 625, 999, 1139
Leroux, M. 119
Lesná, Marta 594
Lespinasse, Julie-Jeanne-Éléonore de 253,
1139
Lévay Botond 709
Leydorf, Erhard 430
Ligeti Vilma 148
Liebers, Peter 1211
Lindeman, Jack 426
Linka Ágnes 1151
Linndgren, Rune M. 408
Lipták Gábor 112
Lot, Germanie 279
Lowenfels, Walter 426
Lőcsei Gabriella 590, 763, 803, 818, 918, 938,
1024
Lőkös Zoltán 683
Lőrinczy Huba 707
Lubaszewska, Irena 119
Lukács László 1028, 1029, 1103
Lukácsy András 119, 148, 223, 308, 390, 496,
523, 584, 587, 683, 707, 709, 866, 880, 953,
993
Lukácsy Sándor 69
Lunden, Gunborg 408
Lundkvist, Artur 431, 465
Lutter Tibor 170, 176, 178
Lück, Georg 21
- M**
Maár Gyula 142
Machleidt, Dorothea 313, 408
Mágori Erzsébet 584, 634
Magyar Fruzsina 745
Magyari Imre 707
Magyari Vilmos 587
Major Ottó 683
Makarenko, Zsan 524
Makay Gusztáv 867
Makoldi Mihályné 689
Malühina, Elene Ivanovna 771
Mamiac, Louise 344
Mammen, Harald 407
Mancius, van W. 119
Mándli Zsuzsa 1363
Mándy Iván 1343, 1394
Marivaux, Pierre 254, 1139
Márkus Béla 587, 605
Martenjanov, Jurij Szemenovics 771
Martinelli, Franco 119
Marton Gábor 1023, 1090
Mascher, B. 313
Máta Györgyi 522
Mátrai-Betegh Béla 148, 354
Matuhina, Elen 281
Mátyás István 683
Mayne, Richard 147
Mayring-Gaab, Irma 107
Mazarkiewicz, Alicija 717
Mämmädo, Kamil 963
Mclean, Ursula 289
Meggyesi János 204
Meidinger-Geise, Inge 107, 999
Melczér Tibor 1129
Menck, Clara 279, 313
Mengenli, Hüsnu 563
Menner Magdolna 496
Merkovszky Pál 587, 746
Mesarić, Kalman 285
Mészáros Tamás 674
Mezei András 604, 868
Mezey Emőke 1364
Michel, Louise 115, 210, 1139
Mickiewicz, Adam 211, 212, 1139
Mihályi Gábor 184
Mihályfi Márta 1180
Miklós Imre 1095
Mikszáth Kálmán 1155
Miladinovic, Mira 826
Mirabeau, Gabriel-Honoré-Victor Riqueti de
1139

- Mironec, Irinia 201
 Molnár Angéla 869
 Molnár Ferenc 541
 Molnár Gabriella 1024, 1099
 Molnár Géza 223, 587
 Molnár G. Péter 709
 Monod, Martine 408
 Monoszló Dezső 1271
 Montesquieu, Charles Secondat de 1139
 Montskóné 747
 Moore, Harry T. 119
 Moore, Thomas 1139
 Móra Ferenc 1310
 Moraru, E. 1146
 Morvay István 523, 675, 709, 880, 953, 993, 1023
 Mosca, Carla 119
 Muradjan, H. 649
 Murányi-Kovács Endre 210
 Mutius, Dagmar Von 147
 Müller Péter, P. 1099
- N**
- Nácsa Klára 460
 Nacsády József 107
 Nadányi Zoltán 842
 Nádas Péter 435
 Nádor Tamás 699, 700, 748, 870, 908, 986
 Nádra Valéria 1240, 1318
 Nagel, Inge 119
 Nagel, Ivan 279, 346, 422
 Nagy Ágnes 1403
 Nagy Ágnes, L. 1020, 1044
 Nagy Emőke 820
 Nagy Ibolya, Cs. 705, 709, 749, 763, 820, 1098, 1365
 Nagy Judit 148, 185
 Nagy László, B. 279
 Nagy Lenke 994
 Nagy Péter 107, 108, 119, 147, 186, 218, 314, 354, 356, 683, 709, 878, 880, 953, 993, 1102
 Nagy Sándor, E. 313
 Neidlein, Isolda 120
 Nemes György 750, 841, 939, 1068
 Nemes Károly 151, 187
 Nemes Nagy Ágnes 807, 1248, 1307, 1339, 1347
 Németh S. Katalin 871, 878
- Neumann, Harry 313
 Neumann, Michael 147, 313
 Nicandre 107
 Niedzielsky Katalin 1366, 1367, 1368, 1369
 Nilsen, Jan Andrew 119
 Nansky, Jo O. 321
 Nowak, Martha 313
 Nygard, Borit 279
- O, Ö**
- Ocsovai Gábor 1248
 Offenburg, Maren 408
 Ohlon, Sonja 408
 Oláh Gábor 930, 1250
 Olaj, Joe 420
 Olasz Sándor 590
 Oravecz Imre 958
 Osváth Béla 223
 Osztoivits Ágnes 1313, 1316
 Otlík Géza 1297, 1336
 Ouwendijk, D. 119
 Ölbei Lívía 1370
- P**
- Paetzke, Hans-Henning 1142, 1251, 1282
 Paku Imre 76
 Palante, Alain 107, 408
 Pálffy István 709, 820
 Pálffy G. István 522, 709, 820
 Pallósiné Toldi Márta 698
 Palotai Boris 693
 Palotai Erzsi 496, 636
 Pályi András 522, 1023
 Pándy, Calman de 474, 560
 Pándy Pál 1158
 Pan'ko, Szemen 367
 Papp Ferenc 453
 Papp Gábor 990
 Papp Lajos 587
 Papp Zoltán 443
 Párkány László 223
 Parny, Evariste 255
 Pécsi István 465
 Peromies, Aarno 231
 Pervik, Aino 615
 Pesold Ferenc 223
 Péter László 31, 151
 Peterson, Virgilia 119

- Petrarca, Francesco 626, 1139
 Petri Ferenc 496
 Petró András 151
 Petrőczy Éva 1181
 Pinczési Judit 1012, 1037, 1075, 1077
 Pine, George 109
 Pirich, Margatere 385
 Pisarska, Krystyna 619, 716, 922, 1196, 1284
 Pisko, Ernest F. 119
 Plevka, Anton 529
 Plomer, William 173, 256
 Poe, Edgar Allan 1139
 Pók Lajos 16, 109, 313
 Polcsinszky Veronika 523
 Pomogáts Béla 356, 408, 501, 502, 676, 701, 751, 878, 987, 1056, 1060, 1065, 1103, 1135, 1272
 Pongrácz Zsuzsa 1130
 Pór Judit 625, 1222
 Possonyi László 148, 683
 Pottier, Eugéne 102
 Pozderka Judit 1249, 1273, 1409
 Pražaková, Hanna 1354
 Prince, Frank Templeton 174
- R**
- Rába György 52, 109
 Racan, Honorat de Bueil 1139
 Rainis, Jānis 1139
 Rajk András 151, 354, 683, 709, 880, 953
 Rajnai László 70
 Rákos, Petr 617
 Rákos Sándor 52, 107
 Raphael, Frederic 147
 Rátkai Ferenc 375, 423
 Raud, Mart 85, 93
 Regau, Thomas 408
 Regnard, Jean François 257, 1139
 Reinerová, Magda 612
 Reményi József Tamás 913
 Remete Ibolya 661
 Rényi Péter 148, 223
 Réz Pál 107
 Rieder, Heinz 408
 Rieger, Manfred 313, 408
 Rigó Béla 1372
 Rimbaud, Arthur 298, 299, 300, 301
 Robespierre, Maximilien-François-Isidore 1139
- Rohde, Hedwig 119, 147, 408
 Róna Katalin 705, 993, 1099
 Rónay György 107, 109, 119, 407, 496
 Rónay László 19, 26, 648, 707, 878, 1103, 1182, 1183, 1274
 Rosdy, Ladislaus 119, 147, 408
 Rossová, Anna 921
 Rotzoll, Christa 408
 Rousseau, Jean-Baptiste 258, 1139
 Rózsa Béla 698
 Rudnyánszky Gyula 892
 Rusznyák Márta 407
- S**
- Saburowa, J. 147, 279
 Saffer Veronika 1275
 Sahova, Kira O. 1045
 Saint-Pierre, Bernardin de 259, 260, 1139
 Sakse, Elga 714, 962
 Salgó-Mirkovic, Judita 772
 Sándor László, N. 909
 Sárdi Margit, S. 1388, 1392
 Sárközi Mátyás 405
 Sas György 151, 1048
 Sass Ervin 1375
 Sauka, L. 371
 Schade, Henriette 422, 444, 473, 593, 715, 768, 1053, 1101
 Schäffer, Christiane 119
 Schellermann, Hans-Joachim 14
 Schmid, Michael 407
 Schmidtamann, Karl 107
 Schmücker, Else 119, 279, 313, 386
 Schnetz, Wolf Peter 999
 Schüching, Mirza von 153, 154, 195, 196, 227, 228, 288, 319, 320, 326, 365, 366, 368, 369, 374, 392, 393, 394, 397, 398, 415, 445, 447, 449, 475, 525, 686, 999, 1283
 Schwarz, E. 119
 Scudéry, Madelaine de 261, 262, 1139
 Sebes Erzsébet 354, 753, 754, 872, 936
 Sebestyén, György 1053
 Sebestyén Lajos 1107
 Secci, Lia 119, 279, 317
 Sediánszky János 1212, 1213
 Seidenladen, Ingrid 107
 Selmeczi Elek 880
 Semper, Johannes 86, 94, 116

- Semrau, Eberhard 313, 408
 Seregi István 587, 818, 880, 913, 918, 988
 Seres József 108, 364
 Seress Eszter 1184
 Sevcsik István 148
 Shakespeare, William 95, 213, 1117, 1139, 1163
 Sieroszewski, Andrzej 200, 279, 318, 323, 959, 961
 Sik Csaba 109, 202, 678
 Siki Géza lásd Rónay László
 Šimerka, Vladislav 290, 451
 Simon László 496
 Simon Zoárd 878
 Simon Zoltán 279, 348, 407, 408, 587, 646, 702, 755, 1226, 1276
 Simonffy András 707
 Sinimets, Ivor 964
 Sinoir, Mariel 408
 Sjörgen, Margareta 279
 Slabý, Z. K. 108
 Ślaski, Jan 119, 152
 Soltau, Christoph 119
 Soltész József 313
 Solymos Ida 465, 496
 Somlyó György 115, 117
 Sorsics, Gizela 885, 966
 Sőregi János 38, 40, 42, 43, 44, 45, 46, 49, 52, 54, 57, 60
 Sörensen, Lennart 408
 Sötér István 71, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 910
 Spenük, Marta 524
 Stamatu, Horia 408
 Steele, Richard 119
 Steiner, Gerhard 16, 17
 Steller, Hans-Joachim 313
 Stemmer, Konrad 120
 Stil, André 119
 Straume, Eilif 119
 Strauss, Irmgard 119
 Stroynowski, Juliusz 25
 Stubet Andre 1194
 Suha Andor 151
 Sükösd Mihály 109
 Süle, Tibor 408
 Súlyok László 918
 Sykes, Gerald 119
- Sz**
 Szabó Ede 52, 72, 73
 Szabó Ernő 705
 Szabó Éva 1185
 Szabó Judit, T. 878
 Szabó Lajos 519
 Szabó G. László 1242
 Szabó László, G. 648
 Szabó László, Sz. 119
 Szabó László, Z. 829
 Szabolcsi Miklós 408
 Szakály Éva 190, 581, 582, 583
 Szalatnai Rezső 219
 Szalay Ferencné 220
 Szalontay Mihály 568
 Szánthó Dénes 120
 Szántó Gábor 1099
 Szántó Judit 638, 709, 820, 880
 Szántó Piroska 509
 Szaranté, Galateia 1227
 Szász Imre 165, 465
 Szász, Kathleen 283, 284, 372, 395
 Szatmári Lajos 757
 Szávai János 119
 Szecsődi János 407
 Szeghalmi Elemér 880, 953
 Szegárdy-Csengery József 298, 299, 300, 301
 Székely András 993
 Székely Anna 1243, 1277
 Székely Gabriella 958
 Székely Júlia Anna 943
 Székelyhidi Ágoston 1188, 1189
 Székér Endre 496
 Szekfű András 313
 Szekrényessy Júlia 683, 880
 Szémann Béla 587, 810, 811, 940
 Szemerédi Magda, M. 490
 Szenci Molnár Albert 622, 1141
 Szenci Miklós 209, 728, 729, 730, 1115, 1116, 1117, 1118
 Szendi Horváth Éva 1377, 1378
 Szenessy, Mario 407, 408
 Szent-Iványi, Ita 327, 528, 613
 Szentesi Zsolt 1226
 Szentjóni Szabó László 780, 1141
 Szentmihályi Szabó Péter 818
 Szép Ernő 1303, 1308, 1309
 Szerdahelyi István 878, 1046

- Szilágyi Ferenc 812, 1132
 Sziládi János 587, 683
 Szilágyi Lajos 707
 Szilágyi Péter 628
 Szilvássy József 880
 Sziráky Judit 107
 Szobotka Tibor 167, 168, 511, 512, 602, 677,
 747, 972, 1010, 1013, 1021, 1022, 1183, 1202,
 1304, 1305
 Szombathelyi Ervin 147, 148, 223
 Szőke P. 406
 Szőnyi Kálmán 74
 Sztaridplszi, Valentin 923
 Szuliasvili, Thinathin 477
 Szűcs Imre 390
 Szvetlov, Mihail 296, 297
- T**
 Taanig, Tage 119
 Tabozzi, Roberto 119
 Takács István 880, 953, 993, 1099
 Takács Péter 590
 Takácsné Kovácsházi Zelma 709
 Tamás István 763, 913
 Tamás Menyhért 349, 465
 Tandori Dezső 1190
 Tarbay Ede 577
 Tardos, Tibor 412, 499
 Tarján Tamás 607, 880, 911, 994, 1226
 Tarján Vera 958, 993, 1048
 Tasi József 813, 873, 994
 Taxner-Tóth Ernő 350, 462, 683, 707, 742
 Tegyi Enikő 1315
 Tenke Sándor 1150
 Tennyson, Alfred 1139
 Tereus, Roger 408
 Térfy Tamás 878, 880
 Tezla, Albert 5
 Thiery Árpád 151
 Thies, Vera 688, 769, 770, 825, 919, 920, 1026,
 1051, 1143, 1216, 1229
 Thinsz, Géza 119
 Thompson, Francis 175
 Thury Zoltán 1159, 1250
 Thurzó Gábor 438
 Ticsina, Pavel 96
 Tieghem, Philippe van 3
 Tilburg, Jutta van 313, 408
- Timár Ede 151
 Timár György 439
 Tiszai Lajos 1244
 Tóbiás Áron 912, 1278
 Toeroe, François 119
 Tolsztoj, Lev Nyikolajevics 240
 Torday Alíz 874
 Tornai József 846
 Tóth Albert 648
 Tóth Árpád 1112, 1113, 1250
 Tóth Béla 15, 836, 994, 1139, 1226
 Tóth Dénes 1098
 Tóth Dezső 147, 310, 408
 Tóth Endre 496, 639, 646, 648, 742, 844, 930,
 1011, 1250
 Tóth Éva 878, 946
 Tóth Gyula 375, 423
 Tóth Lajos 1141
 Tóth László 408, 1388, 1392
 Tóth Pál József 408
 Tóth Sándor 120
 Török Endre 105
 Trawnicek, Eva Katharina 407
 Tripolszky László 934
 Trömböczky Péter 584
 Tunader, Britt 119, 279
 Turczel Lajos 221
 Turi Gábor 875
 Turszun-Zade, Mirzo 97
 Tüskés Tibor 1134
- U**
 Ugray Attila 313
 Umnyakova, J. 947
 Ungersthaler, Peter 313
 Ungvári Tamás 279, 311, 313, 709, 814, 1022
- V**
 Vaisnoras, J. 229
 Vajda Aurél 1003
 Vajda György Mihály 354
 Vajda Miklós 166, 169, 171, 172, 173, 174, 175,
 1115, 1116, 1117, 1118
 Vajk Vera 225, 550, 758, 763, 815, 913
 Valentová, Anna 998
 Valkó Mihály 467, 818, 913
 Vánca István 705, 816
 Vámosi Nagy István 52

- Varga Lajos Márton 1382
 Varga Zoltán 465
 Várhelyi Ilona 1279
 Varjas Endre 953, 993
 Várkonyi Annamária 1383
 Varsányi István 211, 212
 Vass Zsuzsa 1225
 Vatai László 119, 1135
 Véber Károly 424
 Végh Antal 541
 Végh Júlia 1005
 Végh Oszkár 1005
 Verber, Eugen 965
 Veress József 108, 147, 1048
 Verhaeren, Émile 98, 99, 846, 1139
 Verlaine, Paul 298, 299, 300, 301, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 1139
 Verseghy Ferenc 1139
 Vértessy Sándor 1384
 Vidor Pálné 151
 Vigny, Alfred de 117, 628, 1139, 1222
 Vilček Anna 193, 470, 522
 Vinkó József 953, 989
 Vitéz Ferenc 1294
 Vladár Ervin 759
 Vodermayr 147
 Voiture, Vincent 263, 1139
 Voltaire 264, 265, 1139
 Voronkina, Tatjana Jozsifovna 771
 Vozár Jolán 994
 Vörösmarty Mihály 927, 943, 1141, 1250, 1254, 1285, 1286, 1287, 1299, 1313, 1316
- W**
 Wagner, Mary 119
 Wallinger Endre 1214, 1215
- Wankienne, André 408
 Wardle, Irving 147
 Wéber Antal 994
 Weissling, Heinrich 713
 Weisz György 1133
 Whately, Rosaleen 147
 Whitman, Walt 176, 1139
 Wilk, Anna 119
 Wilpert, Gero von 10
 Wockel, Manfred 14, 32
 Wohmann, Gabriele 407, 408
 Wordsworth, Christopher 147
 Wordsworth, William 103, 178
 Wurmsner, André 107, 119, 279, 312, 408, 455, 517
 Wybranowska, Olga 396, 687
- Z, Zs**
 Zaligin, Szergej 1047, 1096
 Zappe László 763, 818, 880, 913, 1191, 1280
 Zay László 107, 145, 151, 192, 408, 523, 1048
 Zeller, Uli 313
 Zentai János 584, 603
 Ziegler 313
 Ziersch, Edmund 107
 Zimonyi Zoltán 1288
 Zoltán Erzsébet 193
 Zöldi László 584, 603, 640, 683, 704, 760, 761, 818, 958, 1097
 Zubek, L'udo 198
 Zsadányi Oszkár 465, 641
 Zsigmond Gyula 1099
 Zsupos Gabriella 35
 Zsurzs Éva 1257

A névmutató a csak monogrammal vagy egyéb, feloldhatatlan rövidítéssel jelzett neveket nem tartalmazza.

Magda Szabó*
(4 October 1917–)

Magda Szabó first wrote poetry, she is a successful playwright, her essays have opened up new horizons on the Hungarian literary tradition, her travel memoirs are a fortunate combination of personal experience and topographical knowledge. She is, moreover, an astute and elegant translator of Shakespeare (*Two Gentlemen of Verona*) and Galsworthy, but she has really made her name as a writer of fiction. Many of her novels have been translated into thirty three languages including Danish, Dutch, English, Finnish, French, German, Greek, Italian, Polish, Russian, Spanish, and – some even in more than one version, like *Az ajtó* (The Door) in German; the French translation of *Mózes egy, huszonkettő* (Moses One Twenty-two) was published nine times. Readers' surveys in Hungary prove that she is one of the most frequently read of Hungarian writers.

Magda Szabó has continued a tradition that regards writing as an act of moral resolve; what is observed and experienced summons a moral response in the writer, and turns her rage into narrative. In her early works, written for her desk drawer during the Rákosi-regime, *Freskó* (Fresco), published only in 1958, and *Az őz* (The Fawn) only in 1959, it is the moral impulse that is at the centre. Lately, however, her traditional, realistic rendering of the world has turned into a self-examination of varying orientations, as in *The Door* (1987) and, especially, in *A pillanat* (The Moment, 1990), in which she relies on a postmodern box of tools to do away with history itself.

She belonged to a group of writers who began writing during the Second World War, discovering each other in the first days of peace after the war, and who took the Bloomsbury writers as their exemplar. Despite all the horrors and violence of the German and Russian occupation of Hungary in 1944–45, these writers claimed Europe to be their spiritual home. The group was named after a short-lived literary journal of the late 1940s, called *Újhold* (New Moon). Indeed, this word and all it stood for, symbolized a secret bond implied by their internal exile during the years of Stalinist dictatorship; it also, however, became the target of attacks against them. Among those who belonged to this loosely-knit circle were Ágnes Nemes Nagy, János Pilinszky, Géza Ottlik, Iván Mándy, and Miklós Mészöly, all of whom have achieved an international reputation. When

* Összeállítás a *Dictionary of Literary Biography* számára, Gale Research, Inc. kiadás, Detroit.

their first volumes appeared in 1946–47 they did not fail to win the more prestigious literary awards established before, and, still existing for a time, after the war.

Their elders, and such literary critics whose judgments have ever since stood the test of time, praised them. In 1948, however, there came the political turn that swept away prize-givers and recipients. Today, most of these writers have once again been recognized by way of prominent awards. Magda Szabó has received the highest literary honour in Hungary, the Kossuth Prize, is a member of the Hungarian Academy of Sciences, member of European Academy of Art, Literature and Humanities, and has received an award (in 1992) from the Getz Corporation of the United States for services rendered to Hungarian writing. Owing to the upheavals they lived through, their careers can hardly be said to be typical; for they did not – or rather, did not *only* – have to struggle to express their talent, but had to persuade others to accept their integrity in a political atmosphere which promoted a contrary set of expectations – and which also made use of brute force to realize them.

*

To this day, Magda Szabó to be found conscientiously associates herself with her origins, with the images of family and native town that define her own moral countenance. Debrecen: an old town of peasant citizens right in the centre of the Hungarian plain, the *Alföld*, without the protective surroundings of marshes, mountains, or city walls – which, during the century and a half of Turkish domination, had to pay tribute by turns to the Prince of Transylvania, to the Habsburg King, and again to the Turkish Sultan – to escape that state of political acclimatization, which today is called „Balkanization“. It was with a strong sense of duty that the conservative, Calvinist burghers of the town guarded their rich Eurocentric culture and civic liberties. „It was an honour to be a citizen of Debrecen. One had to take an oath as a citizen, the law demanded that, and those accepted as citizens could have ‘Citizen of Debrecen’ inscribed on their coffins. They had rights, but duties as well,“ writes Magda Szabó.

The city has a monument to the memory of those Hungarian Calvinist preachers who were sent to the galleys in the 17th century by the Habsburgs, the Catholic kings of Hungary. In 1991 Pope John Paul II laid a wreath of appeasement on it. Indeed, one of Magda Szabó’s ancestors was among those so condemned. She herself is an alderman of her church; this year on her seventy-fifth birthday she was awarded an honorary doctorate by Debrecen’s Calvinist Theological Seminary.

It was in this city, in the first half of the twentieth century, that the alderman in charge of the theatre and the arts conversed in Latin at mealtimes with his

daughter; when her parents, rightly or wrongly, forbade the girl to go to the cinema she, familiar with stills of the film, would compensate by writing down the story of the film as she imagined it. In the course of this childhood Magda Szabó learnt the regimen by which she and her husband, later, when the Iron Curtain had descended, were to spend the week: a day speaking German, then English, then French. This was of value not only in terms of practice but in affirming their intellectual freedom.

Debrecen, „The City of Durability” – this university town, with a population of 200,000, is today both praised and mocked by the phrase. This durability, however, may have sustained Magda Szabó when, as a student, she witnessed Hitler’s occupation of Vienna, and later when, as a young teacher, she lived through both the Nazi and the Soviet occupation of Hungary.

*

She started with writing poetry and took to writing novels only in the „reticent years”, and was writing only for her desk drawer. Indeed, it was the poet who taught the novelist how to write. She endowed the future novelist with the experience essential to her craft – personal involvement in her themes – and the awareness that the individual fate has to be put in perspective. Everyone’s personal history is at one and the same time a repetition of those of others, Magda Szabó maintains: „It is a general mistake, I think, to regard any one of us as an original, a hitherto never seen, unique phenomenon; the most that can be said is that we don’t know our predecessors, that we haven’t yet come across the documentation of the relationship. We have all appeared previously, whether in our details or in our manifestation, or in the themes voiced by certain artists of centuries past – it is simply that we do not know our grandfathers.”

Just as the poet recorded her wartime experiences in two volumes, *Bárány* (Lamb, 1947) and *Vissza az emberig* (Return to Man, 1949), the novelist was to continue in this vein when reflecting upon the countless and often hellish situations posed by life.

Magda Szabó as a novelist appears to stand in a literary tradition whose members include Thomas Hardy, François Mauriac, László Németh, and perhaps Nikos Kazantzakis, either as immediate precursors or as fellows, related not in their style but rather in that they express a common view of the relationship between the author and the work. Magda Szabó steps out of history and, in analyzing her own stories, conveys both to herself and to the reader the message that what is happening has happened before. On a first reading, her novels seem off-the-cuff not in form, which is always precise and bound by classicism, but in terms of the enthusiasm with which the author appears to approach the given theme. It is as though she has come across her subjects

while writing and cast them while still fresh onto paper so as to record and understand them. A reading of her life work, by contrast, leaves one with the impression that each novel of hers has fallen into a preordained place, as if *this* type of literary career had been predestined at the moment of Magda Szabó's birth. Equally characteristic are her virtually random choice of theme and archetypal certainty as regards the twists and turns of a novel. It is an idiosyncratic – almost capricious – „direct hit”, as it were, a hit with inevitable results. One critic has referred to the „ancient formula” of the Magda Szabó novel which, like the Oedipus tale, moves to ever deeper and more complicated mysteries, focusing its attention onto more and more frightening traps. Her novels develop like clockwork: each word uttered, each gesture enacted, is a necessary part of the whole.

*

Magda Szabó is a tough writer expecting retribution, in whose novels sin enfolds the transgressor and elicits a compulsion to admit to sinning. Rather than await justice from the outside world, she lays her trust in the power of inner accountability within the soul. She is essentially a Calvinist. It is not the liberating sensation of a Roman Catholic confession that resounds in her novels, but rather the sombre catharsis entailed in accounting to a congregation, in public confession, and in self-incrimination.

Her novels are the drawing up of accounts of distorted individuals; all around her, at the time of various dictatorships, generations were compelled to act without regard to what their hearts, their beings told them. A great deal of hurt and self-destructive passion surges within her characters, who are nourished less and less by their own beings, and more and more by motives embedded in the collective subconscious.

Her novels describe the various states of malevolence between individuals. They are full of mutual fear, furtive mutual observation, accumulated injuries, and premeditated injury (such as in *Fresco*). Eventually there comes the moment when the characters open up; confessions flow out like lava, individuals try to redress what can no longer be salvaged, to put an end to their years of reticence (*The Fawn*, the ending of *Pilatus*, 1963). In *Katalin utca* (*Katalin Street*, 1969), Magda Szabó reflects on the passing of the years, on adulthood, with the consequent loss of the island of childhood and the happiness that was once to be had in togetherness. Nonetheless, as *Mózes egy, huszonkettő* (*Moses One Twenty-two*, 1967) underscores, the members of each new generation yearn for this island, where they can live without fear, alongside one another, in mutual respect. But relationships can neither be rationally planned nor can behaviour

towards each other be programmed; this is the theme of *A Danaida* (The Danaid, 1964) and *Pilatus* (Pilate).

All the same, her novels ultimately acknowledge the need for intimate relationships; it is precisely the absence of such relationships that lead to tragedy. This conviction, too, nourishes the ideal whereby the past is revived to new life. The past, however, retains and avows its *pastness*. Such is the case with the re-enacted past portrayed in *Katalin Street* and with the memoirs she has written, *Ókút* (The Ancient Well, 1970), *Régimódi történet* (An Old-Fashioned Story, 1977), and *Megmaradt Szobotkának* (He Remained Szobotka, 1983). Indeed, this is also true of *Abigél* (1970), a novel she wrote for a younger audience.

Mutual attraction and even a sexual bond is not enough to sustain a relationship; the breakdown of the relationship between the Western diplomat and the highly educated, humanist Central-European woman in *A szemlélők* (The Spectators, 1973) is evidence of this. The miracle occurs when two individuals do break through the wall between them and go back and forth into each other's worlds as in *An Old-Fashioned Story*, *He Remained Szobotka*, and *The Door*. The tragic motif, however, is that not even then can they really help each other – whether the causes be external or inner differences – and they finish up tying each other's helping hands. In the end, the individual is still left to his own devices. The question that lingers is whether this, too, is inevitable.

Even in distilling individual histories from biographical events, mosaics of memories – indeed, documentable events – and turning them into narrative, as in *An Old-Fashioned Story*, her mother's history, and *He Remained Szobotka*, her husband's, Mrs. Szabó sees to it that behind the thrill of discovery there is always a historical model or archetype to be found. That which happens has happened before. Even the titles of her novels allude to this: *Pilate*, *The Danaid*, and *Moses One Twenty-two*. Beyond its literal meaning, *The Ancient Well* is an allusion to Thomas Man's „infinitely deep” well, the idea that history as it progresses repeats itself even on the individual level. In the titles of her other novels, one finds the possibility of repetition and, as a consequence, of comparison.

*

Magda Szabó's most distinguished novels may well include two early ones, the two apotheoses of otherness, *Fresco* and *The Fawn*; the pillar of her midcareer, *An Old-Fashioned Story*, in which she retrieves, as it were, the individual living entirely in the confines of family and history; and her two most recent works, *The Door* and *The Moment*. The first two novels recount torrid personal vengeance, involving two heroines simultaneously ostracized due to two types of circumstance. In one case, this is due to middle-class pretensions, the gap between a family's well-to-do past and the reality of poverty; in the other, in

„socialism”, precisely because of one’s gentlemanly past. The two women break with their respective families and move into the distinctive province of art. Corinna, in *Fresco*, is a painter, and Eszter Encsy in *The Fawn*, triumphs as well, as an actress. Corinna’s triumph is exclusively of a moral nature. Her art has value only in her own eyes; her art was disowned by the cultural policy of the dictatorship. Her triumph in the face of her disintegrating, indolent, conformist family is indeed real. Eszter Encsy, meanwhile, has seen success as an artist and with the appearance of her autobiography, a pack of lies re-written in keeping with the formula prescribed by the regime, but it is her triumph which destroys her inner world, including her love. The demon of destruction possesses her and, in spite of herself, she unravels everything that she wants to tie. *An Old-Fashioned Story*, by contrast, represents a retrieval of the past that Corinna and Eszter have discarded; here, the individual cannot live without the past of her family and community. This book presents the resurrection of the Hungarian professional middle-class, its very existence denied under socialism; this is true also of the play based on the book, as well as of the series now being produced for Hungarian television. It is not, however, the uncritical creation of something heroic, it is simply the documented discovery of a lost social ambience. Perhaps it was in translating John Galsworthy’s *The Forsyte Saga* into Hungarian with her husband, that she realized the virtual absence of the middle-class family in Hungarian fiction. She does the same in *Abigél*, her „novel for young people”, that describes the apotheosis of a Calvinist secondary school during the German occupation of the Second World War. As a television series it was to educate generations of Hungarian viewers as a cautionary tale.

A short précis of *The Door* would make it look meaningless. As against the heroines of her previous novels, it is a servant who has the lead role here, as if Magda Szabó had chosen to redirect the spotlight from Hamlet to Rosencrantz and Guildenstern. The novel relates the confidential relationship between a successful woman author and Emerenc, her charwoman. Emerenc earnestly hopes that the lady writer is worthy of her trust, so that she can reveal to her more and more about her past and present life. The writer is on the defensive, however and is increasingly inclined to isolate herself – even though curiosity overcomes her as well. Emerenc’s secret is that none may enter her home. Both began their lives in surroundings where mutual responsibility was something given, pure and simple. This memory yields the tact with which the writer-protagonist, after all rebuffs, misgivings, and attempts at retaining distance, nonetheless returns, as it were, to Emerenc’s confidence – indeed, to an ever more inner circle of trust.

By this time, Emerenc has become a maid of all work and advisor to those living in a well-to-do street. Yet she increasingly withdraws from the outside world. She allows no one into her home, into which she gathers the cats she

has taken in out of pity. All in immaculate cleanliness. It is actually here that the novel begins. What would happen, however, if Emerenc were to become ill, perhaps terminally, and could no longer look after herself? She wants to die alone in her spotless lair, even if it means rotting away; for her symbolic secret – the cats she has cared for out of compassion – is not to be seen by anyone while she is still alive. It is a zenith of trust that leads her to share her secret, to let the writer see her sanctuary.

Emerenc even serves as an example for the writer to follow. She has allowed a wretched, vain old maid, whom she has taken under her wing, to die; indeed, she has helped her prepare for suicide. She too expects to be treated this way. She wants to live only as long as there is meaning to her life, not in miserable humiliation at another's mercy. And here is her real secret: Emerenc wishes to live in the sight of others only as long as she can retain her dignity. She does not want to be tormented while half-dead. Her relationship with the outside world lasts only while every one of her words – rare though they are – actions and gestures are resolute acts, while each and every manifestation of her being is a meaningful and useful complement to her surroundings. Then others can demonstrate their real concern – by leaving her alone. This is what she wants, and she has entrusted the writer with the responsibility of seeing to that her wish is granted.

What happens once Emerenc does become ill, shuts herself in and is incapable even of moving? Her spotless home is infested with stench and filth. Her neighbours want to rescue her. The writer joins in the effort. It is at the writer's request that Emerenc finally opens the door, they storm her lair, take her to be disinfected and then to hospital. The writer doesn't even have the time to keep track of further developments; she's busy with a TV appearance, a presentation of awards, an official journey to Greece. As for Emerenc's home, that too is fumigated and the furniture burned, the cats scatter in all directions. All that she has feared has come to happen: she has been humiliated. The writer, nonetheless, acts out one more torturous comedy. She calms Emerenc down in hospital by telling her that nothing has happened – that her home awaits her safe and sound. Emerenc, however, recovers and prepares to go home. She must be told the truth. The writer dares not do so, and entrusts a helpful acquaintance with the job. Emerenc cannot and does not survive this breach of faith.

All the trials the writer has come through successfully count for nothing, for she fails the real test. Because she has feared to let another person live and die according to her own maxims, her triumphs are annulled. She is left with a recurrent dream, that of the opening door, which is to be her eternal punishment and suffering the fate of a traitor.

The Door describes the linking of two different personalities. The first, that of the writer, is explosive and passionate but nonetheless in need of understanding; the other, that of the servant, is introspective and doggedly insistent on sticking to her own decisions. It might also be said that the novel measures up two types of intellect: civilized humanism and ancient-archaic integrity.

Ultimately, however, this is more than the struggle of two individuals to understand each other; the conflict veiled by the plot actually amounts to an *inner* struggle. Emerenc is a moral genius – in the Kantian sense – who is part of us all. She has been through the hells of human experience, recollects the barbaric and tragic events of fate, is capable of essential movements only, is generous, and in her every relationship she seeks to defend and develop her own dignity. It is as if Luther's words, „Here I stand, for I can do no other”, echo about her.

The novel is more than the struggle of two types of persons for mutual understanding. The duel, which is part of the action, is really an inner struggle. Emerenc and the fictional writer are then two sides of the same person. A human being fragmented into roles uses it as a search for the self, for the Emerenc that lives in all of us. How often we too smash down the door of our „Emerenc” being, yet we know the „Open Sesame”: human dignity. Both our own dignity and that of others, for the two are one and the same – inseparable. Emerenc is at once the *other* – she who entrusts herself to us – and ourselves. We are equally responsible for both.

With *The Door*, Magda Szabó took a thematic step away from heroines wrestling with history to the articulation of a moral phenomenon that exists outside history. Prior to this novel, there was a historical precedent to be found *behind* each of her narratives. Emerenc, however, is archaic morality herself, her story is of necessity pathos. Yet Magda Szabó has had enough of history; for it has trampled over her more than once. It has brought her no consolation. Therefore she breaks her relationship with history; the absence of history means that every story can be told in as many ways as there are characters. Her historical plays are essentially such new interpretations. The creation of the Hungarian nation-state and the conversion to Christianity have been previously written about heroically or with pathos. Magda Szabó simply creates frivolous stories: her situations must be accepted because nothing else can be done.

Her novel, *The Moment*, confronts every kind of stylized history. Magda Szabó, turning the story of Aeneas inside out, takes merciless revenge on every kind of power, she gives the reader occasion to roar with laughter. In playful mien, but with unyielding hatred, Magda Szabó looks back upon a mendacious world.

Upon a mendacious world, or *the* mendacious world? Considering Magda Szabó's ethical and poetic orientation, one may observe that she has validly articulated every sort of lie, as well as the inner and outer force behind the

humiliation of human dignity. The poetic radiance of the work, and the enlivening beauty evident as the writer formulates her thoughts, all attest to this.

Her Creusa – contrary to legend – does not die in Troy, but rather it is she who kills her husband, Aeneas, and it is she who lives through adventures in her husband's name. She is a woman in the role of a womanizing hero. Indeed, she becomes a merciless and methodical adventurer, a triumphant cheat given to resolute action and an unhappy woman. The moment referred to by the novel's title is that in which destiny offers a human being something other than the *status quo* – the chance to turn a schematically preordained, doomed life into a success. Owing to the circumstances, however, this moment offers not completeness and self-fulfillment but a triumph that is merely a path of escape. In return, Creusa must drag about her own unhappiness; she can realize this success only by patronizing and taking advantage of others, by regarding them as objects to be used. A woman seeking love, she finds herself doing not what she wants to do but is bound for the rest of her days to play the role of a man who can offer no love. The ultimate consequence is that she scorns the means of her success and, likewise, herself. Hell is not the underworld where Aeneas sought her, but lives within the liberated Creusa. Her successes are merely illusion; each new success is simultaneously a new defeat.

With this novel, Magda Szabó has liberated herself from all that bound her art during her career. In it, history ceases to exist; heroes and heroines are inessential, and as a result pathos also disappears. There remains a bitter disillusionment, of such basic force that it resounds with optimism – with the ecstasy implied by the freedom of play, the deconstruction of history, and the riddance from the story. The author whose impulse toward vengeance had until now compelled her to write classical works in a particular national tradition, has cast away every forced constraint. If earlier Magda Szabó donned the realist mask of the mythical heroine in her struggle for individual freedom, now she has concealed her despair behind the ardour of postmodern playfulness.

Számunk szerzői

ALBERT ZSUZSA költő, szerkesztő, Budapest
BALOGH ISTVÁN nyug. egyetemi tanár, Debrecen
BELOHORSZKY PÁL (1948–1989) irodalomtörténész, kritikus
BUDA ATTILA könyvtáros, Budapest
GÖNDÖR ANDRÁS tanár, Budapest
GYÖRKE ILDIKÓ tanár, kandidátus, Budapest
KABDEBŐ LÓRÁNT egyetemi tanár, Miskolc
KISS TAMÁS költő, Debrecen
KOSÁRY DOMOKOS akadémikus, az MTA nyug. elnöke
LENGYEL BALÁZS író, szerkesztő, Budapest
NÉMETH G. BÉLA akadémikus, Budapest
VÁRHELYI ILONA irodalmi muzeológus, Debrecen

A kiadásért felel: Praznovszky Mihály
Műszaki szerkesztő: Ruttkay Helga
Készült az ETO-Print Nyomdaipari Kft.-ben
Felelős vezető: Balogh Mihály

HU ISSN 1324 4970

Ára számonként: 175 Ft
Összevont szám: 350 Ft
Előfizetés egy évre: 700 Ft

Terjeszti a Magyar Posta.
Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál,
a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál
(HELIR, 1900 Budapest XIII., Lehel u. 10/A),
közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással
a Postabank Rt. 219-98632 021-02799 pénzforgalmi jelzőszámra.
Példányonként megvásárolható
a budapesti *Magiszter* (1052 Budapest, Városház utca 1.)
és a *Suli buli* könyvesboltban (1051 Budapest, Október 6. utca 9.), valamint
a Magyar Irodalomtörténeti Társaságnál
(Eötvös Loránd Tudományegyetem, 1052 Budapest, Piarista köz 1. I. em. 59.).
Külföldön terjeszti a KULTÚRA Külkereskedelmi Vállalat
(H-1389 Budapest, Pf. 149).